

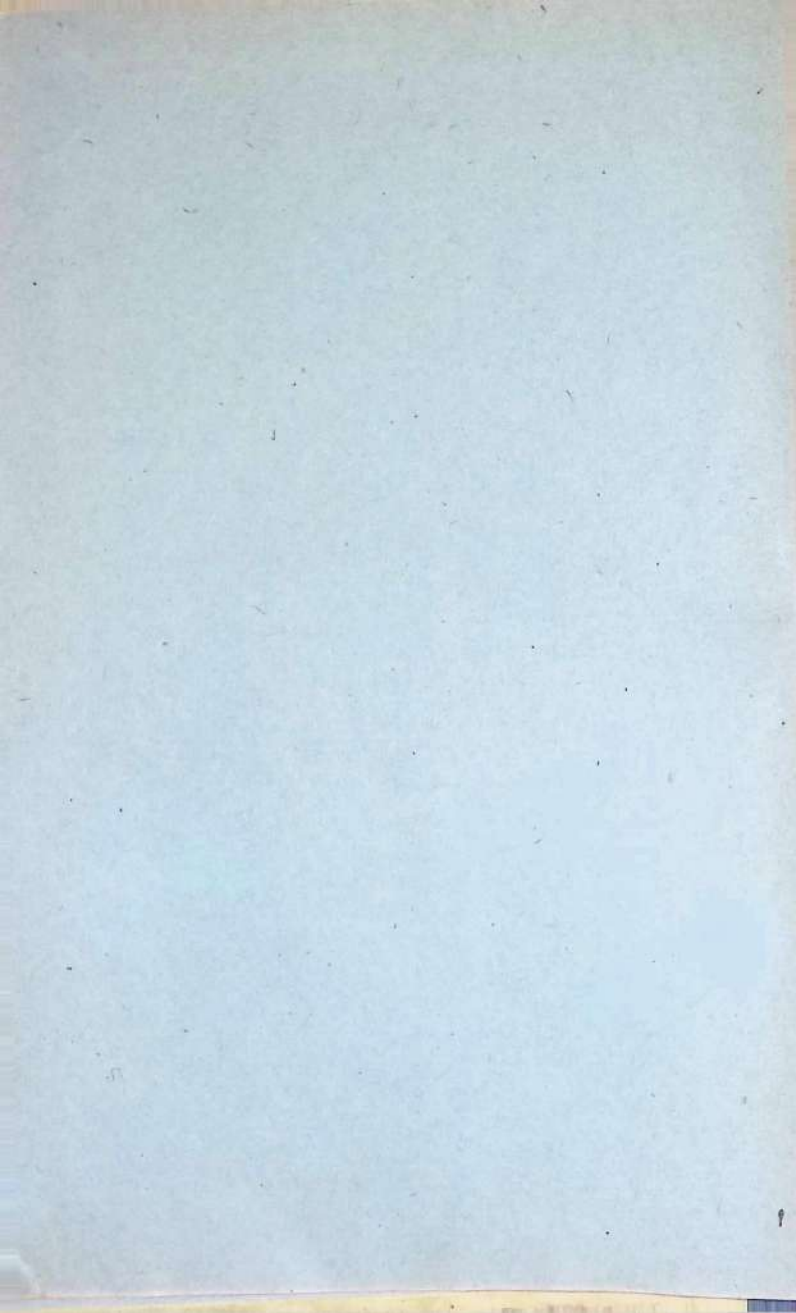
ПАХТАЧИЛИК

V ҚИСМ

ЎЗДАВНАШР

65308

УЧЎЙИЛЛИК АГРОЗООТЕХНИКА КУРСЛАРИ
УЧИНЧИ ЎҚУВ ЙИЛИ УЧУН

ПАХТАЧИЛИК

633.41
П-217

V ҚИСМ

Иқтисодий фанлар кандидатлари
Б. А. Крицкий ва Н. А. Безроднийнинг
умумий таҳрири остида

СССР Пахтачилик вазирлиги
Қишлоқ хўжалик пропагандаси Бош бўшқармаси
томонидан дарслик қўлланма сифатида
ма'қуланган

БИБЛИОТЕКА
Сам. СХИ
гор. Самарканд

ЎзССР ДАВЛАТ НАШРИЁТИ
ТОШКЕНТ — 1953

НАШРИЁТДАН

Бу дарслик қўлланманинг биринчи боби—иқтисодий фанлар кандидати Б. А. Крицкий иккинчи ва саккизинчи боблари—С. И. Ушаков; учинчи боби—техника фанлари кандидати Т. Г. Зинин ва И. С. Давидов; тўртинчи боби—қишлоқ хўжалик фанлари кандидати, Сталин мукофоти лауреати И. А. Дорман; бешинчи, еттинчи ва тўққизинчи боблари—қишлоқ хўжалик фанлари кандидати Н. Г. Сапильников; олтинчи боби—В. Н. Котикова; ўнинчи ва ўн биринчи боблари—қишлоқ хўжалик фанлари кандидати П. В. Сукач; ўн иккинчи боби—қишлоқ хўжалик фанлари кандидати Г. О. Филиппенко ва ўн учинчи боби—А. Е. Дудко томонидан ёзилди.

Китобда учратилган камчиликлар ва уни келгусида яхшилаш учун зарур топилган маслаҳатлар ҳақида Ўзбекистон ССР Давлат Нашриётига ёзиб юбориш илтимос қилинади.

Биринчи боб

КОЛХОЗ ТУЗУМИ — СОЦИАЛИСТИК ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИДАГИ ЮТУҚЛАРНИНГ АСОСИДИР

1. ЎРТОҚ СТАЛИН — КОЛХОЗ ТУЗУМИНИНГ ИЖОДЧИСИДИР

СССР да колхоз тузумини вужудга келтириш ва мустаҳкамлаш Ленин — Сталин партияси ҳамда Совет давлатининг энг катта ютуғидир.

Мамлакатимизда қишлоқ хўжалигини ёппасига коллективлаш: "...оқибатлари жиҳатидан 1917-нчи йил Октябридаги революцион ўзгаришга барабар бўлган ўзгариш эди". (ВКП(б) тарихи. Қисқа курс, 1949 й., Ўздавнашр, 385 бет.)

Совет давлатида қишлоқ хўжалигини ёппасига коллективлаш асосида сонни энг кўп бўлган эксплуататорлар синфи, кулаклар, я'ни "текинхўрлар" синфи тугатилиб, кўп сонли меҳнаткаш деҳқонлар оммаси якка хўжалик йўлидан йирик ва энг кўп маҳсулот берадиган коллектив хўжалик йўлига ўтказилди.

Қишлоқ хўжалигини ёппасига коллективлаш зарурлиги ва бу ишни амалга ошириш йўли ва усуллари ўртоқ Сталин томонидан доҳиёна ишлаб чиқилди.

Ўртоқ Сталин, В. И. Лениннинг кооператив планни тобора ривожлантириб, қишлоқ хўжалигини коллективлашнинг илғор ва мукаммал назариясини ишлаб чиқди ва уни амалга оширди. Ўртоқ Сталин колхоз тузумининг айрим босқичлари ҳақидаги масалани ишлаб чиқди ва бу тузумнинг негизи қишлоқни тракторлар ва ҳозирги замон техникаси билан қуроллантириладиган социалистик индустрия эканлигини кўрсатиб берди.

Ўртоқ Сталин, аграрчи марксистлар конференциясида сўзлаган нутқида халқ хўжалигимизнинг 1929 йилдаги иқтисодий аҳволини таҳлил қилиб, мамлакатимизда социалистик жамият

тузиш вазифасини бир томондан социалистик саноатга ва иккинчи томондан майда товар якка деҳқон хўжалигига асослашиб амалий ҳал қилиш мумкин эмаслигини кўрсатиб берди. Ўртоқ Сталин бундай деди: „Совет ҳокимиятини ва социалистик қурилишни бирмунча узоқ давргача икки хил негизга, я'ни энг йирик ва бирлаштирилган социалистик саноатга ҳамда энг тарқоқ ва қолоқ майда товар деҳқон хўжаликларига асослаб туриш мумкинми? Йўқ, мумкин эмас. Бундай бўлганда, бутун халқ хўжалиги бир кун бориб батамом емирилади“¹.

Мамлакатимизда социалистик қурилишни та'минлайдиган ягона иқтисодий негиз яратиш учун, қисқа муддат ичида қишлоқ хўжалигининг қолоқлигини тугатиш учун „қишлоқ хўжалигини йириклаштирмоқ, уни жамғараоладиган, кенгайтирилган такрор ишлабчиқаришга қобил бўладиган қилмоқ“ (Сталин) керак эди. Лекин, ўртоқ Сталин айтганидек, бунинг учун икки йўл бор эди: бири — Совет ҳокимияти учун нобоп бўлган капиталистик йўл эди. Бу йўл қишлоқда йирик кулак хўжаликларини томир ёйдиришдан, меҳнаткаш деҳқонлар оmmasини қашшоқлаштириш ва хонавайрон қилишдан, ишчилар синфи блан деҳқонлар иттифоқини узишдан, я'ни пролетар диктатурасини ҳалок этишдан иборат эди. Троцкийчи-бухаринчи таслимчилар ҳамда капитализмни тикловчилар партияни ва ишчилар синфини ана шу йўлга буриб юборишга уриндилар.

Иккинчи йўл, — ўртоқ Сталин айтганича, — социалистик йўл эди. Бу йўл — майда деҳқон хўжаликларини бирлаштириш, кооперативлаштиришдан, колхоз ва совхозлар тузишдан, қишлоқ хўжалигини ҳозирги замон техникаси блан қуроллантиришдан иборат эди. Бу йўл қишлоқдаги капиталистик элементларни тугатишга, қишлоқ хўжалигимизни кенгайтирилган социалистик такрор ишлабчиқариш қонунларига мувофиқ тез сур'атлар блан ривожлантиришга имкон берди; бу йўл деҳқонларимизни асрлар буйи давом қилиб келган қулаklar асоратидан қутқазиб, уларни қувноқ, фаровон ва маданий социалистик турмушга олиб келди.

Коммунистлар партияси ва Совет давлати ўртоқ Сталин раҳбарлигида қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг бирдан-

¹ И. Сталин, Асарлар, 12 том, 162 бет. Ўздавнашр.

бир тўғри йўли бўлган социалистик йўлдан бориб, бу йўлни халқ душманларининг ҳужумларидан сақлаб қолди ва амалга оширди.

Ўртоқ Сталин 1946 йил 9 февральда Москва шаҳар Сталин сайлов округи сайловчиларининг сайловолди йиғилишларида сўзлаган нутқида қилинган ишларни якунлаб бундай дейди:

„Коллективлаштириш методи ниҳоят даражада прогрессив метод бўлади, бу методнинг прогрессивлиги шундаки, у деҳқонларнинг хонавайрон бўлишини тақозо қилмади, балки аксинча, бирнеча йил ичида бутун мамлакатда янги техникани ишлатиш, агрономия фанининг ҳамма ютуқларидан фойдаланиш, ва мамлакатга кўпроқ товар маҳсулот бериш имкониятига эга бўлган йирик коллектив хўжаликлар тузишга имкон берди“¹.

Ўртоқ Сталин колхоз формаси ҳақидаги масалани мукамал ишлаб чиқди; колхоз қурилишининг энг тўғри ва деҳқонлар тушунадиган формаси, яъни колхозчиларнинг шахсий манфаатларини уларнинг жамоат манфаатлари билан боғлаб олиб боришга, колхозчиларнинг шахсий манфаатларини жамоат манфаатлари билан мувофиқлаштириб олиб боришга имкон берадиган формаси ҳозирги даврда қишлоқ хўжалик артели эканлигини кўрсатиб берди.

Ўртоқ Сталин кулакларни чеклаш ва сиқиб чиқариш сиёсатида ёппасига коллективлаш йўли билан кулакларни синф сифатида тугатиш сиёсатига ўтиш масаласини ҳам асослаб берди.

Қишлоқ хўжалигини социалистик асосда қайта қуришнинг таянч пунктлари бўлган, шаҳар билан қишлоқ ўртасидаги ишлабчиқариш алоқасининг ва давлат томонидан деҳқонларга ёрдам бериб туришнинг энг яхши формаси бўлган машина-трактор станцияларини яратиш идеясини ҳам ўртоқ Сталин майдонга отди.

Улуғ Ленин мамлакатимиз далаларида 100 мингта трактор ишлашини орзу қилган эди. Улуғ Сталин Лениннинг бу орзусини амалга ошириш блангина қолмай, социалистик қишлоқ хўжалигини мисли кўрилмаган тез сур'атлар билан ривожлантирди. Ҳозир мамлакатимиз далаларида бирнеча юз минглаб

¹ И. Сталин, Москва шаҳар Сталин сайлов округи сайловчиларининг сайловолди йиғилишларида сўзланган нутқлар, 1950 йил, 26 бет, Ўздавнашр.

ҳозирги замон тракторлари, комбайнлари ва қишлоқ хўжалик машиналари ишлаб турмоқда.

Ўртоқ Сталинининг та'лимотига кўра, колхозларнинг буюк аҳамияти шундан иборатки, улар деҳқончиликда машина ва тракторларни ишлатмоқ учун, деҳқоннинг психологиясини социализм руҳида ўзгартмоқ учун асосий базадир.

Эндликда, колхоз тузуми ғалаба қилганлиги туфайли, мамлакатимиздаги кўп миллионли меҳнаткаш деҳқонлар Ленин — Сталин партиясининг раҳбарлигида социализмдан аста-секин коммунизмга ўтиш йулидан муваффақиятли бормоқдалар.

Ҳозир бепоеъ кенг Ватанимизнинг барча меҳнаткашлари Улуғ Сталинининг номини доимо тилга олмоқда. Бу ном бутун дунёдаги маълум меҳнаткашлар оммасини озод қилиш симболи бўлиб қолди.

2. МАМЛАКАТИМИЗНИНГ СОЦИАЛИСТИК ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ — БУТУН ДУНЁДА ЭНГ ИЛГОР ХЎЖАЛИКДИР

Ўртоқ Сталин Партиянинг XVIII с'ездида қилган докладида колхоз тузумининг ютуқларини яқинлаб бундай деган эди: "... деҳқончилигимизни янги, ҳозирги замон техникаси асосида реконструкция қилиш иши асосан тугалланди, деб бемалол айтиш мумкин.

Демак, бизнинг деҳқончилигимиз фақат энг йирик ва машиналаштирилган деҳқончиликкина бўлиб қолмасдан ва, биннобарин, энг кўп товар берадиган деҳқончилик бўлибгина ҳам қолмасдан, шу билан бирга ҳарқандай бошиқа мамлакатлардаги деҳқончиликка қараганда, ҳозирги замон техникаси билан энг кўп та'минланган деҳқончиликдир¹.

Ана шу туфайли мамлакатимизнинг социалистик қишлоқ хўжалиги бутун дунёда энг илгор ишлабчиқаришга айланди.

Деҳқончилик капиталистик тузум вақтида муқаррар орқада қолишга маҳкум бўлган бўлса, тобора юксалаётган социалистик колхоз тузуми шароитида мисли кўрилмаган сур'атлар билан ривожланмоқда. Буни исботламоқ учун, СССР даги колхозларда барча экин майдони 1940 йилда 1913 йилдагига нисбатан қарийб 1,5 ҳисса ошганлигини (105 миллион гектардан 150,4 миллион гектарга етганлигини), колхоз ва совхозлардаги умумий дон ҳосили эса Улуғ Ватан уруши олдида, — революция-

¹ И. Сталин, Ленинизм масалалари, 1949 йил, 718—719 бет, Ўздавиашпр.

дан бурунги Россиядаги 4,5—5 миллиард пудга нисбатан, — 7,2 миллиард пуд бўлганлигини кўрсатиб ўтиш kifоаядир.

1933—1940 йиллар ичида Америка Қўшма Штатларида қишлоқ хўжалигининг умумий маҳсулоти атиги 7 процентгина ошган бўлса, СССР да 77 процент ошди.

Деҳқончилигимизнинг товар маҳсулоти айниқса тез суратлар билан ўсди. Масалан, 1926 йилдагига нисбатан 1939 йилда дон ҳосили —3,5 ҳисса, пахта ҳосили — 5 ҳисса, зиғир ҳосили — 2 ҳиссадан ошиқроқ, қанд лавлаги ҳосили —2,5 ҳисса ортди.

Америка Қўшма Штатлари сингари „илғор“ капиталистик мамлакатда энг муҳим қишлоқ хўжалик экинларининг умумий ҳосили 1909—1913 йиллардаги даражага етмаган бўлса, СССР да бу даражадан бирнеча ҳисса ошиб кетди. Бунинг равшанроқ кўрсатиш учун қуйидаги маълумотларни келтирамиз (1-нчи жадвал).

1-нчи жадвал

СССР да ва АҚШ да 1936—1937 йилларда олинган умумий ҳосил

Экинлар	СССР да 1937 йилги ҳосил, 1913 йилдагига нисбатан процент ҳисобда	АҚШ да 1936 йилги ҳосил, 1909—1913 йилдагиларга нисбатан процент ҳисобда
Бугдой	214,5	90,8
Жавдар.	146,5	70,6
Сули	154,4	69,0
Маккажўхори	275,9	56,2
Пахта (тола)	341,6	95,0

Америка Қўшма Штатларида чорвачилик ҳам шундай аҳволдадир.

Капиталистик мамлакатларда қишлоқ хўжалигининг энг муҳим тармоқлари кейинги вақтларда ҳам жуда орқада қолиб кетмоқда. Ғарбий Европа мамлакатларида экин майдонлари тобора камаймоқда. Америка Қўшма Штатларида экин майдонлари камайиб бориши устига, ҳар гектарида олинаётган ҳосил ҳам, умумий ҳосил ҳам борган сари камаймоқда.

Америка Қўшма Штатлари, Миср, Ҳиндистон ва Бразилия каби мамлакатларда пахтачилик жуда пасайиб кетмоқда. Масалан, Америка Қўшма Штатларида пахта майдони 1929 йилда 17,5 миллион гектар эди. Кризислар ва улар муносабати билан

ҳукумат томонидан қўйилган ҳархил чеклашлар натижасида 1950—1951 йилларга келиб пахта майдони 8 миллион гектаргача, я'ни 50 процентдан ошиқроқ камайди.

Америка Қўшма Штатларида деҳқончиликнинг орқада қолишига ва тобора пасайишига пахта ҳосилининг кам олинаётганлиги бевосита сабаб бўлмоқда. Масала, унда ҳар гектардан олинаётган пахта ҳосили 3 центнердан (тола ҳисобида) ошмайди ва кейинги 12 йил ичида бу миқдор сра кўпаймади.

Капиталистик мамлакатларда бирқадар йирик қишлоқ хўжалик корхоналари барча хўжаликларнинг жуда озгина қисmini ташкил қилади. Бу мамлакатлардаги хўжаликларнинг энг кўп қисми мураккаб қишлоқ хўжалик машиналарини сотиб олишга ҳам, ишлатишга ҳам қурби келмайдиган жуда майда деҳқон ва фермер хўжаликларидан иборат. Ана шунинг учун ҳам, бу мамлакатларнинг қишлоқ хўжалигида трактор, комбайн ва бошқа мураккаб деҳқончилик машиналари тўла-тўқис ишлатилмайди. Масалан, Америкадаги хўжаликларнинг атиги 21 проценти, Канадада эса фақат 13 проценти трактор ишлатади.

СССР да эса, капиталистик мамлакатлардагига қараганда, аҳвол бутунлай бошқача. Бизда ҳамма хўжаликлар йирик социалистик корхоналарга айлантирилган. Бу корхоналарда тракторлар, комбайнлардан, фан ва техниканинг бошқа ютуқларидан кенг равишда фойдаланиш учун чегарасиз имконият туғдирилган.

Бизнинг социалистик қишлоқ хўжалик корхоналаримизда, капиталистик корхоналаридагига қараганда, машиналар яхшироқ ва беқиёс даражада унумлироқ ишлатилади.

Масалан, СССР трактор паркининг 1937 йилдаги қуввати Америка Қўшма Штатларининг 1930 йилдаги трактор паркинигига нисбатан 76,2 процент ташкил қилар эди. Шунга қарамай, Америка Қўшма Штатларининг тракторлари билан 1930 йилда 66 миллион гектар ер ҳайдалган бўлса, 1937 йилда бизнинг тракторларимиз билан 246,7 миллион гектар, я'ни қарийб 4 ҳисса кўпроқ ер ҳайдалди. Америка Қўшма Штатларининг трактор парки бир от кучига ўрта ҳисоб билан 5,2 гектар ер ишлаган бўлса, СССР трактор парки —32,5 гектар ерни ишлайди. Бошқача айтганда, бизнинг социалистик қишлоқ хўжалигимизда тракторлар, энг „илгор“ капиталистик мамлакатлардан бири бўлган Америка Қўшма Штатларининг қишлоқ хўжалигидагига қараганда, 6 ҳисса деярли унумлироқ ишлатилади.

Ҳисоблаб чиқилганига кўра, деҳқончилик ишлари машиналаштирилганлиги туфайли 1937 йили колхозларда 1 центнер дон етиштириш учун якка деҳқон хўжаликларидагига қараганда 2—3 ҳисса камроқ меҳнат сарфланган. 1 гектар ерни омов блан ҳайдаб чиқиш учун деҳқон камида 2—2,5 кун зўр бериб ишлаши керак бўлган бўлса, колхозларда 1 гектар ерни гилдиракли трактор блан ҳайдаш учун атиги 0,41 ва гусеничали трактор блан ҳайдаш учун—0,21 киши кун сарфланади. Демак, меҳнат унуми 12 ҳисса ошиқ бўлади. Экинларни трактор сеялкаси блан экилганда меҳнат сарфи 18 ҳисса, галла экинлари комбайн блан ўрилганида эса—44 ҳисса қисқаради.

Агар 1937 йилда МТС тракторлари ва комбайнлари блан бажарилган ишлар от қўшиладиган қуроллар ва қўл блан бажарилса, бувинг учун яна 7,2 миллион киши, агар ўша ишлар якка хўжаликлар томонидан бажарилса—10,9 миллион киши бир йил ишлаши керак бўлар эди.

Социалистик қишлоқ хўжалик шаронтида ишларни машиналаштириш тупроқнинг унумдорлигини оширади, далаларни чуқур қилиб ҳайдашга, янги ерларни яхшилаш ва ишга солишга имкон беради. Айни вақтда машиналаштириш қурғоқчилик, тупроқни сув ювиб кетиш ҳамда қишлоқ хўжалигига катта зиён етказадиган бошқа табиий ҳодисаларнинг олдини олишга ёрдам беради.

Энди, қишлоқ хўжалигини капиталистик усул блан олиб боришга келсак, буида бутунлай бошқа аҳволни кўрамиз. Масалан, Америка Қўшма Штатларида капиталистик „тараққиёт“ сабабли фермерларнинг ярмидан кўпроқ қисми ерсиз қолиб катта ер эгаларига ҳар йили бирнеча миллиард доллар ер рентаси (ижара ҳақи) тўлайдиган ижарачиларга айланди. Капиталистик мамлакатларда майда хўжаликкина эмас, йирик хўжалик ҳам деҳқончилик ишларини самарали қилиб олиб боролмайди. Капиталистик мамлакатларда тобора кўпроқ фойда олишга уриниш, ерни ижарага бериш, бозорнинг стихияли бўлиши, рақобат, аграр кризислар ҳамда хўжаликни капиталистик усул блан олиб боришда юз бериб турадиган бошқа иллатлар йирик хўжалик эгаларини фақат яқинда олиннши мўлжалланган натижаларга қараб иш қилишга ва хўжаликни ёввойиларча олиб боришга мажбур этади. Карл Маркс бундай деб ёзган эди: „...капиталистик деҳқончиликдаги „ҳарқандай тараққиёт“ фақат ишчини талаш сан'атидаги тараққиёт бўлибгина қолмай,

шу блан бирга тупроқни талон-торож қилиш сан'атидаги тараққиётга ҳам киради, тупроқ унумдорлигини вақтинча оширишдаги ҳарқандай тараққиёт айни вақтда бу унумдорликнинг доимий манба'ларини ишдан чиқаришдаги тараққиётдир¹.

План асосидаги социалистик хўжаликдагина деҳқончиликни самарали қилиб олиб бориш, ернинг унумдорлигини тобора ошириш мумкин. Колхоз, МТС ва совхозлар ташкил этилиши блан ерлар тарихда биринчи марта чинакам ўз эгасининг қўлига ўтди. Қишлоқ хўжалигида энг муҳим ишлабчиқариш воситаси бўлган ер шундай ажойиб хусусиятга эгадирки „агар уни тўғри ишланса, тобора яхшиланаверади“ (Карл Маркс). Колхоз тузуми ернинг тўғри ишланишини та'минлайди. Бу эса колхозларнинг жамоат бойлигини ва колхозчиларнинг даромадларини муттасил ошириб боришга имкон беради.

Буржуазия олимлари: халқнинг турмуш даражаси пасайишга капитализм айбдор бўлмай, балки, „ернинг унумдорлиги тобора пасайиш қонуни“ айбдор эканлигини; империалистик мамлакатлардаги меҳнаткаш оммаларнинг қашшоқланишига, мусибатга тушувига капиталистик тузум айбдор бўлмай, балки озиқ-овқат маҳсулотлари ва ердан олинadиган бошқа воситалар ишлаб чиқарилишига қараганда аҳолининг сони тезроқ кўпайганлиги сабаб бўлганлигини уқдириб келган эдилар. Буржуазия олимларининг бу афсонасини социалистик деҳқончилик назарияси ва практикаси чиппакка чиқарди.

Чиндан ҳам, ернинг унумдорлигини муттасил ошириб бориш мумкин, ернинг унумдорлиги пасайиши ҳақида табиатда ҳечқандай қонун йўқ, деҳқончиликда қўлланиладиган тадбирлардан келадиган фойда майда деҳқон хўжаликларидагина ҳамда ердан самарали фойдаланиш ўрнига „... ернинг кучини эксплуатация қилиш ва беҳудага сарфлаш“ (Карл Маркс) усули қўлланилган капиталистик корхоналардагина тобора камаяди. Бу нарсани СССР даги социалистик деҳқончиликнинг кўпийилик тажрибалари исботлади.

Колхоз тузумида табиатнинг стихияли кучлари устидан одамнинг ҳукмронлик қилиши тобора кучайиши социалистик деҳқончиликнинг ривожланиш қонуни бўлиб қолмоқда. Қишлоқ хўжалигимизни, деҳқончилигимизни маданий, илмий

¹ Карл Маркс, Капитал, 1 том, 1949, й., 509 бет.

йўл блан олиб бориш ва уни стихияга қарам бўлишдан қутқазиш учун бизда ҳамма асослар бор¹.

Деҳқончиликни „стихияга қарам бўлишдан“ қутқазмоқ учун бутун мамлакатимизда ўтдалали деҳқончилик усулини планли тартибда жорий қилишимиз, табиатни ўзгартиришнинг сталинча планларини амалга оширишимиз керак. Бу планлар: дарахтлар ўтқазиш, давлат ихота дарахтзорлари барпо қилиш йўли блан, коммунизмнинг сталинча улуг иншоотлари бўлган азамат станцияларнинг қувватидан фойдаланиш асосида қурғоқчилик районларга сув чиқариш ва улардаги ерларни суғориш йўли блан амалга оширилмоғи лозим.

Коммунистлар партияси ва совет ҳукуматининг қишлоқ хўжалигига кўрсатаётган катта ёрдами туфайли колхоз ва совхозлар урушдан кейинги йилларда мисли кўрилмаган ютуқларга эришдилар.

Масалан, 1946 — 1950 йиллар ичида мамлакатимизда дон экинлари майдони 20 процентдан ошиқроқ ва техника экинлари майдони қарийб 60 процент кўпайди.

1950 йилга келиб дон экинларининг умумий ҳосили урушдан олдинги даврдагига қараганда 345 миллион пуд, бешйиллик мобайнида пахта ҳосили қарийб 3 ҳисса, зиғир толаси 2 ҳиссадан ошиқроқ, қанд лавлаги ҳосили — 2,7 ҳисса ошди.

Урушдан кейинги бешйилликда қишлоқ хўжалигимизга ярим миллиондан кўпроқ трактор, 93 минг дона комбайн, минглаб пахта териш машиналари ва юз минглаб бошқа машиналар берилди.

Чорвачилик соҳасида ҳам жуда катта ютуқларга эришилди. 1951 йилнинг ўзидаги чорва моллар сони қарийб 14 миллион бош ортди.

Социалистик қишлоқ хўжалигимизнинг материал-техника базаси йилдан-йилга мустаҳкамланмоқда. Бултурнинг ўзидагина қишлоқ хўжалигимизга 137 минг трактор, 53 минг дона комбайн; шу жумладан 29 минг ўзиюрар комбайн, 59 минг юк автомобили ҳамда 2 миллион ер ишлаш ва бошқа машиналар берилди. Ўтган йилда колхозлардаги барча дала ишларининг $\frac{2}{3}$ дан кўпроқ қисмини машина-трактор станциялари бажарди.

¹ Ўртоқ А. А. Андреевнинг ВКП (б) Марказий Комитетининг 1947 йил Февраль пленумида қилган докладидан.

Шу тариқа, капиталистик мамлакатлардагига нисбатан, СССР да халқ хўжалиги тез сур'атлар билан ривожланмоқда ва меҳнаткашларнинг моддий аҳволи тобора яхшиланмоқда. Бунинг сабаби нимада?

„Сабаби — капиталистик хўжалик системасининг таги бўшлигидадир.

Сабаби — совет хўжалик системасининг капиталистик хўжалик системасидан афзаллигидадир“¹.

3. ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИК АРТЕЛИ — ҲОЗИРГИ ДАВРДА КОЛХОЗЛАРНИНГ АСОСИЙ ФОРМАСИДИР

Колхоз тузумининг асосий формаси — ўртоқ Сталин томонидан кашф этилган ва коммунизмнинг биринчи фазаси учун бирдан-бир тўғри форма бўлган қишлоқ хўжалик артелидир.

„Ҳозирги шароитда колхозчилик ҳаракатининг бирдан-бир тўғри формаси артель эканини эндиликда ҳамма э'тироф қилмоқда. Бу тамомила аёндир, чунки: а) артель колхозчиларнинг шахсий, турмуш манфаатларини уларнинг ижтимоий манфаатлари билан тўғри боғлайди; б) артель шахсий ва турмуш манфаатларини ижтимоий манфаатларга жуда яхши мослаштиради, бунинг натижасида кечаги якка хўжаликларни коллективизм руҳида тарбиялашни енгиллаштиради“².

Коммунистик деҳқончиликка, колхозларнинг энг юқори формаси бўлган қишлоқ хўжалик коммунасига тараққий этган ва бадавлат артель асосида ўтилади.

Ўртоқ Сталин бундай деган эди:

„Келгусидаги коммуна тараққий этган ва бадавлат артельдан ўсиб чиқади. Келгусидаги қишлоқ хўжалик коммунаси артельнинг далалари ва фермаларида ғалла, чорва моллар, паррандалар, сабзавот ва бошқа ҳархил маҳсулотлар мўл бўлганида, артельларда механикалаштирилган корхоналар, ҳозирги замонга мос ошхона-овқатхоналар, нон заводлари ва шу сингарилар бўлганида, колхозчи алоҳида сигир ва майда ҳайвон асрашдан кўра гўшт ва сутни фермадан олиш фойдалироқ эканини билганида, колхозчи аёл ўз уйида алоҳида овқат тайёрлаш, нон ёпиш, кир ювишга қараганда овқатхонадан овқат олиш, нонни

¹ И. Сталин, Асарлар, 12 том, 356 бет, Ўздавиашр.

² И. Сталин, Ленинизм масалалари, 11 нашр, 582 бет, Ўздавиашр.

нои заводидан олиш, умумий кирхонада кир ювдириш фойдалироқ эканини билганида — ана шу вақтдагина келажак қишлоқ хўжалик коммунаси вужудга келади. Келгусидаги коммуна гоят ривожланган техника асосида ва гоят ривожланган артель асосида, маҳсулотнинг мўл-кўл бўлиши асосида вужудга келади. Қачон бундай бўлади? Албатта, тез орада эмас. Аммо у албатта бўлади. Артельнинг келажак коммунага айланиш процессини сун'ий равишда тезлатиш жиноят бўлар эди. Бу эса бутун ишларимизни чигаллаштириб, душманларимизнинг ишини енгиллаштирган бўлар эди. **Барча** колхозчилар артельнинг келгусидаги коммунага айланиши зарур эканлигини тушунаборишларига қараб, артель секин-аста бўлажак коммунага айланабориши лозим¹.

Колхоз тузумининг асосий формаси бўлган қишлоқ хўжалик артелининг роли ва аҳамиятига ўртоқ Сталин томонидан берилган баҳонинг тўғрилиги турмушда исботланди.

Майда колхозларни бирлаштириб, йирик колхозлар ташкил қилиш қишлоқ хўжалик артелини мустаҳкамлаш соҳасидаги янги қадам бўлди. Майда колхозларни бирлаштириш уларнинг жамоат хўжалигини мустаҳкамлашда, колхозларга раҳбарлик қилиш ишини яхшилашда, колхоз раислари вазифасига кўпроқ малакали кадрларни кўтаришда жуда яхши натижалар берди. Айни вақтда бу тадбир колхозларимиз учун ўз мутахасссларига эга бўлиш, колхоз хўжалигини ҳартарафлама ривожлантириш, колхоз даромадларини, колхозчиларнинг моддий ва маданий даражасини анча тез сур'атлар билан ошириш имкониятини тугдирди.

Йириклаштирилган колхозлар тракторлардан, комбайнлардан, пахта териш машиналаридан ҳамда бошқа илғор қишлоқ хўжалик техникасидан тўла-тўқис фойдаланаоладиган бўлдилар. Энди бу колхозлар ўзларига зарур бўлган ишлабчиқариш биноларини, электростанцияларни, омборларни, молхона ва ҳоказоларни кенг миқ'ёсда қураоладиган ҳолга келдилар. Йирик колхозларда маҳсулот етиштиришни тобора ошириш, шунингдек натура ва пул даромадларни муттасил купайтириб бориш учун мустаҳкам иқтисодий негиз яратилди.

Лекин колхоз хўжалигидаги гоят катта кучлар блангина, бу кучларнинг тобора кучаяётган аҳамияти блангина иш бит-

¹ И. Сталин. Ленинизм масалалари, 11 нашр, 583 бет, Ўздавнашр.

майди, я'ни ишларнинг муваффақиятини бу кучлар ўз-ўзидан та'минлай олмайди. Колхозларни ташкилий-хўжалик жиҳатидан мустаҳкамлаш асосидагина, колхоз хўжалигига раҳбарлик қилиш соҳасида ҳали ҳам юз бераётган жиддий камчиликларни йўқотиш асосидагина янгидан-янги ютуқларни қўлга кири-тиш, колхоз хўжалигини ҳартарафлама ривожлантириш мумкин.

Марксизм-ленинизм та'лимотига кўра, ҳарқандай ижтимоий тузумнинг иқтисодий тараққиётида ишлабчиқариш асосий ва ҳал қилучи роль ўйнайди. Ана шунинг учун ҳаммадан аввал ишлабчиқаришни, ишлабчиқариш кучларини тобора ривожлантирмоқ лозим.

Йирик колхоз ажойиб клуб қургани блан, пахта сушилкалари қуришни эсидан чиқаришига асло йўл қўйиб бўлмайди. Бундай колхозда, ҳеч шубҳасиз, нобудгарчилик кўп бўлади, даромадлар камаяди, натижада экономика ва маданиятнинг ривожланиши орқада қолади.

Колхоз ҳаётининг ҳамма томонлари — колхозчиларнинг моддий фаровонлиги, турмуши ва маданий савияси, правардида, ижтимоий ишлабчиқаришнинг ривожланишига боғлиқ бўлади.

Колхоз тузумининг юксалишидаги, қишлоқ хўжалик артелини мустаҳкамлашдаги асосий йўл — колхозларнинг жамоат хўжалигини тобора кучайтиришдир. Колхозчиларнинг шахсий турмуши манфаатларини уларнинг ижтимоий манфаатлари блан тўғри боғлаб олиб бориш йўли ана шундан иборат.

Коммунизмга олиб борадиган асосий йўл — жамоат хўжалигини ҳартомонлама ривожлантиришдан, колхозчиларни коллективизм руҳида тарбиялашдан иборатдир.

Ленин — Сталин партияси колхозларни ривожлантириш ва колхозчиларнинг моддий фаровонлигини борган сари яхшилаш учун тинмай ғамхўрлик қилиб, Қишлоқ хўжалик артелининг уставига — колхоз ҳаётининг сталинча қонунига аниқ ва очишмай амал қилиш масаласига ҳам жуда катта аҳамият бермоқда. Колхозларнинг бўлимас фондларини янада кўпайтириш ва тўғри сарфлаш масаласига алоҳида эътибор қилинмоқда. Колхоздаги бўлимас фонд: иш ҳайвонлари ва маҳсулдор молларнинг сонини кўпайтириш учун, иморатлар ва ишлабчиқариш иншоотлари қуриш учун, қишлоқ хўжалик машиналари, қуроллари ва транспорт воситалари сотиб олиш учун, ирригация ва мелиорация тадбирлари ҳамда бошқа шу сингари чоралар учун сарф қилиниши лозим. Колхозлардаги клублар, колхоз-

чиларнинг маданиятини оширадиган ва моддий аҳволини яхшилайдиган бошқа жамоат бинолари ҳам бўлинмас фонд ҳисобидан қилинади.

Колхозчиларнинг турмушини борган сари яхшилаш йўли — колхозларнинг жамоат хўжалигини муттасил ривожлантириш ва мустаҳкамлашдан иборат эканлигига миллионларча колхозчилар ўз тажрибаларида ишондилар. Ана шунинг учун улар жамоат хўжалигини ривожлантириш йўлида зўр бериб ишламоқдалар, колхоз мулки ҳақида тинмай ғамхўрлик қилмоқдалар, колхоз мулкани кўз қорачиғидай сақламоқдалар ва бехтўхтов кўпайтирмоқдалар.

Социализм мамлакатига жамоат мулки муқаддас ва дахлсиздир. Колхозлардаги социалистик жамоат мулки ҳам, худди давлат мулки сингари, барча меҳнаткашларнинг манфаатлари учун хизмат қилади.

Маълумки, 1946 йилда колхозларда Қишлоқ хўжалик артелининг уставини жиддий равишда бузишлар, колхозларнинг жамоат ерларини ва бошқа мулкларини талон-торож қилишлар юз бераётганлиги аниқланди. Ана шу вақтдан берли партиямиз Қишлоқ хўжалик артелининг уставига қаттиқ амал қилиш ҳамда колхозларнинг жамоат мулкани ҳар томонлама қўриқлаш зарурлигини ҳамма партияли ва совет ҳодимларига, барча колхозчиларга уқдириб келмоқда.

Колхозларда Қишлоқ хўжалик артелининг уставига амал қилиниши устидан назорат қилиб туриш ҳамда колхоз қурилишига доир масалаларни ишлаб чиқиш учун СССР Ҳукумати қошида Колхоз ишлари совети тузилди.

Колхоз ишлабчиқаришини машиналаштириш ва электрлаштириш ҳамда колхозчиларнинг меҳнат унумини анча ошириш асосидагина колхозларнинг жамоат хўжалигини тобора мустаҳкамлаш мумкин. В. И. Ленин: „Меҳнат унуми, оқибат натижад¹“, янги ижтимоий тузумнинг ғалабаси учун энг муҳим, энг асосий нарсадир“¹ деган эди.

Ўртоқ Сталин стахановчиларнинг Бутуниттифоқ 1-чи кенгашида сўзлаган нутқида бундай деган эди: „Нима учун социализм хўжаликнинг капиталистик системасини енгаолади, енгини лозим ва мутлақо енгади? Шунинг учунки, у хўжаликнинг капиталистик системасига қараганда юқорироқ меҳнат намуна-

¹ И. Сталин. Ленинизм масалалари, II нашр, 334 бет. Ўздавишпр.

ларини, юқорироқ меҳнат унумини бераолади. Шунинг учунки, у жамиятга хўжаликнинг капиталистик системасига қараганда кўпроқ маҳсулот бераолади ва жамиятни кўпроқ бой қилаолади¹.

Совет социалистик экономикасининг энг муҳим хусусияти — меҳнат унумини тўхтовсиз оширишдир. Бизда меҳнат: шон, шараф ва қаҳрамонлик иши бўлиб қолди.

Қишлоқ хўжалигининг юз минглаб илғорлари қишлоқ хўжалик экинларидан энг юқори ҳосил олганликларни ҳамда жамоат чорвачилигининг маҳсулдорлигини оширганликлари учун СССР орден ва медаллари билан мукофотландилар, бу илғорларнинг янада юқорироқ ютуқларга эришганларига Социалистик Меҳнат Қаҳрамони унвони берилди. Бу фахрий унвонга пахтакорларимиздан 700 киши сазовор бўлди, булардан етти-тасига бу унвон икки мартадан берилди.

4. ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ СОҲАСИДАГИ АСОСИЙ ВАЗИФАЛАР ВА БЕШИНЧИ БЕШЙИЛЛИК УЧУН ПАРТИЯ XIX С'ЕЗДИНИНГ ДИРЕКТИВАЛАРИ

Доҳий Сталин раҳбарлигида қаҳрамон совет халқи коммунизмнинг дастлабки фазаси бўлган социализм қуришни инсоният жамияти тарихида биринчи марта рўёбга чиқарди.

Ўртоқ Сталин социалистик революциянинг ленинча назариясини ривожлантириб, Лениннинг айрим бир мамлакатда социализм қуриш мумкинлиги ҳақидаги та'лимоти тўғрилигини амалда исботлабгина қолмай, балки бизнинг мамлакатимизда тўла (мукамал) коммунистик жамият қуриш мумкин эканлиги ҳақида кучи ва назарий башорати жуда уткир бўлган хулоса чиқарди.

Коммунизм ишлабчиқариш кучларини шундай юқори даражага кўтаришни кўзда тутадикки, бунда меҳнат ҳақи „ҳар кимдан қобилиятига яраша, ҳар кимга меҳнатига яраша“ деган социалистик принципа тўланмай, балки „ҳар кимдан қобилиятига яраша ва ҳар кимга эҳтиёжига яраша“ деган коммунистик принципа тақсимланиши керак.

Ўртоқ Сталин ишлабчиқариш ривожлантиришнинг социализмдан коммунизмга ўтиш учун зарур бўлган даражасини белгилаб берди. Бунинг учун энг муҳим шарт — СССР даги

¹ И. Сталин, Ленинизм масалалари, 11 нашр, 613 бет. Ўзлавиш

асосий иқтисодий вазифани ҳал қилишдан, илғор капиталистик мамлакатларга иқтисодий жиҳатдан, я'ни жон бошига ишлаб чиқариладиган маҳсулот даражаси жиҳатидан етиб олиш ва улардан ўзиб кетишдан иборат.

„Биз капиталистик мамлакатлардан иқтисодий жиҳатдан ўзиб кетган вақтимиздагина, — дейди ўртоқ Сталин, — бизнинг мамлакатимизнинг исте'мол буюмлар блан батамом тўлишига, бизда маҳсулотлар мўл бўлишига ва биз коммунизмнинг биринчи фазасидан унинг иккинчи фазасига ўтиш имкониятига эга бўлишимизга амин бўлаоламиз“¹.

„Биз шунга эришмоғимиз керакки, — деди ўртоқ Сталин, — саноатимиз ҳар йили 50 миллион тоннага етказиб чўян, 60 миллион тоннага етказиб пўлат, 500 миллион тоннага етказиб тошкўмир, 60 миллион тоннага етказиб нефть чиқараолсин“... „Бунинг учун яна уч бешйиллик лозим бўлса керак, бундан ортиқ бўлса ортиқки, лекин кам эмас“².

80339
Коммунизмнинг моддий-техника базасини та'минлашда бизнинг социалистик хўжалигимиз жуда ҳам катта роль ўйнайди. Партияимизнинг йўл-йўриқларига кўра, қишлоқ хўжалиги соҳасидаги асосий вазифа: бундан буён ҳам қишлоқ хўжалигида илғор техникани ва агрономия фанини жорий қилиш асосида колхозларнинг жамоат хўжалигини янада мустаҳкамлаш ва ривожлантириш, совхоз ва МТСларнинг ишини яхшилаш йўли блан, барча қишлоқ хўжалик экинларининг ҳосилини тобора оширишдан, жамоат чорва моллари сонини янада кўпайтиришдан, айни вақтда чорва молларнинг маҳсулдорлигини анча оширишдан, деҳқончиликнинг ҳамда чорвачиликнинг умумий ва товар маҳсулотини муттасил оширишдан иборатдир.

Совет Иттифоқи Коммунистлар партиясининг XIX с'езди қишлоқ хўжалиги соҳасида яқин бешйилликда бажарилиши лозим бўлган бу асосий вазифани аниқлаб берди. С'езд томонидан берилган умумий директивага кўра, деҳқончилигимиз янада маҳсулдор ва мукамалроқ бўлиши, ўт экиш ривожлантирилиши ва туғри олмошлаб экиш жорий қилиниши, техника, ем-хашак, сабзавот ва картошка экинлари майдонларининг салмоғи янада каттароқ бўлиши лозим.

¹ И. Сталин, Ленинизм масалари, II нашр, 715 бет. Ўздавиашр.

² И. Сталин, Москва шаҳар Сталин сайлов округи сайловчиларининг сайлововди йигилишларида сўзланган нутқлар, 1953 й., 30 бет. Ўздавиашр.

Партиямиз қишлоқ хўжалик меҳнаткашларини янада кенг-роқ миқёсда маҳсулот етиштиришга сафарбар қилади. Масалан, беш йил ичида умумий дон ҳосили 40—50 процент, жумладан бугдой 55—65 процент; чигитли пахта 55—65 процент; зигир толаси 40—50 процент; қанд лавлаги 65—70 процент; картошка 40—45 процент; кунгабоқар 50—60 процент; узум 55—60 процент; тамаки 65—70 процент ва нав'дор кўк баргли чой тахминан 75 процент кўпайтирилиши керак.

XIX с'езд директиваларига кўра, қишлоқ хўжалик экинларининг ҳосили ҳарқайси район шароитига қараб дифференсация қилинди. Масалан, беш йил ичида Жанубий Украина ва Шимолий Кавказ районларида ҳар гектардан олинадиган дон экинлари ҳосили 20—22 центнергача, суғориладиган ерларда эса 30—34 центнергача; Поволжье районларида 14—15 центнергача, суғориладиган ерларда эса 25—28 центнергача; марказий қоратупроқ областьларида 16—18 центнергача, суғориладиган ерларда эса 30—34 центнергача; қоратупроқ бўлмаган ерларда 17—19 центнергача; Урал, Сибирь ва Шарқи-Шимолий Қозоғистон районларида 15—16 центнергача, суғориладиган ерларда эса 24—26 центнергача етказилиши лозим.

С'езд Закавказье районларида ҳар гектардан олинадиган дон ҳосилини 20—22 центнергача ва суғориладиган ерларда 30—34 центнергача етказиш вазифасини қўйди. Шу блан бирга ҳар гектар ердан олинадиган шолӣ ҳосили суғориладиган ерларда 40—50 центнергача етказилиши керак.

Совет Иттифоқи Коммунистлар партиясининг XIX с'езди мамлакатимиздаги пахтакорлар олдиға янги ва мас'улиятли вазифаларни қўйди. Масалан, Ўрта Осиё ва Жанубий Қозоғистон районларида ҳар гектар ердан олинадиган пахта ҳосили 26—27 центнергача; Закавказье районларида 25—27 центнергача; Европа қисмининг жанубий районларидаги суғориладиган ерларда 11—13 центнергача ва суғорилмайдиган ерларда 5—7 центнергача оширилмоғи лозим.

Шу блан бирга с'езд ҳамма техника, сабзавот ва картошка экинларининг ҳосилини ҳам анча ошириш кераклигини кўрсатиб берди.

С'езд чорвачиликни ривожлантириш соҳасида ҳам жуда катта вазифаларни қўйди. Масалан, беш йил ичида қорамоллар сони бутун қишлоқ хўжалигида 18—20 процент, жумладан колхозларда — қорамоллар 36—38 процент ва сигирлар

тахминан 2 ҳисса; қўйлар бутун қишлоқ хўжалигида 60—62 процент, жумладан колхозларда — 75—80 процент; чўчқалар бутун қишлоқ хўжалигида 45—60 процент, жумладан колхозларда 85—90 процент; паррандалар сони колхозларда 3—3,5 ҳисса кўпайтирилиши керак.

Совет Иттифоқи Коммунистлар партиясининг XIX с'езди мамлакатимизнинг районларида сут, жун ва ҳоказоларни ошириш юзасидан конкрет вазифалар белгилаб берди.

Мичурин та'лимотига асосланган илғор совет агробиология фанининг ходимлари, совет селекционерлари олдига с'езд: дон экинларининг янада серҳосил ва эртапишадиган сортларини, ғўзанинг янада серҳосил ва эрта пишадиган сортларини, қанд лавлагининг янада сершира сортларини, кунгабоқарнинг янада сермой сортларини етиштириш ва кенг миқ'ёсда экиш, шунингдек суғориладиган ерларда ўстириш учун қишлоқ хўжалик экинларининг янги сортларини етиштириш вазифасини қўйди.

С'езд, даштли ва ўрмон-даштли районларда ихота дарахтзорлар барпо қилиш, қумли ерларга дарахт ўтқазниш ва шу сингари тадбирларни амалга ошириш блан бирга, доимий суғориш каналлари ўрнига муваққат каналлар қазиб янгича суғориш системасини жорий этиш вазифасини қўйди.

1955 йилга бориб ер ҳайдаш, дон, техника ва ем-хашак экинлари экиш ишлари 90—95 процентгача, дон экинлари ва кунгабоқарни комбайнлар блан ўриш иши 80—90 процентгача, қанд лавлагини йиғиб олиш иши 90—95 процентгача, пахта ҳосиллини териш иши 60—70 процентгача машиналаштирилиши лозим.

Бешйилликнинг охирига бориб МТСлардаги трактор паркиннинг қуввати тахминан 50 процент кўпайтирилиши керак. Қатор оралари чопиладиган экинларни ишлаш учун осма асбоблар ўрнатиладиган чопиқ тракторлари айниқса кўпайтирилиши зарур.

Бундай зўр ҳажмдаги ишларнинг бажарилишини та'минлаш учун, с'езд беш йил ичида қишлоқ хўжалигига давлат томонидан чиқариладиган маблағ миқдорини тўрттинчи бешйилликдагига қараганда тахминан 2,1 ҳисса, шу блан бирга ирригация ва мелиорация ишларига тахминан 4 ҳисса кўпайтириб белгилади.

Қишлоқ хўжалиги, айниқса пахтачилик соҳасидаги асосий вазифани ҳал қилиш учун, Совет ҳукуматининг Бош Туркман каналлини, Волга-Дон, Жанубий-Украина ва Шимолий-Қрим ка-

изллариини, Волгадаги гидроэлектростанцияларини, Украина ва Қримда қувватли сугориш системаларини қуриш ҳақидаги та-рихий қарорлари жуда ҳам катта аҳамиятга эга бўлди.

Бош Туркман канали, Тахиятош тўғонининг қурилиши Аму-дар'ёнинг этагидаги 800 минг гектаргача ерни сугориш учун имконият туғдиради. Бу янги сугориладиган ерлар биринчи-галда пахта етиштириш учун ишлатилади.

Тошовуз ва Хоразм областларидаги ҳамда Қорақалпоғи-стон АССР даги пахта майдонлари тахминан уч ҳисса кўпай-тирилади.

Янги ерларни сугориш ва ҳосилни тобора ошириш ҳисоби-га умумий пахта ҳосили бирнеча ҳисса кўпаяди.

Бош Туркман каналини қуриш Қорақумдаги ва Каспий ден-гизининг Шарқи-Жанубий соҳилидаги ерларнинг табиатини тамоман ўзгартади. Бунинг натижасида Фарби-Жанубий Турк-манистонда сугориладиган пахтачиликнинг яна бир катта база-сини вужудга келтириш учун имконият туғилади. Бу район-ларда туқимачилик саноати учун жуда боп ингичка толали пахта-дан мисли кўрилмаган юқори ҳосил олиниши кўзда тутилади.

Коммунизмнинг бу азамат қурилишларини юзага чиқариш орқасида Амур'ё этакларида ва Каспий денгизининг Шарқи-Жанубий соҳилидагина эмас, балки Украинанинг жанубий рай-онларида ва Қримнинг шимолий районларида сугориладиган пахтачиликнинг бепоён базалари вужудга келади. Бу база-ларнинг ҳарбири халқ хужалигимиз учун жуда катта аҳами-ятга эгадир.

Пахта ўстиришдаги барча ишларни машиналаштириш ва ян-ги сугориш системасига ўтиш билан бирликда, пахта етишти-риш сур'атларини жадаллаштириш учун мутлақо зарур бўлган шартлардан бири—пахта экиладиган ҳарқайси районнинг хусу-сиятларини ҳисобга олиб янги, янада мукаммаллаштирилган агротехникани жорий қилишдан иборатдир.

Илгор Совет агробиология фани кейинги йилларда бирталай агрономия усулларини ишлаб чиқди. Бу усуллар бир-бирига тўғри боғланиб олиб борилганида пахта ҳосилини муттасил ошириб бориш мумкинлиги амалда исботланди.

Бундай усуллар жумласига: уруғлик чигитни қуёшда қизи-тиб ва сульфат аммония билан дорилаб экиш, ерни кўкламда қайта ҳайдашга барҳам бериш, ғўза тупларини қаторларга як-ка-якка қилиб жойлаш, қатор ораларини юмшатишда ротацион

мотига юлдузчаларилан фойдаланиш, далаларни чуқур эгатлардан жилдиратиб суғориш, ўғитларни қатор-ораларининг ўртасига солмай, балки қаторларнинг ёнига, илдиз системасига яқин солиш ва бошқа тадбирлар киради.

Пахтачиликда қўлланилиши лозим бўлган энг муҳим тадбирлардан яна бири — уруғлик чигитни колхоз ва совхозларнинг бевосита ўзларида етиштиришдан иборатдир. Академик Т. Д. Лисенконинг айтишича: „Уруғчилик ишининг асосий қондаси шундан иборатки, уруғлик участкадаги ўсимликлар мумкин қадар яхшироқ парвариш қилиниб ўстирилиши керак. Бунинг учун агротехника тадбирларини тўғри амалга ошириб ҳарбир экиннинг табиий эҳтиёжларига боп келадиган яхши шароит туғдирмоқ зарур. Яхши парвариш қилиниб етиштирилган ўсимликларнинг энг яхшилари уруғлик учун танлаш керак, ҳақиқатда ҳам доим шундай қилинади. Амалда ўсимликларнинг нав'лари шу йўл билан яхшиланади. Ўсимликлар яхши парвариш қилинмаса (я'ни агротехника ёмон бўлса), энг яхши ўсимликлар уруғлик учун ҳарқанча танланганда ҳам, кўнгилдагидек натижа чиқмайди. Ўсимликлар яхши парвариш қилинмаса, уруғлар ёмон бўлиб чиқади, ёмон уруғнинг энг яхшиси ҳам барибир ёмон бўлади“¹.

Совет селекционерлари ушбу бешйилликда гўзанинг янада тезроқ пишадиган серҳосил нав'ларини етиштириб колхоз ва совхоз ишлабчиқаришига киргизишлари керак.

Бу нав'лар пахта ҳосилининг камида 85—90 процентини қора совуқлар тушгунча териб олишга ва биринчи сорт қилиб топширишга, кузги шудгорни ҳамда куз-қиш фаслида қилинадиган бошқа ишларни ўз вақтида бажаришга имкон берадиган бўлишлари шарт.

Пахтачиликни юксалтириш соҳасидаги энг муҳим тадбирлардан яна бири — барча пахтакор колхоз ва совхозларда тўғри ўтдалали олмошлаб экиш усулини мумкин қадар тезроқ жорий қилишдир.

„Агротехника, ерларни суғориш ва яхшилаш, пахтачилик ишларини машиналаштириш, электрлаштириш ва уюштириш соҳасидаги барча имкониятлардан тўғри фойдаланилган тақдирдагина пахта ҳосилини муттасил ошириб бориш мумкин.

¹ Т. Д. Лисенко, Биология фанидаги аҳвол ҳақида, „Қизил Ўзбекистон“ ва „Правда Востока“ бирлашган нашриёти, 1951 й., 34 бет.

Пахтачилик илгорларининг тажрибаларини ўрганиш ҳамда уларининг таклифларини колхоз ва совхозларга кенг сурада ёйиш бу ишда айниқса муҳим роль ўйнайди.

Колхоз ва совхоз кадрларига агрозоотехникадан та'лим бериш ҳамда қишлоқ хўжалик мутахассисларининг малакасини ҳартарафлама ошириш масалалари мамлакатимиздаги пахтачиликни янада юксалтириш учун олиб борилаётган курашда энг муҳим масала бўлиб қолди.

Колхозчиларни ва совхоз ишчиларини уч йиллик агрозоотехника курсларида ўқитиш қишлоқ хўжалик экинларининг ҳосилини ҳамда чорвачилик маҳсулотини оширишда кутилган натижаларни берди ва бермоқда. Ана шунинг учун, бешинчи бешйилликда бу курсларнинг ишини янада яхшилаш, ўқитиш сифатини кўтариш энг муҳим тадбирлардан бири ҳисобланади.

Мамлакатимиз янгидан-янги ғалабалар сари олға бормоқда. Социализмдан аста-секин коммунизмга ўтишда қишлоқ блан шаҳар ўртасидаги фарқ тугатилмоқда.

Мамлакатимиз коммунизмга яқинлашган сари пахтанинг аҳамияти ошаборади. Биз халқимизнинг хилма-хил газламаларга, усимлик мойига, совунга ва пахтадан ишланадиган бошқа маҳсулотларга бўлган эҳтиёжларини тўла-тўқис қондираоладиган бўлишимиз лозим.

Совет пахтакорлари коммунистлар партиясининг XIX с'езди томонидан ўзларига юкланган бу улуғвор вазифаларни шараф блан бажариб, социалистик пахтачиликни мисли кўрилмаган даражага кўтаришга муваффақ бўлмоқдалар.

Контроль саволлар

1. Колхоз тузумининг тарихий ғалабаси нимадан иборат?
2. Колхозларнинг жамоат хўжалигини янада ривожлантириш учун колхозларни йириклаштиришнинг қандай аҳамияти бор?
3. Қишлоқ хўжалик артели нима учун ҳозирги даврда колхозларнинг асосий формаси деб ҳисобланади?
4. Қишлоқ хўжалигини ривожлантириш соҳасидаги асосий вазифа нимадан иборат?
5. Бешинчи бешйилликда пахтачиликни ривожлантириш учун партиясининг XIX с'езди қандай вазифаларни қўйди?

Иккинчи боб

МАШИНА-ТРАКТОР СТАНЦИЯЛАРИ ВА ПАХТАЧИЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА УЛАРНИНГ РОЛИ

1. ЎРТОҚ СТАЛИН — МАШИНА-ТРАКТОР СТАНЦИЯЛАРИНИНГ ИЖОДЧИСИДИР

Мамлакатимизнинг қишлоқ хўжалигини техника жиҳатидан реконструкциялаш ва юксалтиришда машина-трактор станциялари жуда катта роль ўйнади. Партия ва Совет ҳукумати ўртоқ Сталиннинг ташаббуси билан машина-трактор станцияларини ташкил қилиш ишига 1929 йилда киришган эдилар.

Бу давр, Ленин — Сталин партияси раҳбарлигидаги меҳнаткаш деҳқонлар ёппасига коллективлаш йўлига, социализм йўлига ўтиб олган давр эди. Бу даврда саноат мамлакатимизни индустриллаштириш соҳасида эришилган ютуқлар асосида қишлоқ хўжалигининг ишлабчиқариш эҳтиёжларини қондира бошлаган, янги техника ва коллектив меҳнат негизида қишлоқ хўжалигимизни тубдан ўзгартиш зарурлиги муқаррар бўлиб қолган эди.

Деҳқон хўжаликларига давлатга қарашли тракторлар билан ёрдам кўрсатиш соҳасидаги биринчи тажриба 1927 йили Украинанинг Одесса областидаги Шевченко номли совхозда ўтказилган эди. Бу ерга кўчиб келган, от-уловлари ва қишлоқ хўжалик машиналари бўлмаган деҳқонлар жамоат хўжалиги тузишга қарор қилдилар ва ерларини ишлаб бериш тўғрисида Шевченко номли совхоз билан шартнома туздилар. Шевченко номли совхоз трактор колоннаси тузиб, бу деҳқонларга жуда катта ёрдам берди.

Ўртоқ Сталин 1927 йил декабрь ойида партиянинг XV с'ездида қилган ҳисобот докладида бу тажриба яхши натижалар

берганини уқдириб: „Мана шундай намуналар кўпроқ бўлса, ўртоқлар, қишлоқни коллективлаш ишини анча илгари суриб юборар эдик“¹ деди.

Бу трактор колоннаси 1928 йили ўртоқ Сталиннинг ташаббуси билан биринчи машина-трактор станциясига айлантирилди.

Ўртоқ Сталин ВКП(б) Марказий Комитетининг 1929 йилдаги Апрель пленумида сўзлаган нутқида трактор колонналарининг ва Шевченко номи биринчи МТСнинг иш тажрибаларини яқунлаб: „...янги техникани ўзлаштиришда ва меҳнатни коллективлаштиришда деҳқонларга ёрдам берадиган машина-трактор станциялари системасини ривожлантирмоқ керак“² деган вазифани қўйди.

Ўртоқ Сталиннинг машина-трактор станциялари ташкил қилиш ҳақидаги кўрсатмасини партия ва ҳукуматимиз тезда амалга оширди. Ўртоқ Сталиннинг таклифига мувофиқ 1929 йил 5 июнда Меҳнат ва Мудофаа Совети „Машина-трактор станциялари ташкил қилиш тўғрисида“ги қонунни қабул қилди. 1930 йилга келиб Совет Иттифоқида машина-трактор станцияларининг сони 158 тага етди.

Ўртоқ Сталин давлат қишлоқ хўжалик корхоналарининг янги формаси бўлган, қишлоқ хўжалигини социалистик асосда қайта қуришнинг қувватли таянч пункти бўлган, жамоат хўжалигини ривожлантиришда совет давлати томонидан раҳбарлик ҳамда ёрдам қилиш формаси бўлган машина-трактор станцияларининг аҳамиятини кўрсатиб ва асослаб берди.

ВКП(б) Марказий Комитети 1930 йил 29 декабрда чиқарган қарориди МТСларнинг биринчи йилдаги ишларига, уларнинг қишлоқ хўжалигини социалистик асосда қайта қуришдаги ролига яқун ясаб қўйидагиларни кўрсатиб берди: „...Совет давлати томонидан юксак техника асосида йирик коллектив қишлоқ хўжалигини ташкил этиш формаси МТСларнинг оммавий тажрибасида аниқланди ва текширилиб кўрилди, бу форма социалистик давлатнинг ташкилий ва техникавий ёрдами ҳамда раҳбарлиги туфайли колхозчилар оммаси ўз коллектив хўжалиklarини қуришда янада кўпроқ фаолият кўрсатишини таъминлайди“.

¹ И. Сталин, ВКП(б) XV с'ездига Марказий Комитетнинг сиёсий ҳисоби, 1951 йил, 99 бет, Ўздавнашр.

² И. Сталин, Асарлар, 12 том, 66 бет, Ўздавнашр.

Машина-трактор станциялари қишлоқ хўжалигини социалистик асосда қайта қуришда ва колхоз ишлабчиқаришини мустақкамлашда жуда қудратли восита бўлди. Эндиликда машина-трактор станциялари колхозларни ташкилий-хўжалик жиҳатдан янада мустақкамлашнинг ҳал қилучи кучига айланди. Партия ва ҳукуматимиз колхоз хўжалигининг ҳамма тармоқларини тобора зўр бериб ривожлантириш тадбирларини МТСлар орқали амалга оширмоқда.

МТСларда давлатга қарашли биринчи даражали техника: трактор, плуг, сеялка, культиватор, ўғитлагич, косилка, пахта териш машинаси, ер қазиниш машинаси ва шулар сингари хилма-хил мураккаб қишлоқ хўжалик машиналари бор. МТСлар колхозларнинг ишларини ўша машиналар блан шартнома асосида бажариб беради. МТСлар уз мутахассислари — агрономлари ва механизаторлари блан колхозларнинг барча ташкилий-хўжалик ишларига ёрдам бериб туради. Совет давлати агрономия фани ва илғор техниканинг барча янги ютуқларини колхоз далаларига татбиқ қилиш ҳамда колхоз ишларини кенг миқ'ёсда машиналаштириш вазифаларини МТСлар орқали амалга оширади.

2. МТСЛАРНИНГ УСИШИ ВА ПАХТАЧИЛИКНИ ЮКСАЛТИРИШДА УЛАРНИНГ РОЛИ

Мамлакатимизнинг пахтачилик районларида биринчи машина-трактор станциялари 1929 йилда тузилган эди. Кейинчалик пахтакор МТСларнинг сони йилдан-йилга кўпайди. 1930 йил 1-нчи июньда атиги 17 та МТС бор эди. 1932 йилга келиб 237 га етди.

СССРнинг пахтачилик районларида иккинчи бешйиллиқнинг охирига келиб 480 та МТС ташкил қилинди. Бу МТСларда 611,6 от кучига эга бўлган 41 трактор бор эди. 1938 йили колхозларнинг пахта далаларида МТСларнинг 11726 чигит сеялкаси ва 10111 культиватори ишлатилди.

Колхоз пахтачилигини ривожлантириш учун кураш соҳасида МТСлар жуда катта иш қилганликларидан, 1941 йилга келиб пахта майдони анча кенгайди ва мамлакатимиздаги пахта ҳосили 1913 йилдагига нисбатан 3 ҳиссадан кўпроқ ошди.

Ишчи кучлари ва ишлабчиқариш воситаларининг анча қисми уруш эҳтиёжларига хизмат қилиш учун олинган. Улуғ Ва-

тан уруши йилларида ҳам МТСлар колхозларга жуда катта ёрдам берди.

Урушдан кейинги даврда МТСлар ўз ишларини анча яхшилаб пахта майдонларини кенгайтириш ва пахта ҳосилини ошириш соҳасида пахтакор колхозларга жуда катта ёрдам қилдилар. Бу ёрдам орқасида урушдан кейинги бешйилликда пахта майдони 91 процент кенгайиб, пахтанинг умумий ҳосили 2,9 ҳисса кўпайди. 1950 йилнинг ўзидагина умумий пахта ҳосили 3 миллион 750 минг тоннага етди, я'ни планда мўлжалланганига қараганда 650 минг тонна ортиқ бўлди.

Ҳозир СССРнинг пахтакор колхозларига 500 дан кўпроқ МТС хизмат қилмоқда. Бу МТСларда тахминан бир миллион от кучига эга бўлган тракторлар ҳамда уларга тиркаб ва тиркалиб ишлатиладиган қурол-асбоблар бор.

Бақувват техникага эга бўлган машина-трактор станциялари пахтачилик соҳасидаги энг муҳим ишларни юқори сифатли қилиб машина блан бажармоқдалар. Масалан, Ўзбекистон колхозларида ер ҳайдаш 97 процентгача, чигит экиш 90 процентгача ва ғўза қатор ораларини ишлаш 70 процентгача машиналар блан бажарилади. Пахта териш ва бошқа ишларни машиналаштириш ҳам тобора авж олмақда.

СССРнинг пахтачилик районларидаги деҳқончилик маданиятини ошириш соҳасида машина-трактор станциялари катта ишлар қилди. Жумладан, ер ҳайдаш сифати анча яхшиланди, чигит экиш ва бошқа қишлоқ хўжалик ишларини бажариш муддатлари қисқартирилди.

Қишлоқ хўжалигини ҳар тарафлама ривожлантиришга ёрдам берадиган энг кучли тадбирлардан бири бўлган ўтдалали деҳқончилик системасини колхозларга жорий қилиш соҳасида ҳам МТСлар жуда катта роль ўйнади.

МТСлар ўзлари хизмат қилаётган колхозларга олмошлаб экиш усулини киргизиш учун ҳаминша ёрдам бериб ва бу усулнинг амалга оширилишини қаттиқ назорат қилиб турмоқдалар. Бунинг исботлаш учун, Тошкент область Янгийўл районидаги Иккинчи намунавий МТСнинг колхозларга бераётган ёрдамини кўрсатиб ўтиш кифоя қилади. Бу МТС ишлайдиган райондаги колхозларнинг ҳаммаси деярли ўтдалали олмошлаб экиш усулини ўзлаштирган, бу колхозларнинг олмошлаб экиш далаларида кўпйиллик ўт экинларининг майдони 32,2 процентни ташкил этади. Айни вақтда бу колхозлар партовларини ва илгари

ишлатилмаётган ерларни ишга солиш йўли блан пахта майдонини ҳам йилдан-йилга оширмоқдалар. Олмошлаб экиш усули жорий қилиниши блан бузиб ҳайдалаётган ўтпоя майдони ҳам йилдан-йилга кенгаймоқда. Масалан, бу МТС иш қиладиган районда 1948 йилда 129,9 гектар кўпйиллик ўтлар майдони ҳайдалиб чигит экилган эди, 1951 йилда эса 650 гектар ўтпояга чигит экилди. Бу колхозларда кўпйиллик ўт уруғчилигига айниқса катта эʼтибор берилади. Эндиликда бу колхозлар кўпйиллик ва сершоҳ ўт уруғлари блан ўзларини тўла-тўқис таʼминлабгина қолмай, бу уруғлардан давлатга ҳам кўп миқдорда сотмоқдалар.

Социалистик чорвачиликнинг ривожланиш миқʼёслари ва сурʼатлари чорвачиликдаги оғир ишларни ҳартарафлама машиналаштиришни талаб қиладди. Чорва молларни сув блан таʼминлаш, сигирларни соғиш, молхонадаги гўнгни чиқариш, ем-хашакларни молларга бериш олдидан тайёрлаш сингари асосий ишларни машиналаштириш молбоқарларнинг сонини анча қисқартишга ва чорвачилик маҳсулотини кўпгина оширишга имкон туғдиради. Асосий ишлар машиналаштирилган чорвачилик фермаларида колхозчиларнинг меҳнат унуми анча ошади.

Ем-хашакларни молларга егизиш олдидан тайёрлаш ишларини машиналаштириш, ем-хашакларни буглаш ва майдалаш асбобларидан фойдаланиш ем-хашакларни тежаб сарфлашга ва шу блан бирга чорвачилик маҳсулотини анчагина оширишга имкон беради.

Партия ва ҳукуматимиз колхозларнинг чорвачилик фермаларидаги оғир ишларни машиналаштириш масаласига жуда катта аҳамият бермоқдалар. Масалан, чорвачилик авж олган районларда махсус ўтлоқ-мелиорация ва машина-чорвачилик станциялари ташкил қилинган. Бу станциялар: пичан ўриш, силос босиш, ем-хашак тайёрлаш, яйловларга сув чиқариш, ўтлоқ ва яйловларни яхшилаш, қўйларнинг жунини қирқиш ишларини ҳамда чорвачилик фермаларининг бошқа оғир ишларини машиналаштириш устида ишлайдилар. Бундай станциялар ташкил этилмаган районларда бу ишларнинг ҳаммасини машина-трактор станциялари бажаради.

Ўтган йилларда чорвачилик фермаларидаги оғир ишларни машиналаштириш учун машина-трактор станцияларига кўпгина қишлоқ хўжалик машиналари ва зарур асбоб-ускуналари берилди.

Аксари МТСлар ўзларидаги машиналардан самарали фойдаланиб, жамоат чорвачилигини тобора ривожлантириш ва чорва молларнинг маҳсулдорлигини ошириш соҳасида колхозларга жуда катта ёрдам кўрсатмоқдалар.

3. ПАХТА ҲОСИЛИНИ ЯНАДА ОШИРИШДА МТС ЛАРНИНГ ВАЗИФАЛАРИ

Совет Иттифоқи Коммунистлар партиясининг XIX с'езди СССР тараққиётининг 1951—1955 йларга мўлжалланган бешинчи бешйиллик плани юзасидан берган директиваларда бундай дейилган: „Машина-трактор станцияларининг ишини яхшилаш таъминлансин, колхоз ишлабчиқаришининг барча тармоқларида кўп меҳнат талаб қиладиган ишларни машиналаштириш юзасидан уларнинг фойдалиги кучайтирилсин ва қишлоқ хўжалик экинларининг ҳосили ҳамда чорвачиликнинг маҳсулдорлиги юзасидан белгиланган планларнинг бажарилиши учун МТС ларнинг жавобгарлиги оширилсин.

Бешйилликнинг охиригача МТСлардаги трактор паркиннинг қуввати тахминан 50 процент кўпайтирилсин, айниқса қишлоқ хўжалик экинларининг қатор ораларини ишлаш учун осма асбоблари бўлган чопиқ тракторлари кўпайтирилсин. Беш йил мобайнида тракторларнинг иш унумини тахминан 50 процент ошириш таъминлансин. Жуда иқтисодли дизель тракторларин жорий қилиш охиригача етказилсин“.

Илғорларнинг тажрибаларига кўра, пахта ҳосилини янада ошириш учун бизда жуда катта имкониятлар бор. Ёлғиз Ўзбекистондагина 1951 йилда 168 колхоз ҳар гектаридан 30—35 центнер ва 45 колхоз 35—40 центнер пахта ҳосили олишга муваффақ бўлди.

Машина-трактор станцияларининг вазифаси — бу имкониятлардан фойдаланиб, пахтачиликни янада кўпроқ юксалтиришдан, пахта ҳосилини тобора оширишдан иборат.

Партиямизнинг XIX с'езди кўрсатганича, бунинг учун пахтачилик районларидаги машина-трактор станциялари мавжуд техникадан фойдаланишни яхшилашлари, қилинаётган ишларнинг сифатини тобора кўтаришлари ва пахтачиликни янада машиналаштириш учун курашишлари лозим.

Ўртоқ Сталин „...меҳнат процессларини механизациялаш биз учун шундай янги ва ҳал қилучи бир кучдир, усиз бизнинг

сур'атларимизни ҳам, ишлабчиқаришдаги янги масштабларни ҳам та'минламоқ мумкин эмас¹ дейди. МТСлар машина-трактор паркидан энг унумли фойдаланиш асосида, пахтачиликни комплекс машиналаштириш, совет агрономия фанининг энг янги ютуқларини ва илғорларнинг тажрибаларини колхоз ишлабчиқаришига кенг миқ'ёсда жорий қилиш учун барча чораларни кўришлари лозим.

Пахтачиликни комплекс машиналаштириш ва тракторлар билан бажариладиган ишларнинг сифатини тобора яхшилаш колхозчиларнинг меҳнатини анча осонлаштиради; аини вақтда пахта ўстиришга сарфланадиган қўл меҳнатини анча қисқартишга ҳамда колхоз ишлабчиқаришининг бошқа тармоқларида, саноатда ва янги ерларни ишга солишда фойдаланиш учун кўпгина ишчи кучини бўшатишга имконият тугдиради.

Машина-трактор станциялари хўжаликнинг боғдорчилик, тоқчилик, сабзавотчилик ва ипакчилик сингари сердаромад тармоқларини ривожлантиришда ҳам колхозларимизга катта ёрдам беришлари, бу тармоқлардаги ишларни машиналаштиришлари ва мўл ҳосил олинишини та'минлашлари лозим.

Пахта ва бошқа қишлоқ хўжалик экинлари ҳосилини янада ошириш, чорвачиликнинг маҳсулдорлигини ошириш, колхозларни ташкилий-хўжалик жиҳатидан тобора мустақкамлаш, колхозларнинг жамоат хўжаликларини юксалтириш машина-трактор станцияларининг ишларини яхшилашга анчагина боғлиқдир. Ана шуни назарда тутиб, МТСлар ВКП(б) Марказий Комитети Февраль (1947) пленумининг йўл-йўриқларини сўзсиз бажаришга эришмоқлари лозим.

Буида кадрларни танлаш, уларни жой-жойига қўйиш ва тарбиялаш масалаларига алоҳида эътибор қилиш зарур. Ўртоқ Сталин „...ер юзидаги қимматли капиталлар орасида энг қимматли ва энг ҳал қилучи капитал — одамлар, кадрлардир“² деб та'лим беради. Ҳарбир МТСдаги агрономларнинг, механик, бригадир ва тракторчиларнинг ҳамда бошқа механизатор кадрларнинг малакасини ошириш зарур. Бу тадбир МТСларнинг ишларида яхшилаш соҳасидаги энг муҳим шартлардан бири ҳисобланади. МТС ходимларига меҳнат ҳақи тўлаш учун ҳу-

¹ И. Сталин, Ленинизм масалалари, 11 нашр, 417 бет, Ўздавнашр.

² И. Сталин, Ленинизм масалалари, 11 нашр, 611 бет, Ўздавнашр.

кумат томонидан белгиланган янги система техникадан энг унумли равишда фойдаланишга ҳамда колхозларга қилинаётган агрономия хизматини яхшилашга имкон беради.

4. МТСЛАР БЛАН КОЛХОЗЛАР ЎРТАСИДАГИ ШАРТНОМА МУНОСАБАТЛАРИ

МТСлар колхозларнинг ишларини шартномалар асосида бажаради. МТСлар блан колхозларнинг давлат қишлоқ хўжалик ишлари планини бажаришга доир ўзаро мажбуриятлари шартнома блан белгиланади. МТСнинг колхоз ишлабчиқаришини ривожлантириш соҳасидаги раҳбарлик роли шартнома асосида амалга оширилади. Давлат ва колхозларнинг ишлабчиқариш воситаларини самарали равишда бирлаштириб ишлатиш, бу воситалардан планга мувофиқ фойдаланиш тадбирлари шартномалар асосида юзага чиқарилади. МТС блан колхозлар ўртасида шартнома ҳар йил бошида бир йил муддатга тузилади.

МТС блан колхоз ўртасида тузилган шартнома қонун қучига эга бўлиб, уни бажариш ҳар иккала тараф учун мажбурийдир. Шартномада ўз устларига олган мажбуриятларни аниқ бажариб келган МТС ва колхозлар энг яхши натижаларга эришмоқдалар. Аммо, шартнома ташкилий-хўжалик ва сиёсий жиҳатдан жуда катта аҳамиятга эга бўлишига қарамай, ба'зи МТСлар шартномаларга парвосизлик блан оддий расмийчилик деб қараб ва аксари ҳолларда ўзларининг шартномада кўрсатилган мажбуриятларини бажармай келдилар. ВКП(б) Марказий Комитетининг 1947 йилдаги Февраль пленуми бу ярамас практикани очиб ташлади ва: „МТСлар блан колхозлар ўртасида тузилган ва МТС блан колхозлар ўртасидаги ўзаро мажбуриятларини белгиланган шартномаларга тўла эътибор қилинсин. Шартномаларни бажаришдан бош тортишдек ҳоллар қоралансин“; „...МТС директорининг сиёсий ишлар бўйича ўринбосарлари МТС ишларини яхши йўлга қўйишлари, МТС блан колхозлар ўртасида тўғри муносабат бўлишини таъминлашлари, колхоз ва МТСларнинг шартномаларга қаттиқ риоя қилишларини назорат этиб туришлари керак, МТС блан колхоз ўртасидаги муносабатларда уларнинг МТС ишларидаги ва колхоз ишларидаги камчиликларини яширишларига йўл қўймасликлари лозим“ деган қарорни чиқарди.

Машина-трактор станциялари блан колхозлар ўртасида тузиладиган намунавий шартноманинг мазмуни МТСларнинг ишлабчиқариш имкониятлари ҳамда қишлоқ хўжалиги олдида турган вазифалар ўзгаришга қараб ўзгартилди.

МТСлар блан колхозлар ўртасида ишлатилаётган эндиги намунавий шартнома 1949 йил 19 декабрда СССР Министрлар Совети томонидан тасдиқланган.

Янги намунавий шартнома қишлоқ хўжалиги соҳасидаги асосий вазифани ҳал қилишга, я'ни барча экинлар ҳосилини анча оширишга, жамоат чорва молларининг сонини кўнайтиришга ва маҳсулдорлигини тобора оширишга қаратилган.

Бу шартнома ишларнинг сифати учун тарафларнинг жавобгарлигини оширишга, деҳқончилик маданиятини юксалтирадиган агротехника системасини қўлланишга, социалистик қишлоқ хўжалигини янада ривожлантириш учун колхоз ва МТСлардаги барча имкониятлардан тўла-тўқис фойдаланишга қаратилган.

Шартноманинг биринчи бўлимида МТСнинг мажбуриятлари ёзилади. Бу бўлимда ҳаммадан аввал машина-трактор станцияси ўз тракторлари, қишлоқ хўжалик машиналари ва қуроллари блан бажаришга мажбур бўлган ишлар алоҳида-алоҳида кўрсатилади.

Ҳарқайси ишнинг ҳажми ва сифат кўрсаткичлари (ерни ҳайдаш чуқурлиги, неча марта ишлаш кераклиги ва бошқалар), шунингдек ишларни кун ҳисоби блан бажариш муддатлари ҳам биринчи бўлимда белгиланади.

Шартномада ёзги ва кузги шудгорларни тамомлашнинг календарь муддатлари кўрсатилади. МТС ҳамда колхоз томонидан бажариладиган айрим ишларни бошлашнинг календарь муддатлари дала ишларининг ҳарқайси даври бошланиши олдида тузиладиган қўшимча битим блан белгиланади. Бу битим МТС блан колхоз ўртасида тузилган шартномага илова қилинади. Қўшимча битимлар шартноманинг ажралмас қисми бўлиб, қишлоқ хўжалик ишларини агротехника жиҳатидан энг мувофиқ муддатларда ўтказишни белгилаш учун тузилади.

Бундан ташқари, колхоз чорвачилик фермаларидаги оғир ишларни машиналаштириш ҳақида ҳам МТС блан колхоз ўртасида битимлар тузилади. Бу битимларда МТС кучлари блан бажариладиган ишларнинг номи, қиймати ва ҳажми ҳамда кол-

хоз кучлари блан бажариладиган ишлар, шунингдек ишларни бажариш муддатлари кўрсатилади.

Сўнгра шартномада: трактор, комбайн ҳамда двигателларни МТС ўз ҳисобидан ёнилги ва мойлар блан та'минлаганлиги; трактор, двигатель, қишлоқ хўжалик машиналари ва қуролларининг зарур ремонтини ўз ҳисобидан қилганлиги; комбайнчи, машинист ва торозивонларга меҳнат ҳақи тўланганлиги кўрсатилади.

Тракторчилар, трактор бригадаларининг бошлиқларига, уларнинг ёрдамчиларига ва учётчик-заправшикларга пул блан тегишли меҳнат ҳақи ҳам МТС ҳисобидан тўланади; бу ҳақ мазкур ходимларнинг шу колхозда ишлаган меҳнат кунларини сонига яраша гарантияланган минимум миқдорида берилади.

Шартноманинг 10-нчи моддаси жуда муҳим бўлиб, бунда: МТС колхозга агрономия хизмати кўрсатишга, қишлоқ хўжалик фанининг ютуқларини жорий қилишга, олмошлаб экиш усулини амалга оширишда ҳамда колхоздаги ташкилий ишларни яхшилаш, меҳнат унумини ошириш ва меҳнат ҳақи тўлашини тартибга солиш, ишлабчиқариш планлари ва крим-чиқим сметаси тузиш соҳасидаги тadbирларни юзага чиқаришда, шунингдек даромадларни тақсимлашда, колхоз кадрларини тайёрлашда ва учёт ишларини йўлга солишда амалий ёрдам бериб туришга мажбур эканлиги кўрсатилади.

Бу мажбурият колхозларнинг жамоат хўжалигини мустаҳкамлашда МТСларнинг етакчилик ва ташкилотчилик ролини акс этдиради.

Шартноманинг иккинчи бўлимида колхознинг мажбуриятлари ёзилади. Шартномага мувофиқ, колхоз МТС бажарган ишлар учун тегишли ҳақни ўз вақтида ва маҳсулот блан батамом тўлашга мажбурдир; бу ҳақ трактор ишларининг ҳарбир тури учун СССР Ҳукумати белгилаган ставкалар юзасидан тўланади; маҳсулот блан ҳақ тўлаш кўзда тутилмаган ишлар учун тегишли ҳақни колхоз пул блан тўлайди.

Давлатга топшириладиган ғалла ва бошқа қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг анча қисми натураль ҳақ тўлаш йўли блан топширилганлиги туфайли, бу ҳақ давлат нуқтан назаридан жуда катта аҳамиятга эгадир. Давлат ҳозир ишлаётган МТСларга қилган харажатларини натураль ҳақ олиш йўли блан қайтаради, янги МТСларни ташкил қилиш учун зарур маблағларни натураль ҳақ ундириш йўли блан олади, бу эса колхоз-

ларни тобора кўпроқ машина ва қуроллар блан та'минлашга ёрдам беради.

Шартномага мувофиқ, колхоз ҳамма ишларни колхозчиларнинг кучи блан бажариш ҳамда қишлоқ хўжалик ишларининг бутун мавсумда тракторга тиркаладиган машиналарда ишлаш учун, шунингдек тракторларга ва қишлоқ хўжалик машиналарига қарашиш учун ҳартарафлама тайёрланган колхозчиларни ажратиш мажбуриятини ўз устига олади. Айни вақтда трактор, комбайн ва двигателлар учун зарур ёнилғи ва мойлаш материалларини МТС омборидан колхоздаги иш жойига бетўхтов етказиб туриш ҳамда тракторларни сув блан та'минлаш мажбуриятини ҳам колхоз ўз устига олади. Бунинг учун колхоз дала ишлари мавсумининг охиригача ишлаш шарти блан колхозчиларни ҳамда шартномада кўрсатилган транспорт воситаларини ажратиб беради.

Иш вақтидан мумкин қадар самарали фойдаланиш, трактор ва машиналарнинг унумли ишлашини та'минлаш ҳамда дала ишлари мавсумида далачилик ва трактор бригадалари учун яхши шароит яратиб бериш мақсадида, колхоз қишлоқдан узоқлиги саккиз километр келадиган далаларга жиҳозланган шийпонлар қуриш мажбуриятини ўз устига олади.

Трактор бригадаларидаги трактор ва комбайнларни сақлаш мажбурияти ҳам колхозга юкланади. Бу мақсад учун қанча колхозчи ажратиш кераклиги шартномада кўрсатилади.

Сўнгра, шартномада колхоз томонидан бажарилиши лозим бўлган агрономия тадбирларининг комплекси кўрсатилади. Бу комплексга: олмошлаб экиладиган далаларни ишга солиш, кўпйиллик ўт экинларини нав'дор уруғликлар блан та'минлаш, уруғликларни яровизация қилиш, маҳаллий ўғитларни далаларга ташиш ва солиш, экин зараркунадалари ва касалликларига қарши кураш, иҳота дарахтзорлар барпо қилиш ва бошқалар киради.

МТСнинг машина-тракторларидан ва колхознинг от-уловларидан тўғри фойдаланиш мақсадида, амалдаги агрономия қондаларига мувофиқ, колхознинг иш ҳайвонлари ва машиналари блан бажариладиган дала ишларининг номи ҳамда сифати ва бажарилиш муддатлари шартномада кўрсатилади.

Трактор бригадаларининг тракторчилари ва бошқа ходимларига ҳосил плани бажарилишига қараб, келгуси йил ҳосили учун қилинган ишлар юзасидан эса бу ишларнинг бажарилиш

муддатларига қараб колхоз томонидан маҳсулот блан бериладиган гарантияланган минимумни тўлаш тартиби ҳам шартномада кўрсатилади. Трактор бригадаларининг ходимларига натура ва пул блан тегишли даромадларни бериш тартиби ҳам шартномага ёзилади.

Ниҳоят, дала ишлари мавсумида трактор бригадасининг ходимларини озиқ-овқат блан таъминлаш мажбурияти колхозга юкланади. Бу озиқ-овқатлар давлат томонидан белгиланган чакана нархлардан ошиқ бўлмаган нархлар блан берилади, мазкур ходимларга берилган нон кейинчалик уларга тегишли дондан ушлаб қолинади.

МТСлар блан колхозлар ўртасида тузилган шартномани чинакам амалга ошириш учун энг муҳим шарт — унинг бажарилишини изчиллик блан назорат қилиб, текшириб туришдир. Бу текшириш кутилган натижани бериши учун ишларни қабул қилиш ва топшириш тартибларига аниқ амал қилиш лозим.

Шартноманинг учинчи бўлимида машина-трактор станцияси бажарган қишлоқ хўжалик ишларини қабул қилиб олиш тартиби ёзилади. Ҳарбир иш тугагандан кейин, лекин ҳар беш кунда камида бир марта, бажарилган ишни МТС топшириши, колхоз эса қабул қилиб олиши керак. Бу ишни топшириш ва қабул қилиш МТС директори ёки унинг топшириғи блан агроном ҳамда колхоз раиси қўл қўйган акт блан расмийлаштирилади. Ишни топшириш ва қабул қилишда МТС трактор бригадасининг ҳамда колхоз далачилик бригадасининг бошлиқлари иштирок этади.

Актда ишнинг миқдори, сифати ва бажарилган муддатлари кўрсатилиши шарт. Бу акт шартноманинг бажарилишини кўрсатадиган ҳужжат бўлганлиги сабабли, уни тузган вақтда колхоз томонидан, шунингдек МТС томонидан йўл қўйилган бузишларни қайд қилишга алоҳида эътибор бермоқ лозим.

Тракторчи, комбайнчи ва машинистнинг бажарган иши ҳарбир иш сменаси тамомлагандан кейин далачилик бригадасининг бошлиғи, МТС трактор бригадасининг бошлиғи ва учётчик-заправшиги томонидан қабул қилиб олинади. Ишни қабул қилишда ишлатиладиган учёт варақасида ишнинг миқдори, сифати ва бажарилган вақти кўрсатилади. МТС томонидан сифатсиз бажарилган ишлар қабул қилинмайди ва МТС ҳисобига қайтадан бажарилиши лозим.

Шартноманинг тўртинчи бўлимида уни бузганлик учун МТС ҳамда колхознинг жавобгарлиги кўрсатилган.

Юқорида айтганимизча, МТС блан колхоз ўртасида тузилган шартнома қонун кучига эга бўлиб, уни ҳам колхоз, ҳам МТС аниқ ва сўзсиз бажаришга мажбурдирлар. Тарафлардан бири шартноманинг битта ёки бирнеча моддасини бузганида, иккинчи тараф шартномани бузган тарафга да'во қўзғошга ҳақлидир ва айбдор тараф бунинг учун жавобгар бўлади.

Агар колхоз ўзидан тегишли натураль ҳақни ўз вақтида топширмаса ёки пул блан тўланадиган ҳақларни вақтида тўламаса, кечиктирилган ҳар 10 кун учун 1 процент миқдоридан пеня ҳисоблаб ёзилади. Колхоз томонидан топширилмаган натураль ҳақ, шунингдек МТС бажарган ишлар учун колхоздан пул блан тўланиши тегишли қарз халқ суди орқали ундирилади. Агарда МТС бажарган ишлар учун тегишли натураль ҳақ қасддан тўланмаганлигини исботлайдиган фактлар бўлса, бу ҳолда айбдорлар суд жавобгарлигига тортилиб, бундан ташқари, тўланмаган натураль ҳақ қийматининг ярми миқдоридан колхозга штраф ҳам солинади; бу штраф давлатга мажбурий тартибда маҳсулот топшириш учун белгиланган баҳолар блан ҳисобланади.

МТСнинг тракторлари ва бошқа машиналари колхознинг айби блан бекор туриб қолса, бу ҳолда колхоз машиналарининг бекор турган вақтларида бажарилиши мумкин бўлган иш қийматини бир ярим миқдорда тўлайди. Шартномада кўрсатилган бирор иш МТС ёки колхознинг айби орқасида бажарилмаганда айбдор тараф иккинчи тарафга бу зарарни бир ярим миқдорда тўлайди.

Агар МТС бирор ишни шартнома блан белгиланган муддатдан кечиктирса, бундай ишлар учун тегишли ҳақни колхоз муддатида бажарилган ишларга тўланадиган натураль ҳақнинг камайтирилган ставкалари юзасидан тўлайди. Бу ставкалар ҳосил натижалари ҳисобга олиниб белгиланади.

Ниҳоят, МТС ва колхозлар тракторларни ҳамда бошқа қишлоқ хўжалик машиналарини, иш ҳайвонларини, қишлоқ хўжалик асбоб-ускуналарини, ёнилғи, шунингдек МТС ва колхозга қарашли бошқа мулкларни эҳтиётлик блан ва тежаб-тергаб ишлатишга мажбур эканликлари шартномада кўрсатилган.

Шартноманинг МТС блан колхоз ўртасидаги муносабатларга доир интизомни мустаҳкамлашга қаратилган бу моддалари

МТС ва колхозларнинг ишларини янада юқорироқ даражага кўтариш учун имконият туғдиради.

Сўнгра, шартномага кўра, МТС директори ва колхоз раиси шартноманинг қандай бажарилаётганлиги ҳақида йилига камида икки марта колхозчиларнинг умумий мажлисига ҳисоб беради.

Шартномада МТС Советининг вазифалари ва қиладиган ишлари кўрсатилади. МТС Совети МТС блан колхозлар ўртасида маҳкам алоқа боғлаб туриш учун ташкил қилинади. Бу Совет МТС директори, унинг ўринбосарлари ва бош бухгалтери ҳамда шу МТС хизмат кўрсатадиган колхоз раисларидан иборат составда тузилади. Иккинчи Янгийўл МТС Совети ўз мажлисларига трактор ва далачилик бригадаларининг бошлиқларини, МТС ва колхозларнинг мутахассисларини, илмий текшириш муассасаларининг ва ўқув юртларининг ходимларини жалб қилади. Бу усул МТС Советининг ишларини анча яхшилаш учун имкон туғдиради.

МТС Совети, зарур бўлишига қараб ва камида икки колхознинг талаби блан, исталган вақтда йиғилади, лекин Совет ҳар йили 3 марта, асосий қишлоқ хўжалиги ишлари бошланиши олдидан йиғилиши шарт. МТС Советида колхозлардаги ишларни бажариш планлари, тузилган шартномаларга кўра, уларнинг турлари, муддат ва сифатлари жиҳатидан қандай бажарилаётганлиги, натураль ҳақ қандай топширилаётганлиги муҳокама қилинади, шунингдек МТС блан колхозлар ўртасида тузилган шартномаларни муддатида бажариш ҳамда ишларнинг сифатини яхшилаш учун зарур бўлган конкрет тадбирлар белгиланади.

МТС блан колхоз ўртасида тузилган ҳарбир шартнома колхозчиларнинг умумий мажлисида муҳокама қилиниб қабул этилиши ҳамда район ижрокоми томонидан қайд қилиниши лозим.

Шартнома машина-трактор станциясининг директори ҳамда колхоз правленнесининг раиси томонидан имзоланади.

5. МТС ишларини планлаш

Машина-трактор станциялари ўз ишларини план асосида олиб борадилар. Трактор ишларининг плани ва бу ишларнинг таннарни Иттифоқ ҳукумати томонидан тасдиқланган.

МТС лардаги планлаш ишларининг асосий формаси бир йил учун тузиладиган ишлабчиқариш-молия планидир. Ишлабчиқариш-молия плани МТС хўжалик ишларининг программаси бўлиб, бунда МТС томонидан колхозларда қилинадиган ишлар кўрсатилади. План ҳарқайси МТС учун область пахтачилиқ бошқармаси томонидан белгиланган планли топшириқ ва лимитларга асосан тузилади. МТСнинг ишлабчиқариш-молия плани ўз мазмуни жиҳатидан: ишлабчиқариш ҳамда молиядан иборат иккита асосий қисмга бўлинади.

МТС планининг ишлабчиқариш қисмига қуйидаги масалалар киритилади: 1) МТС хизмат кўрсатадиган колхозлардаги далачилиқнинг ишлабчиқариш плани; 2) машина-трактор паркиннинг расчёти; 3) трактор ишларининг плани; 4) машиналаштирилган ер ишлари плани; 5) машина-трактор мастерскойининг иш плани; 6) колхоз чорвачилиқ фермаларидаги оғир ишларни машиналаштириш плани; 7) автотранспортнинг иш плани.

МТС ишлабчиқариш-молия планининг энг муҳим қисмини трактор ишлари ташкил қилади.

Трактор ишлари планини тузганда давлат плани ҳамда колхознинг ташкилий-хўжалик аҳволи ҳисобга олиниб, ҳарбир колхоз бўйича бажариладиган ишларнинг ҳажми белгиланади. МТС бу плани ишлаб чиққанда, айниқса пахта ҳосили жиҳатидан орқада қолаётган колхозларда, пахтачилиқни ва қишлоқ хўжалиқининг бошқа тармоқларини мумкин қадар кўпроқ машиналаштириш зарурлигига қараб иш қилиши лозим.

МТС ишларининг муваффақияти трактор бригадаларига боғлиқ бўлганидан, трактор бригадаларининг ишларини планлаш жуда муҳим ўрин тутати.

Ҳарқайси трактор бригадаси учун йиллик ишлабчиқариш топшириғи МТС блан колхоз уртасида тузилган шартномага асосан белгиланади.

Йиллик ишлабчиқариш топшириғида ҳар гектардан олинadиган ҳосил миқдори, йилнинг айрим мавсумларида трактор блан бажариладиган ишларнинг ҳажми ва турлари, йилнинг айрим мавсумларида бажариладиган ишларнинг сифатлари ва агротехника муддатлари, иш нормалари, ёнилғи харажати ва тўланадиган натураль ҳақ миқдори кўрсатилади.

Илгор МТС лардаги трактор бригадаларига берилган йиллик ишлабчиқариш топшириқларида ёнилғи ва мойлаш материалларини ҳамда машиналарнинг запас қисмларини сарфлаш

лимитлари, машиналарни ремонт қилиш ва техник қаровдан ўтказиш учун сарфланадиган пул миқдори кўрсатилади. Бу усул трактор бригадаларида хўжалик ҳисобини жорий қилиш учун қўлланилади.

Тошкент область Янгийўл районидаги Иккинчи намунавий МТС трактор бригадасининг йиллик ишлабчиқариш топшириғида ҳар гектардан олинадиган ҳосил миқдорини кўрсатиш блан бирликда, трактор бригадаси томонидан маҳсулот ва пул блан тўланадиган ҳақларни тўлаш планини белгилайди; аynи вақтда ишларнинг турларига қараб ёнилғи ва мойлаш материалларини сарфлаш ҳамда қишлоқ хўжалик ишларининг айрим фаслларида ишлатилган автолни йиғиш учун лимитлар белгилайди; ҳарбир тракторни ремонт қилиш ва 5—6 марта техник қаровдан ўтказишнинг йиллик планини, тракторларни ва қишлоқ хўжалик машиналарини ремонт қилиш ҳамда техник қаровдан ўтказиш учун сарфланадиган маблағлар лимитини, шунингдек ҳарбир тракторни ремонт қилиш ва техник қаровдан ўтказиш учун ажратиладиган маблағларнинг умумий суммасини белгилайди.

Трактор бригадасига бериладиган йиллик ишлабчиқариш топшириғида ҳар гектардан олинадиган ҳосил миқдори, ҳарбир тракторнинг иш нормаси, ҳархил маркали тракторларнинг бир суткадаги ўртача иш унуми, айрим фаслларда ёнилғини тежаш ҳамда тракторларни ва қишлоқ хўжалик машиналарини ремонт қилишда маблағларни тежаш нормалари кўрсатилади.

Трактор бригадасининг йиллик ишлабчиқариш топшириғини колхознинг ишлабчиқариш плани блан ҳамда шу трактор бригадаси хизмат кўрсатадиган далачилик бригадаларининг топшириқлари блан боғлаб тузиш лозим. Бундай қилиш мўл ҳосил етиштириш учун курашда МТСнинг бақувват техникасидан ва колхоздаги воситалардан самарали фойдаланишни таъминлайди.

Трактор бригадасининг йиллик ишлабчиқариш топшириғига ҳамда МТС блан колхоз ўртасида тузилган битимларга асосан қишлоқ хўжалик ишларининг ҳарбир фасли (кўкламги экиш, қатор ораларини ишлаш, ҳосилни йиғиб-териб олиш, куз-қишқи ишлар) учун трактор бригадаларининг иш планлари тузилади. Бу иш планларида трактор бригадасининг ишлабчиқариш топшириғи аниқлаштирилади, ишларнинг ҳажми, бажарилиш муддатлари ва сифатлари, ҳар сменага бериладиган топшириқ-

лар, тракторларни юргизиш плани, белгиланган ишларни бажариш учун талаб қилинган ёнилғи миқдори ҳамда трактор бригадасига зарур бўлган ишчи кучлари ва от-уловлар кўрсатилади. Ниҳоят, иш планида олмошлаб экиш далалари ва ишларнинг қандай экинлар учун бажарилиши ҳамда агрегатнинг состави кўрсатилади. Трактор бригадасининг иш планини шу бригада томонидан хизмат кўрсатиладиган далачилик бригадаларининг иш планлари билан боғлаб тузиш керак. Шундай қилингандагина ишларни энг мувофиқ муддатларда ва юқори сифатли қилиб бажариш мумкин.

Иш планларига асосан беш кунлик ва суткалик план — нарядлар тузилади.

6. МТС БИЛАН КОЛХОЗЛАР ЎРТАСИДАГИ РАСЧЁТЛАР

Юқорида айтганимизча, машина-трактор станцияси бажарган ишлар учун тегишли ҳақни колхоз, асосан, маҳсулот билан тўлайди; бу ҳақ ишларнинг ҳарбир тури учун СССР Ҳукумати белгиланган ставкалар юзасидан тўланади. Ишларнинг бир қисми учун тегишли ҳақни колхоз пул билан тўлайди.

Ўза, дон экинлари, шולי, кунгабоқар, дони олинадиган ёввойи нўхат, қанд лавлаги, зиғир-долгунец, зиғир-кудряш, кунжут, нашта, картошка, канақунжут, хонтол махсар, кольза, соя, рапс, каноп, канатник, уруғлик себарга ва беда экинлари экиш учун ҳамда пичан ўриш устида МТС томонидан бажарилган қишлоқ хўжалик ишлари учун тегишли ҳақни колхоз маҳсулот билан тўлайди.

Сабзавот экинлари, эфир мойли ва доривар ўсимликлар, тамаки ва махорка экинлари экиш, боғ ва тоқзорлар ташкил қилиш, иҳота ва бошқа купйиллик дарахтлар ўтқазиш, тоқзор ҳамда боғлардаги қатор ораларини юмшатиш, бута ўсимликларини кавлаб олиш, тўқай ва бута плуглари билан қўриқ ерларини ҳайдаш, ўғит қилинадиган торфни чиқариш, кустарьлик йўли билан ясалган машиналарда похолни ғарамга босиш, силос қилинадиган ўсимлик ва похолни қирқиш, ерларни суғориш ва яхшилаш устида МТС томонидан бажарилган ишлар учун тегишли ҳақ пул билан тўланади. Агар боғлардаги қатор ораларига натураль ҳақ тўланадиган қишлоқ хўжалик экинлари экиладиган бўлса, бундай қатор ораларини юмшатганлик учун, шунингдек натураль ҳақ белгиланган бошқа ишлар учун тегишли ҳақни колхоз маҳсулот билан тўлайди.

Илгари колхозлардан тегишли натураль ҳақ трактор ишларининг бажарилиш муддатлари э'тиборга олинмай баравар миқдорларда тўланар эди. Бу усул трактор ишларининг ўз вақтида бажарилиши учун бўлган жавобгарликнинг пасайишига сабаб бўлиб келган эди. ВКП(б) Марказий Комитети Февраль пленумининг қарорига мувофиқ 1947 йилдан бери натураль ҳақ экинлардан олинган ҳосил миқдори ва ишларни бажариш муддатларига қараб тўланадиган бўлди. МТС блан колхоз ўртасида тузилган шартнома блан белгиланган муддатлардан кечиктирилиб бажарилган асосий ишлар учун тегишли натураль ҳақ, ўз муддатида бажарилган ишлар учун тегишли натураль ҳаққа қараганда, анча камайтилган ставкалар юзасидан тўланади; бу ставкаларни белгилашда ҳосил миқдори ҳам ҳисобга олинади.

Шартномада кўрсатилган мажбуриятлардан ташқари бажарилган ишлар учун тегишли натураль ҳақ ўз муддатида қилинган ишлар учун белгиланган ставкалар юзасидан тўланади.

Колхозлар натураль ҳақни мажбуриятлар ва контрактация юзасидан давлатга маҳсулот топшириш блан бир вақтда топширадилар.

Натураль ҳақ тарзида топшириладиган маҳсулотларнинг сифати ва кондицияси мажбуриятлар ёки контрактация юзасидан давлатга топшириладиган маҳсулотлар учун белгиланган талабларни қондирадиган бўлиши шарт.

7. МАШИНА-ТРАКТОРЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШНИ ҲАРТАРАФЛАМА ЯХШИЛАШ—МТС ВА КОЛХОЗ ХОДИМЛАРИНИНГ ЭНГ МУҲИМ ВАЗИФАЛАРИДАН БИРИДИР

Топширилган вазифаларни муваффақият блан бажариш ҳамда МТСнинг ишлари мўлжалланган натижаларни бериши учун маблағларни тежаб сарфлаш, трактор ишларининг таннархини пасайтириш, трактор ва бошқа қишлоқ хўжалик машиналарининг иш унумини кўтариш соҳасида зўр бериб курашиш жуда катта аҳамиятга эгадир.

МТСларнинг ишлари учун давлат томонидан жуда кўп маблағ берилади. Бу маблағларни тежаб сарфлаш, трактор ишларининг таннархини пасайтириш халқ хўжалиги нуқтаи назаридан жуда муҳим роль ўйнади.

Трактор ишларининг таннархи: ёнилғи ва мойлаш материаллари учун, тракторларни ва қишлоқ хўжалик машиналарини

ремонт қилиш учун, МТС нинг ишчи ва хизматчиларига иш ҳақи тўлаш учун сарфланадиган маблағлардан ҳамда ма'мурий-хўжалик чиқимларидан ташкил этилади. МТС харажатларининг анчагина қисмини нефть маҳсулотлари ҳамда трактор ва машиналарни ремонт қилиш учун сарфланган маблағлар ташкил қилади.

Трактор ишларининг таннархини пасайтиришнинг асосий йўллари механизаторларнинг меҳнат унумини оширишдан, ёнил-гини, запас қисмларни ва бошқа материалларни тежаб сарфлашдан, машина-тракторлардан фойдаланишни тобора яхшилашдан иборатдир.

Трактор ишларининг таннархини пасайтириш — МТС ишларидан келадиган фойдани ошириш, социалистик ишлабчиқаришни янада кенгайтириш учун қўшимча маблағлар жамғариш соҳасидаги энг муҳим тадбирлардан бири ҳисобланади.

Машина-тракторлардан фойдаланишни ҳартарафлама яхшилаш МТС ва колхоз ходимларининг энг муҳим вазифаларидан биридир. Машина-тракторлардан унумли фойдаланишга имкон берадиган энг муҳим шарт — трактор ва қишлоқ хўжалик машиналарининг ремонт сифатини яхшилашдан, трактор ва машиналарининг бекор туришларини ва беҳудага юргизилишларини қисқартишдан, ишларни соатли график усулида бажаришдан иборатдир. Трактор ва қишлоқ хўжалик машиналарининг техник қаровини ўз вақтида ва пухта бажариш — уларнинг бекор туришларини энг кам даражагача келтиришга, ҳалокатларнинг олдини олишга ва тракторларнинг иш унумини тобора оширишга имкон беради.

Биринчи Наманган машина-трактор станцияси Ўзбекистондаги энг яхши МТСлардан ҳисобланади. Бу МТС ўз ишларини тўғри уюштириш асосида ўзи хизмат қилаётган колхозлардаги ҳосил миқдорини йилдан-йилга оширишга ва трактор ишларининг таннархини пасайтиришга муваффақ бўлмоқда. Масалан, бу МТС хизмат қилаётган колхозларда ҳар гектардан олинган пахта ҳосили 1948 йилда — 23,3 центнер ва 1951 йилда — 30,1 центнер бўлди. Бу МТС трактор-машиналарни узелларга бўлиб ремонт қилиш усулини қўлланиш йўли блан ҳар йили анчагина маблағ ва запас қисмларни тежаб келмоқда.

Биринчи Наманган МТСининг бундай катта ютуқларга эришувига сабаб шуки, бу МТС машина ва тракторларнинг ре-

монтини ўз вақтида ва сифатли қилиб ўтказади, механизатор кадрлар етиштириш ва уларнинг малакасини ошириш ишларини тўғри олиб боради, уларнинг ишларига ҳар куни ёрдамлашиб туради. Ниҳоят, бу МТС да ишлар соатлик график усули билан бажарилади, трактор ҳамда қишлоқ хўжалик машиналарининг техник қарови ўз вақтида ва сифатли қилиб ўтказилади, машина-тракторлардан фойдаланишнинг янги-янги усуллари жорий қилинади.

Пахтачиликни ва колхоз хўжалигининг бошқа тармоқларини ривожлантиришда машина-трактор станциялари етакчи ва ҳал қилучи кучдир. Уларнинг ишларини тобора яхшилаш социалистик пахтачилик олдида турган вазифаларнинг муваффақият билан ҳал қилинишини таъминлайди.

Контроль саволлар

1. Қишлоқ хўжалигини коллективлаш ва машиналаштиришда мамлакатни индустрлашнинг қандай аҳамияти бор?
 2. Қишлоқ хўжалигини социалистик асосда қайта қуришда МТС ларнинг роли нимадан иборат?
 3. Деҳқончилик маданиятини юксалтириш ва жамоат чорвачилигини ривожлантиришда МТСларнинг аҳамияти нимадан иборат?
 4. Пахтачиликни янада юксалтириш ва колхозлардаги қўшимча тармоқларни ривожлантириш соҳасида МТС лар олдида қандай вазифалар туради?
 5. МТС билан колхозлар ўртасидаги ўзаро муносабатлар нималардан иборат? МТС билан колхозлар ўртасидаги шартномада нималар кўрсатилади ва бу шартноманинг қандай аҳамияти бор?
 6. МТС билан колхозлар ўртасидаги расчёт (ҳисоб-китоб)лар қандай қилинади? Натураль ҳақ нима, бу ҳақнинг аҳамияти нимадан иборат ва у қандай ҳисобланади?
 7. Трактор ишларининг таннархини пасайтириш ва МТС ларни янада кўпроқ фойда етказадиган қилиш учун қандай чоралар кўриш керак?
 8. Машина-трактор паркиннинг иш унумини ошириш учун нималар қилиш керак?
-

Учинчи боб

ПАХТАЧИЛИКНИ КОМПЛЕКС МАШИНАЛАШТИРИШ ВА ЭЛЕКТРЛАШТИРИШ

1. В. И. ЛЕНИН ВА И. В. СТАЛИН СОЦИАЛИСТИК ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИНИ МАШИНАЛАШТИРИШ ҲАМДА ЭЛЕКТРЛАШТИРИШ ҲАҚИДА

Коммунистлар партиясининг доҳийлари В. И. Ленин ва И. В. Сталин коммунистик жамиятни қуриш учун, ватанимизнинг ишлабчиқариш кучларини тезроқ ривожлантириш учун ишлабчиқаришни машиналаштириш ва электрлаштириш жуда катта аҳамиятга эга эканлигини бирнеча марта кўрсатиб бердилар.

В. И. Ленин, Коммунистлар партиясининг VIII с'ездида сўзлаган нутқида, қишлоқ хўжалигини машиналаштириш — қишлоқни социалистик асосда ўзгартиш учун, деҳқонларни социализм қурилишига жалб қилиш учун зарур бўлган қудратли восита эканлигини кўрсатиб берди.

„Агар биз, — дейди Ленин, — эртага 100 мингта энг яхши трактор бераолсак, уларни бензин блан, машинистлар блан таъминлайолсак эди (ҳозирча бу ҳаёл эканлигини сиз яхши биласиз), у вақтда ўрта деҳқон: „мен коммуния тарафдориман“, я'ни коммунизм тарафдориман, деяр эди“.¹

В. И. Ленин, Коммунист Ёшлар Союзининг Бутуниттифоқ III с'ездида сўзлаган нутқида социализмнинг моддий-техника базаси бўлган электрлаштиришнинг аҳамиятини доҳиёна зийраклик блан таърифлаб берди.

„Биз биламизки, — дейди Ленин, — саноат ва деҳқончиликни янгидан тикламай туриб коммунистик жамиятни қуриб бўлмайди, шу блан бирга уларни эски усуллар блан тикламаслик керак.

¹ И. Сталин, Ленинизм масалалари, 11 нашр, 344 бет, Ўздавиашр.

Уларни ҳозирги замонга мувофиқ асосда, фаннинг сўнгги ютуқлари асосида тикламоқ керак. Сиз, бу асоснинг электрдан иборат эканлигини биласиз, бутун мамлакатни, саноат ва деҳқончиликнинг барча тармоқларини электрлаштиргандагина, сиз бу вазифани ўзлаштириб олганингизда, фақат шу вақтдагина сиз ўзингиз учун, эски бўғин қураолмайдиган коммунистик жамият-ни қураоласиз¹.

Сўнгра, В. И. Ленин Советларнинг Бутунроссия VIII съездида сўзлаган нутқида бундай деди: „Коммунизм — Совет ҳокимияти плюс бутун мамлакатни электрлаш демакдир... Мамлакат электрлашган чоқда, саноат, қишлоқ хўжалиги ва транспорт ҳозирги замоннинг йирик саноат техникасига асосланган чоқда, фақат ана шу чоқдагина биз узил-кесил ғалаба қозанамиз“².

Ўртоқ Сталин ҳам мамлакатимизда социализмни қуриш учун машиналаштириш ва электрлаштириш жуда катта аҳамиятга эга эканлигини ўз асарларида кўп марта кўрсатиб берди.

Ўртоқ Сталин „ВКП(б) да ўнглик хавфи тўғрисида“ги нутқида бундай дейди: „... биз мамлакатни электрлаштириш йўлида зўр бериб иш олиб борсак, агар саноат, қишлоқ хўжалиги ва транспортни ҳозирги замон йирик саноатининг техника базасига қурсак, мамлакатимизда капитализмнинг тикланиш имкониятини йўқ қилаоламиз, капитализмнинг илдизларини суғуриб ташлай оламиз ва капитализм устидан узил-кесил ғалаба қозонишга эришаоламиз. Мамлакатимизда социализмнинг ғалаба қилиш имконияти ана шундан келиб чиқади“³.

Шу блан бирга: „... қишлоқ хўжалигини реконструкция қилишнинг калиди, — дейди ўртоқ Сталин, — индустриямизни тез сур'ат блан ривожлантиришдир“⁴.

В. И. Ленин ва И. В. Сталин машиналаштириш ва электрлаштириш масалаларига мамлакатимизнинг қишлоқ хўжалигини ривожлантириш учунгина эмас, балки колхозчи-деҳқоннинг психологиясини ўзгартиш, уни коммунистик руҳда тарбиялаш учун ҳам жуда катта аҳамият бердилар.

„Майда деҳқон ҳақидаги бу масалани, унинг, айтайлик, — дейди Ленин, — бутун психологиясини соғломлаш масаласини фақат моддий асосда, техника асосида, трактор ва машиналарни

¹ В. И. Ленин, Сайланма асарлар, II том, 1939 й., 532 бет, Ўздавнашр.

² В. И. Ленин, Электрлаш ҳақида, 1944 й., 89 бет, Ўздавнашр.

³ И. Сталин, Ленинизм масалалари, 11 нашр, 262 бет, Ўздавнашр.

⁴ И. Сталин, Асарлар, 12 том, 71 бет, Ўздавнашр.

деҳқончиликда кўплаб ишлатиш, электр қувватини кенг миқ'-ёсда ишлатиш асосидагина ҳал қилиш мумкин¹.

Ўртоқ Сталин 1929 йил 27 декабрда аграрчи марксистлар конференциясида сўзлаган тарихий нутқида бундай дейди: "...колхозчи деҳқонни ўзгартиш, унинг якка хўжалик психологиясини тузатиш ва уни социалистик жамиятнинг чинакам ходими қилиш учун ҳали анча ишлашга тўғри келади. Колхозлар қанчалик тез машиналаштирилса, улар қанчалик тез тракторлаштирилса, бу шунчалик тез бажарилади"².

В. И. Ленин ва И. В. Сталиннинг йўл-йўриқларига амал қилиб, партия ва ҳукуматимиз колхоз ҳамда совхоз ишлабчиқаришини машиналаштириш ва электрлаштириш масаласига жуда катта эътибор бериб келмоқдалар.

2. СОЦИАЛИСТИК ПАХТАЧИЛИКНИ КОМПЛЕКС МАШИНАЛАШТИРИШ ВА ЭЛЕКТРЛАШТИРИШНИНГ АҲВОЛИ ҲАМДА ЙўЛЛАРИ

Партия ва ҳукуматимиз томонидан кўрсатилаётган жуда катта ёрдам туфайли социалистик пахтачиликнинг моддий-техника базаси йилдан-йилга мустаҳкамланмоқда, пахтакор колхоз ва совхозлардаги ишлабчиқаришни машиналаштириш даражаси тобора ошмоқда.

Революциядан аввалги даврда пахтачилик омов ва мола каби ибтидоий қуроллар блангина таъминланган ва ҳамма ишлар деярлик қўлда бажарилар эди. Совет пахтачилиги эса бақувват тракторлар ва бошқа серунум қишлоқ хўжалик машиналари блан қуроллантирилди.

Ўзбекистон ССРнинг ўзидагина тракторларнинг сони 1951 йилда 1925 йилдагига нисбатан тахминан 50 ҳисса, уларнинг тортинч кучи 93 ҳисса ошди; тракторларнинг сони 1941 йилдагига қараганда 4,2 минг дона, чигит сеялкаларининг сони — 6 минг дона, ғўза қатор ораларини ишлайдиган культиваторларнинг сони 6,1 минг дона кўпайди ва ҳоказо.

Трактор паркининг сифатида ҳам жиддий ўзгаришлар юз берди. Масалан, урушдан олдинги йилларда асосан керосин блан ишлайдиган двигателли тракторлар келтирилар эди, эндиликда эса социалистик пахтачилигимиз анча такомиллаштирилган ва анча серунум дизель ва гусеничали (ЕТ-54, КД-35, С-80 ва КДП-85 маркали) тракторлар блан қуроллантирилмоқда.

¹ И. Сталин, Ленинизм масалалари, 11 нашр, 364 бет, Ўздавнашр.

² Ўша жойда.

Дизель трактордан фойдаланиш трактор ишларининг тан-
нархини анча пасайтиришга имкон беради. Дизель трактор
керосин блан ишлайдиган двигателли тракторга қараганда
ёнилгини тахминан 40 процент кам сарфлайди. Бунинг устига,
дизель ёнилгиси керосинга қараганда анча арзон туради.

Тракторнинг сифати яхшиланиши блан бир қаторда, пахта-
чилигимиз бирқанча янги машиналар блан ҳам та'мин-
ланди.

Урушдан олдинги йилларда бизда пахта терадиган ва ғўза-
поя юладиган машиналар, ХЧО маркали ворохоочистительлар,
ОДН маркали чанглагич-пуркагичлар ва бошқа бирталай ма-
шиналар йўқ эди. Эндиликда бу машиналар жуда кўпайди ва
пахта далаларимизда кенг миқ'ёсда ишлатилмоқда.

Давлатимиз колхозларни ер қазийдиган ва ер бетини текис-
лайдиган хилма-хил машиналар блан та'минлади. Янги суғо-
риш системасига ўтиш соҳасидаги ҳамма ишлар шу машина-
лар блан бажарилмоқда. 1951 йилнинг кузидагина Ўзбекистон-
нинг пахта далаларида 1267 та ер қазийдиган машина ҳамда
муваққат ариқлар, ўқариқлар қозиш, далаларни текислаш ва
пол олиш ишларида тахминан 7000 та хилма-хил маркали
машиналар ишлатилди.

Қишлоқ хўжалик ишларини машиналаштириш блан бирга-
ликда ер ҳайдаш, ғўза қаторларини юмшатиш, сигир соғиш,
ем-хашак тайёрлаш, қўйларнинг жунини қирқиш ва ҳоказо-
лардан иборат хилма-хил ишларни электрлаштириш йилдан-
йилга кенгайтирилмоқда. Аксари колхозларда колхозчиларнинг
уйлари электр чироғи блан ёритилди ва ёритилмоқда.

МТС, колхоз ва совхозларимизда тракторларнинг ҳамда
хилма-хил қишлоқ хўжалик машиналарининг тобора кўпайти-
рилиши пахтачиликдаги аксари ишларни, жумладан: ер ҳайдаш,
бороналаш, чизельлаш, молалаш, чигит экиш, ғўза қатор ора-
ларини юмшатиш, суғориш эгатлари очиш, ўғит солиш, ўсимлик
зараркунандаларига қарши кураш, ғўза баргларини дорилаб
тўкиш, пахта ҳосилини териш, кўрак чувиш, донимий ва мувақ-
қат ариқлар олиш, кўпйиллик ўтларни ўриш ва бошқалардан
иборат кўпгина ишларни машиналар блан бажариш учун имко-
ният туғдирди.

Лекин пахтачиликдаги ба'зи ишлар ҳалигача тўла-тўқис
машиналаштирилгани йўқ. Масалан, ғузани яганалаш, суғориш,
чеканка қилиш, кўрак териш ишлари ҳали ҳам қўлда бажари-

лади. Ғўза қатор ораларини юмшатиш ва пахта ҳосилини те-риш ишлари ҳам етарли даражада машиналаштирилмаган.

Коммунистлар партияси XIX съездининг йўл-йўриқларига му-вофиқ, колхозлардаги асосий деҳқончилик ишларини машина-лаштиришдан иборат бўлган энг муҳим вазифани мумкин қадар тезроқ ҳал қилиб, экин майдонларини янада кенгайтиришимиз, пахта ва бошқа экинлар ҳосилини муттасил ошириб боришимиз лозим.

Социалистик пахтачилигимизни комплекс машиналаштириш ҳамда электрлаштириш меҳнатни тобора осонлаштиришга ва тежашга, колхозчиларимизнинг моддий ва маданий турмуш-ларини янада юксалтиришга қаратилган.

Капитализм шароитида бўлса, машиналар меҳнаткашларни эксплуатация қилиш ва эзишни тобора кучайтириш воситаси-дир. Капиталистик қишлоқ хўжалигида майда ва ўртаҳол хўжаликларни борган сари қашшоқлаштириш йўли блан ишлаб-чиқариш воситаларини ўз қўлларига киргизаётган йирик капи-талистларгина машиналардан фойдаланадилар. Америкаликлар-нинг айтишларига қараганда, Америка Қўшма Штатларидаги қишлоқ хўжалигига олинган ҳарбир трактор битта фермер (деҳқон) онласининг ёки 1—5 та ижарачининг мол-ҳолдан ажралишига сабаб бўлади. Бунда техниканинг ривожланишига узаро рақобатлашаётган капиталистик фермаларнинг шахсий манфаатлари, ижтимоий ишлабчиқаришдаги плансизлик ва бош-бошдоқлик тўсқинлик қилади.

Ҳамма ишлабчиқариш воситалари халқ мулки бўлган биз-нинг социалистик жамиятимиздагина техниканинг ривожланиши мамлакатдаги ишлабчиқариш кучларини юксалтиришга, бутун аҳолининг, шу жумладан социалистик қишлоқ хўжалиги меҳ-наткашларининг моддий ва маданий турмушини тобора яхши-лашга қаратилган.

Пахтачилиكنи комплекс машиналаштириш ишини тугаллаш: биринчидан, ғўзани ўстириш ва пахта ҳосилини териб олиш соҳасидаги барча ишларни машиналаштириш учун зарур ма-шиналарга эга бўлиш; иккинчидан, мавжуд машиналарни агро-номия фанининг сўнгги ютуқларига тўла мослаштириб ишлатиш, я'ни ҳарбир машинанинг агротехника талабларини тўла қондира-оладиган ва пахта ҳосилини оширишга ёрдам берадиган қилиб ишлатилишига эришиш; учинчидан, мавжуд машиналарни иш-латиш йўли блан меҳнат унумини тобора оширишга ва маҳ-

сулоланинг танилархнин борган сари пасайтиришга муваффақ бўлиш демакдир.

Пахтачилиكنинг комплекс машиналаштирилишини тугаллаш учун бизда баъзибир машиналар етишмайди. Аммо, бу соҳада олиб бориладиган илмий текшириш ва конструкторлик ишларининг ҳозирги натижалари яқин йилларда барча ишлабчиқариш процессларини машиналаштиришимиз мумкин эканлигини кўрсатади. Шу блан бирга ишларни машиналаштириш ҳажми ва даражаси анча оширилиши кўзда тутилади.

Сувли пахтачилик районларидаги асосий ишлабчиқариш процессларини машиналаштиришнинг ҳозирги даражасини равшанроқ қилиб кўрсатиш учун қуйидаги маълумотларни келтирамиз (2-нчи жадвал).

2-нчи жадвал

Асосий ишлабчиқариш процессларини машиналаштириш даражаси

Тартиб номери	Пахтачиликдаги асосий ишларнинг номи	Қандай қурол ва машина блан бажарилиши
I. Чигит экишгача қилинадиган ишлар ва чигит экиш		
1.	Кузги шудгор олдидаи ўғит солиш.	Ўғитни сочиб соладиган сеялкалар.
2.	Кузги шудгор.	
3.	Ерни эрта кўкламда борона- лаш.	Чимқирқарли плуглар. Тишли боро- на.
4.	Чигит экиш олдидаи культи- вация қилиш ва бегона ут- ларни йўқотиш.	1953 йилдан бошлаб НКУ-2,8 марка- ли осма культиватор ишлатилади.
5.	Чигит экиш олдидаи борона- лаш.	Тишли бороналар. Бороналаш ва экстернация қилиш агрегатида иш- латиш учун шлейфлар келтириш ҳам кўзда тутилади.
6.	Модалаш.	Трактор молалари.
7.	Чигит экиш.	Қаторлаб экадиган чигит сеялкалари. Булар ўрнига ҳозирги кунда уялаб экадиган қурама сеялкалар тайёрлан- моқда.
II. Ёўзани ёзда парвариш қилиш		
8.	Муваққат ариқлар очиш.	Ариқ қазини машиналари.
9.	Оқава эгатлар очиш.	Эгат олиш машиналари.
10.	Қатқалоқни юмшатиш.	Тракторга тиркаладиган ва от қўши- ладиган ротацион мотигалар ҳамда культиваторга ўрнатиладиган рота- цион юлдузчалар.

Тартиб номери	Пахтачиликдаги асосий ишларнинг номи	Қандай қурол ва машина блан бажарилиши
11.	Вўзани яганалаш.	Қўлда бажарилади.
12.	Култивация қилиш.	Тракторга осиладиган култиватор- лар.
13.	Сугориш эгатлари олиш.	Тракторга осиладиган култиватор- лар.
14.	Вўзани сугориш.	Қўлда бажарилади.
15.	Вўзани ўсув даврида ўғит- лаш.	Тракторга осиладиган култиватор- лардаги ўғитлагич.
16.	Вўза зараркунандаларига қар- ши кураш.	Тракторга тиркаладиган ва от қуши- ладиган чанглагич-пуркагичлар ҳам- да самолётлар.
17.	Вўзани чеканка қилиш.	Қўлда бажарилади.

III. Йиғим-терим ишлари

18.	Пахта ҳосилини териш олди- дан ғўза баргларини дорилаб тўқиш.	Чанглагич-пуркагичлар ва самолёт.
19.	Оқава эгатларини кўмиб те- кислаш.	Марза яшаш машиналари. Бу ма- шиналар, асосан, шўрланган ерларни ювиш учун марзалар яшашда ишла- тилади.
20.	Очилган қўсақлардаги пахта- ни териш.	Пахта териш машиналари.
21.	Машина блан терилган пах- тани далада тозалаш.	Пахта тозалаш машиналари.
22.	Кўрак териш.	Қўлда бажарилади. Ҳозир кўрак те- риш машинаси тайёрланмоқда.
23.	Кўрак чувиш ва чувилган пах- тани тозалаш.	Ворохоочиститель.
24.	Пахтани қуритиш.	Пахта сушилкаларида қуритилади.
25.	Вўзапояни йиғиб олиш.	Вўзапоя юлиш машиналари.

IV. Ер текислаш ишлари

26.	Муваққат ариқларини кўмиб текислаш.	Ер текислаш машиналари.
27.	Сугориш участкаларини те- кислаш	Текислаш машиналари.

Тартиб номери	Пахтачиликдаги асосий ишларнинг номи	Қандай қурол ва машина блан бажарилиши
28.	Кузги шудгордан кейин ичка- рига ва ташқарига ағдариб ҳайдалган эгатларни, дала бур- чаklarини, дала четларини ва ҳоказоларни текислаш.	Ҳархил машиналар блан бажарилади. Ҳозир махсус машина тайёрланмоқда.

V. Кўпйиллик ўт экинлари устида қилинадиган ишлар

29.	Ўт экиш.	Дон-ўт сеялкаси.
30.	Ўрилиб қуритилган ўтни йи- ғиб олиш.	Кўндаланг ва ён хаскашлар.
31.	Ўт ўриш.	Тракторга тиркаладиган ва осила- диган косилкалар
32.	Ўрилган ўтларни ғарамлаш.	Қўлда бажарилади.

Бу маълумотларга кўра, юқорида келтирилган ишларининг кўпчилиги машиналар блан ва озгина қисми қўлда бажарилади. Лекин ишларнинг ҳамма турлари бирдек машиналаштирилган эмас.

Чигит экиш олдида қилинадиган ва чигит экиш ишлари энг кўп даражада машиналаштирилган. Бу ишларнинг кўпчилигида (ер ҳайдаш, чизель босиш, бороналаш, ер бетини текислаш ва ҳоказоларда) қўл меҳнати фақат машиналарни бошқариш учунгина сарфланади.

Ўзани парвариш қилиш камроқ даражада машиналаштирилган.

Пахтачиликнинг комплекс машиналаштирилишини тугаллаш учун илмий текшириш ва конструкторлик ташкилотлари ҳозирги кунда бирталай янги машиналар яратиш устида зўр бериб ишламоқдалар.

Ҳозир ўзани яганалаш қўлда бажарилади ва бунинг учун ҳар гектарга 5—6 киши кунин сарфланади; бу ишни қисқа муддатда (5—8 кунда) бажариш, айни вақтда қурт боқиш ишларининг ҳам олиб бориш зарурлиги сабабли, бу даврда одамларга бўлган эҳтиёж жуда зўраяди.

Шу муносабат блан кўп миқдор пахта экиладиган колхоз ва совхозларда яганалаш иши жуда узоққа чузилиб кетади, бу

аҳвол ғўзаларнинг нимжонланиб қолишига ва правардида пахта ҳосили камайишига сабаб бўлмоқда. Ҳозир яганалашга сарфланадиган меҳнатни қисқартиш ва бу ишни машиналаштириш учун тегишли чоралар кўрилмоқда. Бу вазифа: а) чигитни уялаб экадиган сеялкалар ишлаб чиқариш; б) қаторлаб экилган ғўзаларни машинада яганалаш усулларини ишлаб чиқиш йўли билан ҳал қилинмоқда. Чигит уялаб экилганида ғўзани яганалашга сарфланадиган меҳнат икки ҳисса, яганалаш машинада бажарилганида эса 40—50 процент камайиши мўлжалланади.

Ҳозирги вақтда чигит фақат қаторлаб экилади. Лекин чигитни уялаб экиш энг яхши натижа беради, бундай қилинганда ғўза майсалари бир текис ва анча қисқа муддатда униб чиқади. Уялаб экишда чигит камроқ сарфланади. Пахтачиликни машиналаштириш соҳасида ишлаётган Давлат конструкторлик бюроси (ГСКБ) Союз НИХИнинг Механизация станцияси билан биргалашиб ғўзани уялаб экадиган сеялка ишлаб чиқарди. Бу сеялка айни вақтда ерга ўғит ҳам солиб кетади.

Сўнгра, ғўзани суғориш билан боғлиқ ишлар (эгатларни тўғрилаш, сув оқимини тартибга солиш ва бошқалар) қўлда бажарилади. Шу муносабат билан, ҳозирги вақтда суғоришни машиналаштириш ва ихчамлаш юзасидан тажриба ишлари олиб борилмоқда. Жумладан, Пахтаорол совхозида ғўзани сун'ий ёмғир билан суғориш тажрибалари ўтказилмоқда. Бунинг учун махсус ёмғирлаш машиналари ишлабчиқарилмоқда.

Бир гектар ғўзани ҳар сафар суғориш учун 1—3 киши кун сарфланади. Бунинг устига бу иш чопиқ вақтига тўғри келади, бир гектар ғўзани чопиқ қилиш учун 7—12 киши кун сарфланади. Шу муносабат билан, ғўзани ёз фаслида (май, июнь, июль ойларида) парвариш қилиш учун ишчи кучларига бўлган талаб айниқса зўраяди. Умуман олганимизда, бир йилда сарфланадиган қўл меҳнатиининг камида 40 проценти ёз фаслида сарфланади.

Ёз фаслида одамларга бўлган талабни ақалли икки ҳисса қисқартиш мумкин. Бунга эришмоқ учун ғўзани суғориш ишларини машиналаштириш ва ихчамлаш, чеканка қилиш ишини ва, асосан, ғўза қатор ораларини юмшатиш ишини янада кўпроқ машиналаштириш керак.

Ғўзани машинада чеканка қилиш тажрибаси биринчи марта СоюзНИХИнинг Механизация станциясида 1951 йилда ўтказилган эди. Бу тажриба ГСКБ ишлаб чиқарган эксперименталь

машинада ўтказилди ва чеканка қилиш ишини машиналаштириш мумкин эканлигини кўрсатди. Ҳарҳолда, ғўзани машинада чеканка қилиш йўли блан қўл меҳнати 2—3 ҳисса қисқартиш мумкинлиги аниқланди.

Бу соҳадаги энг муҳим вазифа — ғўза қатор ораларини ишлашни кўпроқ машиналаштиришдир. Ҳозирги кунда ғўза қатор ораларининг кўп деганда 40 проценти культиватор блан ишланиб, қолган қисми қўлда—кетмонда бажарилади. Бу ҳолда бир гектардаги ғўза қатор ораларини ёз фаслида чопиқ қилиш учун 45—50 тача киши кунини сарфланади. Кейинги вақтда СоюзНИХИнинг Механизация станциясида ўтказилган тажриба натижаларига кўра, ғўза қаторларидаги тупроқни юмшатиш учун культиваторларга қўшимча иш қисмлари — нинали дисклар урнатилиб ишлатилганида бегона ўтлар кетмон блан йўқотилиб, бунинг учун ҳар гектарга 5—6 киши кунини, я'ни чопиқ қилишдагига қараганда икки ҳисса камроқ меҳнат сарфланади. СССР Пахтачилик министрлиги 1950 йилдаёқ бу тадбирни кенг миқ'ёсда қўлланиш учун қабул қилган эди. Ҳозирги вақтда ишлатилаётган культиваторларнинг анча қисми нинали дисклар (ротацион мотигаларнинг юлдузчалари) блан ускуналанди. Бу тадбирнинг 1950 йилда берган натижаси қуйидаги 3-нчи жадвалда келтирилади.

3-нчи жадвал

Ғўза қаторларини ишлаш усулига қараб эришилган натижалар¹

Қатор ораларини ишлаш усуллари	Қатор оралари 4 марта ишланганида ҳар гектарга сарфланган қўл меҳнати (киши кўнара ҳисобида)	Одатдагича ишлашга қараганда меҳнатнинг тежаллиши (процент ҳисобида)	Ҳар гектардан олинган пахта ҳосили (центнер ҳисобида)
Қатор оралари 40 сантиметр кенгликда юмшатилиб одатдагича ишланганида	31,3	—	54,89
Қатор оралари культиваторнинг иш қисмлари блан 48 сантиметр кенгликда ва ғўза қаторлари нинали дисклар блан юмшатилиб, бегона ўтлар кетмонда ўталганида	14,5	54	54,4

¹ 1949 ва 1951 йилларда ҳам худди шундай натижаларга эришилган.

СоюзНИХИнинг Механизация станцияси ГСКБ блан биргаликда, тажриба натижаларига ва юқорида айтилган тадбирларни текширишларга асосан, тракторга осиладиган НКУ-2,8 маркали культиватор ишлаб чиқарди. Бу культиватор қатор ораларини юмшатиш блан бирга ўғит ҳам солиб кетади. Бу культиватор қатор ораларини 70 сантиметргача кенгликда юмшатади ва нинали дисклар ўрнатилиб ишлатилганда қўл меҳнатини 2—2,5 ҳисса қисқартишга имкон беради. Бунинг устига, бу культиватор блан ўғитларни қатор ораларининг ўртасига ва ғўза қаторлари яқинига чуқур қилиб кўмиб, аини вақтда суғориш эгатлари ҳам очиб кетиш мумкин. Ниҳоят, бу культиватор блан далани чигит экиш олдидан культивация қилса ҳам бўлади.

Пахтачиликда қўл кучини, энг кўп талаб қиладиган вақт йиғим-терим даври бўлиб, бу даврда бир йилдаги умумий меҳнатнинг 50 процентчасини сарфлашга тўғри келади.

Пахта ҳосилини йиғиб-териб олиш иши ҳозирча тўла машиналаштирилган эмас. Машиналаштириш даражасини ошириш учун пахта териш машиналари йилдан-йилга кўпроқ ишлаб чиқарилмоқда, шу блан бирга терим машиналари тобора мукаммаллаштирилмоқда. Масалан, 1952 йилда чиқарилабошлаган СХМ-48 маркали терим машинаси ерга тўкилган пахтани йиғадиган мослама блан ускуналанди. Бу мослама ва бошқа чоралар туфайли пахта ҳосилини машинада териш иши анча кенгаймоқда.

Ҳозирги кунда икки қаторли вертикаль ва горизонталь шпиндельли терим машиналари синаб кўрилкоқда. Ниҳоят, сувсиз пахтачилик районларида ишлатиш учун мўлжалланган уч қаторли пневматик терим машиналари кўплаб чиқарилмоқда.

Пахта терими блан боғлиқ бўлган умумий меҳнатнинг 10—12 процентидан кўпроқ қисми кўрак теришга сарфланади, бу иш ҳозирча қўлда бажарилади. Бир гектар ердаги кўракни териб олиш учун одатдаги йилларда 6—8 киши кун сарфланади, қора совуқлар эрта тушган айрим йилларда эса бутун ҳосилни теришга сарфланадиган умумий меҳнатнинг тахминан ярмиси кўрак териш ва чувишга кетади. Кўрак теримини машиналаштириш соҳасида бирқанча йиллардан берли тажриба олиб борилмоқда. Бу ишлар туфайли СоюзНИХИнинг Механизация станцияси ГСКБ блан бирга 1951 йилда ХК-2 маркали кўрак териш машинасини ишлаб чиқарди. Бу машина кўракнинг

торларни от қўшиладиган қурооллар блан тўғри боғлаб ишлатиш жуда муҳим тадбирлардан бири ҳисобланади. Шу муносабат блан от қўшиладиган қурооллар ҳам ҳамиша такомиллаштирилади.

Пахтакор хўжаликларда иш ҳайвонлари дала бурчакларида чала қолган жойларни ҳайдаш, шакли нотўғри далаларнинг четларини ҳайдаш, далаларни бороналаш, қатқалоқни юмшатиш, ўғитлар ташиш, ғўза зараркунандаларига қарши кураш, юк ташиш ва бошқа кўпгина ишларда келгусида ҳам ишлатилади. Ана шу сабабли мамлакатимизнинг саноат корхоналари колхозларимиз учун от қўшиладиган хилма-хил қуроолларни кўплаб ишлаб чиқармоқдалар.

От қўшиладиган қуроолларни тракторлар блан тўғри боғлаб ишлатиш жуда муҳим тадбирлардан бири бўлиб, машина-тракторлардан келадиган фойдани тобора оширишга ва ишларнинг таниархини пасайтиришга имкон беради. Бу вазифани бажариш учун пахтакор колхозларга бир ва икки корпусли плуглар, енгил бороналар, ротацион мотигалар, ўғит сеялкалари, чанглагич-пуркагичлар, сенокосилкалар, лобогрейкалар, ғалла ўриш машиналари ва от қўшиладиган бошқа қурооллар кўплаб келтирилмоқда.

4. ПАХТАЧИЛИКДА МЕҲНАТ ПРОЦЕССЛАРИНИ МАШИНАЛАШТИРИШ ВА ЭЛЕКТРЛАШТИРИШНИНГ ФОЙДАСИ

Пахтакор хўжаликларда ишлатиладиган машиналарнинг фойдаси шундан иборатки, машиналар иш унумини оширишлари туфайли анча меҳнат тежалади, бунинг устига ишчи ва колхозчиларнинг меҳнати анча осонлашади. Машиналар ишлатиш туфайли қишлоқ хўжалигидаги меҳнат индустриаль меҳнатнинг бир турига айланди.

Машиналардан фойдаланилганда колхозчи ва ишчининг меҳнати қанчалик осонлашганлигини қуйидаги мисоллардан яққол кўрса бўлади.

Пахта териш машинаси тўғри ишлатилганда бир кунда 30—40 теримчининг ишини бажаради. Шу блан бирга бу машинани ишлатиш учун фақат битта механик-ҳайдовчи керак бўлади.

Ҳозир ишлатилаётган ХЧО маркали ворохоочиститель (кўрак чувиш машинаси) бир сменада 8—10 тонна кўракни чувийди. Бу машинада тўртта колхозчи ишлайди. Бу колхозчиларнинг иши машинага кўрак солиб, тозаланган пахтани машинадан

олиб ҳамда машина тагидаги хас-чўпларни тозалаб туришдан иборат бўлади. Агар бу 8—10 тонна кўрак қўлда чувилса, камида 120—130 киши бир кун ишлаши керак бўлади. Бунинг устига, кўракни узоқ вақт қўлда чувиш натижасида колхозчиларнинг бармоқлари бирмунча вақтгача ишга ярамас бўлиб қолади. Демак, ворохоочиститель колхозчиларнинг меҳнатини анча осонлаштириш блан бирга, меҳнат унумини камида 25—30 ҳисса оширади.

Ер ҳайдаш иши машиналаштирилганда меҳнат унуми 8—10 ҳисса, чигит машина блан экилганда 7—8 ҳисса, культивация қилиш машиналаштирилганда 8—10 ҳисса ошади ва ҳоказо. Бу ишларни бажаришда колхозчиларнинг иши фақат трактор ва машиналарни бошқаришдан иборат бўлади.

Колхозлар янги суғориш системасига ўтишлари муносабати блан ер қазиниш ишларини машиналаштириш ҳам колхозчиларнинг меҳнатини кўп даражада осонлаштиради ва меҳнат унумини анча оширади.

Ўзбекистон колхозлари ер қазиниш машиналари блан та'минланганликлари туфайли 1951 йилда ва 1952 йилнинг биринчи ярмида суғориш ариқларини қайтадан қуриб, янгича суғориш системасига ўтдилар. Колхозлар шу давр ичида тахминан 10 миллион киши кунига барабар келадиган меҳнатни тежашга муваффақ бўладилар.

Пахтачиликни машиналаштиришдан келадиган фойда қанчалик катта эканлигини гўза қаторларини ишлаш натижаларига қараб ҳам айтиш мумкин. Масалан, 1951 йили Ўзбекистон колхозларида гўза қатор ораларини ишлаш даврида тежалган меҳнат, тахминан, 212 минг колхозчининг бир йиллик меҳнатига барабар бўлди. Комплекс машиналаштириш, айниқса йигим-терим ишларини машиналаштириш тугалланганда пахтачилик соҳасидаги меҳнат янада кўпроқ тежалиши турган гап.

Пахтачиликда меҳнатни янада тежаш халқ хўжалиги нуқтаи назаридан жуда катта аҳамиятга эгадир. Масалан, колхозлар меҳнатни тежаш ҳисобига пахта майдонини тобора кенгайтиришлари, ўз хўжаликларида янгидан-янги тармоқларни ривожлантиришлари, кун сайин ўсаётган социалистик саноатимизнинг кадрларга бўлган эҳтиёжини қондиришлари мумкин.

Пахтачилик ишларини машиналаштириш фақат меҳнатни тежашгагина эмас, балки пахта ва бошқа қишлоқ хўжалик

экинлари ҳосилини муттасил ошириб боришга ҳам имкон беради.

Тракторларни ва бошқа мукаммаллаштирилган қишлоқ хўжалик машиналарини кенг миқ'ёсда ишлатиш туфайли ғўза ўстириш агротехникаси анча яхшиланди, пахтачилик соҳасида қилинадиган ишларни бажариш муддати қисқартилди.

Пахта далалари 30 сантиметргача чуқурликда чимқирқарли плуглар билан ҳайдалади, зарур бўлиб қолган ҳолларда тупроқнинг устки қаватини ағдармасдан чуқур қилиб юмшатиш учун далалар чизельланади.

Чигит махсус тўрт қаторли сеялка билан экилади, бу сеялка ишлатилганида чигитни жуда қисқа муддатда экиб олинади.

Ќўзанинг ўсиш давридаги ишларини бажариш муддатлари ҳам қисқартилди. Ќўза қатор ораларини машина билан ишлаш, бу ишларни етарли даражада чуқур қилиб ва зарур миқдорда бажаришга ҳамда сугориш ишлари билан тўғри боғлаб олиб боришга имкон беради.

Ќғитларни машина билан солиш туфайли, улардан келадиган фойда анчагина ошиди.

Ќўзапояни машина билан йиғиб олиш далаларни ғўзапоядан бўшатишни тезлатибгина қолмай, балки пахта далаларига кўп тарқалган вилт касаллигига қарши курашни ҳам таъминлайди.

Пахта ҳосилини машина билан териш терим даврини анча қисқартиб, кузги шудгорни ўз вақтида ва сифатли қилиб ўтказишга имкон беради.

Қишлоқ хўжалик ишларини электрлаштириш эса янада яхшироқ натижа беради. Бу тадбир қанчалик яхши натижа берганлигини Тошкент областининг Янгийўл районидаги Охунбоев ва Свердлов номли электрлаштирилган колхозларнинг ишлари билан кўрсатишимиз мумкин. Қишлоқ хўжалигини электрлаштириш институтининг ходимлари ўртоқ Данильченко ва бошқаларнинг маълумотларига кўра, бу колхозларда ишлаб-чиқаришнинг электрлаштириш бундан бир йил аввал бошланган. Бу колхозларда: ворохоочиститель, тегирмон, обжувоз, хашак жодиси ва бошқалар электр қуввати билан ҳаракатга келтирилади. Колхозчиларнинг уйлари, кўчалар, клуб, мактаб, ясла, медицина пункти ва ҳоказолар ҳам электр билан ёритилади. Ёр ҳайдаш, ғўза қатор ораларини культивация қилиш, пахта қуритиш ишларида ҳам электр қувватидан фойдаланилади.

Охунбобоев номли колхозда ХЧО маркали ворохоочиститель электр блан ишлатилиши туфайли, бу машинанинг иш унуми 35,7 процент ошган. Ўғит майдалаш машинаси трактор блан ишлатилганда бир тонна ўғитни майдалашга 43 киши соати сарфланган бўлса, электр блан майдалашда бу меҳнат чиқими 5 киши соатигача камайган.

Свердлов номли колхозда бир гектар пахта экинини ЭТУ-13 маркали электротрактор блан ишлаш Универсал трактор блан ишлашга қараганда 18 сўм арзонроққа тушган. Ғуза қатор ора-лари одатдаги трактор блан ишланган далаларда қаторларни қўлда юмшатиш устида 60 киши ишлагани ҳолда, бу участка-лар электротрактор блан ишланганда қаторларни қўлда юмша-тиш ишини 40 киши бажарган.

Бу колхозда 110 гектар пахта майдонини ҳайдаш ва ишлаш электротрактор блан бажарилган.

Электротракторларни ишлатиш натижасида 10 тонна керо-син, 700 килограмм автол ва 200 килограмм бензин те-жаллан.

Колхознинг 10-нчи бригадасидаги пахта экинлари 1951 йилда электротрактор блан ишланган. Бу бригада 1951 йилда планга мувофиқ ҳар гектарида 38 центнер пахта олиши керак бўл-гани ҳолда, 42 центнер олган; Ғиёсов бошлиқ звено эса—48 центнер пахта топширган. Бу бригадаларда электротракторлар ишлатилгани туфайли ёнилғи ва сув ташиш учун от-улов ҳам-да заправщик керак бўлмаган. Шу тариқа, электротракторлар одатдаги тракторларга қараганда анча маблағ ва меҳнатни те-жашга имкон беради.

Электротракторларни ишлатиш трактор паркидан фойдаланиш-даги мавсумийликни тугатишга анча ёрдам беради. Электро-тракторларни одатдаги тракторларга қараганда узоқроқ ремонт қилмай ишлатиш мумкин. Бу трактор одатдаги тракторлардан яна шу блан фарқ қиладики, электротракторнинг қувватидан зарур бўлган миқдорда фойдаланиш мумкин. Электротрактор-нинг бу хусусияти уни ёлғиз дала ишларидагина эмас, балки тегирмон, обжувоз, далаларга сув чиқариш насоси ва ҳока-золарнинг двигателлари сифатида йил бўйи ишлатиш учун ҳам имкон беради. Булар ҳаммаси биргаликда колхоз ва сов-хоз ишлабчиқаришини янада тулароқ машиналаштириб, энг ях-ши натижаларга эришиш учун имкон беради. Электротрактор-лар гидростанциялардан олинадиган арзонбаҳо электр қуввати

блан ишлаганликларидан, бу тракторлар ишлатилганда МТС, колхоз ва совхозлар ёнилғи ташиш блан овора бўлмайди.

Электротрактор бир ме'ёрда ва зўр куч блан ишлаганлиги сабабли, ер мўлжалланган чуқурликда ҳайдалади. Электротрактор хўжаликнинг ҳамма тармоқларида меҳнатни кўпроқ тежашга имкон беради. Бу тракторлар ишлатилганда трактор ҳамда ремонт бригадаларида анча меҳнат ва маблағ тежалади. Электротракторларни ишлатиш, айниқса қиш фаслида, анча қулай бўлади. Атрофдаги температура қандай бўлишига қарамасдан, бу тракторларни жуда осон ва тез ишга солиб юбориш ҳамда тракторчи ўтирадиган кабинани тез иситиш мумкин. Мана буларнинг ҳаммаси колхоз ва совхозларда электротракторларни кўлаб ишлатиш халқ хўжалиги нуқтаи назаридан жуда фойдали эканлигини кўрсатади. Волга-Дон, Днепр ва Амударёда жуда катта электрстанциялари қурилиши муносабати блан, пахтачиликда электротракторлардан тобора кўпроқ фойдаланиш учун кенг йўл очилади.

Яна шуни ўқдириб ўтишимиз керакки, колхозларни машиналаштириш ҳамда электрлаштириш туфайли ун минглаб колхозчилар ҳозирги кунда тракторчи, механик, монтёр, электротехник, агроном ва инженер бўлдилар. Пахтачиликка доир деҳқончилик маданиятини ривожлантириш ва колхозларни ташкилий хўжалик жиҳатидан мустаҳкамлаш соҳасида бу кадрлар жуда катта роль ўйнамоқдалар.

Ниҳоят, пахтачилик ишларини машиналаштириш ва электрлаштириш муносабати блан колхозларимизни янада йирик-лаштириб, кўп тармоқли хўжаликларга айлантириш учун жуда катта имкониятлар яратилди. Маълумки, хўжалик қанча йирик ва қанча кўп тармоқли бўлса, бундай хўжаликда агрономия фанининг ютуқларидан ва бақувват техникадан шунчалик тўла фойдаланилади.

5. ПАХТАЧИЛИКДА ИШЛАТИЛАЁТГАН ТРАКТОР ВА МАШИНАЛАР

Ҳозирги вақтда пахтачиликда ишлатилаётган тракторларнинг асосий типлари: С-80 ва ДТ-54 маркали ҳамда Универсал тракторлардан иборат. Бу тракторлардан биринчи иккитаси гусеницали бўлиб, дизель двигатель воситаси блан ҳаракатга келади. С-80 маркали трактор 60 от кучига, ДТ-54 маркали трактор

эса 35 от кучига эга. Универсал трактор гилдиракли бўлиб, унинг тортиш кучи 10 от кучига тенг келади.

С-80 ва ДТ-54 маркали трактор оғир ер ишларини бажариш ҳамда ер ҳайдаш учун ишлатилади. Универсал тракторлардан чопиқ, йиғим-терим ва бошқа ишларда фойдаланилади. Универсал тракторлар ҳаммадан кўра кўпроқ, бир йилда 8—9 ой ишлатилади.

С-80 ва ДТ-54 маркали тракторлар ҳозирги агротехника талабларига мосланиб ишланган. Энди двигателлари керосин блан ишлайдиган Универсал тракторларга келсак, ба'зи ишларни ҳозирги агротехника талабларига мувофиқ бажариш учун бу тракторларнинг кучи камлик қилади. Масалан, бир вақтнинг ўзида ҳам чигит экиш, ҳам ўғит солиш; культивация қилиш; бир вақтнинг ўзида суғориш эгатлари очиш ва ўғит солиш; терим машиналарини юргизиш учун бу тракторларнинг кучи етмайди. Шу сабабли бу тракторлар ўрнига дизель двигатель блан ишлайдиган бақувватроқ тракторлар тайёрланади. Жумладан: ер ҳайдаш, чопиқ қилиш учун 22—23 от кучига эга бўлган гусеничали КДП-35 трактор; 21—22 от кучига эга бўлган пневматик гилдиракли МТЗ-1 трактор ҳамда 15—16 от кучига эга бўлган пневматик гилдиракли ВТЗ-Т24 трактор ишлаб чиқарилди.

Булардан ташқари, Харьков трактор заводи томонидан ХТЗ-7 маркали бог-полиз трактори ишлаб чиқарилади. Ниҳоят, шу заводда ХТЗ-11 маркали трактор тайёрланмоқда. Кейинги иккита трактор пневматик гилдиракларга ўрнатилган.

Пахтакор хўжаликларга КДП-35 ва МТЗ-1 маркали тракторлар келтирилганда чигитни олти қаторлаб экиш ва бирданига олти қатор орасини ишлаш усулига кўчиш учун имкон туғилади. ХТЗ-11 маркали тракторлар эса далачиликдаги ва богдорчилик-полизчиликдаги енгил ишларни бажариш учун ишлатилиши кўзда тутилади. КДП-35 ва МТЗ-1 маркали тракторлар қатор ораларини ишлашдан ташқари, ер ҳайдаш учун ҳам ишлатилишлари мўлжалланади. Шу муносабат блан бу тракторлар Универсал тракторларга, айниқса ДТ-54 маркали тракторларга қараганда йил давомида анча кўпроқ ишлатилишлари кўзда тутилади. Бу ҳолда С-80 ва ДТ-54 маркали тракторлар ерларни яхшилаш — текислаш, бедапояларни ҳайдаш ва янги ерларни ишга солиш сингари оғир ишларни бажариш учунгина керак бўлади. Янги келтирилган ҳамма тракторлар

1952 йилда синаб кўрилади ва шу синаш натижаларига қараб уларни қайси районларда ишлатиш кераклиги белгиланади.

Пахтачилик ишларини юқорида кўрсатилган ҳажмда машиналаштириш учун суғориладиган ерлари 8000 гектар (4800 гектар пахта майдони, 3400 гектар кўпйиллик ўт майдони ва 800 гектар бошқа экинлар майдони) бўлган ўртача МТС да қуйидаги миқдор тракторлар керак бўлади:

1. Чигит тўрт қаторлаб экилганда ҳозирги мавжуд тракторлар ҳисоби блан:

С-80 маркали тракторлар	2
ДТ-54 маркали тракторлар	30
У-1 маркали тракторлар, шу ҳисобга пахта териш, кўрак териш ва бошқа машиналар тиркаладиган тракторлар ҳам киради . . .	91

Ж а м ' и 123 ёки 15 от
кучига эга бўлган тракторларга айлантириб ҳисоблаганимизда—138 трактор.

2. Чигит олти қаторлаб экилганда янги келтириладиган тракторлар ҳисоби блан:

С-80 маркали тракторлар	2
ДТ-54 маркали тракторлар	8
КДП-35 маркали тракторлар	36
ХТЗ-11 маркали тракторлар	18

Ж а м ' и 64, ёки 15 от
кучига эга бўлган тракторларга айлантириб ҳисоблаганимизда—90 трактор.

Янги келтирилган тракторлар анча унумлироқ ишлатилиши, чопиқ тракторлари эса ер ҳайдаш учун ҳам ишлатилиши муносабати блан, янги тракторларга бўлган талаб тракторларнинг қуввати жиҳатидан бир ярим ҳисса, сони жиҳатидан эса икки ҳисса камаяди. Демак, тракторчиларга бўлган эҳтиёж ҳам икки ҳисса камаяди. Ҳамма янги тракторлар дизель двигателлар блан ишлаганликларни туфайли ёнилгига бўлган эҳтиёж ва трактор ишларининг таннархи ҳам анча камаяди. Ниҳоят, қишлоқ хўжалик машиналари ҳам камроқ керак бўлади.

Энди ҳозирги мавжуд ва янгидан келтириладиган тракторлар ҳисоби блан пахтачиликни комплекс машиналаштириш учун қуйидаги машиналар зарур бўлиши кўзда тутилади (4-нчи жадвал).

Тракторларнинг ҳозирги мавжуд типлари ҳисоби блан			Тракторларнинг янги типлари ҳисоби блан		
Машиналарнинг номи	Бир мавсумдаги иш унуми, гектар ҳисобида	Неча дона кераклиги	Машиналарнинг номи	Бир мавсумдаги иш унуми, гектар ҳисобида	Неча дона кераклиги
11. Қатор ораларини ишлаш, суғориш эгатлари очиш ҳамда ғўзани ўсув даврида ўғитлаш учун НКУ-2, 8, 4 маркали осма культиватор-ўғитлагичлар	90 ¹	54	Худди шу ишларни бажариш учун 6 қаторли осма культиватор-ўғитлагич	135 ¹	36
12. Ўсимлик зараркунадаларига қарши кураш ҳамда ғўза барглари тўкиш учун 4 қаторли осма чанглагич-пуркагич	790	20	Худди шу ишларни бажариш учун 6 қаторли осма чанглагич-пуркагич	1185	15
13. Органик ва минерал ўғитларни майдалаб аралаштириш ҳамда донадорлаштириш машинаси	400	8	Шунинг ўзи	400	8
14. Ғўзани чеканка қиладиган осма машина	—	—	Шунинг ўзи	—	—
15. Пахта терадиган бир қаторли осма машина	40	105	Шунинг 3 қаторлиси	125	35
16. Машина блан терилган пахта ва кўракни далада тозалаш машинаси	600 <i>m</i>	12	Шунинг ўзи	600 <i>m</i>	12
17. Кўрак терадиган 2 қаторли осма машина	80	85	Кўрак терадиган 3 қаторли осма машина	120	24
18. Ғўзапоя юладиган 2 қаторли осма машина	240	20	Ғўзапоя юладиган 3 қаторли осма машина	360	13
19. Пахта сушилқаси	1 сут. када 10—15 <i>m</i>	Ҳар кол-хозда 2—3	Пахта тайёрлаш пунктларида марказлаштирилган тартибда қуришиш	—	—
20. Дон-ўт уруғи сеялқаси	114	7	Шунинг ўзи	114	7

¹ Бу культиватор-ўғитлагичларнинг бир ишлаш циклидаги иш унуми олинди.

Тракторларнинг ҳозирги мавжуд типлари ҳисоби блан			Тракторларнинг янги тип- лари ҳисоби блан		
Машиналарнинг номи	Бир мавсумдаги иш унуми, гектар ҳисобида	Неча дона керак- лиги	Машиналарнинг номи	Бир мавсумдаги иш унуми, гектар ҳисобида	Неча дона керак- лиги
21. Кўпйиллик ўтларни ўриш учун битта осиладиган ва иккита тиркаладиган косилкадан иборат агрегат	1875	3	ХТЗ-11 маркали тракторга осила- диган косилка	625	8
22. Тиркаладиган ён хаскаш (ҳар агрегатда 2 тадан)	1250	9	Шунинг ўзи	1250	9
23. Ўриб қуритилган ўтин йиғиш учун осма волокуша	1250	5	Шунинг ўзи	1250	5
24. От қўшиладиган пичан ортиш асбоби	—	Хар колхоз- га 1	Шунинг ўзи	—	Хар колхоз- га 1
25. Кранли гарамлаш асбоби	—	5	Шунинг ўзи	—	5
26. Пичан пресси	—	Хар колхоз- га 1	Шунинг ўзи	—	Хар колхоз- га 1
27. Уруғлик ўтларни ўриш учун ўзиюрар комбайн	—	5	Шунинг ўзи	—	5
28. Беда сортировкаси	—	Хар колхоз- га 1	Шунинг ўзи	—	Хар колхоз- га 1
29. Беда тёркаси	—	.	Шунинг ўзи	—	.
30. Электромагнитли дон тозалаш машинаси	—	Хар район- га 1	Шунинг ўзи	—	Хар район- га 1
31. Бедапояни юза ҳайдайдиган лушчиликли плуг	160	5	Шунинг ўзи	160	5
32. С-80 маркали трактор учун скрепер	—	22	Шунинг ўзи	—	22
33. ДТ-54 маркали трактор учун скрепер	—	4	Шунинг ўзи	—	4
34. ДТ-54 маркали трактор учун бульдозёр	—	5	Шунинг ўзи	—	5
35. ДО-20 маркали грейдер	—	5	Шунинг ўзи	—	5
36. Пахтадан бошқа экинлар ҳам- да колхоз ва совхоз хўжалиги- нинг бошқа тармоқлари учун зарур машиналар	—	—	Шунинг ўзи	—	—

Юқорида кўрсатилган машиналарнинг кўпчилиги суғориладиган пахтачилик районларидаги МТС ва совхозларда бор. Машиналарнинг бир қисми (НКУ-2,8 маркали осма культиватор, чигитни уялаб экадиган сеялка, гўнг тарқатиш машинаси ва бошқалар) ишлаб чиқариш учун тайёрланмоқда. Бирқанча машиналар (гўзани чеканка қилиш ва кўрак териш машиналари, кўп қаторли пахта териш машиналари, янги тип тракторлар учун осма машиналар) қўшимча ишланмоқда ва синовдан ўтказилмоқда. Пахтакор хўжаликлар яқин йилларда бу машиналар блан тўла таъминланишлари кўзда тутилади. Бу вазифа бажарилганида пахтачиликдаги дала ишлари ҳартарафлама машиналаштирилиши турган гап.

Бундай қилинганда қуйидаги иқтисодий натижаларга эришилиши кўзда тутилади:

5-нчи жадвал

Тартиб номери	Иш натижалари	1951 йилда эришилган натижалар	Пахтачилик комплекс машиналаштирилганда эришилиши мўлжалланган натижалар
1	1 физик гектар пахта майдонига айлантириб ҳисоблаганда машиналаштирилган ишларнинг ҳажми	7,5	13,6
2	1 гектар гўзага киши кунлари ҳисобида сарфланган меҳнат миқдори	160—170	60—80
3	1 киши кунига кг ҳисоби блан етиштирилган пахта миқдори . .	12,4	37,5
4	Пахта ўстиришда 1 колхозчига тўғри келган иш миқдори, гектар ҳисобида	0,9—1,0	2,0—2,5
5	Етиштирилган пахтанинг 1 колхозчига тўғри келган миқдори, центнер ҳисобида	20—21	60—75

Бу маълумотлардан кўрамизки, ишларни комплекс машиналаштириш тугалланганида пахтачиликдаги машиналаштирилган ишларнинг ҳажми деярлик 2 ҳисса ошиб, қўл меҳнати икки ҳиссадан кўпроқ камаяди, бир колхозчига ўрта ҳисоб блан тўғри келадиган пахта ҳосили эса тахминан 3—4 ҳисса кўпаяди.

Шу блан бирга машиналаштирилган ишларнинг нисбати йилнинг айрим фаслларида қараб ҳам ўзгаради, бу ишлар йил-

нинг айрим фаслларига анча баравар миқдорда тақсимланади. Масалан, 1951 йилда Ўзбекистонда машиналаштирилган ишларнинг ҳажми уларнинг умумий ҳажмига нисбатан чигит экишдан олдинги ва чигит экиш давларида 47 процент, ғўзани ёзги парвариш қилиш даврида — 34 процент ва йиғим-терим даврида атиги — 16 процент ташкил этган эди. Комплекс машиналаштириш амалга оширилганида ишларнинг бу нисбати: чигит экишдан олдинги ва чигит экиш давларида 30 процент, ғўзани ёзги парвариш қилиш даврида — 26 процент ва йиғим-терим даврида — 44 процент ташкил этиши мўлжалланади.

Ҳозирги вақтда йиғим-терим ишлари етарли даражада машиналаштирилмаганлиги сабабли, ишларнинг энг кўп қисми йиғим-терим даврига тўғри келиб қолади.

Машиналаштирилган ишларнинг ҳажми йилнинг айрим фаслларига анча баравар тақсимланиши туфайли, йилнинг айрим давларида ишчи кучларга бўлган эҳтиёж ҳам шу даража баравар бўлиши мўлжалланади.

6. ПАХТА ТЕРИШ МАШИНАЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ

Пахтани йиғиб-териб олиш энг кўп меҳнат талаб қиладиган ишдир. Бу иш ғўзани ўстириш учун йил бўйи сарфланадиган қўл меҳнатининг тахминан 50 процентига баравар келади.

Ишларнинг энг қизғин даври (октябрь ойи)да ишчи кучларига бўлган талаб, ғўза қатор ораларини ишлаш давридагига қараганда, икки ярим ҳиссадан кўпроқ бўлади.

Пахтачилик районларидаги колхоз ва совхозлар пахта ҳосилини қўлда терганларида ишчи кучлари етишмаслигидан жуда қийналадилар.

Йиғим-терим ишлари машиналаштирилганида қўл меҳнати жуда кўп миқдорда камаяди, меҳнат осонлашади, пахта ҳосили қисқа муддатда йиғиб олинади ва нобуд бўлмайди, бунинг устига келгуси йилда мўл ҳосил етиштиришнинг гарави бўлган кузги шудгор ўз вақтида ўтказилади.

Яқин вақтдагина пахта теришни машиналаштириш мураккаб иш деб ҳисобланар эди. Эндиликда эса колхоз ва совхозларимизнинг пахта далаларида мингларча СХМ-48 маркали терим машиналари ишлаб турипти.

Мамлакатимизда пахта теримини машиналаштириш иши ҳечбир капиталистик мамлакатда мисли кўрилмаган тез ва кенг сур'атлар билан ривожланмоқда.

Колхоз ва совхозларимизда пахта териш машиналаридан кенг миқ'ёсда фойдаланиш иши 1949 йилда бошланган эди. Ўзбекистондаги 19 машина-трактор станциясида ва 7 совхозда 1949 йилда 276 та СХМ-48 маркали терим машинаси ишлаган бўлса, 1951 йилда 182 МТС да ва 16 совхозда бу машиналардан тахминан 5000 таси ишлади. Шу тариқа, 1951 йили Ўзбекистонда 1949 йилдагига нисбатан 18 ҳисса кўпроқ пахта териш машинаси ишлатилиб, ҳосили бу машиналар блан терилган пахта майдони 25 ҳиссадан кўпроқ кенгайди.

Терим машиналари блан 1951 йилда йиғилган пахтанинг сортлари, қўлда терилган пахтаникига қараганда, анча яхши бўлди.

Буни равшанроқ қилиб кўрсатиш учун, Ўзбекистонда машина блан терилиб 26 ноябрьгача тайёрланган пахтанинг сортлари ҳамда шу вақтгача тайёрланган бутун пахтанинг сортлари (бу ҳисобга қўл ва машина блан терилган пахталар киради) ҳақидаги ма'лумотларни келтирамиз:

6-чи жадвал

Саноат сортларининг номи	Сортларнинг процент ҳисоби	
	Машина блан терилган пахта	Умумий пахта
Отбор сорт	30,5	20,2
Биринчи сорт	47,7	40,7
Иккинчи сорт	18,1	19,8
Учинчи сорт	3,5	10,0
Тўртинчи сорт	0,2	6,4
Бешинчи сорт	—	3,6
Олтинчи сорт	—	0,3
Ж а м ' и :	100,0	100,0

Бу ма'лумотлар терим машиналари блан терилган пахтада отбор ва биринчи сортлар, умумий тайёрланган пахтадагига қараганда, — 17,8 процент кўпроқ эканлигини кўрсатади.

1951 йили пахта ҳосилини машина блан теришда биринчи Наманган ва биринчи Чинос МТС ларида жуда яхши натижаларга эришилди.

Биринчи Наманган МТС да ишлатилган 47 та машинанинг ҳарбири мавсум охиригача 64,5 гектар ердаги, биринчи Чинос

МТС да эса 66 машинанинг ҳарбири 53,1 гектар ердаги пахта ҳосилини териб берди.

Бу МТСлар биринчи теримда пахтани машина блан териш планини ҳамда ҳарбир машина учун белгиланган иш нормасини ошириб бажардилар.

Биринчи Наманган МТСнинг Ғани Раҳматуллаев бошлиқ трактор бригадаси биринчи теримда машина блан териш планини 25,3 процент ошириб бажарди.

Туртта машина блан биринчи теримда 225,5 гектар ердаги пахта ҳосили терилиб, бу майдондан 362,6 тонна (ҳар машинага 90,7 тонна) пахта олинди. Нормага кўра ҳар гектардан 1,4 тонна олинishi керак эди, ҳақиқатда эса 1,61 тоннадан пахта терилди.

Ба'зи илғорлар пахта теримида янада юқорироқ натижаларга эришдилар. Масалан, Биринчи Охунбобоев МТСдаги Обид Турсунов бир мавсумда 94 тонна, Биринчи Наманган МТС даги Соли Рўзиматов — 102,2 тонна, Қодир Боқибоев — 117,3 тонна, Маматхон Юсупов эса — 135 тонна пахта терди.

Илғор МТСлар, энг яхши трактор бригадалари, механик-ҳайдовчилар терим машиналарини муваффақият блан ишлатиш учун участкаларни ва моддий-техника воситаларини эрта тайёрлаб қўйиб, йигим-терим ишларининг тўғри уюштирилишини таъминладилар.

Бу илғорлар йигим-терим ишини қўйидагича олиб боради. Ҳосили машина блан териладиган участкаларда кўсакларнинг камида 50—60 проценти очилгандан кейингина теримга киришилади. Участкаларнинг катта-кичиклигига қараб ҳар участкага 2—3 та терим машинаси солинади. Йигим-терим вақтида техник қаров қондаларига аниқ риюя қилиниб, терим машиналари кечакундуз ишлатилади.

Ҳамма илғорлар техника жиҳатидан яхшилаб тайёрланган, машинани бошқариш ва парвариш қилиш қондаларини тўла эгаллаб олган.

Бунда энг муҳим тадбир ҳосили машина блан териладиган участкаларни эрта тайёрлаб қўйишдан ва терим машиналарини тўғри ишлатишдан иборат. Бу тадбир қандай амалга оширилиши кераклигини равшанроқ кўрсатиш учун, Тошкент область Янгийўл районидаги „Коммунизм“ колхозининг 1950 йилда терим машиналаридан фойдаланиш тажрибасига қисқача тўхталиб ўтамыз.

„Коммунизм“ колхози йириклаштирилган колхоз бўлиб, унга Иккинчи Янгийўл намуна машина-трактор станцияси хизмат кўрсатади. Бу колхоз 1950 йилда 467,5 гектар пахта экинининг ҳар гектаридан ўрта ҳисоб блан 38,2 центнердан ҳосил олган. Шу йили ҳар меҳнат кунига қўшимча ҳақ блан бирга 17 сўм 66 тийин пул тўланган.

Бу колхоз 1949 йилда биринчи бўлиб ўз далаларидаги пахтани теришда машиналардан фойдаланган. 1950 йилда учта терим машинаси блан 119 гектар ердан 2256,2 центнер пахта териб олинган.

1950 йилда пахта ҳосилини машина блан териш натижаси 1949 йилдагига қараганда майдон жиҳатидан 3 ҳисса ва териб олинган пахтанинг миқдори жиҳатидан 7 ҳисса ошиқ бўлган.

1950 йилда биринчи теримда ҳар гектардан 25,9 центнер ва иккинчи теримда — 6,7 центнер пахта машина блан териб олинган. Машина блан теришда баъзи участкаларнинг ҳар гектаридан 32—33 центнер пахта олиниб, бир иш кунда ҳар машина 84,9 центнергача пахта терган.

Механик-ҳайдовчи Мирза Зоҳидов биринчи терим даврида ҳар иш кунда 33,3 центнердан, 14 октябрда эса 85 центнергача пахта терган. Механик-ҳайдовчи Ҳикмат Исмамов ҳар иш кунда ўрта ҳисоб блан 32,1 центнерда, 11 октябрда эса 61,5 центнердан ошиқроқ пахта териб олган.

Бу колхозда терим машиналарини ишлатиш туфайли ҳар гектарга ўрта ҳисоб блан 30 киши кун тежалган. Иш унуми анча юқори бўлган кунларда илғор механик-ҳайдовчилар ҳар гектарда 75 киши кунгача меҳнатни тежашга эришганлар. Масалан, Мирза Зоҳидовнинг машинаси 14 октябрда 75 та теримчининг ишини, Ҳикмат Исмамов машинаси эса 11 октябрда 50 дан кўпроқ теримчининг ишини бажариб берган.

Йиғим-теримнинг қизғин даврида ҳар кун топширилган пахтанинг камида 25 проценти машина блан терилган. Масалан, бу даврда тахминан 400 теримчи ишлаган бўлса, 3 та машина 100 та теримчининг ишини бажарган бўлади.

„Коммунизм“ колхози терим машиналарининг иш унумини бундай мисли кўрилмаган даражада оширишга қандай қилиб эришган?

Бурунги йилларнинг тажрибаларини назарда тутиб, колхоз терим машиналарининг иш унумини ошириш вазифасига ерни чигит экишгача ишлаш блан бир вақтда киришган.

Ҳосилини машина блан териш учун яхшилаб текисланган катта участкалар кўкламда ажратилиб қўйилган. Бу участкаларнинг ҳаммаси кузда яхшилаб шудгорланган. Бу участкаларга чигитни тажрибакор тракторчилар эккан. Бу участкаларнинг қатор ораларини юмшатиш, сўнгра ҳосилини териш ишлари ҳам ўша тракторчилар томонидан бажарилган.

Чигит экиш вақтида ёндош қатор ерларнинг кенглиги 70 сантиметр ва қаторлар тўғри бўлишига катта аҳамият берилган. Ғузани яганалаш вақтида ҳар уяда энг кўпи иккита ўсимлик қолдирилган.

Ғузани парвариш қилиш масаласига айниқса катта эътибор берилган. Ҳамма ишлар ўз вақтида, яъни тупроқ оби-тобига келган пайтда пухта қилиб бажарилган. Бунинг натижасида далаларнинг тупроғи қўзилаб турадиган донатор ҳолга келган ва бегона ўтлардан тозаланган. Суғориш эгатлари қатор ораларининг қоқ ўртасидан ва бир текис чуқурликда олинган. Ҳосили машина блан териладиган участкаларни ғузанинг ўсув даврида ўғитлаш 4—5 июльда ва суғориш 5 сентябрьда та-момланган. Бу участкалардаги ғузалар 10 августгача чеканка қилинган.

Ғўза баргларини дорилаб тўкиш ишига 2—5 сентябрьда, ҳар ўсимликда урта ҳисоб блан 1—2 та кўсак очилган вақтда киришилган. Бунинг натижасида колхоз далаларидаги ғузаларининг барглари 90 процентгача тўкилган. Барглари дорилаб тўкиш иши ОДН маркали машина ва самолётлар блан бажарилган.

Ҳосили машина блан териладиган участкалардаги ғўза тупларининг баландлиги 75 дан 90 сантиметргача ва бир-биридан узоқлиги 30 дан 58 сантиметргача бўлган. Бу участкаларда ерга ётиб қолган ғузаларининг сони 3,6—3,8 процентдан ошмаган. Булар ҳаммаси бирликда мўл-кўл пахта ҳосили етиштиришга имкон берган. Ҳосили машина блан терилган участкаларнинг ҳар гектаридан 39—40 центнер пахта олинган.

Йиғим-терим ишлари бошланишига 15 кун қолди деганда колхоз ҳамма машина, арава ва бричкаларни ремонт қилиб, далаларга қатнаш йўлларини ва улардаги кўприкларни тузатиб, хирмон, бостирма ва тарозиларни тайёрлаб қўйган.

Терим машиналари ишлатиладиган далачилик бригадаларида терилган пахтани хирмонга ташиб туриш учун ҳар машинага 3 тадан қанорлар тайёрлаб қўйилган. Далалардаги ғўза

кўсакларининг очилиш даражасига қараб бригадалар учун пахтани машина блан териш плани ҳамда трактор ва машиналарни юргизиш графиги тузилиб қўйилган. Шу блан бирга терим машиналарини техник қаровдан ўтказиш ва бошқариш графиклари ҳам тузилган. Ҳарбир механик-ҳайдовчига муайян участкалар ажратиб берилган.

Пахтаси машина блан териладиган участкаларнинг серҳосиллиги э'тиборга олиниб, ҳарбир терим машинасига қарашиш учун тўртта колхозчи (сув ташучи, иккита юк ортучи-туширучи ва битта аравакашдан бошқа) ва битта бричка ёки арава ажратилган. Бу колхозчилар далаларида терим машиналари ишлаётган бригадалардан берилган.

Терим машиналарининг юриши учун зарур йўллар теримга киришишдан бир кун илгари тайёрлаб қўйилган. Даланинг ҳар икки томонидан 5 метр жой гўзалари чопилиб тозаланган; лекин машина гўза қаторига кирганида анчагина пахтани силкиб туширганлиги сабабли, машинани далага солишдан олдин 5 метр жойдаги эмас, балки 6 метр жойдаги гўзаларнинг пахтаси қўл блан териб олинган.

Машинанинг бурилиши учун гўзалари чопилган йўллар ҳамда ўқариқлар яхшилаб текисланган.

Бу тайёргарликларнинг ҳаммаси биргаликда терим машиналарини унумли ишлатишга имкон берган.

Колхоз пахта ҳосилини машина блан териш ишига кўсакларнинг 67—70 проценти очилган вақтда киришган.

Машина-трактор станцияси ҳам терим машиналарининг ишини пухта уюштириб, механик-ҳайдовчиларни иш блан тўла-тўқис та'минлаган.

Машиналарни техник қаровдан ўтказиш ва бошқариш ишлари яхши йўлга солинганлигидан, машиналарнинг бекор туришлари энг кам даражагача келтирилиб, иш унуми анчагина оширилган.

Умумий иш вақтининг ўрта ҳисоб блан 85 проценти, стахановча, ишланган кунларда эса 90 процентидан кўпроқ қисми пахта териш ва машиналарни техник қаровдан ўтказиш учун сарфланган.

Пахтани машина блан териш ишлари пухта тайёрланганлиги ва тўғри уюштирилганлиги ҳамда механик-ҳайдовчиларнинг моҳирлигидан кунлик иш нормалари муттасил ошириб бажарилган. Шу блан бирга ишнинг сифати пасаймай тобора ошган.

Бу колхозда механик-ҳайдовчи ўртоқ Мирза Зоҳидов энг яхши натижаларга эришган. Унинг пахта теримида энг юқори натижаларга эришган иш кунини қисқача тасвирлаб ўтамиз.

Ўртоқ Зоҳидов 14 октябрда соат 8-у 35 минутда ишга киришган.

У, машинасини яхшилаб тозалаган, машинанинг шпиндельларини ювган, вентиляторнинг дискларини, механизмларнинг созланиши ҳамда машинанинг ҳамма бирикмаларини текшириб чиққан. Сўнгра машинани мойлаб, тракторга ёнилғи қуйган. Бу ишларнинг ҳаммасини Зоҳидов 34 минутда бажарган.

Мирза Зоҳидов пахта теришга соат 8-у 59 минутдан киришган. Иш вақтидаги ҳамма техник қаровларни ўтказиш учун 38 минут сарфлаган. Бутун кун давомида машинани техник қаровдан ўтказиш ва тракторга сув қуйиш учун Зоҳидов ҳаммаси бўлиб 1 соат 12 минут вақт сарф қилган.

Бутун иш кунини давомида Зоҳидов ишнинг сифатини, аиниқса ғўза тупларининг пастки қисмларидаги пахталар қандай терилаётганлигини диққат билан кузатиб, машинанинг иш аппаратини ва кустопод'ёмникларини ўз вақтида тушириб турган. Ғўза тупларининг ривожланиш даражасига ва улардаги очилган қўсақларнинг оз-кўплигига қараб, олдинги барабанлардаги иш тирқишларини 32—34 миллиметр ва кейинги барабанлардаги иш тирқишларини 28—30 миллиметр кенгликда сақлаган.

Терим вақтида машинанинг қабул камерасига бирнеча марта ғўза шохлари тиқилиб қолган. Бундай ҳолларда Зоҳидов машинани дарҳол тўхтатиб, камерани жуда чаққонлик билан тозалаган. Бу иш учун бутун иш кунини давомида 27 минут вақт сарфланган.

Кундуз соат 2 ва 20 минутда машинани кундузги дам олиш учун тўхтатиб, соат 3 у 16 минутда, я'ни 56 минутдан сўнг яна пахта теришга киришган.

Машина синиб, бузилиб қолишининг олдини олиш учун Зоҳидов, пахтаси кечаси териладиган далада текисланмай қолган уқариқлар, ўнқир-чўнқир жойлар бор-йўқлигини кечқурун соат 7 да, я'ни қошқорайгунча текшириб чиққан. Бунинг учун атиги 4 минут вақт сарфланган. Кеч соат 7-ю 4 минутдан соат 9-у 10 минутгача пахта терган, сўнгра шудринг тушиб қолганлиги сабабли машинани тўхтатган. Кечалари ишлаган вақтда машинанинг бункери ва иш аппарати яхшилаб ёритилган.

Машина блан терилган пахта бункердан шолчага бўшатилиб, дарҳол хирмонга ташилган ва унда тортилгандан кейин то-заланган. Бутун иш кунини давомида пахтани бункердан бўша-тиш учун 48 минут сарфланган. Ҳар сафарги бўшатиш учун ўрта ҳисоб блан бир минут вақт кетган.

Шу кунги ҳар иш соатида (бу ҳисобга машинани техник қаровдан ўтказиш ва дам олиш учун сарфланган вақт кирмай-ди) ўртоқ Мирза Зоҳидов ўрта ҳисоб блан 892 килограмм пах-та терган.

Биринчи машина теримидан кейин ерга тўкилган пахта жу-да кам ва об-ҳаво шароитлари қулай бўлганлиги сабабли, ерга тўкилган пахта иккинчи машина теримидан кейин йиғиб олин-ган. Бу иш ғўза тупларида қолган пахталарни териб олиш вақтида бажарилган. Ҳосили машина блан бир марта терилган участкалардаги ерга тўкилган пахта ҳам ғўза тупларида қол-ган пахтани териш вақтида йиғиб олинган.

Қора совуқлар тушишидан олдин терилган пахта даставвал қуририлиб, сўнгра тозаланган. Қора совуқлардан кейин маши-на блан терилган пахтанинг намлик даражаси нормаль бўлган-лиги сабабли, бу пахта дарҳол ворохоочистительда тозаланган. Колхозда ХЧО-48 маркали иккита ворохоочиститель бўлиб, бу машиналар кечалари ишлатилган.

Колхозчилар етиштирган мўл пахта ҳосилини ўз вақ-тида йиғиб-териб олиш ва давлатга топширишда терим маши-налари колхозчиларга жуда катта ёрдам берди. Ана шуни назарда тутиб, „Коммунизм“ колхозининг ва бошқа илгор кол-хозларнинг пахта ҳосилини машина блан териш соҳасидаги тажрибаларини барча пахтакор колхозларга ёйиш керак.

Шуни эсда тутиш керакки, терим машиналарини ҳарқандай шароитда ишлатиш ярамайди. Бу машиналар юқорнда айтил-ган шароитлар мавжуд бўлганидагина яхши натижа бе-ради.

Ҳозир ишлатилаётган СХМ-48 маркали машинада ҳам кам-чиликлар бор. Бу машиналарнинг иш қобилиятини ошириш учун ҳозирги кунда СХМ-48 маркали машиналарга ўрнатиладиган махсус детальлар, узеллар ва мосламалар тайёрланмоқда.

Жумладан, 1952 йилда силкиб туширилган пахтани ушлаб қолиш ва териб олиш учун пневматик мосламалар, хас-чўп-ларни йўқотиш панжаралари ва вентилятор дисклари ўрнати-лади. Пневматик мосламаларни ишлатиш муносабати блан ер-

га тўкилган пахтани териб олиш учун сарфланадиган қўл меҳнати анча камайиши кўзда тутилади.

СХМ-48 маркали терим машинасини яхшилаш блан бир қаторда Ташсельмаш заводида яна такомиллаштирилган СХМ-48М маркали машина тайёрланмоқда.

Терим машиналаридан тўғри фойдаланиш — пахтачилик ходимларининг шарафли ва энг муҳим вазифасидир.

Контроль саволлар

1. Социалистик қишлоқ хўжалигида машиналаштириш ва электрлаштиришнинг қандай аҳамияти бор?

2. Ғўза ва бошқа қишлоқ хўжалик экинларини ўстириш агротехникасини яхшилашда машиналаштириш қандай роль ўйнайди.

3. Меҳнатни осонлаштириш ва меҳнат унумини оширишда машиналаштириш қандай аҳамиятга эга?

4. Қишлоқ хўжалик ишларини электрлаштиришнинг аҳамияти нимадан иборат?

5. Қишлоқ хўжалигини комплекс машиналаштириш нима сабабли халқ хўжалиги соҳасидаги энг муҳим вазифа ҳисобланади?

6. Машиналарни иш ҳайвонлари блан бирлаштириб ишлатиш нима учун керак?

7. Терим машиналарини унумли ишлатиш учун зарур шароитлар нималардан иборат?

Тўртинчи боб

ЕР ТЕРРИТОРИЯЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА ЎТДАЛАЛИ ОЛМОШЛАБ ЭКИШЛАРНИ ЖОРИЙ ҚИЛИШ¹

Партия ва ҳукуматимиз социалистик деҳқончиликда олмошлаб экишнинг аҳамияти жуда катта эканлигини кўрсатиш билан бирга, ҳамма колхоз ва совхозларда бу усулни амалга ошириш ҳақида тинмай ғамхўрлик қилмоқдалар.

1920 йилдаёқ Совет ҳокимиятининг пахтачилик ҳақида В. И. Ленин қўл қўйган дастлабки декретларидан бирида „Пахтакор районлардаги совхоз ва колхозларда пахта экинни энг кўп бўлган мажбурий олмошлаб экиш жорий қилинсин“ дейилган эди.

Ўртоқ Сталин ВКП(б)нинг XVIII с'ездида қилган докладада: „... бизнинг деҳқончилигимиз борган сари квалификацияли ва унумдор бўлаётир, тўғри олмошлаб экишни амалга кiritиш эса реал замин асосига қурилаётир...“² дейди.

Партия ва ҳукуматимизнинг урушдан кейинги даврда чиқарган бирқанча қарорларида деҳқончилик маданиятини кўтариш, ҳосил миқдорини тобора ошириш ҳамда қишлоқ хужалигини ривожлантириш давлат планларини муваффақият билан бажаришда тўғри олмошлаб экишларнинг аҳамияти ва роли янгидан уқдириб ўтилди. Бу қарорларда колхоз ва совхозларда олмошлаб

¹ Бу бобда олмошлаб экишларнинг агротехника роли, схемалари ва районлаштирилишлари ҳақида гапирилмайди, чунки бу тўғрида иккинчи йилги дарслик қўлламада ёзилди.

² И. Сталин, ВКП(б) Марказий Комитетининг иши тўғрисида партия XVIII с'ездида қилган ҳисобот доклади, 1950 й., 72—73 бетлар, Ўздавнашр.

экишни амалга ошириш ва эгаллаш учун зарур тадбирлар кўрсатилди.

Колхозларда олмошлаб экишни амалга ошириш зарурлиги қишлоқ хўжалик артелининг уставида ҳам кўрсатилган. Уставада артелининг правлениеси ва барча а'золари олмошлаб экишни тўғри амалга ошириш ва олмошлаб экиш қондаларига амал қилиш йўли блан колхоз далаларининг ҳосилини тобора оширишга мажбур эканликлари ёзилган. Бу уставда яна бундай дейилган: „Артелининг ерлари, тасдиқланган олмошлаб экиш планига мувофиқ бўлинади. Олмошлаб экиладиган далаларда ҳарбир дала бригадасига олмошлаб экиш муддатининг охиригача доимий бир участка бириктириб қўйилади. Артелининг правлениеси ва барча а'золари артель ихтиёридаги ерлардан фойдаланиш, ташландиқ ерларни яхшилаш ва ишлаш, қўриқ ерларни ҳайдаш ва колхозда ер тузишни ўтказиш йўли блан экин майдонларини борган сари кенгайтиришга мажбурдирлар“.

Колхоз ва совхозларда жорий қилинган тўғри олмошлаб экиш усули қишлоқ хўжалигининг барча тармоқлари бўйича давлат плани блан белгиланган топшириқларнинг бажарилишини таъминлайдиган бўлиши керак. Бошқача айтганда, пахтакор колхозлардаги олмошлаб экишлар экин майдонларини ва пахтанинг умумий ҳосили жиҳатидан ҳам, колхоз хўжалигининг бошқа тармоқларини юксалтириш учун зарур шароитларни яратиш жиҳатидан ҳам давлат топшириқларини бажаришга имкон берадиган бўлмоқлари лозим. Ўтдалали олмошлаб экиш соҳасидаги энг муҳим вазифа — ўт далаларининг ҳосилини оширишдир. Шундай қилингандагина сувли районлардаги пахтачилик ва чорвачиликни муваффақият блан ривожлантириш мумкин.

1. ЎТДАЛАЛИ ОЛМОШЛАБ ЭКИШЛАРНИ КИРГИЗИШ МУНОСАБАТИ БЛАН КОЛХОЗДА ЕР ТУЗИШ ИШЛАРИНИ ЎТКАЗИШ

Ўтдалали олмошлаб экишларни киргизиш ва эгаллаш колхозларининг ерларини тўғри тузиш иши блан чамбарчас боғланиб олиб борилмоғи лозим.

Суғориладиган деҳқончилик шароитида олмошлаб экиш усули колхоз ерларини тузиш ишининг асосидир, айтилиши вақтда бу усул сувдан фойдаланишни тўғри уюштириш соҳасидаги энг муҳим тадбирлардан биридир.

Амалдаги тўғри олмошлаб экишларга асосан колхоздаги ерларни тузиш билан қуйидагилар та'минланиши лозим.

а) қишлоқ хўжалигини ривожлантиришга доир давлат топишириқлари бажарилиши, қишлоқ хўжалик экинларининг ҳосили янада кўпайтирилиши, чорвачилик ривожланиши ва унинг маҳсулдорлиги тобора оширилиши, шунингдек боғдорчилик, сабзавотчилик ва шу кабилар юксалтирилиши ҳамда хўжаликнинг барча тармоқлари тўғри бирлаштирилиб олиб борилиши;

б) колхозларнинг ҳамма ерлари тўғри ишлатилиши, ерларнинг унумдорлиги тобора оширилиши; айна вақтда олмошлаб экилаётган далалардаги кўпйиллик ўт экинлари майдонини кенгайтириш, молларга озиқ бўладиган ўсимликларни олмошлаб экиш ҳамда ўтлоқ ва яйловлардан фойдаланиш ишларини тўғри йўлга солиш асосида чорвачилик учун мустаҳкам ем-хашак базаси яратилиши;

в) колхозларнинг жамаот ерлари колхозчиларнинг томорқа участкаларидан аниқ чегараланиши; боғ, токзор, ўтзор ва бошқа кўпйиллик дарахтзор майдонлари янада кенгайтирилиши ҳамда ҳимоя дарахтзорлар тўғри жойланиши;

г) олмошлаб экиладиган далаларни тўғри жойлаш ҳамда уларнинг чегараларини белгилаш йўли билан, тракторлардан ва қишлоқ хўжалик машиналаридан фойдаланиш учун энг яхши шаронт яратилиши;

д) янги суғориш системасига ўтиш муносабати билан йириклаштирилган участкаларни ўз вақтида ва қондириб суғориш учун, шунингдек бутун олмошлаб экиш даласида бирхил агро-техника ва мелиорация тадбирларини қўлланиш учун зарур бўлган шаронтлар вужудга келтирилиши.

Суғориладиган пахтачилик районларида майда қишлоқ хўжалик артельлари бирлаштирилгунча бу артельларнинг ҳарбирида биттагина эмас, балки кўпинча икки-учта гўза-ўтдалали олмошлаб экиш усули қўлланилар эди. Бу артельларда олмошлаб экиш далалари кичкина ер майдонларига жойлаштирилган анча кичкина далалардан иборат эди. Аксари ҳолларда олмошлаб экиш усули колхоздаги ер майдонини тузиш иши билан боғланмасдан амалга оширилар эди. Шу сабабли, дала бригадаларида ва олмошлаб экилаётган айрим далаларда суғориш ишларини тўғри уюштириш учун, шунингдек МТСнинг трактор паркидан тўғри ва унумли фойдаланиш учун зарур шаронтлар йўқ эди.

Колхозлар бирлаштирилгандан кейин йириклаштирилган колхозларнинг кўпчилигида олмошлаб экиш далаларининг сони ҳаддан ташқари кўпайиб ва майдони жуда кичрайиб қолди.

Буни равшанроқ кўрсатиш учун, мисол тариқасида „Коммунизм“ ва „Сталинчи“ колхозларидан олинган маълумотларни келтирамиз (7-нчи жадвал).

7-нчи жадвал

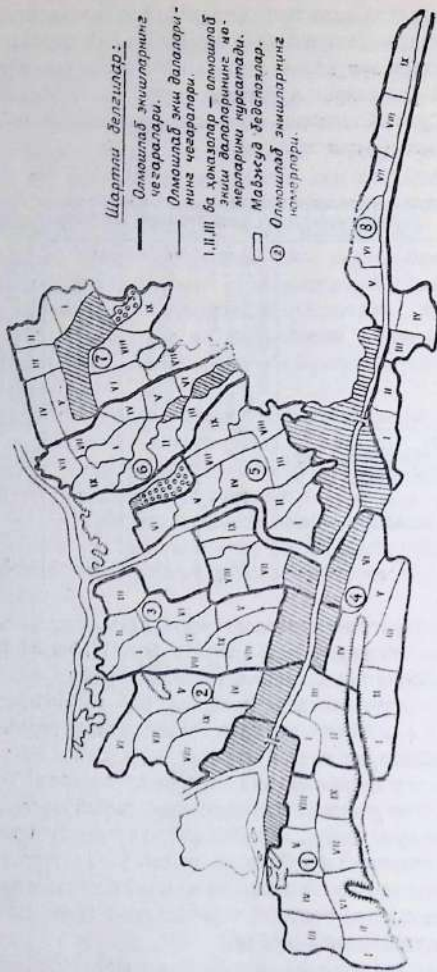
Йириклаштирилган колхозларнинг ерлари қайта тузилгунча улардаги олмошлаб экишларнинг характеристикаси

Колхозларнинг номи	Ўзани олмошлаб экиш учун ажратилган ер майдони, гектар ҳисобида	Олмошлаб экишларнинг сони	Олмошлаб экиладиган далаларнинг умумий сони	Олмошлаб экиш ери масшабининг ўртача миқдори, гектар ҳисобида	Олмошлаб экиш даласининг ўртача миқдори, гектар ҳисобида
Тошкент областининг Янгийўл районидаги „Коммунизм“ колхозини	970	8	72	121,1	13,5
Андижан областининг Ленин районидаги „Сталинчи“ колхозини	1300	11	97	118,8	13,4

Жадвалдаги маълумотларга кўра, бу колхозларнинг 970—1300 гектардан иборат ер майдонига 8 дан 11 гача олмошлаб экиш жойлаштирилган; олмошлаб экиладиган далаларнинг сони 72 дан 97 гача, ўртача миқдори (майдони) 13,5 гектар бўлган. Бу колхозларда олмошлаб экишлар қандай жойлаштирилганлиги 1 ва 2-нчи расмларда кўрсатилади.

Йириклаштирилган колхозларнинг ерларини бу тартибда тузиш, яъни олмошлаб экиладиган далаларнинг сони ҳаддан ташқари кўп, ўзлари кичкина ва ҳар ер-ҳар ерга тарқалган бўлиши, суғориш шохобчалари майда ҳамда тартибсиз бўлиши ва шу сингари колхоз хўжалигини янада ривожлантириш соҳасида тобора ўсаётган вазифаларнинг тўғри ҳал қилинишини албатта таъминлай олмайди.

Майда артельлар йирик колхозларга бирлаштирилмоқда, улардаги суғориладиган участкалар йириклаштирилиб, янги суғориш системасига ўтилмоқда, қишлоқ хўжалигимиз йил сайин янги-янги техника билан кўпроқ қуроллантирилмоқда ва бу

I-нчи расм. Тошкент область, Янгийул районидagi „Коммунизм“ колхозида олмошлар экишларини жойлаш схемаси.

2-нчй расм. Андижон область, Ленин районидаги „Сталинчи“ колхозида олмошлад экин далапарининг жойлаш схемаси.

техникани унумли равишда ишлатиш учун тегишли шароитлар яратиш талаб қилинмоқда. Мана буларнинг ҳаммаси олмошлаб экишларни ва колхозда ер тузишнинг бошқа масалаларини бошқача ҳал этиш зарурлигини кўрсатади.

Сувли деҳқончилик районларидаги, айниқса эскидан суғорилиб келинаётган районлардаги пахтакор колхозларда олмошлаб экишларни ташкил этиш ва хўжалик ичидаги ерларни тузиш масалаларни олмошлаб экишнинг асосий экини бўлган ғўзанинг хусусиятлари ҳамда ҳарбир колхознинг конкрет шароитлари ҳисобга олиниб ҳал қилиниши керак.

Ќўза сун'ий равишда суғорилганда уни зўр бериб парвариш қилиш талаб этилади. Ќўзани ўсув даврида суғориш қатор ораларини ва қаторлардаги тупроқни юмшатиш блан чамбарчас боғланиб ўтказилиши лозим. Олмошлаб экиш далалари ва суғориш шохобчалари шундай жойлаштирилиши керакки, булар йириклаштирилган участкаларни тўла суғоришга, суғориш шохобчаларидан энг яхши фойдаланишга, МТСларнинг машиналарини ва кохозларнинг ўз воситаларини самарали ишлатишга, колхозчиларнинг иш унумини оширишга имкон берадиган бўлсин. Шу блан бирга, олмошлаб экиш далаларини ҳамда суғориш шохобчаларини жойлаштириш ишларига раҳбарлик қилиб ва дала ишларини доимо текшириб туриш учун, далачилик бригадасининг бошлиғига энг яхши шароит тугдириш зарурлигини ҳам э'тиборга олмоқ керак. Масаланинг бир томони ана шундан иборат.

Олмошлаб экиш усули жорий қилиниши муносабати блан колхозларнинг ерини тузишда ҳисобга олиниши зарур бўлган иккинчи масала— ҳарбир колхознинг, айниқса эскидан суғорилиб келинаётган районлардаги колхозларнинг азалдан ўрнашиб қолган хусусиятларидан иборат. Бу хусусиятлар жумласига: йириклаштирилган колхозлардаги мавжуд қишлоқ (посёлка)ларнинг сони ва жойланиш тартиби; территориянинг кенглиги; ер бетининг паст-баландлиги; тупроқ қатламидаги тафовутлар; сув блан та'минланиш шароити; кўп йиллик дарахтларнинг оз-кўплиги ҳамда жойланиш характери ва бошқалар киради.

Бу кўрсатиб ўтилган хусусиятлар, айниқса колхоз қишлоқларининг жойланиши, территориянинг кенглиги колхоздаги ишлабчиқаришни ташкил қилишга ва биринчи галда олмошлаб экиш ерларидаги экин далаларини жойлаштиришга катта та'сир этади.

Броқ йириклаштирилган колхозларнинг ҳозирги ривожланиши даврида мавжуд қишлоқларни бир марказга кўчириб келтириш каби масалаларни қўйиш ма'қул эмас. Аксари колхозларда, айниқса эскидан суғорилиб келинаётган районларда колхоз қишлоқларининг ҳозирги жойланиши ва территориянинг кенглик шароитини ҳамда бошқа пайтларни ҳисобга олиб, бундай пахтакор колхозларнинг ерини тузиш вақтида улардаги мавжуд шароитларни ўзгартмасдан, олмошлаб экиш далаларини ва ҳўжаликнинг бошқа тармоқларини мумкин қадар фойдали жойлаштиришга ҳаракат қилмоқ керак. Пахтакор колхозларнинг ерини тузишда, ҳарқандай ҳолларда ҳам, қуйидагилар амалга оширилиши зарур:

а) давлат план топшириғига мувофиқ, экинларни олмошлаб экиш, тутзор, боғ ва токзорлар қилиш, ем-хашаклик ўсимликлар ҳамда сабзавот экинлар ва ҳоказолар учун ерлар ажратилиши;

б) планда кўзда тутилган ишлабчиқариш иморатлари—отхона, сигирхона, бостирма ва ҳоказоларни қуриш учун, шунингдек коммуналъ-манший қурилиш учун участкалар ажратилиши.

Энди колхоз қишлоқлари учун участка танлаш масаласига келсак, бу масала энг аввал хуторларда туручи колхоз хонадонлари ҳамда янги сув чиқарилган ерлардаги колхозлар учун ҳал қилиниши керак.

2. ҒўЗА-ЎТДАЛАЛИ ОЛМОШЛАБ ЭКИШЛАРНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА ЖОЙЛАШТИРИШ

Йириклаштирилган колхознинг ерига ғўза-ўтдалали олмошлаб экишларни жойлаштиришда энг муҳим масалалардан бири—мавжуд қишлоқларининг сони ва жойланиш тартибидир. Колхоз хонадонларининг ғуж ва тарқоқ жойланиши ҳам шу масалага боғлиқдир. Бирнеча майда артельларни бирлаштириш йўли блан йириклаштирилган колхозларнинг кўпчилиги бир-биридан анча узоқ ёки яқин жойлашган уч-бешта ва кўпроқ қишлоқлардан иборат бўлиб қолди. Масалан, Андижон областининг Ленин районидаги „Сталинчи“ колхозида етитадан кўпроқ қишлоқ, Тошкент областининг Янгийўл районидаги „Коммунизм“ колхозида тўртта қишлоқ, Тожикистон ССРнинг Қўрғонтепа районидаги Куйбишев номли колхозда учта қишлоқ бор ва ҳоказо.

Энди „Сталинчи“ колхозида битта ғўза-ўтдалали олмошлаб экишни жорий қилиш қандай натижа берганлигини текшириб кўрамиз (3-нчи расмга қаралсин). Бу колхозда ғўза-ўтдалали олмошлаб экиш учун 1308 гектар ер ажратилган. Бу ерда етти далали (2:5 схемали) ёки олти далали (2:4 схемали) олмошлаб экиш майдони кесилганида ҳар даланинг миқдори (катталиги) 187—218 гектар бўлади. Бутун олмошлаб экиш давомидаги айрим йилларда меҳнатнинг барабар тақсимланиши жиҳатидан колхоздаги ишлабчиқариш бригадаларининг доимий, я'ни ўзгармайдиган бўлишини та'минлаш учун бригадаларга суғориш участкаларини олмошлаб экишнинг ҳар даласидан ёки бирнеча далалари группасидан бириктириб қўйишга тўғри келади. Ҳар иккала ҳолда ҳам, битта олмошлаб экиш жорий қилинганда, ҳарқайси далачилик бригадаси (бу колхоздаги 1308 гектар ерда бундай бригадалар 10—11 та бўлиши керак) колхознинг бутун территориясига тарқалган тўртта-еттита жойда ўз участкасига эга бўлмоғи керак. Бу ҳолда олмошлаб экиш ерининг икки четидаги далалар ўртасидаги масофа тахминан 15 километрча келади.

Суғориладиган районлардаги пахтакор колхозларда масалани бундай ҳал қилиш кўп жиҳатдан ма'қул эмас. Йириклаштирилган колхозда битта олмошлаб экиш жорий қилинганда далачилик бригадалари турган жойларидан олмошлаб экиш еридаги ўз участкаларига қатнаш учун анча вақтни унумсиз сарфлашга мажбур бўладилар. Битта олмошлаб экиш жорий қилинганда далаларнинг майдони ҳаддан ташқари катта—100 гектардан кўпроқ бўлади; бундай далаларда суғориш шохобчаларидан фойдаланиш қийинлашади, чунки бу далаларни тўла суғоришда каналлардан кўп сувни сарфлашга ва бунинг учун ўқариқларни кўпайтиришга тўғри келади. Битта олмошлаб экиш жорий қилинганда бригада участкаларининг айрим қисмлари бир-бирларидан жуда узоқ бўлган кўп сонли олмошлаб экиш далаларига тушиб қолади. Бу нарса бригада бошлиғининг раҳбарлик қилиш ва ишларни текшириб туриш ишини жуда қийинлаштиради; иккинчидан, колхозчиларнинг бир участкадан иккинчисига донмо қатнаб юришларига сабаб бўлади. Йириклаштирилган пахтакор колхозларда битта эмас, балки бирнеча олмошлаб экишни жорий қилиш энг мувофиқдир.

Бирқанча йириклаштирилган пахтакор колхозларда олмошлаб экишларни лойиҳалаш тажрибаси олмошлаб экиладиган

3-чи расм. Андижон область, Ленин районидаги „Сталинчи“ колхозида олмошлаб экин далаларинин, бригада участкаларинин, колхоз қишлоқларинин ҳамда сабзавот ва ел-хашак экинларни жойлаш схемаси.

ерларнинг сонини қуйидагича белгилаш зарурлигини кўрсатади (8-нчи жадвалга қаралсин).

Бу жадвалдаги маълумотларга кўра, ғўза-ўтдалали олмош-лаб экишлар учун 724 дан 862 гектаргача ер майдони ажратилган колхозларда иккитадан учтагача (кўпинча учтагача) олмошлаб экишни жорий қилиш лойиҳалаштирилган. Жадвалда кўрсатилган Куйбишев ва Жданов номли колхозларнинг олмошлаб экиш учун ажратилган ер майдонлари барабар деса бўлади (724 ва 739 гектар). Лекин биринчи ҳолда учта, иккинчи ҳолда эса иккита олмошлаб экишни лойиҳалаш маълум булар эди. Куйбишев номли колхозда ғўза-ўтдалали олмош-лаб экишлар учун ажратилган ер майдони бир-биридан айрим жойлашган учта яхлит ердан иборат. Бунда ҳарқайси ернинг марказида қишлоқлар, ишлабчиқариш бинолари ва ҳоказолар бор. Бу учта ер тупроқ ва мелиоратив хусусиятлари билан маълум даражада бир-биридан фарқ қилади. Ана шу хусусиятлар назарда тутилиб, шунингдек далачилик бригадаларига олмош-лаб экиш далаларида яхлит участкалар ажратиб берилиши зарурлиги ҳисобга олиниб, бу колхозда учта олмошлаб экиш жорий қилинса энг тўғри булар эди.

Жданов номли колхозда ер шароитлари ва қишлоқларнинг жойланиши анча қулай эканлиги кўринади. Бу нарса Жданов номли колхозда иккита олмошлаб экишни жорий қилиш билан киёяланишга имкон берган (4-нчи расмга қаралсин).

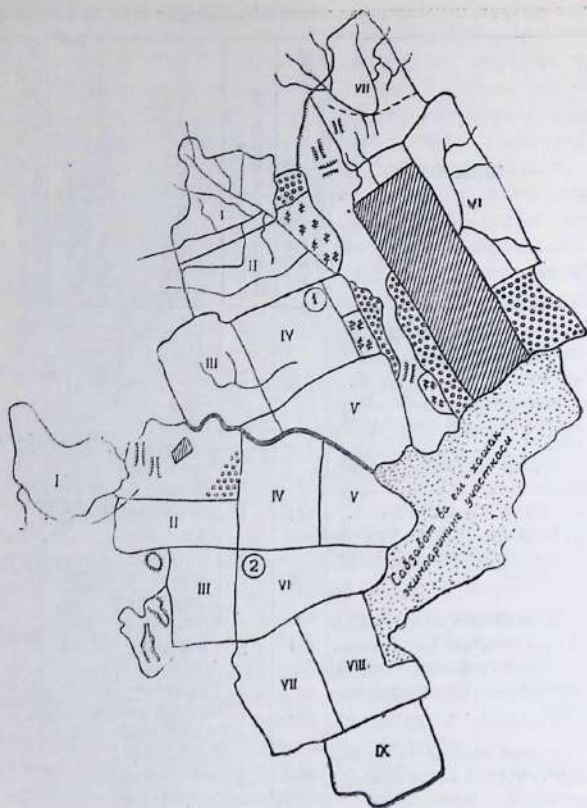
Юқорида кўрсатилган шароитлар ва, асосан, колхозчиларнинг жойланиш характери жиҳатидан тахминан бирдек шароитга эга бўлган „Тезе-Ел“ колхозида 840 гектар ерга иккита олмошлаб экишни жорий қилиш лойиҳалаштирилгани ҳолда, „Коммунизм“ колхозида деярли шу хилдаги майдонга (862 гектарга) учта олмошлаб экиш жорий қилинган.

Ҳарқайсиси тахминан 1000 гектар (990—997 гектар) олмош-лаб экиш ерига эга бўлган Фрунзе номли ҳамда „Қозоғистон ССР 30 йиллиги“ колхозларида ҳам учта олмошлаб экиш лойиҳалаштирилган. Энди Молотов номли ҳамда Сталин номли колхозларига келсак, буларда олмошлаб экиш майдони 1000 гектардан ошиқ (1186 ва 1308 гектар) бўлишига қарамасдан, 4—5 та олмошлаб экишни жорий қилиш зарур топилган.

Бундай лойиҳалашда айрим олмошлаб экиш ерларининг майдони 216 дан 421 гектаргача бўлганлиги кўринади (8-нчи

Йириклаштирилган колхозларда олмошлаб экишларни жойлаш лойиҳаси

Тартиб номерлари	Колхозлар	Ғуза-ўтдалали олмошлаб экиш учун ажратилган ер майдони, гектар ҳисобида	Лойиҳаланган олмошлаб экишларнинг сони	Текшириш учун мўлжалланган олмошлаб экишлар	Ҳарқайси олмошлаб экиш учун ажратилган ер майдони, гектар ҳисобида	Олмошлаб экиш далаларининг ўртача миқдори, гектар ҳисобида
1	Тожикистон ССР, Қўрғонтепа районидаги Куйбишев номли колхоз	724	3	6 ва 9 дала-ли олмош-лаб экишлар	216 — 278	31—38
2	Туркменистан ССР, Мари районидаги Жданов номли колхоз	739	2	7 ва 9 дала-ли олмош-лаб экишлар	357 — 382	42—51
3	Хоразм область, Урганч районидаги Сталин номли колхоз	814	3	8 ва 9 дала-ли олмош-лаб экишлар	236 — 239	30—36
4	Тошкент область, Оржоникидзе районидаги Сталин номли колхоз	833	3	7 ва 9 дала-ли олмош-лаб экишлар	236 — 312	34—41
5	Мари область, Байрамали районидаги „Тезе-Ел“ колхози.	311	2	9 далали олмошлаб экишлар	420 — 421	46—47
6	Тошкент область, Янгийўл районидаги „Коммунизм“ колхоз	862	3	7 ва 9 дала-ли олмош-лаб экишлар	263 — 322	36—39
7	Бухоро области ва районидаги Фрунзе номли колхоз	990	3	6 ва 8 дала-ли олмош-лаб экишлар	318 — 352	40—53
8	Пахтаерол районидаги „Қозогистон 30 йиллиги“ колхоз	997	3	Етти далали олмошлаб экишлар	331 — 339	47—49
9	Ўш области ва районидаги Молотов номли колхоз	1186	4	6 ва 9 дала-ли олмош-лаб экишлар	282 — 313	35—49
10	Андижон область, Ленин районидаги „Сталиничи“ колхоз	1308		6 ва 9 дала-ли олмош-лаб экишлар	216 — 364	38—40

4-нчи расм. Мари область ва Мари районидаги
Жданов номли колхозда олмошлаб экиш далаларинин
жойлаш схемаси.

жадвалга қаралсин). Йириклаштирилган 10 та колхозда олмош-
лаб экишларни тажриба учун лойиҳалаш ма'лумотларини тек-
шириш натижаларига кўра, бу колхозларда лойиҳалаштирил-
ган 31 та олмошлаб экишдан 7 таси 200—250 гектар ерга, 10
таси 250—300 гектар ерга, 8 таси 300—350 гектар ерга, 4
таси 350—400 гектар ерга, 2 таси 420 гектар ерга жойлан-
ган.

Шу тариқа, олмошлаб экишларнинг кўпчилигида ер май-
дони 250—300 ва 300—350 гектарни ташкил қилади.

Эскидан суғорилиб келинаётган пахтачилик районларида
ҳарбир ғуза-ўтдалали олмошлаб экиш учун 250—350 гектар
ер ажратиш ма'қул кўрилади. Бу майдон, албатта, ошиқроқ
ёки камроқ бўлиши мумкин. Бу шарондта олмошлаб экиш
ерларининг бундай миқдорда (250—300 гектар) бўлиши суго-
риладиган деҳқончиликни ва меҳнатни энг самарали ташкил
қилишга, МТС машиналаридан ва колхозларнинг ишлабчиқа-
риш воситаларидан унумли фойдаланишга имкон беради.

Энди, янги сув чиқарилган районларга келсак, бунда ер
территорияси тўғри кесилган ариқ шохобчаларига асосланиб
ташкил қилинганлиги сабабли, суғориш участкалари ҳам тўғри
шаклда бўлади, қишлоқлар ва колхозчи хонадонлар анча зич
жойлашган бўлади. Бундай шарондта олмошлаб экиш ерлари-
нинг миқдори 400—500 гектар бўлиши мумкин.

3. ОЛМОШЛАБ ЭКИШ ДАЛАЛАРИНИ ТАШКИЛ ҚИЛИШ ВА ЖОЙЛАШ

Юқорида айтганимизча, йириклаштирилган колхозда кў-
пинча икки-учта (аксари ҳолларда эса—учта) олмошлаб экиш-
ни жорий қилиш зарур бўлиб қолади. Бир колхознинг ўзида
олмошлаб экишларнинг сонини кўпайтириб юборишга ҳаракат
қилиш керак эмас, чунки олмошлаб экишларнинг (параллель
ёки ҳархил олмошлаб экишларнинг сони ҳаддан ташқари кў-
пайиб кетиши олмошлаб экиш далалари кичрайишига сабаб
бўлади. Бошқа илож бўлмаган ҳоллардагина колхозда уч-
тадан кўпроқ олмошлаб экиш усули киргизилиши мумкин.

Ўртача етти-тўққиз далали олмошлаб экишлар қабул қили-
ниб, олмошлаб экишларнинг сони турлича бўлганида олмош-
лаб экиш далаларининг миқдори (майдони) қанчалик ўзгар-
ганлигини йириклаштирилган колхозлардаги конкрет мисоллар
блан текшириб кўрамиз (9-нчи жадвал).

Бу мисолларга кўра, олмошлаб экиш майдони 724 дан 1308 гектаргача келадиган колхозларда далаларнинг миқдори: битта олмошлаб экиш жорий қилинганида 103—187 ва 80—145 гектар; иккита олмошлаб экиш жорий қилинганида 52—93 ва 40—72 гектар; учта олмошлаб экиш жорий қилинганида 35—62 ва 27—48 гектар бўлган. Эскидан суғорилиб келинаётган районларда 35—40 гектарлик олмошлаб экиш далалари кенгайтирилган участкаларда суғориш ишларини тўғри олиб боришга тўла имкон беради. Бундай далалар МТСларнинг трактор паркидан ва энг янги машиналардан унумли фойдаланишни ҳам таъминлайди. Бундай далаларнинг миқдори аксари ҳолларда йириклаштирилган суғориш участкаларининг миқдорларига тўғри келади.

9-чи жадвал

Ҳархил сондаги етти-тўққиз далали олмошлаб экишлар жорий қилинган колхозларда олмошлаб экиш далаларининг миқдори

Колхозлар	Умумий олмошлаб экиш майдони, гектар ҳисобида	Далаларнинг ўртача миқдори, гектар ҳисобида		
		Битта олмошлаб экиш жорий қилинганида	Иккита олмошлаб экиш жорий қилинганида	Учта олмошлаб экиш жорий қилинганида
Куйбишев номи колхоз	724	103—80	52—40	35—27
Сталин номи колхоз .	814	116—90	58—45	39—30
„Коммунизм“ колхоз .	862	123—96	61—48	41—33
Фрунзе номи колхоз .	990	141—110	70—55	47—37
„Сталинчи“ колхоз . .	1308	187—145	93—72	62—48

Олмошлаб экиш далалари 35—40 гектар бўлганида унчалик зўр бермасдан далани агротехника талабларига мос келадиган ҳолга келтириш мумкин. Бундай далаларда суғориш участкаларини кенгайтириш, жумладан: дала бетини текислаш, керак-сиз ариқларни кўмиш, увотларни ҳайдаб ташлаш, илгари ҳархил экинлар экилиб ва турлича ўғитланиб келган майда участкаларни бирлаштириш сингари ишларни бажариш айниқ-са қулай бўлади. Олмошлаб экиш далалари бу хил миқдорда бўлганида уларни далачилик бригадаларига бириктиришда бирнеча қисмларга ажратишга тўғри келмайди. Лекин баъзи

ҳолларда олмошлаб экиш далаларини 50—60 гектар қилиб лойиҳалаш ма'қул бўлиб қолади. Бу усул кўпинча янги сув чиқарилган ерларда қўлланилади.

Олмошлаб экиладиган далалар деҳқончилик ишларини энг қулай ўтказишга, трактор, қишлоқ хўжалик машиналари ва қуролларида, суғориш шохобчаларидан, суғориш сувларидан ва колхозчиларнинг меҳнатидан энг унумли фойдаланишга имкон берадиган бўлишлари лозим. Бу далалар тўғри шаклда ҳамда кенгайтирилган суғориш участкасини суғорганда сувни бир томонга қараб тараб қўйиш учун имкон берадиган даражада текисланган бўлишлари зарур. Олмошлаб экиладиган далаларни лойиҳалаш ва жойлашда ана шу масалалар э'тиборга олиниши керак.

Далаларни яхлит қилиб, я'ни асосий йўлларга, колхоз ҳовлисига қатнаш қулай бўладиган қилиб жойлаш ҳам жуда муҳим ҳисобланади.

Янги суғориш системасига ўтилиши туфайли, олмошлаб экишларни жорий қилиш ва далаларни лойиҳалаш ишлари суғориш шохобчаларини қайта қуриш ва суғориш участкаларини кенгайтириш схемаси билан боғланиб олиб борилиши керак. Олмошлаб экиш далаларини ва бригада участкаларини тўғри жойлаш соҳасидаги талабларга қараб, бу схема кейинчалик аниқлаштирилиши мумкин.

4. КОЛХОЗ ИШЛАБЧИҚАРИШИНИНГ БОШҚА ТАРМОҚЛАРИНИ УЮШТИРИШ ВА ЖОЙЛАШТИРИШ

Пахтакор колхозларда пахтачиликка доир давлат топшириқларини бажариш билан бирга хўжаликнинг бошқа тармоқларини ҳартарафлама ривожлантирмоқ керак.

Колхозлар йириклаштирилгунча пахтакор колхозларда сабзавот-полиэ экинлари ва хашаки илдизмевалар колхознинг асосий экин еридан ташқаридаги участкаларига ёки асосий экин еридаги бирнеча кичкина майдончаларга экилар эди. Колхозлар йириклаштирилиши ва янги суғориш системасига ўтилиши, деҳқончилик қилинадиган ер майдони кенгайиши муносабати билан, пахтакор колхозларда сабзавот-полиэ экинлари ва хашаки илдизмевалар ўстириладиган ер майдонини анча кенгайтириб, бу экинларни мустақил олмошлаб экиш учун имконият туғилди. Йириклаштирилган колхозларнинг

кўпчилигида бундай имкониятлар бор. Олмошлаб экиш усули жорий қилинганида бу экинлардан анча юқори ҳосил олиб, колхозчиларнинг озиқ-овқат эҳтиёжларини ҳамда чорвачиликнинг серсув хашакларга ва қисман кўпйиллик ўт пичанига бўлган эҳтиёжини анчагина қондиришимиз мумкин. Ем-хашак ўсимликлар ва сабзавот-полиэ экинлари олмошлаб экиладиган ерларни, қонда тариқасида, чорвачилик фермаларига яқин ерга жойлаштириш керак.

Суғориладиган пахтачилик районларидаги колхоз хўжалигида ипакчилик анча катта ўрин тутди. Хўжаликнинг бу муҳим тармогини ривожлантириш планига мувофиқ, тутзорлар қилиш учун махсус участкалар ажратилиши керак. Тутзорлар учун қанча ер ажратиш зарурлиги қурт боқиш учун тут баргига бўладиган эҳтиёжларга ҳамда мавжуд тут дарахтларининг оз-кўплигига қараб ҳал қилинади.

Янгидан ташкил қилинадиган тутзорларни ва тут питомникларини икки ерга жойлаштириш керак. Бундай қилинганда тут кўчатларини ўстириш ва тут барглари қурт боқиладиган жойларга ташиб келтириш анча осонлашади.

Суғориладиган районлардаги пахтакор колхозларининг экономикасида боғдорчилик ва токчилик ҳам анча катта роль ўйнайди. Колхоз хўжалигининг бу тармоқлари, асосан, янги ерларни ишга солиш ва улардан тўғри фойдаланиш йўли билан ривожлантирилиши лозим. Боғ ва токзор қилиш учун нишаб ерлардан, тик ёнбағирлардан, паст-баланд ерлар ва ҳоказолардан бемалол фойдаланиш мумкин. Лекин бу ерлар сув билан таъминланган бўлишлари шарт.

Шоли экиш мўлжалланган колхозларда бу экин учун зовурлар билан қуршаб олинган ва колхоз қишлоқларидан узоқдаги пастлик ерлар ажратилади.

Йириклаштирилган колхозларда ўтказилган ер тузиш тажрибаларига кўра, партов ва қуриқ ерлар, бутазорлар ҳамда ботқоқликлар тўла-тўқис ўзлаштирилиб, тўғри ишлатилаётган хўжаликларда экинбоп ерларни ташкил қилиш ва жойлаштириш масаласи муваффақият билан ҳал қилинмоқда.

Шу сабабли, колхоз правленнелари, агрономия ходимлари, МТС ва сув хўжалиги ташкилотларининг раҳбарлари бундай ерларни ишга солиш планлари сўзсиз бажарилишига айниқса катта аҳамият беришлари лозим.

5. ОЛМОШЛАБ ЭКИШЛАРНИ ЭГАЛЛАШ

Олмошлаб экиш усули жорий қилинган, я'ни олмошлаб экиш лойиҳаси тузилиб тасдиқланган ва далалар кесилган пайдан бошлаб то олмошлаб экишни ўзлаштиргунча ма'лум вақт ўтади. Бу вақтни ўтиш даври дейилади. Колхознинг бутун ерларини тезда тартибга солиш, ерларнинг унумдорлигини тиклаш ва янада ошириш, қишлоқ хўжалик экинларининг ҳар гектаридан олинадиган ҳамда умумий ҳосилни тобора кўпайтириш учун жорий қилинган олмошлаб экиш ланини тўғри ишлаб чиқиш ва уни муваффақият блан бажариш жуда муҳим роль ўйнайди.

Олмошлаб экиш жорий қилинган пайдан бошлаб уни тўла ўзлаштиришгача ўтадиган даврдаги (бу давр 2—3 йилдан ошмаслиги керак) ҳар йили бажарилиши зарур бўлган ҳамма тадбирларнинг тўла лани тузилади. Мисол учун олганимизда, бу тадбирлар жумласига: партов ва қўриқ ҳамда бошқа бўш ётган ерларни ишга солиш, шу муносабат блан ер бетларини текислаш ва коллектор-зовурлар қуриш; ғўза ва кўпйиллик ўт экинларини тўғри жойлаш; олмошлаб экиш далаларида экинларни мумкин қадар бирхил агротехник усуллар блан парвариш қилишга ўтиш учун агротехника усуллари, ўғитларни, ўғитлаш нормаларини ва бошқа тадбирларни ҳарқайси даланинг ўз хусусиятларига мослаб ишлатиш; кўпйиллик ўт уруғларини ғамлаб қўйиш ва ҳоказолар киради.

Олмошлаб экишларни ўзлаштириш ланида ўт экишни яхшилашга алоҳида э'тибор бериш керак. Беда ва аралаш ўт экинларига парвосизлик блан қараш олмошлаб экишларни ўзлаштиришга халақит бераётган жиддий сабаблардан бири бўлиб келмоқда. Кўпйиллик ўтларни экиш ва парвариш қилишга доир энг оддий агротехника қондалари бажарилмаганлиги сабабли, кўпгина колхозлар, ҳатто бу ўтларни экишнинг биринчи йилида ҳам, мўлжалланган ҳосилни ололмайдилар. Ундан кейинги йилларда ҳам,—ўтпоялар ўз вақтида суғорилмаслиги ва ўт ҳосили кечиктирилиб ўрилиши, экин зараркундаларига ва ўт ҳосили олиб борилмаслиги ва ҳоказолар сабабли,—кўпйиллик ўт экинларидан олинаётган пичан ҳосили жуда кам бўлади.

Кўпйиллик ўт экинлари икки йил турадиган олмошлаб экишлар жорий қилиниши муносабати блан беда ва аралаш

ўт экинлари агротехикасини тубдан яхшилаш масаласи энг муҳим тадбирлардан бири ҳисобланади. Ўт экинларидан уларни биринчи йилда эккандаёқ мўл пичан ҳосили олишга эришмоқ керак. Ўт экинлари икки йил ўстирилганда уларнинг ҳосилини, ақалли, 7—8 марта ўриб олишга муваффақ бўлмоқ лозим. Ўт экинлари уларни экишнинг биринчи йилида ҳар гектаридан камида 100 центнер ва иккинчи йилида—камида 130—150 центнер пичан ҳосили берадиган бўлишлари керак.

Тошкент область, Оржоникидзе районидаги Сталин номли колхознинг олмошлаб экишларни ўзлаштириш соҳасида ўтказган тажриба натижаларига кўра, суғориладиган районлардаги барча колхозларда бу масалани бемалол ҳал қилиш мумкин. Сталин номли колхоз ўт экиш масаласига жиддий аҳамият бериб, кўпйиллик ўт экинларидан муттасил мўл ҳосил етиштиришга муваффақ бўлди. Бу колхоз агротехника қоидаларига аниқ амал қилиш ҳамда зарур тадбирларни тўғри амалга ошириш, жумладан: ўт уруғларини кузда яхшилаб шудгорланган ерга эрта кўкламда экиш, фосфорли-калийли ўғитларни ўз вақтида солиш, тўғри суғориш, ўт ҳосилини машиналар билан уз вақтида ўриш ва бошқа шу сингари тадбирларни қўлланиши асосида биринчи йилги ўт экинларининг ҳар гектаридан 70—90 центнер пичан ҳосили олиб келмоқда.

Олмошлаб экишга ўтиш даври учун янгидан экиладиган беда ва ўт-аралашмалари экинларининг планини яхшилаб тузиш керак. Кўпйиллик ўтларни биринчи галда эскидан ҳайдалиб келинаётган, кучсизланиб қолган ерларга экиш зарур. Олмошлаб экишга тўла ўтилган биринчи йилдаёқ ўт экинлари яхлит далаларни банд қилиб туришлари керак, ўт экинларини жойлашда ана шу масалани назарда тутмоқ лозим.

Ўт экинларини олмошлаб экиладиган ернинг бирнеча жойдаги кичкина далаларига экиш ярамайди, чунки бундай қилиш олмошлаб экишга тўла равишда ўтиш муддатининг чўзилиб кетишига ва далаларнинг ола-булаланишига сабаб бўлади. Янги ўт экинлари планини тузиш билан бирга олмошлаб экишга ўтиш даврининг айрим йилларида эски бедапояларни бузиб ҳайдаш плани ҳам тузилиши керак. Бузиб ҳайдаш учун биринчи галда бошқа бедапояларга нисбатан эскириб, ўтлари сийраклашиб қолган камҳосил бедапояларни белгилаш зарур. Олмошлаб экишга ўтиш йилларида ем-хашак етишмай қолмаслиги учун эски бедапояларни бузиб ҳайдаш планини янги

кўпйиллик ўтлар экиш плани билан боғлаб тузиш лозим. Бу йилларда олинадиган пичан ҳосили камаймай, балки кўпайиши керак.

Партов, қўриқ ва бошқа бўш ётган ерларни ўзлаштириш (ишга солиш) планини тузиш вақтида ўзлаштиришнинг айрим йилларида қилинадиган ишларнинг ҳажмини аниқ кўрсатиш, шунингдек ҳарқайси участкада ўтказиладиган конкрет ишларни (ер бетини текислаш, бута ўсимликларини кавлаб олиш, зовурлар қозиш, тупроқ шўрини ювиш ва ҳоказоларни) белгилаш лозим.

Олмошлаб экишларни ўзлаштириш даври учун агротехника ва мелiorация тадбирларининг аниқ ва тўла планини тузиб чиқиш керак; бу тадбирлар ҳарбир олмошлаб экиш даласининг, зарур топилган ҳолда эса—шу олмошлаб экиш даласини ташкил қилган ҳарбир суғориш участкасининг тупроқ ва мелiorатив хусусиятлари аниқ ҳисобга олиниб белгиланиши лозим. Масалан, катталиги 35 гектар бўлган олмошлаб экиш даласи иккита кенгайтирилган суғориш участкасидан иборат дейлик. Бу участкаларнинг 20 гектар келадиган бир қисми гўза экинни билан банд, 15 гектар келадиган ва бузиб ҳайдаш учун белгиланган иккинчи қисми эса эски бедапоядан иборат деб фараз этайлик. Олмошлаб экишга ўтиш даврида экинларни жойлаш учун тузилган планга мувофиқ, бу участка (бедапоя) бузиб ҳайдалиши керак дейлик. Олмошлаб экиш даласининг бу қисмида (беда билан банд қилиниб келинган қисмида) ўғитлаш нормалари, суғориш муддатлари ва сони, ерни экишдан олдин ишлаш усуллари ва ҳоказолар, бирнеча йиллар гўза экилиб келинаётган қисмидагига қараганда, бутунлай бошқача бўлиши турган гап.

Олмошлаб экишларни ўзлаштириш планида: дала бетларини текислаш, далаларни суғориш, зовур шохобчаларини қайта қуриш, бута ўсимликларни кавлаб олиш ва дарахтларни кучириб ўтқозиш соҳасидаги барча ишларни, шунингдек далаларни экишга тайёрлаш, экинларни парвариш қилиш ва ҳосилни йиғиб-териш олиш соҳасидаги барча асосий ишларни бажаришда машиналардан тўғри ва тўла фойдаланиш масаласи биринчи ўринда туриши лозим.

Қабул қилинган олмошлаб экишларга ўтиш даври қанча давом этиши кераклиги биринчи навбатда партов, қўриқ ва

бошқа бўш ётган ерларни ишга солиб экинзорга айлантириш, ўтпояларни ўзлаштириш ва олмошлаб экиш далалариги жойлаш учун зарур бўладиган вақтга қараб белгиланади. Брок бутун планни шундай қилиб тузиш керакки, олмошлаб экишларни ўзлаштириш муддати 2—3 йилдан узоққа чўзилиб кетмайдиган бўлсин.

Шу тариқа, олмошлаб экишга ўтиш даврида олмошлаб экишларни тўла ўзлаштириш учун қуйидаги тадбирлар амалга оширилиши зарур:

1) партов, қуриқ ва бошқа бўш ётган ерларни ишга солиш юзасидан айрим йилларда ўтказиладиган тадбирларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш; бунда ишга солинаётган ерларни олмошлаб экиш даврининг охирига келиб сугориладиган экинзорларга айлантириш кераклиги ҳисобга олиниб иш кўрилиши лозим;

2) ҳар йили камида битта далага ўт экиш йўли блан, беда ва ўт аралашмаларидан иборат кўпйиллик ўт экинлари майдонини олмошлаб экиш плани блан белгиланган миқдорларгача кенгайтириб, олмошлаб экишнинг тегишли далаларига бу экинларни тўғри жойлаш; бунда эски ўтпояларни бузиб ҳайдашда янги ўт экинларининг қанчалик кўпайишини ва улардан қанча ҳосил олинишини назарда тутиб иш қилиш зарур;

3) колхозни ўзида етиштирилган уруғлар блан тўла-тўқис таъминлаш мумкин бўлсин учун, кўпйиллик ўтларининг уруғлик экинларини кўпайтириш ва яхшилаш.

Олмошлаб экиш еридаги ҳарқайси экин ҳар йили ўзи учун ажратилган далага жойланиб, ҳамма далаларни ишлаш, экинларни парвариш қилиш, ўғитлаш, сугориш ва бошқа агротехника тадбирлари белгиланган усуллар блан олиб бориладиган бўлгандан кейин олмошлаб экишни ўзлаштириш тугалланган деб ҳисобланади.

Ўзлаштириладиган ҳарбир олмошлаб экиш учун ҳарқайси далага экинларни айрим йилларда жойлаш ва навбатлаш жадваллари тузилиши керак. Бу жадваллар олмошлаб экишга ўтиш даври учун, шунингдек олмошлаб экиш тўла ўзлаштирилганидан кейин экинларни нормаль навбатлаш даври учун тузилади. Бундай жадваллар тўғри, яъни барча шароит ва зарур тадбирлар ҳисобга олиниб тузилганида, экинларни, бир гектар ердан олинадиган ҳосилни, қишлоқ хўжалигининг умумий маҳсулотини ва ҳоказоларни ҳар йили планлашда колхоз

правлениеси ва район агрономия ходимлари учун дастлабки қўлланма бўлиши керак.

Айни вақтда бу жадвалларга қараб, олмошлаб экиш дала-ларига экинларнинг тўғри жойланишини, олмошлаб экишни ўзлаштириш планлари қандай бажарилишини ва ўзлаштирилган олмошлаб экишларга аниқ амал қилинишини жуда осонлик билан текшириб туриш мумкин.

Колхознинг олмошлаб экишларни ўзлаштириш юзасидан тўғри тузилган плани тўла амалга оширилганида, бу план пахта ва ўт экинлари ҳосилини ҳар йили ошириб бориш, чор-вачиликни ва хўжаликнинг бошқа тармоқларини тобора ривож-лантириш учун, шунингдек тўғри ва кенгайтирилган олмошлаб экишга тезда ўтиш учун ёрдам беради.

Контроль саволлар

1. Эскидан сугорилиб келинаётган районлардаги пахтакор колхозларнинг ерини тузишда қандай хусусиятларни ҳисобга олиш керак?
2. Йириклаштирилган колхозларда ғўза-ўтдалали олмошлаб экишларни ташкил этиш ва жойлаш (олмошлаб экишларнинг сонини, олмошлаб экиладиган ерларнинг майдонини ва ҳока-золарни белгилаш) масалаларини қандай ҳал қилиш керак?
3. Олмошлаб экиш далаларини ташкил қилиш ва жойлаш вақтида нималарни эътиборга олиш керак?
4. Пахтакор колхозларда хўжаликнинг бошқа тармоқлари учун қандай ерлар ажратилади?
5. Колхозларда жорий қилинган олмошлаб экишлар қандай тартибда ўзлаштирилади?

Бешинчи боб

КОЛХОЗНИНГ ИШЛАБЧИҚАРИШ ТАРМОҚЛАРИНИ ТЎҒРИ БИРЛАШТИРИБ ОЛИБ БОРИШ

1. КЎПТАРМОҚЛИ ХЎЖАЛИКНИНГ РОЛИ ВА АҲАМИЯТИ

Пахтакор колхозларнинг ишларини уюштиришнинг энг муҳим хусусияти—хўжаликни комплекс (ҳартарафлама) ривожлантиришдан иборат.

Қишлоқ хўжалигининг энг асосий тармоқлари бўлган деҳқончилик блан чорвачиликни ўзаро боғламасдан, хўжалик ишларини самарали олиб бориб бўлмайди.

Чорвачилик блан деҳқончилик бир-бирига чамбарчас боғлиқдир. Чорвачиликнинг барча чиқитларидан деҳқончиликда фойдаланилади. Жамоат чорвачилигини ривожлантирмай туриб деҳқончилик ишларини тўғри олиб бориб бўлмайди. Деҳқончиликда: пичан, похол, тўпон, палак ва ҳоказолардан иборат кўпгина ёрдамчи маҳсулотлар ҳосил бўлади. Бу маҳсулотларни фақат чорвачилик орқали қимматбаҳо хомаш'ёга ҳамда озиқ-овқатга (гўшт, сут, тери, жун ва ҳоказоларга) айлантириш мумкин. Иккинчи томондан чорвачилик деҳқончиликка иш ҳайвонлари ва гўнг етказиб беради. Гўнг эса минерал ва органик ўғитларни аралаштириб ишлатиш йўли блан уларнинг фойдасини анча ошириш учун имкон беради.

Демак, хўжаликни кўптармоқли қилмасдан туриб, ишлаб-чиқаришни тўғри уюштириш ҳақида ўйлаш ҳам мумкин эмас.

Партия ва ҳукуматимиз қишлоқ хўжалиги ҳақида чиқарган қарорларида колхозларнинг жамоат хўжалигини ҳартарафлама ривожлантиришни тавсия қилмоқдалар. Бу вазифа қишлоқ хўжалигининг барча тармоқларини ўзаро бирлаштириб олиб бориш асосида амалга оширилиши лозим.

Партия ва ҳукуматимизнинг колхозлар томонидан давлатга топширилиши лозим бўлган деҳқончилик ва чорвачилик маҳсулотларини колхозлардаги ерларнинг гектарига қараб ҳисоблаш ҳақида чиқарган 1940 йилги қарори бу вазифани ҳал қилишга жуда катта ёрдам бермоқда.

Деҳқончилик маҳсулотлари бу янги усулда топширилганида ўзларига бириктирилган ердан тўла-тўқис фойдаланиб, қишлоқ хўжалик экинлари ҳосилини тобора ошираётган, жамоат чорвачилигини ва унинг маҳсулдорлигини муттасил ортдираётган ҳамда хўжаликнинг бошқа тармоқларини ривожлантириш ҳақида тинмай ғамхўрлик қилаётган колхозлар жуда катта иқтисодий ютуқларга эришмоқдалар.

Партия ва ҳукуматимизнинг қарорига мувофиқ амалга оширилаётган ўтдалали деҳқончилик системаси хўжаликни ҳар тарафлама ривожлантириш, деҳқончилик, чорвачилик ва бошқа тармоқларни тўғри бирлаштириб олиб бориш йўли блан хўжаликнинг товар маҳсулотини анча оширишга имкон бермоқда.

Қишлоқ хўжалик артелининг сталинча уставига кўра, колхоз ўз хўжалигининг асосий тармоқлари бўлган деҳқончилик ва чорвачиликни ривожлантириш блан бирга, шу жойдаги табиий шароитларга қараб ишлабчиқаришнинг бошқа тармоқларини ривожлантириш ва район шароитини ҳисобга олиб ҳунармандчилик корхоналарини кенгайтириш ҳақида ҳам ғамхўрлик қилиши лозим.

Ўзбекистоннинг илғор пахтакорлари, суғориладиган районлардаги колхоз хўжалигини ҳартарафлама (комплекс) ривожлантириш масаласига жуда катта аҳамият бериб, 1952 йили ўртоқ Сталинга ёзган хатларида: „Биз пахтачиликни ва чорвачиликни юксалтириш блан бирга қишлоқ хўжалигининг бошқа ҳамма тармоқларини—ипакчилик, ғаллакорлик, боғдорчилик, тоқчилик ва сабзавотчиликни янада ривожлантириш учун курашамиз“¹ деган ваъдани бердилар.

Хўжаликни ҳартарафлама ривожлантириш колхозларга катта афзалликлар берди. Хўжаликни ҳартарафлама ривожлантириш ерлардан тобора унумлироқ фойдаланишга ва уларнинг ҳосилдорлигини доимо ошириб боришга, энергетика бойликла-

¹ Ўзбекистон пахтакорлари VIII қурултойининг қатнашчиларидан Совет халқининг улуг дохийси ўртоқ И. В. Сталинга ёзилган хат, 1952, 26 бет. Ўздавиашр.

ридан тўлароқ фойдаланишга, колхозларнинг молия хўжалигини мустаҳкамлашга, колхоз ва колхозчиларнинг даромадларини янада кўпайтиришга имкон беради.

Ишлабчиқариш ҳартарафлама ривожлантирилганида жамоат хўжалигини янада юксалтириш учун маҳаллий бойликлардан тўлароқ фойдаланилади.

Хўжалик тармоқларини ҳартарафлама ривожлантириш колхозларнинг ишга яроқли аҳолисидан тўла ва унумлироқ фойдаланишга имкон беради. Ма'лумки, қишлоқ хўжалигининг ҳархил тармоқларида ва ҳархил экинлари устида қилинадиган меҳнат миқдори бирхилда эмас. Масалан, кўпийиллик ўт, бугдой, арпа, зигир, кунжут ва ҳоказолардан иборат экинларни ўстиришдагига қараганда ғўза, сабзавот, шולי сингари экинлар устида ҳамда бог ва тоқзорларда бирнеча ҳисса кўпроқ меҳнат қилишга тўғри келади. Бундан ташқари, ҳархил экинларни ўстириш учун, айниқса оғир ишларни бажариш учун қилинадиган меҳнат ҳамиша бир вақтда сарфланавермайди. Масалан, баҳорги дон экинлари ғўзага қараганда анча эрта экилади, бу экинларнинг ҳосилини ўриб-йиғиб олиш эса энг оғир ишлардан ҳисобланади. Бунинг устига, бу ишлар июнь охирида—июль бошида, я'ни асосий ғўза чопиғи тамомланаётган ва қўрт боқиш иши тугалланган вақтда ўтказилади. Пахтакор колхозларда май ва июнь ойларида ўтказиладиган ғўза чопиғи ва қўрт боқиш сарфланадиган меҳнат жиҳатидан энг қизғин ишлардан ҳисобланади. Ҳархил экинлар устида қилинадиган қизғин ишларни ўтказиш муддатлари бир-бирига мос келмаслиги ғўза парваришида ишлаётган колхозчиларни яна бошқа экинларда ҳам ишлатишга мажбур қилади.

Ишлар кенг миқ'ёсда машиналаштирилиб, пахтачиликдаги асосий ишлар ўз вақтида бажарилганида, ғўзанинг ривожланишига ҳалал бермасдан колхозчиларнинг бир қисмини бушатиш мумкин булади. Бундай қилинганида пахтачилик ишидан вақтинча бушатишган колхозчилардан қўрт боқиш соҳасидаги қизғин ишларни бажариш, дон экинлари ҳосилини ўриб-йиғиб олиш, ўт ўриш, пичан тайёрлаш ва бошқа ишлар учун фойдаланилади.

Ҳарқайси колхознинг хўжалигини қайси йўсинда ривожлантириш кераклиги, ундаги деҳқончилик, чорвачилик ва бошқа тармоқларнинг нисбати, давлат план топшириғи блан белгиланади. Ҳарбир колхозда етакчи (асосий) ва қўшимча тармоқлар-

нинг миқдорлари: ҳархил қишлоқ хўжалик экинлари экиладиган ва дарахтлар устириладиган ер майдонлари, чорвачилик фермаларидаги молларнинг сони ҳамда экинларнинг ҳосили ва жамоат чорвачилигининг маҳсулдорлиги давлат план топшириғига асосан белгиланади. Давлат план топшириқларини тақсимлаганида ҳарқайси колхознинг иқтисодий ва табиий-тарихий шароитларини эʼтиборга олади. Иқтисодий шароитларга: колхозларнинг ишчи кучлари, иш ҳайвонлари, машина ҳамда қуроллар ва ҳоказолар блан таʼминланиш даражаси киради. Табиий-тарихий шароитларга: иқлим, тупроқ, мавжуд суғориладиган ва лалмикор ерлар, сув манбаʼлари, яйлов ва пичанзор майдонлари блан таʼминланиш даражаси, шаҳар аҳолисига ва саноат марказларига нисбатан колхознинг турган жойи киради.

Давлат план топшириқларини колхозларга етказганда иқтисодий ва табиий-тарихий шароитларни ҳисобга олиш мамлакатнинг ишлабчиқариш кучларидан энг самарали фойдаланишга, колхозларга эса ўз жамоат хўжаликларини туғри ташкил қилишга имкон беради.

Комплекс хўжалик қуйидаги принциплар асосида ташкил қилинади: колхозларда асосий, етакчи, товар ишлабчиқариш сифатида қандай бўлса ҳам бир тармоқ ёки экин (ғўза, дон экинни, чорвачилик ва ҳоказолар) олинади; сўнгра бу асосий тармоқ ёки экинни ривожлантириш учун унга қўшимча қилиб товар ёки истеʼмолчилик характеридаги бошқа бирқанча тармоқ ёки экинлар танланади.

2. ПАХТАЧИЛИКНИ ХЎЖАЛИКНИНГ БОШҚА ТАРМОҚЛАРИ БЛАН БИРЛАШТИРИБ ОЛИБ БОРИШ

Халқ хўжалигимизнинг чигитли пахтага бўлган эҳтиёжи тобора усишини ҳамда суғориладиган районларда пахтачиликни ривожлантириш учун мос келадиган табиий-тарихий шароитлар мавжудлигини эʼтиборга олиб, партия ва ҳукуматимиз суғориладиган районлардаги колхозлар учун қишлоқ хўжалигининг етакчи тармоғи қилиб пахтачиликни белгиладилар.

Ўрта Осиё республикаларидаги ва бошқа пахтачилик районларидаги колхоз ҳамда колхозчилар ҳақида партия, совет ҳукумати ва шахсан ўртоқ Сталин тинмай ғамхўрлик қилишлари туфайли, социалистик пахтачилигимиз тез сурʼатлар блан ривожланмоқда, колхозларнинг экономикаси мустаҳкамланмоқ-

да, колхозчиларнинг моддий фаровонлиги ва маданияти тобора юксалмоқда.

Пахтачилик районларига келтирилаётган трактор, машина, ўғит ва бошқаларнинг миқдори йилдан-йилга оширилмоқда.

Ўртоқ Сталининг ташаббуси билан, колхозлар томонидан давлатга топшириладиган пахта баҳолари анча оширилди.

Хўжаликнинг етакчи тармоғи бўлган пахтачиликка жуда катта эʼтибор бериш билан бирга, колхозлар бирқанча қўшимча тармоқларни ҳам кенг миқʼёсда ривожлантирмоқдалар. Кўпдан-кўп тажриба натижаларига кўра, қўшимча тармоқларни ривожлантириш колхозларининг асосий тармоғи бўлган пахтачилиكنи янада ривожлантириш учун олиб бораётган курашларни анча осонлаштиради. Бу нарса илғор колхозларнинг ҳар гектаридан 40—50 центнер пахта ҳосили олишлари билан исботланмоқда.

Ҳозир, колхозлар йириклаштирилиши муносабати билан, ишлабчиқаришни ҳартарафлама ривожлантириш, пахтачилиكنи хўжаликнинг бошқа тармоқлари билан тўғри бирлаштириб олиб бориш учун айниқса қулай шароит туғдирилди.

Майда артельларни бирлаштириш натижасида колхозларнинг жамоат хўжалигидаги асосий ҳамда қўшимча тармоқлар анча йириклашди. Йириклаштирилган колхозлар хўжаликнинг ҳамма тармоқларида катта машиналардан ва илғор фан ютуқларидан фойдаланиш асосида, хўжаликни ҳартарафлама ривожлантириш имкониятига эга бўлдилар.

Пахтачилиكنи хўжаликнинг бошқа тармоқлари билан тўғри бирлаштириб олиб бориш, биринчи галда колхоз тармоқларининг ҳартарафлама ривожлантириш учун гаров бўлган ердан тўғри фойдаланишни таʼминлаши керак. Қишлоқ хўжалик артелининг уставида: „...артель ихтиёридаги ҳамма ерлардан фойдаланиш, ташландиқ ерларни яхшилаш ва ҳайдаб экиш, қуриқ ерларни очиш ва колхозлардаги ерларни тартибга солиш йўли билан экин майдонларини кенгайтириш“ мажбуриятларини артель правлениyasi ва аʼзолари ўз устларига оладилар дейилган.

Илғор колхозчилар Уставнинг бу қоидаларига амал қилиб, экин экиш, дарахт ўтқазиш, хашак (ничан) етиштириш ва чорва молларни ўтлатиш учун жамоат ерларидан тўла-тўқис фойдаланмоқдалар. Энг қимматбаҳо ерлардан бўлган сувли ерларга, асосан, ғўза ва кўпйиллик утлар экилади. Айни вақтда сувли ерларга сабзавот-полиз, картошка, хашаки илдизмева ва бошқа

экинлар ҳам етарли миқдорда экилади. Ниҳоят, сувли ерларнинг бир қисми боғ, токзор ва тут кўчатзорлари блан банд қилинади. Шаҳар ва саноат марказларига яқин жойлашган колхозларда, аҳолини сабзавот ва чорвачилик маҳсулотлари блан таъминлаб туриш мақсадида, озиқ-овқат ва ем-хашак экинларининг ҳамда боғ ва резавор-мева усимликларининг майдони кенгайтирилади. Лалмикор ерлари бўлган колхозларда буғдой, арпа, зиғир ва бошқа тез пишадиган экинлар экилади. Деҳқончилик ишларини машиналаштириш қийин бўлган ва ёғинлар кам ёғадиган тоғ этакларидаги ерларда экин экилмай, чорва моллар ўтлатилади. Аксари пахтакор колхозларда чўл, қум ва тоғ яйловлар бор, бу яйловлар чорва молларни боқиш учун ишлатилади.

Бу хилма-хил ерлардан деҳқончилик ва чорвачилик учун фойдаланиш колхозларимизга жамоат хўжалигини ҳар тарафлама ривожлантириш учун имкон беради. Сувли деҳқончиликни лалмикор деҳқончилик ва яйлов чорвачилиги блан тўғри бирлаштириб олиб бориш, колхоз жамоат хўжалигининг товар маҳсулотини анча оширади.

Броқ, пахтакор колхозларда хўжалик тармоқларини ҳар тарафлама ривожлантириш суғориладиган ерлардан тула ва унумлироқ фойдаланишга, энг аввал тўғри ўтдалали олмошлаб экишларни жорий қилишга асосланиши лозим. Тўғри олмошлаб экишни амалга оширган колхозлар мўл-кўл пахта ҳосили блан бир қаторда, чорва моллари учун энг қимматбаҳо хашак бўлган кўпйиллик ўт экинларидан ҳам юқори пичан ҳосили етиштирмоқдалар. Колхозлар гўза-ўтдалали асосий олмошлаб экишни жорий қилишдан ташқари, сабзавот-полиз маҳсулотлари, картошка ва илдизмевалар етиштириш учун қўшимча олмошлаб экишни ҳам амалга оширмоқдалар. Бу тадбир колхозчилар учун озиқ-овқат базаси яратишгагина эмас, балки чорвачилик учун зарур бўлган ем-хашакларнинг миқдорини анча оширишга, шаҳар атрофидаги бир талай колхозларда эса—қўшимча товар маҳсулот олишга ҳам имкон беради.

Пахтачиликни хўжаликнинг қўшимча тармоқлари блан қандай бирлаштириб олиб бориш зарурлигини равшанроқ кўрсатиш учун қуйидаги мисолларни келтирамиз. Ўзбекистон ССР, Наманган районидаги Энгельс номи колхоз ўз хўжалигини ҳар тарафлама ривожлантириш соҳасида анчагина ютуқларга эриш-

ди. Бу колхоз пахтачиликини зўр бериб ривожлантириш блан бирликда, хўжаликнинг сабзавотчилик, мевачилик, ипакчилик ва чорвачиликдан иборат бирқанча қўшимча тармоқларини ҳам тобора ривожлантирмоқда. Энгелъс номли колхоз 1951 йили олмошлаб экиладиган 994 гектар ернинг 714 гектарига ғўза ва 280 гектарига кўпйиллик ўт экди.

Бу колхозда ғўза-кўпйиллик ўт олмошлаб экиладиган 9 далали олмошлаб экиш схемаси қўлланилади. Бу далаларнинг 6 тасига ғўза ва 3 тасига кўпйиллик ўтлар экилади. Колхоз пахта майдонининг ҳар гектаридан ўрта ҳисоб блан 33 центнер ҳосил олиб, давлатга пахта топшириш планини ошириб бажарди.

Колхоздаги кўпйиллик ўт экинларининг ҳар гектаридан биринчи ва иккинчи йилларда ўрта ҳисоб блан 63 центнер пичан (қуритилган ўт) ҳосили олинади. Шу тариқа, колхоз асосий олмошлаб экиш майдонидан ҳаммаси бўлиб: 23664 центнер пахта ва 16715 центнер пичан ҳосили олишга муваффақ бўлди.

Бу колхоз қўшимча олмошлаб экиш учун ажратилган 94 гектар ернинг 15 гектарига картошка, 24 гектарига сабзавот ва 65 гектарига полиз экинлари экди. Бу ерларнинг ҳар гектаридан ўрта ҳисоб блан: 8 тонна картошка, 10 тонна полиз ва 21 тонна сабзавот ҳосили олди.

Ниҳоят, бу колхоз 21 гектар ерга шоли ва хашаки дон экинлари (маккажўхори ва қўқонжўхори) экиб, ҳар гектардан ўрта ҳисоб блан 24 центнер шоли ва 14 центнер хашаки дон етиштирди.

Хўжаликнинг эҳтиёжлари учун етишмаган донни колхоз давлатдан сотиб олди. Бу донни колхоз давлатга контракция тартибида топширилган пахта, пилла ва қоракўл тери эвазига арзон баҳо блан олди. 1951 йили колхоз давлатдан 9925 центнер дон сотиб олди, бу донни колхознинг пахта майдонига тақсимлаганимизда ҳар гектар пахта майдони учун тахминан 12,5 центнер дон олинган бўлади.

Колхозлар топширган маҳсулотлар эвазига дон берилиши давлат томонидан пахтакорларга кўрсатилаётган жуда катта ёрдамдир.

Колхозлар колхозчиларни нон блан та'минлаш учун давлатдан, асосан, буғдой ва чорва моллар учун зарур миқдорда хашаки дон оладилар.

Энгельс номли колхоз ем-хашак базасини тўлатиш учун узининг табиий ўтлоқларидан пичан ҳам ғамлаб қўйди. 1951 йили 1036 центнер пичан тайёрланди. Бунинг устига, колхоз қўшимча хашак тариқасида 520 центнер похол ҳам ғамлаб қўйди. Шу тариқа, колхоз хилма-хил ем-хашак базасига эга бўлди.

Бу колхоз экинчиликдан ташқари боғдорчилик ва тоқчилик блан ҳам шуғулланади. Колхоздаги боғ ва тоқзорларнинг умумий майдони 15,5 гектар бўлиб, бундан 12,5 гектари мева беради.

Бошқа илғор колхозларда ҳам, худди Энгельс номли колхоздаги сингари, пахтачиликни ривожлантириш блан бир қаторда, қишлоқ хўжалигининг қўшимча тармоқларини ҳарта-рафлама ривожлантириш масаласига жуда катта аҳамият берилади. Масалан, икки марта Социалистик Меҳнат Қаҳрамони унвони берилган, СССР Олий Советининг депутати Ҳамроқул Турсунқулов раҳбарлик қилаётган Каганович номли колхоз ҳам бу соҳада ажойиб ютуқларга эришди. 1951 йили бу колхоз планга мувофиқ ҳар гектардан 33,6 центнер пахта олиши керак эди, ҳақиқатда эса — 40,2 центнердан олиб, планини 120 процент қилиб бажарди. Колхознинг бутун экин майдони 1830 гектар бўлиб, бундан 1230 гектарига, ёки 67 процентига пахта экилган эди. Кўпйиллик дуккакли ўтлар 357 гектар ерга экилган эди. Шу тариқа ғўза-ўтдалали олмошлаб экишда ғўза ва ўтлар блан 1587 гектар ер банд қилинган эди. Процентга айлантириб ҳисоблаганимизда ғўза 77, ўт экинлари — 23 процент бўлади. Ўтган йилларда экилган кўпйиллик ўтларнинг ҳар гектаридан ўрта ҳисоб блан 134,5 центнер пичан ҳосили олиниб, умумий ўтпоянинг ҳар гектаридан олинган пичан ҳосили 88 центнер бўлди. Ўтпоялардан бундай юқори ҳосил олиниши колхозда ўт экиш, я'ни ғўза учун ерларнинг унумдорлигини ошириш ва жамоат чорвачилигини сифатли халиак блан та'минлаш яхши йўлга солинганлигини кўрсатади.

Каганович номли колхозда сабзавот-полиз экинларининг умумий майдони 44 гектар бўлиб, ҳар гектардан ўрта ҳисоб блан 108 центнер сабзавот ва 200 центнер полиз ҳосили олинди. Колхозда дон экинларининг майдони 200 гектар бўлиб, бу майдоннинг 142 гектари (81 гектарига кузги бугдой ва 61 гектарига баҳорги арпа экилган) лалмикор ерлардан иборат эди.

Колхоз 300 гектар ерга шоли эккан эди. Планга кўра ҳар гектардан 38 центнер шоли олиши керак булгани ҳолда, ҳақиқатда 44 центнердан шоли олди. Хашаки дон экинлари 17,5 гектар бўлиб, буларнинг ҳар гектаридан урта ҳисоб блан 30 центнер дон ҳосили олинди.

Колхознинг ем-хашак базаси табиий ўглоқлардан 3360 центнер пичан тайёрлаш, шунингдек 1600 центнер кузги ва баҳорги экин похоти ва 327 центнер тўпон гамлаб қўйиш йўли блан тўлатилди.

Давлатга топширилган пахта, пилла ва бошқа маҳсулотлар эвазига колхоз давлатдан 16552 центнер бугдой сотиб олди. Пахта майдонига тақсимлаганимизда, ҳар гектар ерга 13,5 центнердан бугдой тўғри келади.

Колхознинг экономикасини мустаҳкамлашда боғдорчилик ва тоқчилик ҳам жуда муҳим роль ўйнайди. Колхоздаги боғ ва тоқзорлар майдони 49 гектар бўлиб, бундан 38 гектари мева бермоқда.

Юқорида келтирилган маълумотлар илғор колхозларнинг хўжаликлари кўп тармоқли эканлигини курсатади. Бу колхозлар кўп миқдорда пахта ҳосили етиштириш блан бирга, хўжаликнинг бошқа тармоқларидан ҳам хилма-хил қўшимча маҳсулот олмоқдалар. Бу қўшимча маҳсулотнинг бир қисми товар маҳсулот бўлиб, қолган қисми колхозчиларнинг озиқ-овқат эҳтиёжларини қондириш ҳамда чорва молларни боқиш учун сарфланади. Бу нарса колхозлардаги жамоат хўжалигини иқтисодий жиҳатдан тобора юксалтиришга ва колхозларнинг пул даромадларини анчагина оширишга ёрдам беради.

3. ИПАКЧИЛИКНИНГ РИВОЖЛАНИШИ

Пахтакор колхозларда ипакчилик (қурт боқиш) товар маҳсулот берадиган энг муҳим қўшимча тармоқлардан биридир. Бу колхозларда қурт боқиш пахтачилик ишлари блан жуда яхши қўшиб олиб борилади. Колхозлардаги тут дарахтларининг кўпчилиги донний суғориш ариқлари бўйида бўлиб, бу нарса ариқларнинг яхши сақланишига ёрдам беради ҳамда пахта далааларини гармселлардан сақлайди. Қурт боқиш даври 5—40 кун давом қилади, бунда барг тайёрлаш ва қуртларни боқиш учун энг кўп ишчи кучи талаб қилинадиган вақт май ойининг иккинчи ўн кунлигидан бошланиб то охиригача чўзи-

лади. Бу вақтга келиб пахтачиликдаги оғир ишларнинг асосий қисми (ғўза майсаларини яганалаш ва биринчи чопиқ) тамомланган бўлади ва пахтачиликдан вақтинча бўшаган колхозчилар қурт боқиш блан шуғулланадилар.

Пахтакор хўжаликда ипакчилик қандай ўрин тутганлигини равшанроқ қилиб кўрсатиш учун, Фарғона областининг Тошлоқ райониди 1951 йили давлатга 67099 килограмм пилла топширган Сталин номли колхознинг иш натижаларини келтирамиз.

Бу колхозда 1951 йили етиштирилган пилладан ишга яроқли 1868 кишининг ҳарбирига тахминан 36 килограмм пилла тўғри келган. Ўрта ҳисоб блан колхозда ҳарбир ишга яроқли кишига 0,5 қути уруғдан очирилган қурт боқилган.

Сталин номли колхоз йирик пахтакор хўжалик бўлиб, унинг умумий ер майдони 1966 гектардир. Бу ернинг 1508 гектарига пахта экилади. Колхоз ҳар гектардан ўртача 31,4 центнердан пахта ҳосили олган.

Колхознинг 1951 йилдаги умумий пул даромади 25069 минг сўмга етган.

Колхозда ипакчилик (қурт боқиш) иши блан пахтачилик бригадасининг пахта ишидан вақтинча бўшаган а'золари шуғулланади. Бошқача айтганимизда, пахтачилик ва ипакчилик соҳасидаги қизғин ишларни тўғри мослаб олиб бориш, колхозларнинг қўшимча тармоғи бўлган ипакчиликни кенг миқ'ёсда ривожлантиришга имкон беради.

Броқ, бирталай суғориладиган районлардаги пахтакор колхозлар ҳали ҳам ипакчилик блан етарли даражада шуғулланмайдилар. Ипакчиликнинг бундай қониқарсиз ривожлантирилишига бу колхозларда қурт боқиш учун зарур бўлган тут дарахтларини кўпайтириш, жумладан: суғориш ариқлари бўйлари, суғориш участкаларининг ва олмошлаб экиш далаарининг чегараларига тут кўчатлари ўтқазиш ҳамда махсус тут кўчатзорлари қилиш масалаларига парвосизлик блан қарашлар сабаб бўлиб келмоқда.

Юқориди айтилган камчиликларга барҳам берилиб, пахтачилик блан ипакчилик ишлари тўғри мослаб олиб борилса, суғориладиган районлардаги колхозларнинг иқтисодий аҳволи янада мустаҳкамланади. Буни Сталин номли илғор колхознинг тажрибалари исботлади.

4. ЖАМОАТ ЧОРВАЧИЛИГИ — ПАХТАКОР КОЛХОЗЛАРНИНГ ЭНГ МУҲИМ ТАРМОҒИДИР

Партия ва ҳукуматимиз, шахсан уртоқ Сталин колхозларнинг жамоат чорвачилигини ривожлантириш масаласига жуда катта эътибор бермоқдалар. Мамлакатимиздаги колхоз тузуми қишлоқ хўжалигининг мўл-кўл товар маҳсулоти ва кўп даромад берадиган тармоғи бўлган жамоат чорвачилигини тобора ривожлантириш учун зарур шартларни вужудга келтирди.

Колхозлар йириклаштирилиши билан жамоат чорвачилигини ривожлантириш учун янада қулайроқ шароит яратилди. Бирлашган колхозларда қишлоқ хўжалик ишларини машиналаштириш ва электрлаштириш учун, чорвачилик фермаларидаги колхозчиларнинг меҳнатини тўғри уюштириш учун катта имкониятлар туғдирилди. Маҳсулдор жамоат чорвачилигини муваффақият билан ривожлантириш мақсадида партия ва ҳукуматимиз: „1949 йилда ҳарбир колхозда 4 ферма — қорамолчилик, қўйчилик, чўчқачилик фермалари (урф-одатга кўра чўчқачилик тараққий этмаган районлар бундан мустасно) ва паррандачилик фермаси (дон экинлари экмайдиган колхозлар бундан мустасно) ташкил этилсин, шу билан бирга чорвачиликни бундай ривожлантириш унинг кўпроқ товар маҳсулоти ва даромад келтиришини таъминлашнинг назарда тутиб, колхозларга чорва молларининг урчитиб кўпайтириш қулай бўлган турларини ривожлантириш учун имконият туғдирилсин“ деган йўл-йўриқни бердилар.¹

Ййловлари бўлган пахтакор колхозларда қоракўл тери ҳамда гўшт-ёғ берадиган қўйчиликни ва йилқичиликни ривожлантириш учун қулай шароитлар яратилди. Бунинг устига, суғориладиган районлардаги пахтакор колхозларда хилма-хил ўтлар экиш йўли билан қорамолнинг сергўшт-серсут зотларини ривожлантириш мумкин. Дон экинлари экадиган ҳамда шаҳар атрофидаги колхозларда чўчқачилик ва паррандачилик кенг миқёсда ривожлантирилмоқда. Бирталай колхозларда асаларичилик ҳам тобора авж олмақда.

Ҳарқайси колхознинг чорвачилик фермаларида, унга ажратиб берилган ер майдонининг миқдорига яраша, энг кам қанча мол бўлиши кераклиги кўрсатилган давлат плани белгилан-

¹ СССР Министрлар Совети ва ВКП(б) Марказий Комитети „Колхоз ва совхозларнинг маҳсулдор жамоат чорвачилигини ривожлантириш учунлик (1949 - 1951 йиллар) плани“ тўғрисида деб чиқарган қарори, 1949 й., 8 бет, Госполитиздат.

ган. Колхозларимиз бу давлат планини тўла ва ошириб бажариш блан, жамоат чорвачилигининг маҳсулдорлигини доимо ошириб боришга эришмоқлари лозим.

Илгор пахтакор колхозлар жамоат чорвачилигини ривожлантириш соҳасида анчагина муваффақиятларга эришдилар. Масалан, Тошлоқ районининг юқорида кўрсатиб ўтилган Сталин номли колхозни пахтачилик ва ипакчилик соҳаларида катта ютуқларга эришиш блан бирга, жамоат чорвачилигини ривожлантириш соҳасида ҳам анчагина муваффақиятларга эришди. Давлат планига кўра колхоз энг кам 585 бош қорамолга эга бўлиши керак эди. 1952 йил 1 январьга келиб бу колхознинг фермасидаги қорамол сони 771 бошга, жумладан сигирларнинг сони 133 бошга етди. Планга мувофиқ колхознинг фермасида 25 бош чўчқа бўлиши керак эди, ҳақиқатда эса фермадаги чўчқаларнинг умумий сони 30 бошга, жумладан она чўчқалар 17 бошга етди. Планга кўра 8056 та қўй бўлиши керак эди, ҳақиқатда эса қўйларнинг умумий сони 10249 бошга етди. Буларнинг 5090 таси совлиқ қўйлар. Колхознинг паррандачилик фермасида 616 бош парранда бор. Колхоз асаларичилик блан ҳам шугулланади, ҳозирги кунда колхозда 20 яшник асалари бор. Колхоз йилқичилик масаласига ҳам катта аҳамият беради. Колхознинг йилқичилик фермасида 517 бош от бор, бу отларнинг 142 таси 3 ёшдан ошган биялар.

Колхозда юқорида кўрсатиб ўтилган маҳсулдор ва иш ҳайвонларидан ташқари, туя ва эшаклар ҳам асралади. Ҳозирги кунда колхозда 20 бош туя ва 59 бош эшак бор.

Колхозда 1951 йили сигирларнинг ҳар 100 тасидан 63 бузоқ, совлиқ қўйларнинг ҳар 100 тасидан 97 қўзи туғдириб олинди. Молларни боқиш, парвариш қилиш ва асраш шароитлари яхшиланганида улардан олинаётган бузоқ ҳамда қўзиларнинг сони анча кўпайиши мумкин.

Ўзбекистон пахтакорлари VIII қурултойининг қатнашчилари Совет халқининг улуғ доҳийси ўртоқ Иосиф Виссарионович Сталинга ёзган хатларида 1952 йили мўл пахта ҳосили етиштириш блан бирга жамоат чорвачилигининг маҳсулдорлигини ҳам ошириш мажбуриятини ўз зиммаларига олдилар. Жумладан, Фарғона областининг колхозчилари: „Ҳар 100 сигирдан ўрта ҳисобда 85 бузоқ, ҳар 100 совлиқ қўйдан 110 қўзи, ҳар 100 эчкидан 115 улоқ, ҳар 100 биядан 55 қулун оламиз ва уларни сақлаб қоламиз; жамоат чорвачилигининг маҳсулдорлигини

ошириш планини бажарамиз¹ деган мажбуриятларни ўз зим-маларига олдилар.

Лекин, Сталин номли колхоз мол туёғини кўпайтирган бўлса ҳам, жамоат чорвачилигининг маҳсулдорлигини ошириш планини бажаришда анчагина орқада қолаётир. Масалан, 1951 йили оғилда боқилган ҳарбир сигирдан олинган сутнинг, ўртача миқдори планда белгиланган миқдордан анча кам бўлди, планга кўра ҳарбир қўйдан 1,8 килограмм жун олиш ўрнига, атиги 1,5 килограмм жун олинди.

Қишлоқ хўжалик экинларидан мўл ҳосил олиш ва мол туёғини кўпайтириш билан бирга, жамоат чорвачилигини ҳар-тарафлама ривожлантириш ҳақида тинмай ғамхўрлик қилиш қишлоқ хўжалигини ривожлантириш соҳасидаги асосий вази-фадир.

5. ИШЛАРНИ МАШИНАЛАШТИРИШ ВА КЎПТАРМОҚЛИ ХЎЖАЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА УНИНГ РОЛИ

Пахтачилик соҳасидаги ишларнинг бажарилишини бошқа экинлар ва тармоқлар билан кўнгилдагича мослаб олиб бориш учун, пахтачиликдаги ва хўжаликнинг бошқа тармоқларидаги меҳнат процессларини машиналаштириш зарур. Пахтачиликдаги ва хўжаликнинг қўшимча тармоқларидаги ишларни маши-налаштириш колхозчиларнинг меҳнатини осонлаштиради, ҳам-ма ишларни энг яхши ва мувофиқ муддатларда юқори сифатли қилиб бажаришга ҳамда колхоз хўжалигини ҳартарафлама, ривожлантиришга имкон беради.

Пахтачиликни машиналаштириш билан бир қаторда, ўт экин-лари ҳосилини тракторга тиркаладиган ҳамда от қўшиладиган косилкалар ва бошқа машиналарда ўриб-йиғиб олиш масала-сига айниқса катта эътибор бермоқ керак. Илғор колхозлар-дан бири бўлган, Тошкент областининг Ўртачирчиқ районидаги "Полярная Звезда" колхози кўпйиллик ўт экинлари ҳосилини машиналар билан ўриб-йиғиб олади. Бу нарса колхозчиларнинг меҳнатини анча осонлаштиради ва ўт экинларини ўз вақтида ўстиришга имкон беради. Бу тадбирлар туфайли колхоз ҳар йили ўрта ҳисоб билан бир гектардан 100 центнер ва кўпроқ

¹ Ўзбекистон пахтакорлари VIII қурултойининг қатнашчиларидан Совет халқининг улуғ доҳийси ўртоқ И. В. Сталинга ёзилган хат, 1952 й., 16 бет. Ўздавнашр.

пичан ҳосили олади. Бу колхоз, дон экинларини парвариш қилиш ва ўриб-йиғиб олишни машиналаштириш йўли блан, бошқа дон экинларидан доим мўл ҳосил етиштиради. Масалан, 1951 йили колхоз 379 гектар баҳорги буғдой экинларининг ҳар гектаридан 10 центнер, баҳорги арпа экинларидан 13 центнер ва 480 гектар шоли экинининг ҳар гектаридан 34,2 центнер ҳосил олишга муваффақ бўлди.

Шу блан бирга хўжаликнинг етакчи тармоғи бўлган пахтачиликни кенг миқ'ёсда машиналаштириш соҳасида ҳам колхоз катта ютуқларга эришди. 1951 йили 285 гектар пахта майдонининг ҳар гектаридан ўрта ҳисоб блан 39,2 центнер ҳосил олинди.

6. КОЛХОЗЧИЛАРНИНГ МОДДИЙ АҲВОЛИНИ ЯХШИЛАШ

Ўртоқ Сталин: „...колхоз-совхоз ишлабчиқаришининг юксак даражада товардор бўлганлиги унинг энг муҳим хусусиятидир, бу хусусият мамлакатни та'минлаш учун жуда ҳам катта аҳамиятга эга“¹ деб та'лим беради.

Пахтакор колхозлар юксак товардор хўжаликдир. Бу колхозлардаги пул даромадлар хўжаликнинг асосий тармоғи бўлган пахтачилик ҳосилини ошириш асосида кўпайтирилади. Колхозлардаги даромадлар хўжаликнинг қўшимча тармоқларини тобора ривожлантириш ва уларнинг товардорлигини ошириш йўли блан ҳам кўпайтирилмоқда. Пахтакор колхозларнинг экономикасида ипакчилик ва қорақўлчилик сингари қўшимча товардор тармоқлар айниқса катта роль ўйнайди. Пахтакор колхозлар сабзавот ва полизчилик, боғдорчилик, токчилик, ғаллачилик, маҳсулдор чорвачилик каби қўшимча тармоқларни ташкил қилиш ва ривожлантиришда ҳам ғамхўрлик қилмоқдалар. Бу нарса хўжаликнинг товардорлигини ошириш блан бирга, колхозчиларнинг озиқ-овқат эҳтиёжларини қондиришга ҳам имкон беради. Бу эса колхозчиларнинг шахсий манфаатларини жамоат манфаатлари блан тўғри қўшиб олиб бориш учун, колхозчилар онгидаги хусусий мулкчилик сарқитларини йўқотиш ва уларни коллективизм руҳида қайта тарбиялаш учун жуда катта аҳамиятга эгадир.

¹ И. Сталин, Ленинизм масалалари, 11 нашр, 1949 й., 720 бет, Ўздавнашр.

Илғор колхозлар, ишлабчиқариш тармоқларини ҳартарафлама ривожлантириш асосида жамоат хўжалигини мустаҳкамлаш йўли билан, колхозчиларнинг меҳнат куни учун пул, ғалла, мева, сабзавот, чорвачилик маҳсулотлари ва бошқаларни тобора кўпроқ бермоқдалар.

7. КОЛХОЗЛАРДАГИ ЖАМОАТ ХЎЖАЛИГИНИ МУСТАҲКАМЛАШ ВА РАҲБАРЛИКНИ ЯХШИЛАШ

Партия ва ҳукуматимиз, колхозларнинг жамоат хўжалигини мустаҳкамлаш тўғрисидаги ғамхўрлик айни бир вақтда колхозчиларга меҳнат куни учун маҳсулот ва пул билан тўланадиган ҳақларни ошириш тўғрисидаги ғамхўрлик эътиборини назарда тутиб, колхозлардаги жамоат хўжалигини ҳартарафлама мустаҳкамлаш ва ривожлантириш масаласига жуда катта эътибор қилмоқдалар.

Колхозлардаги хўжалик тармоқларини ҳартарафлама ривожлантириш: оғорлар, нахта сушилқалари ва чорвачилик иморатлари қуриш учун, шунингдек машина ва қуроллар сотиб олиш, электрлаштириш, суғориш шохобчаларини яхшилаш, ерларнинг шўрланишига ва ботқоқланишига қарши курашиш, боғ, тоқзор, тутзорлар ташкил қилиш ва ҳоказолар учун кўпгина капитал сарфлашни талаб қилади.

Бу капитал чиқимларини биринчи навбатда жамоат хўжалигини ривожлантиришга йўналтириш йўли билан, колхозлар хўжалик тармоқларини ҳартарафлама ривожлантириш, товардорликни ошириш ҳамда колхоз ва колхозчиларнинг даромадларини кўпайтириш учун имкон берадиган шароитларни яратган бўладилар.

Комплексе (ҳартарафлама) ривожланган хўжалик мураккаб ишлабчиқариш бўлганидан, уни тўғри олиб бориш учун колхозларни қишлоқ хўжалик мутахассислари билан таъминлаш керак бўлади.

Ҳозирги вақтда колхозчилар колхоз раислиги вазифасига олий ёки ўрта маълумотга эга бўлган қишлоқ хўжалик мутахассисларини сайлаб қўймоқдалар. Илғор колхозларда деҳқончилик, зоотехника ишларига ва чорвачилик фермаларига агроном ҳамда агротехниклар раҳбарлик қилмоқдалар. Далачилик бригадаларига, боғдорчилик ва тоқчилик ишларига, чорвачилик фермаларига ҳамда хўжаликнинг бошқа тармоқларига раҳбар-

лик учун фақат умумий ўрта маълумотга эга бўлган колхозчиларгина эмас, балки махсус маълумотга эга бўлган, яъни техникум ва қишлоқ хўжалик мактабларини битирган колхозчилар ҳам танланмоқда. Ниҳоят, оддий колхозчилар уч йиллик агрозоотехника курсларида ўқиб, махсус билим олмақдалар.

Раҳбар ва умумий малакали кадрларни тайёрлаш вазифаси—ҳозирги кунда колхозларнинг жамоат хўжалигини муваффақият билан ривожлантириш, жамоат бойлигини кўпайтириш, колхозчиларнинг моддий ва маданий аҳволини доим яхшилаб бориш учун зарур бўлган асосий шартдир. Ҳозирги энг муҳим вазифалардан бири—колхоз кадрларининг маданий-техника савиясини ошириб, уларни жой-жойига тўғри қўйиш йўли билан, социалистик саноатимиз учун хомашў ва улуг Ватанимизнинг аҳолиси учун озиқ-овқат ишлаб чиқаришда борган сари кўпайтиришдан иборат.

Контроль саволлар

1. Қишлоқ хўжалик артелининг устави ҳамда партия ва ҳукуматимизнинг колхозлардаги хўжалик тармоқларини ҳар тарафлама ривожлантириш ҳақидаги йўл-йўриқлари.

2. Колхозлардаги ердан, машиналардан ва ишга яроқли аҳолидан фойдаланишда кўптармоқли хўжаликнинг афзалликлари.

3. Пахтакор колхозларда хўжаликнинг қўшимча тармоқларини ривожлантириш ҳамда жамоат хўжалигининг товардорлигини оширишда ва пул даромадларини кўпайтиришда бу тармоқларнинг аҳамияти.

4. Қишлоқ хўжалик тармоқларини ривожлантириш соҳасида илғор пахтакор колхозларнинг тажрибалари.

Олтинчи боб

КОЛХОЗ ИШЛАРИНИ ПЛАНЛАШ

1. ДАВЛАТ ТОМОНИДАН БЕРИЛАДИГАН ПЛАНЛИ ТОПШИРИҚ — КОЛХОЗ ИШЛАРИНИ ПЛАНЛАШ УЧУН АСОСДИР

Ўртоқ Сталин 1933 йили ВКП(б) Марказий Комитети ва Марказий Контроль Комиссиясининг бирлашган пленумида „Қишлоқда ишлаш тўғрисида“ сўзлаган тарихий нутқида социалистик планнинг зўр ташкилотчилик кучини баён қилиб, колхоз ишларини ўз ичида планлаш зарурлигини илмий равишда асослаб берди.

Ўртоқ Сталин бунда шундай деган эди: „Колхоз йирик хужаликдир. Броқ, йирик хужаликни плансиз олиб бориб бўлмайди. Юзларча ва баъзан мингларча хонадонларни ўз ичига олган йирик деҳқончилик хужалигини фақат планли раҳбарлик блангина олиб бориш мумкин. Бундай бўлмаганда, у барбод бўлиб, вайрон бўлиб кетади“¹.

Колхоз ишларини планлаш йирик коллектив ишлабчиқаришнинг ўз социалистик табиатидан келиб чиқади. Аммо бундай планлаш бу ишга колхозчилар оммаси жалб қилинган тақдирдагина колхоз ишлабчиқаришини мустаҳкамлайдиган ҳақиқий кучга айланади.

Ўртоқ Сталин шундай деб таълим беради: „Ишлабчиқариш плани рақам ва топшириқлар рўйхатидан иборат деб уйлаш аҳмоқлик бўлар эди. Ҳақиқатда ишлабчиқариш плани миллион-миллион кишиларнинг жонли ва амалий ишидир. Ишлабчиқариш планимизнинг реаллиги — янги турмуш яратучи миллион-миллион меҳнаткашлардир. Программамизнинг реаллиги — жонли киши-

¹ И. Сталин, Асарлар, 13 том, 248 бет, Ўздавнашр.

лар, сиз блан биз, бизнинг меҳнатга иродамиз, янгича ишлашга тайёргимиз, бизнинг планни бажаришга қат'ий қароримиздир"¹.

Қишлоқ хўжалик артелининг устави колхозчиларга: "...ўз коллектив хўжаликни план блан юргизиш, ишчи-деҳқон ҳукумати органлари томонидан белгиланган қишлоқ хўжалик ишлабчиқариши планларини ва артельнинг давлат олдидаги мажбуриятларини тўла бажариш вазифасини" юклайди.

Қишлоқ хўжалигини ривожлантириш давлат плани колхоз ишларини ўз ичида планлаш учун асос қилиб олинади. Колхознинг жамоат бойлигини ортдириш ва колхозчиларнинг моддий фаровонлигини кутариш мақсадида колхоз ишлабчиқаришини тобора ривожлантириш тадбирлари ана шу давлат планига мувофиқ олиб борилади.

Қишлоқ хўжалигини ривожлантириш давлат планида планли топшириқлар хўжаликнинг: деҳқончилик ва чорвачиликдан иборат айрим тармоқлари бўйича белгиланади. Деҳқончилик планида баҳори ва кузги экинлар экиш ҳамда улардан олинадиган ҳосил миқдори, техника ва ем-хашак экинларни кўпайтириш, боғ-токзорлар қилиш, дарахт ўтқазиш, ўтлоқ ва яйловларни, ўт уруғчилигини яхшилаш ва шу сингариларга доир топшириқлар кўрсатилади. Бу планда агротехника тадбирлари, жумладан: маҳаллий ўғитлардан фойдаланиш, минерал ўғитларни солиш, ерларни экишга тайёрлаш (шудгор қилиш ва шу сингарилар) ҳамда янги ерларни ишга солиш тадбирлари мукаммал суратда ишлаб чиқилади.

Чорвачилик юзасидан бериладиган давлат топшириғида жамоат чорчасини ўстириш, ишлатиладиган ва маҳсулдор ёш молларни парвариш қилиш, молларнинг зотларини яхшилаш, молларни сун'ий қочириш тадбирлари ва ҳоказолар кўрсатилади.

Чорва молларнинг маҳсулдорлигини ошириш юзасидан бериладиган топшириқда улардан соғиладиган сут ва қирқиб олинадиган жун миқдорлари, молларнинг тирик вазнини қанча ошириш кераклиги ва бошқа шу сингари натижалар белгиланади. Шу блан бирга экин далаларида, пичанзорларда ва узоқ яйловларда ем-хашак ғамлаб қўйиш ҳақида ҳам топшириқ берилади.

¹ И. Сталин, Асарлар, 13 том, 89 бет, Ўздавнашр.

Колхоз правлениелари давлат план топшириқларини район ижроия комитетларидан оладилар.

Давлат томонидан бериладиган план топшириғига колхозларнинг давлатга қишлоқ хўжалик маҳсулотлари топшириш мажбуриятлари ва техника экинларни контрактация қилиш шартномалари ҳам қўшилади.

Қишлоқ хўжалик экинларидан олинадиган ҳосил ва чорвачиликдан олинадиган маҳсулот плани, давлатга мажбурий тартибда топшириладиган қишлоқ хўжалик маҳсулотининг миқдори ҳамма колхозлар учун белгиланади. Буларни белгилашда ҳарбир колхознинг ёки бирнеча колхозларнинг иқтисодий ва табиий хусусиятлари назарга олинади. Чорвачиликни ривожлантириш плани колхозлардаги ер майдонига ва асралиши шарт бўлган чорва молларнинг энг кам сонига қараб белгиланади.

Колхозларга бериладиган давлат топшириғи қонун кучига эга бўлганидан, уни ўзгартишга рухсат этилмайди. Давлат томонидан бериладиган план топшириғи асосида, ҳарбир колхоз ўз ишлабчиқариш планини ҳамда кирим-чиқим сметасини тузади.

Тўғри тузилган колхоз плани жамоат хўжалигининг ҳар тарафлама ривожлантирилишини, экинлар ҳосили оширилишини, даремадларнинг кўвайтирилишини ҳамда колхозчиларнинг моддий ҳаёт даражасининг яхшиланишини таъминлайди.

2. КОЛХОЗ ИШЛАРИНИ ПЛАНИЛАШ СИСТЕМАСИ

Колхоз ишларини планлаш — колхознинг, далачилик бригадалари ва чорвачилик фермаларининг йил бўйи қиладиган ишларини планлаш демакдир. Бу план йилнинг айрим фаслла-рида қилинадиган барча ишларни ҳамда колхознинг молия плани бўлган кирим-чиқим сметасини ўз ичига олади.

Ана шунга бинноан, колхозларда қуйидаги планлар тузилади:

1. Колхознинг йиллик ишлабчиқариш плани.
2. Далачилик бригадалари, чорвачилик фермалари ва зве-нолар учун йиллик ишлабчиқариш топшириғи.
3. Бригадаларнинг иш планлари.
4. Кирим-чиқим сметаси.
5. Сувдан фойдаланиш плани.

Колхознинг ишлабчиқариш планини тузишдан олдин жуда катта тайёргарлик олиб бориш керак. Бундай тайёргарликни

кўрмасдан туриб, колхоз правлениеси ўз хўжалигини планлаш ишига киришаолмайди.

Бу тайёргарлик: нормативларни белгилаш ҳамда планинг айрим бўлимлари учун дастлабки расчётларни тузишдан иборат бўлади. Бу хил тайёргарлик ишини колхоз давлат плани берилишини кутиб турмасдан ўтказиш лозим.

Ўза ва бошқа экинларни қаерларга экиш планини тузиш учун аввало ишга солинган олмошлаб экиш далаларининг ҳақиқий аҳволини табиий ҳолда текшириш йўли блан аниқлаб чиқиш зарур.

Тошкент область, Янгийул районидаги „Коммунизм“ колхозини 1951 йил учун йиллик ишлабчиқариш планини тузганида худди шу хилда иш олиб борди. Бу иш далаларни айланиб кўздан кечиришдан бошланди. МТС нинг участка агрономи ва далачилик бригадаларининг бошлиқлари иштирокида далаларнинг чегаралари аниқланди. Кўпйиллик ўт экинларини олмошлаб экиш ҳамда бошқа экинлар учун далалар ажратилди ва ҳоказо.

Бу тадбир ўтган йилларда олмошлаб экишни жорий қилишда йул қўйилган кўпгина хатоларни тузатишга имкон берди. Ерларнинг аниқлаштирилган чегаралари ва кўпйиллик ўтларни қаерларга экиш кераклиги колхознинг ишлабчиқариш планини тузишдан олдин хари́тага киргизилди.

Сўнгра, колхоз правлениеси йил бошида мавжуд бўлган иш ҳайвонлари ва маҳсулдор моллар, қишлоқ хўжалик ва транспорт инвентарлари, шунингдек ўғитлар, уруғлик ва шу кабиларнинг аҳвали ҳамда қанчалиги тўғрисида маълумот тўплагандан туриб планлаш ишларини бошлай олмайди; чунки булар планининг кўп бўлимларини ишлаб чиқишда зарур бўладиган асосий маълумотлардан ҳисобланади. Шунинг учун план тузиш иши бошлангунча колхознинг ҳамма мол-мулкнини батамом инвентаризация қилиб (рўйхатга олиб) чиқиш керак бўлади.

Колхознинг планини тузиш пайтида пахта тайёрлаш пункти блан тузилган контрактация шартномаси ҳамда МТС блан тузилган шартнома бўлиши керак; чунки планининг аксари бўлимларини тўлдириш вақтида бу шартномалар ҳам зарур бўлади. Ниҳоят, давлатга топшириладиган қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг номлари ва миқдорлари кўрсатилган мажбуриятномалар ҳам колхозда бўлиши лозим.

дек суғориладиган ерларни кенгайтириш ва янгича суғориш системасига ўтиш ҳисобига экинзорларни кўпайтириш ишлари ҳам планлаштирилади.

Ерлардан тўла ва унумли фойдаланишни планлаш хўжаликнинг чорвачилик, боғдорлик, пиллачилик ва шу сингари тармоқларини ривожлантириш имкониятини аниқлашга ёрдам беради.

Ерлардан фойдаланиш ва экин экиш плани биринчи навбатда олмошлаб экиладиган ерларни ўзлаштириш плани блан ҳамда чорвачилик ишлари блан боғланган бўлиши лозим. Чорвачиликни ривожлантириш иши хўжаликда асралиши шарт бўлган молларнинг энг кам сони блангина чекланмаслиги лозим. Фойдаланилаётган ерларни ишга солиш, ем-хашак экинларнинг ҳосилини ошириш, яйловларни яхшилаш ва улардан тўла фойдаланиш асосида, колхоз чорва молларнинг сонини район планида кўрсатилгандан кўра тез сур'атлар блан ошириб юбориш учун зарур булган ҳамма имкониятларга эгадир.

Пиллачиликнинг озиқ базаси планини янада кенгайтириш мақсадида, экинчиликни планлаштирганда янги тут дарахтлари ўтқазиш учун ер ажратиш, доимий суғориш ариқлари бўйига қатор қилиб тут дарахтлари ўтқазиш, мавжуд тутзорларни тузатиш тадбирларини кўзда тутиш зарур.

Тўпланадиган ўғитлар, қишлоқ хўжалик ва транспорт инвентарьларини ремонт қилиш ҳамда яшаш ҳисоблари экинчилик планига мос бўлиши лозим. Бу план ҳам колхознинг маҳсулотни тақсимлаш ва ишчи кучи блан та'минланиш планига мосланиб тузилган бўлиши лозим.

Плanning айрим бўлимлари ўртасидаги ўзаро боғланиш, бу планин колхознинг ишлабчиқариш фаолиятини тегишли йўлга солиб юборишга имкон берадиган ҳақиқий кучга айлантиради. Олмошлаб экиш тўғри ўзлаштирилаётган колхозларда экинларни жойлаштириш планини тузганда олмошлаб экиш планининг натижаларига қараб амал қилиш мумкин. Бунинг учун аввало, юқорида айтиб ўтилганича, ўтган йилда бу пландан четга чиқилган ё чиқилмаганини, шунингдек бу йил қайси далага кўпийиллик ўтлар экилишини аниқлаб олиш зарур. Экинларни жойлаштириш плани ҳарбир олмошлаб экиш даласи учун алоҳида тузилиб, бунда олмошлаб экиш даласи ва далачилик бригадаларининг далалари назарда тутилади (4-нчи жадвал). Бунинг учун ўзлаштирилган олмошлаб экиш даласи че-

гарасида иш олиб бориш жуда муҳимдир, чунки олмошлаб экиш планини ҳарқандай бузиш блан далачилик бригадаларининг ер чегарасини ҳамда уларда ишловчилар составини бузиб юбориш мумкин.

Ҳали экинларни тўғри навбатлаб экишга эришилмаган колхозда, экинлар олмошлаб экишга ўтиш планига мувофиқ жойлаштирилади.

Экинчилик планининг энг муҳим бўлими қишлоқ хўжалик экинлари ҳосилини планлаштиришдан иборатдир. Бу плани тузиш жуда катта диққатни ҳамда ҳисобот ишларида адашмаслик учун қўшимча маълумотлар бўлишини талаб қилади. Барча бригадаларга давлат топшириғи миқдорида бир хилда ҳосил белгилайдиган колхоз правлениеси нотўғри иш қилган бўлади.

Ҳосилни планлаш бригадаларга бириктирилган олмошлаб экиш далалари юзасидан қилинади. Бу нарсa далачилик бригадаларидаги экинларнинг хилма-хил ўсиш шароитларини назарга олиш учун имкон беради. Ҳосил плани тупроқнинг унумдорлигига, бундан илгари қандай экинлар экилганлигига, бригаданинг сув блан қанчалик таъминланганлигига ва бошқа шароитларга қараб белгиланади. Шунинг учун, ҳосилни планлаш ишига киришишдан аввал, план тузуучилар ихтиёрида тупроқнинг сифати тўғрисидаги янги маълумотлар (яхшиси — тупроқ харитаси), шунингдек бригаданинг айрим ерларига неча йилдан бери пахта экилаётганлиги, бедазорнинг қайси йилда бузилгани, солинадиган ўғитларнинг миқдори тўғрисидаги маълумотлар бўлиши лозим. Бу шароитларнинг ҳаммасини билиш ҳосилни планлаш ишига тўғрироқ киришишга имкон беради.

Маълум бир колхозда бу масаланинг қандай ҳал қилинганлигини кўрсатиш учун, Тошкент область, Янгийўл районидаги „Коммунизм“ колхози 1951 йилда пахта ҳосилини қандай планлаштирганлигини келтирамиз. Колхоз 1951 йилда далачилик бригадаларини йириклаштириб, уларнинг ҳарбирига тўрт дала пахта ва икки дала беда бириктириб қўйган.¹

¹ Колхозда бирнеча ёндош тўққиз далали олмошлаб экиш жорий қилинган ва ўзлаштирилган. 1950 йилда ҳар бригадага икки дала пахта ва бир дала беда бириктирилган. Бригадаларнинг йириклаштирилиши ва олмошлаб экиш ўзгартилмаганлиги сабабли, бригадаларга бириктирилган далаларнинг сони икки марта кўпайган.

Иккинчи бригаданинг 4 та (II, VI, III ва V) олмошлаб экиш даласига 60 гектар пахта майдони ва 30,5 гектар бедапоя жойлаштирилган.

Бу бригаданинг бузиб ҳайдалганига иккинчи йил бўлган 14,5 гектарлик иккинчи олмошлаб экиш даласи учун ҳар гектардан 42 центнердан пахта ҳосили олиш белгиланган. Бу 14,5 гектар ердан умуман 607 центнер пахта ҳосили олинishi; очилган бедазордан иборат VI дала учун ҳар гектардан 45 центнер пахта ҳосили; 14 гектар ернинг ҳаммасидан 630 центнер пахта ҳосили олинishi мўлжалланган. Тупроғи ўртача унумдор бўлган учинчи дала учун ҳар гектардан 40 центнер; 14,5 гектар ернинг ҳаммасидан эса 580 центнер пахта олинishi кўзда тутилган. Бешинчи дала учун ҳар гектардан 38 центнер, 17 гектар ернинг ҳаммасидан эса 643 центнер пахта ҳосили олинishi планлаштирилган. Бригаданинг бутун пахта майдонида ҳаммаси бўлиб 2460 центнер, ёки ўрта ҳисоб билан ҳар гектаридан 41 центнер пахта ҳосили олинishi кўзда тутилган.

Еттинчи бригаданинг ҳарқайсиси 24,5 гектардан иборат бўлган иккита олмошлаб экиш даласида ҳар гектардан 40 центнер, ҳамма ердан эса 980 центнер пахта ҳосили олинishi мўлжалланган; ҳарқайсиси 34 гектардан иборат бўлган яна иккита даланинг ҳар гектаридан 34 центнердан, ҳамма ердан эса 768 центнер пахта ҳосили олинishi планлаштирилган. Бригаданинг бутун пахта майдонидан ҳаммаси бўлиб 1748 центнер, ёки ўрта ҳисоб билан ҳар гектардан 38 центнер пахта ҳосили олинishi мўлжалланган.

Колхознинг бошқа бригадаларида ҳам расчёт (ҳисоб-китоб) лар ана шу хилда қилинган. Шу йул билан бутун колхоз бўйича ўртача қилиб белгиланган ҳосил плани қишлоқ хўжалик экинлари учун давлат томонидан бериладиган ҳосил топширигига тенг бўлган.

Башарти бригадалар узаро социалистик мусобақа қилишиб, ўз зиммаларига бундан юқорироқ ҳосил етиштириш мажбуриятини олсалар, бу мажбурият ҳам далачилик бригадалари ва звеноларининг йиллик ишлабчиқариш планларига ёзилиши лозим.

Экинчилик планининг қишлоқ хўжалик экинлари ҳосилини тобора ошириш учун имкон берадиган ташкилий ва агротехника тадбирларига доир бўлимлари ҳам жуда муҳимдир. Бу тадбирлар қаторига: уруғлик чигитни тайёрлаш ва навдор

экинлар планини тузиш, ўғитларни тўплаш ва далаларга солиш планини тузиш, асосий ишларнинг ҳамда МТС бажарадиган ишларнинг планларини тузиш тадбирлари киради.

Уруғлик чигитни экишга тайёрлаш плани — чигитнинг барвақт ва биртекис униб чиқишини таъминлаши лозим. Бунинг учун чигитни офтобда иситиш, шунингдек уни экиш олдидаан Сульфат аммония блан дорилаш тадбирларини кўзда тутиш мумкин.

Ўғитларни планлаш учун алоҳида бўлимлар, чунончи: 1) ўғит тўплаш; 2) минерал ўғитлар сотиб олиш ва 3) ўғитларни далага солиш бўлимлари бор.

Ўғитларни планлашда дастлаб колхознинг жамоат молларидан, шунингдек колхозчиларнинг шахсий молларидан тўпланиши мўлжалланган маҳаллий ўғитларни, ахлатларни, торф, кул ва ҳоказоларни кўзда тутиш керак. Кейинги вақтда пахтакор колхозларда маҳаллий-минерал ўғит аралашмалари ҳамда донадорлаштирилган маҳаллий-минерал ўғитлар кенг миқёсда ишлатилмоқда. Бундай аралаш ўғитларни тайёрлаш учун гўнг ғамлаб қўйиш тадбири колхозлар томонидан борган сари кенгайтирилмоқда. Шу муносабат блан ўғит тўплаш планида гўнгхоналар қуриш ва улардан фойдаланиш ишига алоҳида эътибор бериш керак бўлади.

ЎзССР Қишлоқ хўжалик министрлигининг инструкциясига кўра, бир бош мол 120 кун молхонада боқилганида тахминан қуйидаги миқдорда гўнг тўпланиши мумкин: қорамолдан 3,5—4 тонна; отдан 3—3,5 тонна, туядан 2,5—3 тонна; эшакдан 1,25—1,5 тонна, чўчқадан 1—1,5 тонна.

1952 йилдан бошлаб минерал ўғитларни гўза қаторларининг ёнига (биқинига) солиш усули расм қилинди. Эндиликда бу усул кенг кўламда қўлланилмоқда. Ўғитлар бундай усулда солинганида усимликлар томонидан жуда яхши ҳазм қилинади.

Ўғитларни солиш плани экинларнинг тур-хилига ҳамда оломлаб экин далаларининг хусусиятига қараб тузилади.

Колхоздаги асосий ишларнинг плани қишлоқ хўжалик ишларининг ҳажми ва бу ишларни ўтказиш муддатлари тўғрисида давлат томонидан берилган тошшириқларга асосланиб тузилади. Асосий ишларнинг планини тузишда агротехника тадбирларини тўғри ишлаб чиқишга ҳамда далачиликдаги ва колхознинг бошқа тармоқларидаги асосий ишларнинг агротехника жиҳатидан энг мувофиқ муддатларда бажарилишини таъминлашга

Чорвачилик фермаларининг ишчи кучига бўлган талаби ҳарбир колхозчи учун колхозда қабул қилинган мол боқиш нормаларига ҳамда молларни асраш шароитларига қараб белгиланади.

Хўжаликнинг тармоқлари учун керак бўладиган колхозчиларнинг сони бу тармоқлардаги ишларнинг ҳажмига қараб белгиланади.

Идора-хўжалик ишларидаги ортиқча ходимлардан колхознинг ишлабчиқариш ишларида фойдаланиш мақсадида, ишчи кучларига бўлган талабни планлаштириш вақтида идора-хўжалик ишларидаги ходимларнинг сонини қисқартириш масаласига алоҳида эътибор бермоқ лозим. Бунинг учун аввало колхознинг идора-хўжалик ишларидаги мавжуд ходимларни текшириб чиқиш, улардан унумли фойдаланиш тадбирларини белгиламоқ керак.

Колхоз ишларини тўғри уюштириш учун меҳнат кунларининг сарфланишини планлаш жуда катта аҳамиятга эгадир. Меҳнат кунларининг сарфланишини тўғри планлаш экинларни энг яхши парвариш қилиш, қишлоқ хўжалик ишларини ўз вақтида бажариш учун колхозчиларни сафарбар этади, ишчи кучларини иш участкаларига тўғри тақсимлаш учун имкон беради.

Партия ва ҳукуматимиз колхозларда меҳнат кунларини планлаш ва сарфлаш ишларини тартибга солиш масаласига жуда катта аҳамият бериб келмоқдалар. Жумладан, СССР Министрлар Советининг 1948 йил 19 апрель қарорида бундай дейилган: „Колхоз правлениеларига йиллик ишлабчиқариш плани ва кириш-чиқим сметасини тузиш билан бир вақтда хўжаликнинг айрим тармоқларида меҳнат кунларини сарфлаш планини ҳам тузиш тавсия қилинсин. Бу план ҳарбир бригада ва звено учун—ҳарбир экин ёки бирхил экинлар группаси бўйича, ҳарбир чорвачилик фермаси учун—молларнинг турлари бўйича, ҳарбир ёрдамчи корхона, ҳарбир қурилиш объекти бўйича, шунингдек хўжалик ичидаги ишларга ҳамда идора-хўжалик ишларидаги ходимларга меҳнат ҳақи тўлашга сарфланадиган меҳнат кунларининг сони кўрсатилиб тузилсин“.

Меҳнат кунларини сарфлаш плани мўлжалланган ишларнинг ҳажмига ҳамда колхоз томонидан тасдиқланган иш нормаларига ва меҳнат кунлари билан ҳисобланадиган иш баҳоларига асосан тузилади.

Сарфланадиган меҳнат кунлари сонини ўтган йилдагига қараганда кўпайтиришга фақат колхознинг ишлабчиқариш планида янги ерларни ишга солиш, суғориш (ирригация) шохобчаларини қайтадан қуриш, йирик қурилиш ҳамда шу йилдаги ишларнинг ҳажмини кенгайтиришга доир катта тадбирларни амалга ошириш керак бўлган тақдирдагина йўл қўйилади.

Колхозларнинг иш тажрибаларида қуйидаги камчиликлар ҳам учрайди. Колхозчилар пахта ва бошқа экинлар устидаги қишлоқ хўжалик ишларини планлаштирганда қўл блан қилинадиган ишларнинг ҳажмини кенгайтириб, бу ишлар учун паст иш нормаси белгилайдилар. Бу ҳол далачиликда сарфланадиган меҳнатнинг кўпайишига сабаб бўлади. Масалан, ерни шудгорлаш олдидан солинадиган минерал ўғитларни одатда қўлда солиш планлаштирилади. Аксари ҳолда далага гўнгни замбил блан ташиш планлаштирилади. Ҳолбуки, бунинг учун от-уловдан фойдаланиш мумкин.

Трактор блан ҳайдалган ерларнинг бурчакларини тузатиш, муваққат эриқлар очиш, ўғитларни майдалаш ишларини гарчи трактор ва от блан бажариш мумкин бўлса ҳам, план тузишда бу ишлар қўл блан бажарилиши мўлжалланади.

Ўза қатор ораларини ишлаш етарли даражада машиналаштирилган бўлишига қарамай, план тузиш вақтида бу ишларнинг кўнгина қисмини от культиваторлари ва кетмон блан бажариш мўлжалланади.

Пахта ҳосилини йиғиб-териб олиш даврида кўрак чувиш, гўзаноя юлиш ва шу каби ишлар учун жуда кўп қўл меҳнати сарф қилиш планлаштирилади. Бу ишлар машиналаштирилган тақдирда буларга сарфланадиган қўл меҳнатини анча қисқартиш мумкин. Масалан, 1951 йили пахтакор колхозларда бир тонна кўракни чувиш учун 25—30 меҳнат кунини сарфлангани ҳолда, ворохоочиститель ишлатилиши блан атиги 1,5 меҳнат кунини сарф бўлади. Бу мисол шуни кўрсатадики, колхозларнинг далачилик ишларини тўғри планлаш йўли блан пахтакор колхозларда сарф бўладиган меҳнати анча қисқартиш мумкин.

Пахтачилик ишларининг ҳозирги машиналаштирилиш даражаси колхозлардаги қўл меҳнатини қанчалик қисқартишга имкон берганлигини кўрсатиш учун, пахта ҳосилини етиштириш ҳамда йиғиб-териб олишда қанча киши кунини ва қанча меҳнат кунини сарфланиши ҳақидаги планини келтирамиз.

Тартиб нумери	Ишларнинг номи	Бажариш усули	Иш ҳажми, процент ҳисобида	Неча процент машиналаштирилганлиги	Ўлчов бирлиги	Иш нормаси	1 гектарга сарфланган киши кунин	Меҳнат кунлари	
								Меҳнат кунини ҳисоблаган баҳоси	1 гектарда сарфланган меҳнат кунининг соми
25	Эгатларни 1-нчи марта очиш блан бирга гўнг ҳам солиш	тракт.	100	100	гек.	11,3	0,09	1,75	0,16
	Эгатларни 2-нчи марта очиш блан бирга гўнг ҳам солиш	"	100	100	"	11,3	0,09	1,75	0,16
	Эгатларни 3-нчи марта очиш блан бирга гўнг ҳам солиш	"	100	100	"	11,3	0,09	1,75	0,16
	Эгатларни гўнг солмай 4-нчи марта очиш . . .	"	100	100	"	12	0,08	0,75	0,06
	Эгатларни гўнг солмай 5-нчи марта очиш . . .	"	100	100	"	12	0,08	0,75	0,06
26	Чим тайёрлаш	қўл блан	100	100	"	5	0,3	0,75	0,52
	Чим ташиниш	от блан	100	100	"	10	0,15	1,5	0,23
27	Ўсув даврида 1-нчи сугориш	қўл блан	100	100	"	1	1	2	2
	Ўсув даврида 2-нчи сугориш	"	100	100	"	1,25	0,8	2	1,6
	Ўсув даврида 3-нчи сугориш	"	"	"	"	1,5	0,66	2	1,32
	Ўсув даврида 4-нчи сугориш	"	"	"	"	2	0,5	2	1,0
	Ўсув даврида 5-нчи сугориш	"	"	"	"	2	0,5	2	1,0
	Ўсув даврида 6-нчи сугориш	"	"	"	"	2	0,5	2	1,0
28	1-нчи культивация . .	тракт.	"	"	"	8,5	0,12	0,75	0,08
	2—6-нчи культивация .	"	"	"	"	12	0,4	0,75	0,3
29	Сугоришгача чопиқ қилиш	қўл блан	"	"	"	0,20	5	1,75	8,75
	Сугорилгандан кейинги 1-нчи чопиқ	"	"	"	"	0,12	8	1,75	14,0

Тартиб номери	Ишларнинг номи	Бақариш усули	Иш ҳажми, процент ҳисобида	Неча процент машиналаштирилганлиги	Ўлчов бирлиги	Иш нормаси	1 гектарга сарфланган кунини кунин	Меҳнат кунлари	
								Меҳнат кунини ҳисобидagi баҳоси	1 гектарга сарфланган меҳнат кунининг соми
30	Сугорилгандан кейинги 2-нчи чопиқ	"	"	—	"	0,15	7	1,75	12,25
	Сугорилгандан кейинги 3-нчи чопиқ	"	"	—	"	0,20	5	1,75	8,75
	Ўтоқ	"	"	—	"	0,25 — 0,3	3,7	1,75	6,5
	Зараркуналдаларга қарши биринчи марта дорилаш	тракт. қўл блан	100	100	"	8	0,12	0,75	0,08
	Тракторга заҳарли дориларини ташиб келтириш	"	—	—	"	8	0,12	1,5	0,18
31	Зараркуналдаларга қарши иккинчи марта дорилаш	тракт.	100	100	"	8	0,25	1,5	0,26
	Дала бурчакларининг кетмон блан чопиб чиқиш	қўл блан	10	—	"	0,5	0,2	1	0,2
32	гориш шохобчаларини тозалаш	"	100	—	"	100	0,5		
33	Зовураарини тозалаш .	"	—	—	метр	200	0,05	1,75	0,08
34	Ҳар гектарга 100 метр ҳисобидан уватларини дорилаш	"	—	—	"	500	0,2	1	0,2
35	Уватлардаги ўтларини ўриш	"	—	—	"	500	0,2	1	0,2
36	Ўзани биринчи чеканка қилиш	"	100	—	"	0,20	5	1,25	6,25
37	Ўзани 2-нчи марта таялаб чеканка қилиш .	"	"	—	"	0,40	2,5	1,25	3,12
	Хирмон, сушилка ва шу сингариларини тайёрлаш	қўл блан	100	—	"	1	1	1	1
	Пахтани кўсак очилабошлаганда қўлда териш	"	10	—	"	40	6,25	1,75	10,93
39	Кўсак ўртача очилганда териш	"	20	—	кг	60	8,3	1,75	14,53

Тартиб номери	Ишларнинг номи	Бажариш усули	Иш ҳажми, процент ҳисобида	Неча процент машина-лаштирилганлиги	Ўлчов бирлиги	Иш нормаси	1 гектарга сарфланадиган киши кун	Меҳнат кун-лари	
								Меҳнат кун ҳисобидаги баҳоси	1 гектарга сарфланадиган меҳнат кунининг соми
	Ёппасига очилганда териш	"	50	—	кг	80	15,6	1,75	27,3
	Чала очилган кўсаклардаги пахтани совуқ тушгандан кейин териш	"	10	—	"	30	8,3	1,75	14,52
	Пахтани офтобда қуритиш	"	100	—	тонна	1,5	1,5	1,5	2,25
40	Қопга пахта тикиш	"	100	—	"	1,0	2,25	1,1	2,25
41	Пахтани теримчилардан ташиш	от блан	20	—	"	3	0,15	1,5	0,23
42	Тайёрлаш пунктига ташиш (2 киши)	маш. блан	100	100	"	8	0,56	1,5	0,84
43	Кўсак териш (6,25 цент.)	қўл блан	100	"	"	100	6,25	1,75	10,93
44	Даладан хирмонга кўсак ташиш	от блан	100	100	"	3	0,21	1,5	0,32
45	ХЧО да кўсак тозалаш (4 киши)	маш. блан	100	100	"	4	0,25	1,5	0,37
46	Кўрак пахтасини сушилкада қуритиш . . .	қўл блан	10	—	"	1,5	0,17	1,5	0,25
47	Қопга пахта тикиш . . .	" от блан	10	—	"	1	0,25	1	0,25
48	Заводга пахта ташиш	от блан	10	—	"	1	0,25	1,75	0,44
49	Бригадага минерал ўғит ташиш	"	100	—	"	3	0,1	1,25	0,13
50	Ўғит солиш блан бирга ўзланоя юлиш	тракт. блан	100	100	гек.	4,5	0,22	1,75	0,38
51	Шудгорланадиган ерга (гўнг гектарига 10 тоннадан) ва 25 процент ерга минерал ўғит ташиш	от блан	25	—	тонна	3	0,83	1,25	1,03
52	Далага гўнг чочиш (6 арава)	қўл блан тракт.	25	—	арава	20	0,3	1,25	0,37
53	Кузги шудгор	от блан	100	100	гек.	5,2	0,2	2	0,4

Тартиб номери	Ишларнинг номи	Бажариш усули	Иш ҳажми, процент ҳисобида	Неча процент машина-лаштирилганлиги	Ўлчов бирлиги	Иш нормаси	1 гектарга сарфланадиган киши кун	Меҳнат кун-лари	
								Меҳнат кунини ҳисобиди	1 гектарга сарфланадиган меҳнат кунининг соми
	Пахта ҳосилини териб-олишга кетган барча меҳнат	—	—	—	—	—	50,29	—	85,4
	Кузги шудгорга тайёр-гарлик кўриш ва уни ўт-казишга кетадиган барча меҳнат	—	—	—	—	—	1,65 51,94	—	2,31 87,71
	Ж а м ' и	—	—	—	—	—	65,29	—	108,34
	Ўзани ишлашга сарф-ланган меҳнатнинг ҳам-маси	—	—	—	—	—	117,23	—	196,05

Пахтакор колхоз учун меҳнатни сарфлаш плани гектаридан 25 центнер ҳосил ҳисобидан берилиб, бунда бутун пахта май-донидаги ҳосил қўл блан териб олинади (1-нчи жадвалга қарал-син).

Чорвачилик фермаларида меҳнат кунларини сарфлаш плани мол туёғини кўпайтириш планига, олиннадиган маҳсулот планига ҳамда чорвачиликда меҳнат ҳақи тулаш нормаларига қараб тузилади.

Ҳўжаликнинг бошқа тармоқларида сарфланадиган меҳнат кунлари ҳам худди шу тартибда ишларнинг ҳажмини ва бел-гиланган иш нормаларини ҳисобга олиш йўли блан ҳисоблаб чиқилади.

Энг охирида бутун колхоз учун меҳнат кунларини сарф-лашнинг умумий плани (йиллик ишлабчиқариш планидаги 16-нчи жадвал) тузилади. Колхознинг ишлабчиқариш плани деҳқончилик ва чорвачилик маҳсулотларини тақсимлаш плани-ни (17 ва 18-нчи жадвалларни) тузиш блан тугалланади. Бу планда колхознинг ишлабчиқариш фаолиятидаги охирги нати-жалар, жумладан: турли тармоқларнинг товардорлиги, жамоат

фондларининг жамғарилиши, колхозчиларнинг моддий аҳволи яхшиланиш даражаси кўрсатилади. Бу планда биринчи навбатда давлатга маҳсулот топшириш мажбуриятининг бажарилиши ва МТС га тегишли натураль ҳақнинг тўланиши кўзда тутилади. Планга колхознинг контракция ва мажбурият юзасидан топшириши лозим бўлган маҳсулотлари ёзилади. Натураль ҳақларнинг миқдори трактор ишларининг ҳажмига ҳамда экинлардан олинishi мўлжалланган ҳосилга қараб белгиланади.

Колхоз правлениеси хўжаликнинг ўз эҳтиёжлари учун керакли бўлган асосий ҳамда эҳтиёт ем-хашак ва уруғлик фондларининг миқдорини ҳам шу планда белгилаб чиқади. Маҳсулотларнинг тақсимланишини планлаштирганда уларнинг бир қисmini умумий овқатланиш учун, ватан уруши инвалидларига ва кексайиб қолган колхозчиларга ёрдам бериш учун ҳамда болалар боғчалари ва яслаларни асраш учун ажратиш кузда тутилади.

Колхознинг ишлабчиқариш плани колхозчиларнинг ижтимоий манфаатлари билан шахсий манфаатларини тўғри бирлаштириб олиб боришга имкон берадиган қилиб тузилиши лозим.

Маҳсулотларни тақсимлаш натижасида колхозчиларнинг 1 меҳнат кунига қандай маҳсулотдан қанча миқдорда олишлари планнинг охирида кўрсатилади.

Кирим-чиқим сметасини тузиб чиққандан кейин меҳнат кунига пул билан тўланадиган ҳақнинг миқдори ҳам аниқланади.

Колхознинг йиллик планини колхоз правлениеси тузиб чиқади. План тузиш ишига агрономлар ва зоотехниклар ҳам жалб этилади. Бригадалар ва звенолар ҳамда чорвачилик фермалари учун топшириқлар ишлаб чиқишда эса бригада бошлиқлари, ферма мудирлари ва илғор колхозчилар ҳам жалб қилинади. Планлаш иши колхознинг йиллик планини тузиб чиқиш ҳамда бригада ва фермаларга бериладиган топшириқ формаларини тўлдириш билангина тамом бўлмайди. Бу йиллик план асосида колхозчилар қишлоқ хўжалик ишларининг айрим даврлари учун иш планлари тузиб чиқишлари лозим. Ана шунинг учун план тадбирларини ишлаб чиқишда колхозчилар оммасининг иштирок этиши жуда муҳимдир. „Фақат бюрократларгина,— дейди ўртоқ Сталин,— плани иш план тузиш билан тамом бўлади, деб ўйлайоладилар. План тузиш планлашнинг

бошланиши, холос. Чин план асосида раҳбарлик қилиш ишлари план тузилгандан кейингина ... авж олиб кетади¹.

Илғор колхозларда план тузиш ишига колхозчиларни кенг суратда қатнаштириш мақсадида, планнинг айрим бўлимларини тузиш иши хўжаликнинг турли тармоқларида ишловчи колхозчиларга топширилади. Масалан, Свердлов номли колхоз правлениеси деҳқончиликни планлаш ишини агроном ва бригада бошлиқларининг иштироки билан ўтказди. Бу колхозда чорвачилик ҳамда ем-хашак базасини уюштириш масалалари чорвачилик фермалари ходимлари ва зоотехникнинг иштироки билан ишлаб чиқилди. Қурилиш, инвентарьларни ремонт қилиш ва тайёрлаш, корхоналарни ташкил қилиш масалалари ўша тармоқларда ишловчи ходимларнинг иштироки билан ишлаб чиқилди. Бригада ва звеноларга бериладиган йиллик топшириқлар плани бригада, звено бошлиқлари ҳамда участка агрономларининг иштироки билан тузиб чиқилди.

Планлаш ишларини бу хилда уюштириш колхознинг йиллик планини ҳамда бригадаларга ва чорвачилик фермаларига бериладиган топшириқларни тўғри тузишга имкон беради.

4. КИРИМ-ЧИҚИМ СМЕТАСИ

Колхознинг молия планидан иборат бўлган кирим-чиқим сметаси ишлабчиқариш плани асосида тузилади. Кирим-чиқим сметасини тузишда хўжаликнинг товардорлиги юксалишига муносиб равишда ҳамма пул маблағларни мумкин қадар кўпроқ жамғариб, уларни ишлабчиқариш эҳтиёжларига, колхознинг жамоат хўжалигини ривожлантиришга ва колхозчиларга меҳнат ҳақи тўлашга тўғри сарфлаш кўзда тутилади.

Кирим-чиқим сметаси колхозга тушадиган ҳамма пул маблағларнинг ундирилишини, давлат олдидаги пул мажбуриятлар (солиқлар, страхование тўловлари ва шу сингарилар)нинг ўз вақтида тўланишини, хўжаликнинг барча тармоқлари бетўхтов ишлаб туришини ҳамда колхозчиларнинг даромадлари ошувини таъминлайдиган қилиб тузилиши лозим.

Кирим-чиқим сметаси қуйидаги бўлимлардан иборат бўлади:

1. Пул даромадлар ва уларнинг тақсимланиши.
2. Капитал қўйиш маблағлари ва уларнинг сарфланиши.

¹ И. Сталин, Асарлар, 12 том, 384 бет, Ўздавиашпр.

3. Маданий эҳтиёжлар учун мўлжалланган маблағлар ва уларнинг сарфланиши.

4. Расчётларга доир маблағлар ва уларнинг сарфланиши.

Сметанинг кирим қисмида пахта ҳамда бошқа экинларнинг маҳсулотини сотишдан тушадиган маблағлар, пахта учун олинadиган қўшимча мукофотлар, чорвачиликдан ҳамда хўжаликнинг бошқа тармоқларидан келадиган даромадлар, ёрдамчи корхоналардан тушадиган маблағлар, четда қилинган ишлардан келган маблағлар ва шу сингарилар ҳисобга олинади. Экинлардан тушадиган пул даромадларнинг миқдорини белгиламоқ учун ҳамма сотиладиган маҳсулотлар ҳисобга олинади. Бу маҳсулотлар ишлабчиқариш планининг 17-нчи жадвалида планлаштирилган бўлади.

Сметанинг чиқим қисмини тузишда, асосан, давлатга тўланадиган маблағларни ўз вақтида тўлаш ҳамда колхознинг ишлабчиқариш планида кўрсатилган тадбирларга мўлжалланган маблағларни тўғри сарфлаш кўзда тутилади.

Партия XIX с'ездининг директиваларига мувофиқ, сметада ҳаммадан аввал жамоат хўжалигини ривожлантириш, жумладан: "...хўжалик иморатлари, чорвачилик бинолари, суғориш каналлари, зовурлар ва ҳовузлар қуришга, ерларни чакалаклардан тозалашга, ихота дарахтзорлар барпо этишга, колхоз электростанциялари қуришга, шунингдек колхозларнинг жамоат хўжалигини муваффақиятли равишда ривожлантириш ҳамда колхозларнинг ва колхозчиларнинг даромадларини ошириш учун зарур бўлган бошқа ишшоотларни қуришга" сарфланадиган маблағларни белгилаш жуда муҳимдир.

Ишлабчиқариш эҳтиёжлари учун, я'ни минерал ўғитлар сотиб олиш, МТСнинг бажарган ишлари учун ҳақ тўлаш, бинолар ва инвентарьларни ремонт қилиш, қишлоқ хўжалик зараркунандаларига қарши курашда ишлатиладиган дори-дармонлар сотиб олиш ва шу кабилар учун қилинадиган харажатларни планлаш иши ҳам жуда катта аҳамиятга эгадир.

Пахтакор колхозларда асосий пул даромадлар йилининг иккинчи ярмидан бошлаб тушабошлайди. Шунинг орқасида кўп колхозлар хўжалик йилининг бошида пулсизликдан қийналиб қоладилар. Ана шуни назарда тутиб, СССР Министрлар Совети 1952 йил 16 февральдаги қарорида: колхозларнинг даромадларини тақсимлаш вақтида, колхозчиларнинг умумий мажлиси қарорига мувофиқ, янги йилда бўладиган хўжалик харажатла-

ри учун умумий пул даромаднинг бир процентидан беш процентигача миқдорда маблағ ажратишни тавсия этди. Кирим-чиқим сметасини тузган вақтда шу нарсани ҳам назарда тутиш лозим.

Шу блан бирга колхоз правлениеси ва активлари жамоат маблағларини мумкин қадар тежаб-тергаб сарфлаш тўғрисида ғамхўрлик кўрсатишлари лозим. Шу йили ишлатиш учун керак бўлмаган ортиқча инвентарьларни ва турли материалларни сотиб олишни планлаштиручи колхоз раислари нотўғри иш қилган бўладилар. Бу хилда планлаш колхоз маблағларини ўринсиз сарфлашга олиб боради ҳамда жамоат хўжалигига зиён етказди ва колхозчиларнинг даромадлари камайишига сабаб бўлади. Шундай қилиб, колхоз планининг чинакам бажариладиган план бўлиши крим-чиқим сметасини тўғри тузишга кўп жиҳатдан боғлиқдир.

Колхоз правлениеси сметани тузишга ҳисобчи (бухгалтер) дан ташқари, агрономларни, ферма ва ёрдамчи корхоналарнинг мудирларини, бригада бошлиқларини ҳамда колхоз активларини тортиши лозим.

Колхоз правлениеси, активлар блан бирликда, давлатга топшириладиган ҳамда колхоз савдоси тартибида сотиш учун ажратиладиган маҳсулотларнинг миқдорини, қурилишлар учун сарфланадиган маблағ миқдорини, ўғитлар, ем хашак, уруғлик, ва шу кабилар сотиб олиш учун керак бўладиган маблағлар миқдорини олдиндан белгилаб чиқиши лозим. Ана шундан кейингина ҳисобчи зарур расчётларни қилиб чиқади ва смета бланкаларини тўлғазади.

Қишлоқ хўжалик артели уставига мувофиқ, крим-чиқим сметаси колхоз а'золарининг умумий мажлиси томонидан тасдиқланиши лозим. Колхоз маблағлари эса Қишлоқ хўжалик артелининг уставига мувофиқ сарфланиши керак. Уставнинг 12-нчи моддасида бундай дейилган: „Правление маблағларни фақат сметада кўрсатилган статьялар юзасидангина харажат қилаолади, правлениенинг маблағларни чиқим сметасидаги бир статьядан иккинчи статьяга ўз ихтиёри блан ўтказишга рухсат этилмайди, маблағларни бир статьядан иккинчи статьяга ўтказиш учун правление умумий мажлисдан рухсат сўрашга мажбурдир“.

5. ЭКИНЧИЛИК БРИГАДАЛАРИ ВА ЗВЕНОЛАРИ ҲАМДА ЧОРВАЧИЛИК ФЕРМАЛАРИ УЧУН ЙИЛЛИК ИШЛАБЧИҚАРИШ ТОПШИРИҚЛАРИ

Бригада ва звенолар ҳамда чорвачилик фермалари учун бериладиган ишлабчиқариш топшириқларини колхоз правлениеси агрономлар, зоотехниклар ва колхозчи активлар оммасининг иштироки билан ишлаб чиқади.

Бу топшириқлар экинлардан ҳосил олиш, умумий маҳсулот етиштириш ва чорва молларнинг маҳсулдорлигини ошириш юзасидан берилган давлат планини ҳарбир бригадага, ҳарбир звенога, фермада ишловчи ҳарбир колхозчига етказиш мақсади билан ишлаб чиқилади.

Далачилик бригадасининг ишлабчиқариш топшириғида: ерларни, иш ҳайвонларини ва қишлоқ хўжалик инвентарьларини бириктириш кўзда тутилади; ҳосил етиштириш топшириғи, уруғлик тайёрлаш ҳамда ўғитларни солиш тadbирлари белгиланади; экинларни парвариш қилиш учун зарур бўлган ҳамма агротехника тadbирлари ишлаб чиқилади.

Бу топшириқлар қишлоқ хўжалик экинларининг ҳосилини оширишга имкон берадиган бўлиши шарт.

Экинларни бригада участкаларига жойлаштириш ҳам жуда катта аҳамиятга эгадир. Бу, олмошлаб экишни ўзлаштириш плани билан, шунингдек ерларнинг ҳамда уларга аввали экилган экинларнинг характери билан боғлаб олиб борилиши лозим.

Агрономия тadbирлари планида фаннинг энг сўнгги ютуқлари ҳамда қишлоқ хўжалик илғорларининг энг кейинги муваффақиятлари, жумладан: чигитни сульфат аммония билан дорилab экиш, уруғлик чигитни офтобда иситиш, минерал ўғитларни ғўза қаторларининг биқинига солиш, органик-минерал ўғит аралашмалари тайёрлаш учун ғўнг ғамлаб қўйиш ва шу сингарилар акс этдирилиши лозим.

Далачилик бригадаси учун йиллик топшириқлар ишлаб чиқиш унинг ишларини трактор бригадасининг ишлари билан тўғри боғлаб олиб боришга имкон беради. Далачилик бригадасининг йиллик топшириғида трактор бригадасига хизмат курсатиш учун ажратиладиган колхозчи ҳамда иш ҳайвонлари сони кўрсатилади. Йиллик иш ва меҳнат кунларини сарфлаш планида (йиллик планининг 7-нчи жадвалида) бу муносабатлар янада тўларoқ қилиб кўрсатилади. Масалан, планининг бу бўлимида трактор ишларининг ҳажми, уларни бажариш муддатлари,

трактор ишларини қўл ишлар билан қўшиб олиб бориш аниқлаштирилади ҳамда от-қўл билан қилинадиган ишлар учун сарфланадиган меҳнат кунлари ҳисоблаб чиқилади.

Ҳарбир бригада олдига — бутун қишлоқ хўжалик ишларини агротехника жиҳатидан энг мувофиқ муддатларда бажариш вазифаси қўйилиши лозим. Бу вазифани пахта ва бошқа экинларга доир ишлар кенг миқёсда машиналаштирилганидагина бажариш мумкин. Йиллик иш планларини тузишга киришишдан олдин ҳарбир бригада учун дастлаб трактор ишлари планини тузиб чиқиш зарур; бу план МТС билан тузилган шартномага мосланиб ишлаб чиқилиши зарур. Бунда қатор ораларини ишлаш даврида бажариладиган ишларни, жумладан: суғориш, трактор культивацияси ва ғўзани кетмон чопиқ қилиш ишларини изчиллик билан ҳамда ўз вақтида бажаришга айлантириш катта эътибор берилиши керак. Бу планда ҳарқайси ишни бажариш муддатлари ва бунинг учун сарфланадиган иш кунларининг сонини кўрсатилиши лозим. Бу маълумотлар мавжуд ишчи кучларига ҳамда уларнинг ишларга тақсимланишига қараб аниқланади.

Пахта ҳосилини йиғиб-териб олиш бригаданинг ишида энг қистов бир давр ҳисобланади. Пахтани йиғиб-териб олиб давлатга топшириш учун илгор колхозлар пахта ҳосилини машинада теришга МТСлар билан шартнома тузадилар. Бригаданинг йиллик иш планида бу иш ҳам планлаштирилган бўлиши лозим. Бу ишларнинг планлаштирилиш тартибини равшанроқ қилиб кўрсатиш учун, Тошкент область, Янгийўл районидаги Киров номи колхозининг 7-нчи бригадасида 1952 йилги пахта ҳосилини йиғиб-териб олиш учун тузилган иш планини келтирамиз.

Бу 7-нчи бригаданинг пахта майдони 67 гектар, ҳосил плани — 34,2 центер, умумий пахта ҳосили 2292 центнер. Бригадада машина билан биринчи марта 50 гектар, иккинчи марта 25 гектар ердаги пахтани териш планлаштирилган. Пахтани машина билан териш натижасида 1 гектар ердаги ҳосилни териб олиш учун ҳаммаси бўлиб 43,1 киши кунини ва 71,9 меҳнат кунини сарфланган.

Йиллик иш ва меҳнат кунларини сарфлаш плани бригаданинг ишлабчиқариш воситалари билан таъминлаш даражасига, уғитлар тайёрлаш ва уларни далаларга солиш планига мосланиб бўлиши лозим.

Пахта ҳосилини йиғиб-териб олиш плани

Қилинадиган иш номи	Ўлчов бирлиги	Ишнинг бажарилиши			Бажарилиш муддати	Иш куни сон	Иш нормаси	Меҳнат куни ҳисобиди ги баҳоси	Сарф қилинадиган ҳам- ма меҳнат куни
		ҳаммаси	шу жум- ладан						
			МТС кучи блан	Колхоз кучи блан					
1. Кўсақлар очила бош- лаганда қўл блан те- риш	кг	5800	—	5800	—	—	40	1,75	254
2. Кўсақлар ўртача очилганда қўл блан те- риш	кг	11600	—	11600	25/VIII	—	60	—	338
3. Кўсақлар ёппасига очилганда қўл блан те- риш	"	29100	—	29100	25/X	—	70	"	637
4. Совуқ тушгандан кейин қўлда териш . . .	"	5800	—	5800	—		30	"	338
5. Қўлда терилган пах- тани қуритиш	тонна	52,4	—	52,4	25/VIII 25/X	60	1,5	1,5	53
6. Пахтаи сушилка- ларда қуритиш	"	5,8	—	5,8	25/X- 10/XI	4	1,5	1,5	6
7. Пахтаи қопларга тиқиш	"	58,2	—	58,2	1 — 10/XI	55	1	1	58
8. Пахтаи теримчилар- дан олиб хирмонга ташиш (20 процент)	"	30	—	30	1—20/X	10	3	1,5	15
9. Пахтаи тайёрлаш пунктига ташиш	"	58,2	—	58,2	1/X- 10/XI	55	1	1,75	101
10. Ғўза баргини дори- лаб тўкиш	гек	50	50	—	1 — 10/X	7	7	2	14
11. Пахтаи машинада териладиган далаларни тайёрлаш	"	2	—	2	20/X- 15/X	5	0,20	1,25	13
12. Машина блан би- ринчи териш (ҳосилининг 60 проценти)	"	50	50	—	"	35	1,4	0,75	27
13. Машина блан ик- кинчи териш (ҳосилининг 20 проценти)	"	35	25	—	16/X 1/XI	15	1,6	0,75	12

Қилинадиган иш номи	Ўлчов бирлиги	Ишнинг бажарилиши			Бажарилиш муддати	Иш куни сони	Иш нормаси	Меҳнат куни ҳисобиди баҳоси	Сарф қилинган ҳам-ма меҳнат куни
		ҳаммаси	шу жумладан						
			МТС кучи блан	Колхоз кучи блан					
14. Икки терим учун ажратилган 25 гектар ердаги ҳосиланинг биринчи машина теримидан кейин тўкилганини териш	гек	25	—	25	21/IX 16/X	5	0,20	1,75	219
15. Бошқа ерлардаги гўза туپларида қолган ва ерга тўкилган пахта-ларни териб олиш (30 процент)	кг	25650	—	25650	1—15/X	12	55	1,75	815
16. Иккинчи теримдан кейин 25 гектардаги пах-тани гўза туپларидан ва ердан териш	"	5130	—	5130	16/X 1/XI	8	35	1,75	257
17. Машинада терил-ган пахтани хирмонга ташиш (3 киши)	тонна	11907	—	11907	20/IX 1/XI	30	3	0,4	160
18. Машинада терил-ган пахтани қуритиш	"	119,7	—	119,7	20/IX- 1/XI	—	1,5	1,5	120
19. Пахтани қоплаш	"	119,7	—	119,7	"	—	1,0	1,0	120
20. Пахтани тайёрлаш пунктига ташиш (2 киши)	"	119,7	—	119,7	"	20	8	3,0	45
21. Қўлда кўрак териш	кг	57306	—	57306	25/X- 10/XI	15	100	1,75	1002
22. Хирмонга кўрак та-шиш	тонна	57,3	—	57,3	"	15	3	1,5	29
23. Ворохоочиститель-да кўрак чувиш (1 киши)	"	22,9	—	22,9	"	5	5	6	34
24. Кўрак пахтасини сушилкада қуритиш (10 процент)	"	22,9	—	22,9	1— 15/XI	"	195	195	23
25. Кўсак пахтасини қоплаш	"	22,9	—	22,9	"	"	1	1	23

Қилинадиган иш номи	Ўлчов бирлиги	Ишнинг бажарилиши			Бажарилиш муддати	Иш кунн сонн	Иш нормасн	Меҳнат кунн ҳисобиданн баҳосн	Сарф қилинадиган ҳам-ла меҳнат кунн
		ҳаммасн	шу жумладан						
			МТС кучн блан	Колхоз кучн блан					
26. кКўра пахтасини заводга ташиш	тонна	22,9	—	22,9	1 —	1	1,75	40	
27. Ўғит ташиш . . .	"	33,5	—	33,5	15/XI	3,3	1,25	13	
28. Ғўзаяни юлиш блан бирга ўғит солиш	гек	67	67	—	2 — 16/XI 15/XI-	15	4,5	2	30
29. Шудгор қилиш . .	"	67	67	—	1/XII	8	5,2	2,0	26

Йиллик планининг бажарилиш имконияти колхозчиларни иш участкаларига тўғри тақсимлаш блан та'минланиши лозим. Шунинг учун бригадага берилган йиллик ишлабчиқариш топширигининг охирида ўша бригададаги колхозчиларнинг номлари ёзилган рўйхати берилади ҳамда улардан ҳарбири шу йил асосан қайси ишда банд бўлиши кўрсатилади.

Звеноларга бериладиган ишлабчиқариш топшириқларида асосан звено шаронтларига мос агротехника тадбирларини ишлаб чиқишга ҳамда меҳнат кунларини сарфлаш планини тўғри белгилашга э'tибор қилиниши лозим.

Фермаларга бериладиган йиллик топшириқларни планлаш соҳасидаги энг асосий вазифа — ферма ходимларини давлат чорвачилик планини бажаришга сафарбар қилишдан иборат. Чорвачилик фермаларининг йиллик планида мол туёғи ҳамда чорвачилик маҳсулоти кўпайиши назарда тутилишидан ташқари, ферманинг ҳарбир ходими: моллардан қанча бола олиш, қанча ёш мол устириш, қанча сут соғиб олиш, қанча жун қирқиб олиш кераклиги ҳам кўрсатилади. Ана шу план асосида ва унинг қандай бажарилаётганлигини ҳисобга олиб фермадаги ҳарбир ходимага меҳнат кунлари ёзилади ва тўланадиган ҳақ белгиланади.

6. КОЛХОЗЛАРДА ИШ ПЛАНИ

Колхоз ишлабчиқаришини планлаш колхознинг йиллик планини тузиш, бригадалар ҳамда чорвачилик фермаларига топшириқлар бериш блангина тугалланмайди.

Йиллик планда кўрсатилган тадбирлар бажарилиши учун қишлоқ хўжалик ишларининг айрим даврларига мосланган иш планлари (оператив планлар) ҳам тузилиб чиқилади. Иш планлари бригадалар ва звенолар учун тузилиб, колхознинг умумий ишлабчиқариш плани ана шулардан уюштирилади.

Қишлоқ хўжалик ишларининг айрим даврлари учун иш планлари тузишдан асосий марқсад — барча ўзгарган шароитларни назарда тутиш, бригададаги колхозчиларни тўғри жойлаштириш ҳамда пахта майдонларини ишлашда қўлланиладиган тракторлар ва қишлоқ хўжалик машиналаридан унумлироқ фойдаланишдан иборатдир. Иш плани тузилиши туфайли колхоздаги барча қишлоқ хўжалик ишларини агротехника жиҳатидан энг мувофиқ муддатларда ўтказиш учун имконият туғилади. Иш планлари тузиш агротехника тадбирларини бригаданинг айрим участкаларига қараб табақалашга ва шу блан ишларнинг сифатини яхшилашга имкон беради. Колхоз правлениеси иш планларининг ёрдами блан бригада ва звеноларнинг ишлари устидангина эмас, балки ҳарбир колхозчининг иши устидан ҳам ҳамиша назорат қилиб тураолади.

Колхоз правлениеси иш планларини участка агрономи, бригада ва звено бошлиқлари ҳамда қишлоқ хўжалик илғорларининг иштироки блан ишлаб чиқади. Сўнгра бу планлар колхозчиларнинг умумий мажлиси томонидан тасдиқланади.

Пахтакор колхозларда иш планлари чигит экиш даври, қатор ораларини ишлаш ҳамда пахта ҳосилини териб олиш даври учун тузилади.

Бунда мисол учун Тошкент область, Янгийўл районидаги „Коммунизм“ колхозининг тажрибасини келтирамыз. 1951 йил кукламида бу колхоз ҳарбир далачилик бригадаси учун иш плани тузди. Сўнгра шу иш плани асосида пахта ва ўт экинларини экиш учун бешкуилик топшириқ ишлаб чиқди ҳамда экишни тамомлаш муддатини белгилади. Ҳамма колхозчилар алоҳида иш участкаларига бириктирилиб қўйилди. Тракторларга қарашиш учун, ерни экишга тайёрлашдаги от ва қўл блан бажариладиган ишлар учун зарур колхозчиларининг сони аниқланди ва ҳоказо. Масалан, учинчи бригададаги 60 киши-

дан 2 киши ерларнинг бурчакларини от блан ҳайдаш учун, 2 киши от блан молалаш учун, 3 киши трактор блар минерал ўғитларни солиш учун, 3 киши уруғлик чигитни дорилаш ва намлаш учун, 1 киши уруғлик чигит ташиш учун, 3 киши трактор блан чигит экиш учун, 3 киши тракторларга сув ташиб туриш учун ажратилди ва ҳоказо. Иш планларида тайёргарлик тадбирлари ҳам белгиланди.

Ишлар бошланиши олдидан бригададаги машина ва инвентарьлар ремонт қилинди, гўнг ва минерал ўғитлар тайёрланди.

Чигитни жуда қисқа муддатда экиб олиш керак бўлганидан, экиш давридаги ишларни уюштириш ҳам шунчалик мураккаб бўлади. Ана шу давр учун иш планлари тузиш—бригададаги колхозчиларни ва ишлабчиқариш воситаларини жой-жойига тўғри тақсимлаш учун, ишларнинг бажарилишини назорат қилиб туриш учун имкон беради. Булар ҳаммаси биргаликда экиш ишларини ўз вақтида тамомлаш учун керакли шароит туғдиради.

Қатор ораларини ишлаш учун иш планлари 1, 2, 3-нчи ва ундан кейинги суғориш муддатларига ҳамда бу суғоришлар кетидан бажариладиган ишларга қараб тузилади.

Қатор ораларини ишлаш учун иш планлари тузганда далачилик ҳамда трактор бригадалари ўртасидаги ишларни бир-бирига мослаштириш жуда катта аҳамиятга эгадир. Суғориладиган қишлоқ хўжалик экинларидан, хусусан пахтадан олинадиган ҳосил миқдори экинларни ўз вақтида суғоришга, суғоргандан кейинроқ трактор ва қўл блан қилинадиган ишларнинг кетма-кет ўтказилишига боғлиқ бўлади. Кечикиб суғориш, суғоришлар ўртасидаги вақтни узоққа чўзиб юбориш ҳамда суғоришлардан кейин қилинадиган ишларни бетартиб ўтказиш ишларнинг сифатига халал етказади ва ҳосилни пасайтириб юборади.

Далачилик бригадаларининг иш планларини тузиш блан бирга, шу планларга мослаб тракторларнинг ҳаракат графиги ҳам тузиб чиқилади. Ишларни бундай узаро боғлаш трактор ва қўл блан қилинадиган ишларнинг зарур муддатларда қилинишини таъминлайди. Айни вақтда от-қўл блан қилинадиган ишларни бажариш учун бригаданинг ишчи кучига, от-уловга ҳамда қишлоқ хўжалик инвентарьларига бўлган эҳтиёжини аниқлашга имкон беради. Бунда мисол тариқасида Тошкент область, Янгийўл районидаги Киров номли колхознинг гўзани

2-нчи сугориш учун 1952 йили тузилган иш-планини келтирамиз. Бу колхознинг 568 гектар пахта, 195 гектар қанд лавлагига ва 100 гектар кўпйиллик ўт экинлари бор. Бу экин майдонлари 11 та далачилик бригадасига жойлаштирилган. Киров номли колхозга иккита трактор бригадаси хизмат қилади. Тўртта чопиқ трактори бўлган 14-нчи трактор бригадаси 6 та далачилик бригадасига бириктириб қўйилган. Бу бригадаларнинг пахтаси 280 гектар ва қанд лавлагиси 100 гектар. Яна 4 та чопиқ трактори бўлган 2-нчи трактор бригадаси эса бешта далачилик бригадасига бириктириб қўйилган. Бу бригадаларнинг пахтаси 288 гектар ва қанд лавлагиси 95 гектар. Иккинчи сугориш вақтида 2-нчи трактор бригадасидаги икки тракторчи 1—3-нчи далачилик бригадасига бириктириб қўйилган. Бу тракторчилардан бири эгат очиш ва ўғит солиш, иккинчиси — культивация қилиш учун бириктирилган. Қолган иккита далачилик бригадасига бошқа икки тракторчи хизмат қилган. Улар ҳам ишларни юқорида айтилган хилда тақсимлаб олганлар. Биринчи трактор бригадасида ҳам чопиқ тракторлари шу хилда бириктириб қўйилган.

Колхозда ҳар кун 38—40 гектар ердаги пахта майдонини сугориш мўлжалланган. Трактор культивациясининг кундалик иш нормасидан кам бўлмаган майдонни бир вақтда сугоришни таъминлаш учун, далачилик бригадаларида пахта экинларини 12—14 гектар ва ундан ошмиқ бўлган йирик участкаларга ажратиб сугориш белгиланган. Йирик участкаларни 2—3 кунда сугориб олиш мақсадида, ҳарқайси бригадага 5—6 кишидан сувчи ажратилган. Норма бўйича ҳарқайси бригадада кунига 0,15 гектар ерни ишлаб, бир кунда 4,5—5 гектар ерни чопиқдан чиқариш учун 30 киши ажратилган.

Сугориш ва чопиқ ишларининг графиги беш кун учун эмас, балки ҳар кун учун тузилган. Бу нарса иш планларининг бажарилиши устидан раҳбарлик ва назорат қилиб туришни енгиллаштирган.

Бу ҳолда сугориш ишлари билан чопиқ ишларининг қандай боғланиб олиб бориладиганини кўрсатиш мақсадида, 8-нчи бригаданинг пахта майдонларини 2-нчи сугориш учун тузилган иш-плани келтирилади (12-нчи жадвалга қаралсин).

Бу саккизиначи бригадада 93 гектар пахта майдони катталиклари 10 дан 18 гектаргача бўлган 7 та сугориш участкасига жойлаштирилган. Бу участкаларни сугориш учун брига-

Эскарт м.а. № 1 участкаһынң ери 18 гектар буйыб, бундан 3 гектари 2 кун илгари сугорилган. Чунки бу 3 гектариниң дупроғи жула секин курйиди.

да 6 та сувчи ажратган. Тупроқ хусусияти ва ернинг паст-баландлигига қараб участкалар 2—3 кунда суғорилган. Тракторчи Қўшноров навбатма-навбат трактор культивацияси ўтказиш учун 7 ва 8-нчи бригадаларга бириктирилган. Иккала бригадада ҳам суғориш ва трактор культивацияси ишларининг графиги тузилиб, бунда Қўшноров культивация қилиш учун ҳар куни тракторнинг кундалик иш нормаси блан та'минланган. Трактор культивациясидан кейин кетмон чопигини ўз вақтида ўтказиш учун бригада а'золаридан 40 киши ажратиш мўлжалланган. Ишларни шу хилда уюштириш туфайли айрим участкаларнинг чопигини культивациядан кейинги 2—3 кунда тамошлаш мўлжалланган.

Пахтакор колхозларда пахта ҳосилини йиғиб-териб олиш бригадада энг қистов иш даври ҳисобланади. Бу давр учун тузиладиган иш плани давлатга пахта топшириш планини ўз вақтида тўла ва ошириб бажариш зарурлиги э'тиборга олиниб тузилмоғи лозим.

Пахта йиғим-терими учун иш плани тузишда асосий шарт—пахтани териш ва тайёрлов пунктига топшириш ишларининг кундалик графигини тузишдан иборат бўлиши лозим.

Пахта йиғим-терими учун тузиладиган иш планига қуйидагилар киради: машина блан пахта теришни уюштириш, қўл блан пахта териш, кўрак териш, пахтани сушилкада қуритиш—ни ташкил этиш, гўзавоя юлиш ва кузги шудгор қилиш.

Бу даврда тайёргарлик ишлари: пахта терадиган машиналарнинг ишга тайёрлигини текшириш ҳамда пахтани машина блан териш учун участка ҳозирлаш жуда катта аҳамиятга эгадир. Бу иш колхоз правлениеси ҳамда далачилик бригадаларининг бошлиқлари блан биргаликда МТС ходимлари томонидан бажарилади. Далачилик бригадаси теримчиларни фартуқ, қоп блан та'минлаши, терилган пахтани ташини учун от-улов тайёрлаши ва сушилкаларни тузатиши лозим.

Бу давр учун иш плани тузганда колхоздаги барча ишчи кучларини ҳисобга олиш ҳамда бу кучлардан пахта теришида тўла равишда фойдаланиш жуда катта аҳамиятга эгадир. Пахта теримига колхоздаги ишга яроқли ҳамма кишилардан ташқари яна хўжаликнинг бошқа тармоқларида ишловчи колхозчилар ҳам тортилиши лозим. Бригада кундалик пахта терими графигини тузганда бу нарсани ҳам назарда тутиши лозим бўлади.

Иш планларида бутун терим даври учун умумий овқат ташкил этишни, аёлларнинг яхшироқ ишлаши учун болалар яслалари-боқчалари очишни кўзда тутиш ҳам жуда катта аҳамиятга эгадир; чунки чопиқда ва пахта теримида аёллар катта куч ҳисобланади.

7. КОЛХОЗЛАРНИНГ ПЛАНЛАРИ БАЖАРИЛИШINI НАЗОРАТ ҚИЛИБ ТУРИШ

Ишлабчиқариш планларининг бажарилишини назорат қилиш—колхоз ишларини планлашнинг ажралмас бир қисмидир. Айни вақтда бу тадбир колхознинг йиллик планида кўрсатилган ташкилий ва агротехника тадбирларини тўғри амалга оширишга жуда катта ёрдам беради.

Планларнинг бажарилишини кунда текшириб туриш планининг аҳамиятини кўтаради; бригада, звено ҳамда айрим колхозчиларнинг ишларида йўл қўйилган хатоларни тузатишга ёрдам беради.

Колхоз планининг бажарилишини правление ва тафтиш комиссиялар назорат қилиб турадилар. Бундан ташқари, бригада ва фермалардаги ишларнинг бажарилишини ҳар куни бригада бошлиқлари, ферма мудирлари, хўжаликнинг бошқа тармоқларида эса ўша тармоқнинг ходимлари назорат қилиб турадилар.

Колхоз раиси давлатга маҳсулот топшириш мажбурияти бажарилишини, МТСга тегишли натураль ҳақ тўлалишини, контрактация шартномасининг бажарилишини текшириб туради. Бундан ташқари, колхоз раиси қишлоқ хўжалик ишларини бажариш даврида тракторларни, ишчи кучларини ва ишлабчиқариш воситаларини ишга тўғри тақсимлашга ҳам амалий раҳбарлик қилиши лозим. Булар ҳаммаси колхознинг йиллик плани бажарилишини назорат қилиб туришга имкон беради.

Бригаданинг йиллик ишлабчиқариш топшириғи ёзилган формаларда план блан бирликда ҳақиқатда бажарилган ишни ва меҳнат кунларини ҳисоблаб ёзиб бориш ҳам далачилик бригадалари томонидан топшириқларнинг бажарилишини текшириб боришни енгиллаштиради („Йиллик иш плани“, 7-нчи жадвал). Бригаданинг ўша йиллик планидаги бошқа бўлимида (7-в жадвал) бригада қишлоқ хўжалик ишларининг ҳақиқатад бажарилган вақтини ҳам кўрсатиши лозим. Шу блан бирга бу ёзиладиган

ма'лумотлар бригададаги айрим ишларнинг тугашига қараб йил бўйи ёзиб борилиши лозим.

Пландаги ма'лумотларни ҳақиқатда бажарилган ишларнинг муддат ва ҳажми блан таққослаб кўриш бригадада бажарилмай қолган ёки кечикиб қилинган ишларни аниқлашга, ишда қандай камчиликлар бўлганини, келгусида бу камчиликларни тезда бартараф қилиш учун бригадага қандай ёрдам кераклигини аниқлашга имкон беради.

Бригада ва звеноларнинг топшириқларни қандай бажаришини текширганда колхозчиларнинг бажарган ишлари учун меҳнат кунлари тўғри ҳисоблаб ёзилганлигини текширишга ҳам катта аҳамият бериш керак бўлади.

Меҳнат кунларининг ҳисоблаб ёзилиши „Бажарилган ишларни ва сарфланган меҳнат кунларини учётга олиш дафтар“даги ёзувларга мувофиқ назорат қилиб борилади. Бу дафтарнинг тегишли бўлимларига бригада ва звенолар томонидан қилинган ҳамма ишлар ва уларга сарфланган меҳнат кунлари ёзилиши лозим.

Меҳнат кунларининг ҳисоблаб ёзилишини текшириш колхоз тафтиш комиссиясига юкланади. Бу текшириш ишига бригада ва звено бошлиқлари ҳамда колхоз активлари жалб этилади. СССР Министрлар Советининг 1948 йил 19 апрельдаги қарорида бу хил текширишни ҳар кварталда (3 ойда) камида бир марта ўтказиш, шунингдек йил охирида даромадларни бригада ва звеноларга, идора-хўжалик ходимлари ва шу кабинетларга тақсимлаш олдидан янада текшириб кўриш тавсия этилади. Тафтиш комиссияси текшириш натижалари ҳақида колхозчиларнинг умумий мажлисига ахборот беришга мажбурдир.

Кирим-чиқим сметасининг тўғри бажарилишини, хусусан пул маблағларни колхознинг турли хўжалик эҳтиёжлари учун тўғри сарфланишини текшириш ҳам тафтиш комиссиясининг вазифасига киради.

Колхозларнинг хўжалик фаолиятини планлаш ишлари плани тўла ва ошириб бажариш учун колхозчилар томонидан социалистик мажбуриятлар олиш блан бирга олиб борилади. Қишлоқ хўжалик ишлари бошланган даврда экинларни энг яхши қилиб ишлаш ҳамда юқори ҳосил етиштириш учун ана шу мажбуриятлар асосида бригадалар ўртасида социалистик мусобақа қизиб кетади. Мол туёғини кўпайтириш ҳамда дав-

латга чорвачилик маҳсулотлари топшириш планларини тўла ва ошириб бажариш учун чорвачилик фермалари ўртасида социалистик мусобақа шартномалари тузилади. Колхозчилар, бригада ва фермаларнинг мажлисларида социалистик мажбуриятларни кенг суратда муҳокама қилиш ҳамда мусобақалашаётган томонларнинг бир-бирини текшириши колхоз планларининг бажарилишига, экинларнинг ҳосили ва чорвачиликнинг маҳсулдорлиги ошишига анча катта ёрдам беради.

Колхозларни ташкилий-хўжалик жиҳатидан янада мустаҳкамлаш учун колхоз хўжалигини бирнеча йил олдин планлаштириш усулини расм қилиш зарур. Колхозларни йириклаштириб, кўп тармоқли йирик хўжаликларга айлантириш муносабати блан, уларга раҳбарлик қилиш масаласи ҳам хийла қийинлашади. Бундай йириклашган колхознинг жамоат хўжалигини янада ривожлантириш учун тўғри ўтдалади олмошлаб экиш усулини жорий қилиш ва ўзлаштириш, янгича сугориш системасига ўтишни тугаллаш, ҳамма қишлоқ хўжалик ишларини кенг миқ'ёсда машиналаштириш ва электрлаштириш, ишлабчиқариш бригадаларини тўғри уюштириш талаб этилади.

Бундай катта тадбирларни бир-икки йилда тўла амалга ошириб бўлмайди, уларни рўёбга чиқариш учун бирнеча йил керак бўлади. Колхоз ишларининг келгуси планларини тузиш, ерлардан ва колхоздаги меҳнат имкониятларидан унумлироқ фойдаланиш учун, МТС техникасини фойдалироқ қилиб ишлатиш, капитал харажатларга мўлжалланган пул маблағларидан тўғри фойдаланиш учун колхоз раҳбарларига ёрдам қилади.

Колхозларнинг келажак планлари халқ хўжалигини ривожлантиришга доир бешйиллик планлар блан тўла боғланиб ва улар блан бир вақтда тузилиши лозим.

Бу планлар қишлоқ хўжалик ишларини янада ривожлантириш учун колхозлардаги хўжалик тармекларининг кўламини кенгайтириш ва бу тармоқларни бир-бирига боғлаб олиб бориш учун, экин ҳосилини ҳамда чорвачилик маҳсулотини беш йил ичида янада кўпайтириш учун ҳамда капитал харажатларнинг ҳажминини ва нималарга сарфланишини аниқлаш учун зарур тадбирларни ишлаб чиқиш мақсадида тузилади.

Бу вазифаларни тўғри ҳал қилиш деҳқончилик ва чорвачиликнинг умумий ҳамда товар маҳсулотини анча кўпайтириб, колхозларда меҳнат унумини янада оширишга ёрдам беради.

Контроль саволлар

1. Колхоз ишларини планлаштириш ҳақида ўртоқ И. В. Сталин томонидан берилган йўл-йўриқларнинг моҳияти нимадан иборат?

2. Колхозларнинг ишларини планлашда нималар асос қилиб олинади?

3. Планни тузиш олдидан қандай тайёргарлик ишлари ўтказилади?

4. Колхознинг йиллик ишлабчиқариш планига қандай маълумотлар киритилади ва бу план қандай тартибда тузилади?

5. Қирим-чиқим сметаси нима учун ва қандай тузилади?

6. Бригадаларга ҳамда улардаги звеноларга бериладиган йиллик ишлабчиқариш топшириқларига қандай ишлар киритилади ва бу топшириқлар қандай ишлаб чиқилади?

7. Иш планлари (оператив планлар) қандай мақсад билан ва қандай тартибда тузилади?

8. Колхоз планларининг бажарилиши қандай текширилади?

9. Колхозларнинг келажак планлари қандай ва нима учун тузилади?

Еттинчи боб

КОЛХОЗЛАРДА МЕҲНАТНИ УЮШТИРИШ ВА МЕҲНАТ ҲАҚИ ТЎЛАШ

1. МЕҲНАТНИ СОЦИАЛИСТИК АСОСДА УЮШТИРИШНИНГ АҲАМИЯТИ

Совет халқининг улуғ доҳийлари В. И. Ленин ва И. В. Сталин социалистик корхоналарда меҳнатни тўғри уюштириш масаласига жуда катта аҳамият бердилар. В. И. Ленин „Совет ҳокимияти назарида, аксинча, ҳарбир йирик корхонада ва ҳарбир қишлоқ жамоасида меҳнатни уюштириш масаласи бутун жамият ҳаётининг энг асосий, муҳим ва ниҳоят зарур масаласидир“¹ деб таълим берди.

В. И. Ленин, меҳнатни уюштиришда илғор тажрибани эгаллаш учун, энг юқори иш унумига эришмоқ учун мусобақани ташкил қилиш зарурлигини кўрсатиб берди. Меҳнатни тўғри уюштиришнинг кучини меҳнаткашлар оммаси тушуниб олганидагина, у энг катта кучга эга бўлиши мумкин. Бунга эришмоқ учун илғор тажрибани оммалаштиришимиз лозим, токи „...меҳнаткашларнинг ўзлари қанча ишлаш кераклигини, қандай ва қанча дам олиш мумкинлигини тушуниш ва кўришни секин-секин ургансинлар“...².

Ўртоқ Сталин ҳам саноат ва қишлоқ хўжалигида меҳнатни уюштириш масалаларига жуда катта аҳамият бермоқда. Ўртоқ Сталин „Янги вазият — хўжалик қурилишининг янги вазифалари“ деган асарида социалистик корхоналарда меҳнатни тўғри уюштириш ҳамда меҳнат ҳақи тўлаш усуллариини амалга ошириш ва мустаҳкамлашдаги олти тарихий шартни кўрсатиб

¹ В. И. Ленин, Совет ҳокимиятининг навбатдаги вазифалари, 1947 й., 90 бет, Ўздавиашр.

² В. И. Ленин, Сайланма асарлар, II том, 1939 й., 291—292 бетлар. Ўзпартнашр.

берди. Ўртоқ Сталин, давлат корхоналарида меҳнатни тўғри уюштириш учун ишчиларга: „...шундай меҳнат шаройти туғдириш керакки, бу шаронт уларга яхши ишлашга, меҳнат унумини оширишга, маҳсулот сифатини яхшилашга имкон берсин“¹ дейди. Ўртоқ Сталиннинг бу таълимоти колхозчиларга ҳам тааллуқлидир.

Социалистик қишлоқ хўжалигида, жумладан пахтачиликда меҳнат унуми оширилиши туфайли ҳар гектардан олинadиган ҳамда ҳарбир ишга яроқли кишига тўғри келадиган пахта ҳосили тобора кўпаймоқда. Пахтакор колхозлар, катта машиналардан ва илғор фан ютуқларидан фойдаланиш асосида, коллектив меҳнатни такомиллаштириш йўли билан пахтачиликдаги меҳнат унумини мисли кўрилмаган даражагача оширишга муваффақ бўлдилар.

Революциядан аввал суғориладиган районлардаги битта камбағал-ўртаҳол хўжаликка 0,1—0,2 гектар пахта экинни тўғри келар эди. Деҳқонлар энг қолоқ меҳнат қуrollари билан ишлаб ҳар гектардан атиги 6—8 центнер пахта ҳосили олар эдилар. Суғориладиган районларда бу қадар арзимас пахта ҳосили олиниши, у вақтдаги меҳнат унуми нақадар паст бўлганлигини кўрсатади. Бу даврда камбағал-ўртаҳол хўжаликларда етиштирилган пахта ҳосили битта ишга яроқли кишига тахминан 0,3—0,8 центнердан тўғри келар эди.

Эңдиликда эса, МТСлардаги хилма-хил катта машиналар, минерал ўғитлар ва илғор фан ютуқларидан фойдаланиш йўли билан, колхозларимиз тобора кўпроқ пахта ҳосили етиштирмоқдалар. Бунинг устига, анчагина меҳнат ва моддий воситалар тежалмоқда. Аксари пахтакор колхозлар ҳар гектардан 30—35 центнер ва ундан ҳам кўпроқ пахта ҳосили олишга муваффақ бўлдилар. Колхозларда ҳарбир хонадонга ўрта ҳисоб билан 2—2,5 гектар пахта экинни тўғри келади.

Шу тариқа, илгари камбағал ва ўртаҳол деҳқонлар, колхозларга бирлашганларидан кейин, коллектив бўлиб меҳнат қилишлари ҳамда давлатнинг ташкилий, техник ва молия ёрдами орқасида, пахта экинларини 17—20 ҳисса кўпроқ ишлайбошладилар ва пахта ҳосилини 4—5 ҳисса кўпроқ етиштириш усулларини ўрганиб олдилар. Илғор колхозлар битта ишга яроқли колхозчига ўрта ҳисоб билан 3—3,5 тоннадан, яъни якка деҳқон

¹ И. Сталин, Асарлар, 13 том, 68 бет, Ўздавиашр.

хўжаликларидагига қараганда ўнларча ҳисса кўпроқ пахта етиштирмоқдалар.

Пахтачилик илғорларининг тажриба натижаларига кўра, колхозларда меҳнат унумини муттасил ошириб бориш учун битмас-туганмас имкониятлар бор. Масалан, Тошкент областининг Янгийўл районидаги Каганович номи колхоз 1951 йил ҳар гектаридан 40 центнер ҳосил олиб, ишга яроқли ҳарбир колхозчига ўрта ҳисоб билан 5 тоннадан пахта етиштирди; Сурхондар'ё областининг Денов районидаги Куйбишев номи колхоз ҳар гектардан 36,4 центнер ҳосил олиб, ишга яроқли ҳарбир колхозчига ўрта ҳисоб билан 3,6 тоннадан пахта етиштирди. Фарғона областининг Тошлоқ районидаги Сталин номи колхоз ҳар гектардан 31,4 центнер пахта олиб, ишга яроқли ҳарбир колхозчига 3,5 тоннадан пахта етиштирди. Ҳар гектардан 45—50 тонна пахта ҳосили олган илғор бригадаларда ишга яроқли ҳарбир колхозчига тўғри келадиган пахтанинг миқдори 6—7 тоннага етади.

Илғор колхозлар пахтачилик билан шуғулланишдан ташқари, бошқа қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ҳам етиштирмоқдалар. Бу нарса колхозлардаги жамоат меҳнатининг унумини янада кўпроқ оширишга имкон беради. Энди, колхозларда кўпчилик бўлиб меҳнат қилиш якка деҳқон хўжаликларида якка-якка ишлашдагидан кўра нима учун серунумроқ булади, деган савол туғилади. Ўртоқ Сталин ўзининг „СССРда аграр сиёсат масалаларига доир“ деган кутубда бу саволга тўла жавоб берди. Ўртоқ Сталин шундай дейди: „Ҳозир, колхозчилик ҳаракати жуда ривожланиб кетгандан кейин, деҳқонлар ўз меҳнатларини қўшниларининг меҳнатиغا қўшиш, колхозларга бирлашиш, қўриқ ерларни очиш, ташландиқ ерларни ишга солиш, машина ва трактор олиш, шу йўсинда ўз меҳнат унумларини уч баравар бўлганда ҳам, икки баравар ошириш имкониятига эгадирлар“¹.

Якка хўжаликдаги ёлғиз ишлашдан кўра колхозлардаги коллектив меҳнатининг афзаллиги шундаки, коллектив меҳнат кўпчиликка тақсимланиб ва янги-янги қишлоқ хўжалик машиналари билан бажарилади.

Якка деҳқон ҳамма хўжалик ишларини ёлғиз ўзи бажаришга мажбур эди. Колхозчилар эса хўжаликнинг ма'лум бир тармоғида ишлашга ва ишларининг ма'лум турларини бажаришга

¹ И. Сталин, Асарлар, 12 том, 177 бет, Ўздавнашр.

урғанадилар. Колхозчиларнинг ба'зилари деҳқончилик блан шуғулланса, ба'зилари чорвачиликда, ба'зилари сабзавотчиликда ишлайди ва ҳоказо. Бундан ташқари, пахтачиликда ишловчи колхозчилар яна бу соҳадаги етакчи ишларга тақсимланади. Масалан, колхозчиларнинг ба'зилари МТСнинг трактор ва машиналарида ишласа, ба'зилари от қўшиладиган қуролларда, ба'зилари транспортда ишлайди, ба'зилари ўроқчилик қилади ва ҳоказо. Меҳнатнинг бундай тақсимланиши колхозчиларнинг ма'лум ишларни бажаришга ўрганиб, эпчил бўлиб қолишларига имкон беради. Бу нарсa меҳнат унумининг тобора ошувига сабаб бўлади.

Якка деҳқон омор, мола, кетмон ва ўроқ сингари энг оддий қуроллар блан ишлашга мажбур эди, аксари бу қуроллар ҳам етишмас эди.

Ҳозирги колхозчилар бўлса машина-трактор станцияларининг бақувват техникаси (гусеничали трактор, сеялка, терим машинаси ва ҳоказолар) блан ишлайди. Янги-янги машина ва қуроллар блан та'минланган коллектив меҳнат иш унумини борган сари оширишга имкон беради.

Коллектив меҳнатнинг катта афзаллиги шундаки, асосий ишлар блан шуғуллануи колхозчилар ҳархил ёрдамчи ишларни бажаришдан бўшатилади.

Колхозчилар кўпчилик бўлиб ишлаганида ижтимоий муносабат вужудга келиши туфайли, социалистик мусобақа, ўзаро ёрдам ва илғорларнинг тажрибаларини эгаллаш зарур бўлиб қолади.

Коллектив меҳнат тўғри раҳбарлики, ишчи кучлари ва ишлабчиқариш воситаларининг тўғри жойланишини, ишлар устидан назорат қилиб туришни, меҳнатни миқдор ва сифатига қараб ўҳётга олиб боришни, колхозчилар ўртасида оммавий-сиёсий ва маданий-тарбиявий ишларининг тўғри уюштирилишини талаб этади. Бу тадбирлар меҳнат унумини ошириш учун энг зарур шартлардан ҳисобланади.

Меҳнатни тўғри уюштириш — колхозчиларни социалистик руҳда тарбиялаш учун энг муҳим воситадир. 1950 йил 19 февральдаги „Правда“ газетасининг „Колхозларда меҳнатни ташкил қилишдаги бузилишларга қарши“ деган бош мақоласида: „...колхозларда меҳнатни социалистик асосда уюштириш йирик хўжаликнинг устуликларидан, техникадан тўла фойдаланиш имкониятини беради, деҳқонларни колхозларда жамоат манфа-

атлари блан шахсий манфаатларни боғлаб олиб бориш руҳида, социализм руҳида тарбиялайди¹, дейилган эди.

Колхоз далаларидаги ҳосил машина-трактор станцияларининг тобора кенгаяётган иштироки блан етиштирилганлиги сабабли, меҳнатни уюштиришда МТСнинг машина ва қуролларидан ҳамда колхозларнинг ўз воситаларидан мумкин қадар тўла фойдаланиш зарурлиги эътиборга олинади. Қишлоқ хўжалик артелининг сталинча уставига кўра, колхозларда меҳнатни уюштиришнинг асосий формаси—далачилик ва чорвачиликдаги доимий ишлаб-чиқариш бригадасидир.

2. КОЛХОЗЛАРДА МЕҲНАТНИ ТЎҒРИ УЮШТИРИШ

Колхозда меҳнатни тўғри уюштириш учун, ҳаммадан аввал колхоздаги барча ишга яроқли аҳолини учётга олиш ва унинг составини ўрганиш зарур. Ҳарбир колхозчининг малакасини ва қандай ишга абжирлигини, иш қобилиятини ҳамда жамоат хўжалигининг қайси тармоғида ишлашга истаганлигини билиб олмоқ керак. Колхозда ишга яроқли ҳамма аҳолининг рўяхати тузилиб, бунда ҳарбир колхозчининг иш қиладиган жойи ва бажарадиган вазифаси кўрсатилиши лозим. Колхоздаги ишга яроқли ҳамма аҳолини учётга олиш колхозчиларни хўжалик тармоқларига тўғри тақсимлашга ҳамда ҳарбир колхозчидан яхшироқ фойдаланишга имкон беради.

Колхозчиларни хўжалик тармоқларига тақсимлашда дастлаб пахтачиликдаги асосий иш учун зарур бўлган ходимларни аниқлаш керак. Пахтачиликда ишлаш учун энг қобилиятли колхозчилар ажратилади. Пахтачилик хўжаликнинг асосий тармоғи бўлганидан, зарур сугоручи, чигит экучи, кетмончи, теримчи ва ҳоказолар блан таъминланиши лозим. Колхоз правлениеси пахтачиликни колхозчилар блан тўла таъминлаганидан кейингина, колхозчиларни хўжаликнинг қўшимча тармоқларига тақсимлайди. Бунда шунн эсда тутиш керакки, бирқанча қўшимча тармоқлардаги (қурт боқиш, ўт экиш, ғаллакорлик ва бошқалардаги) ишларнинг ҳаммасини ёки кўпроқ қисмини пахтачиликда ишловчи колхозчилар бажаради. Колхознинг ишга яроқли аъзоларини хўжалик тармоқларига тақсимлашда Қишлоқ хўжалик артелининг уставига амал қилиш керак. Уставнинг

¹ „Қизил Ўзбекистон“ газетаси, 1950 й., 23 февраль.

13-нчи моддасида бундай дейилган: „Артель хўжалигидаги ҳамма ишларни, умумий мажлис томонидан қабул қилинган ички тартиб қоидаларига мувофиқ, артель а'золари ўзлари бажарадилар. Қишлоқ хўжалик ишларига фақат махсус билим ва тайёргарлиги бўлган кишилар (агроном, инженер, техник ва бошқалар) нигина четдан ёллаш мумкин.

Артель а'золарининг ҳаммаси иш билан батамом банд бўлгани сабабли жадал ишларни муддатида бажариш мумкин бўлмаган ҳоллардагина, шунингдек бинокорлик ишлари учун четдан ишчилар ёллашга рухсат этилади“.

Мисол учун, Ўзбекистоннинг илғор пахтакор колхозларидан бири бўлган Тошкент область, Янгийўл районидаги „Коммунизм“ колхозида хўжалик тармоқларига колхозчилар қандай тақсимланганлигини кўрсатиб ўтамиз. Бу колхоз 1951 йили ҳар гектардан ўрта ҳисоб билан 33,3 центнер пахта олган.

Колхозда гўза-ўтдалали олмошлаб экиш майдони 1588 гектар бўлиб, бу майдоннинг 1160 гектарига пахта ва 428 гектарига кўпйиллик ўт экилган. Пахтачиликда ишлаш учун 822 колхозчи ажратилган.

1951 йили колхоз 151 гектар ерга дон экинлари эккан. Бу ерларнинг 119 гектари лалмикор ва 32 гектари суғориладиган ерлар бўлиб, улардаги ишлар пахтачиликда ишловчи колхозчилар томонидан бажарилган. Колхозда ипакчилик (қўрт боқиш) ишлари ҳам пахтачилик билан шугулланувчи колхозчилар томонидан бажарилади. Колхоз 1951 йили 186 қўти қўрт боқиб, 10785 килограмм пилла олган. Демак, ҳар қўтидан 58 килограмм пилла топширган.

Тут дарахтлари пахтачилик бригадаларининг ерларида бўлганини ва бу дарахтларни ўша бригада а'золари парвариш қилганликлари сабабли, қўрт боқиш ишлари ҳам пахтачилик бригадаларидаги колхозчиларга юкланган.

Колхозда 60 гектар ерга қанд лавлагини экилади. Қанд лавлагининг парвариш қилиш анча оғир иш бўлиши билан бирга, уни бажариш учун махсус билим талаб этилади; бунинг устига қанд лавлагининг парвариш қилиш лавридаги қизгин ишлар пахтачиликдаги қизгин ишлар билан бир вақтга тўғри келади. Ана шунинг назарда тутиб, колхозда қанд лавлагининг парвариш қилиш учун 50 кишидан иборат махсус бригада тузилган.

Ба'зи колхозлар қанд лавлагининг пахтачилик бригадаларининг ерига экадилар. Шу сабабли бундай колхозларда лавлагини

ва пахта ҳосили кам бўлади. Демак, қанд лавлагини пахтачилик бригадаларининг ерларига экиш ярамайди.

Колхоз 75 гектар ерга картошка ва сабзавот-полиэ экинлари экади. Бу экинларни парвариш қилиш анча оғир бўлганидан, улар алоҳида олмашлаб экиш ерларига экилади, улардан мўл ҳосил етиштириш учун колхозчиларни махсус тайёрлаш талаб этилади. Шу сабабли, бу экинларни ўстириш учун махсус бригада тузиш яхшироқ натижа беради. „Коммунизм“ колхозидagi сабзавотчилик бригадаси 40 колхозчидан иборат составда тузилган.

Колхознинг боғ ва тоқзорлари 75 гектар. Боғ ва тоқзорлар майдони хийла катта бўлганлигини, уларни парвариш қилиш учун анчагина меҳнат, кўп миқдор ўғит ва бошқа материаллар сарфланиши зарурлигини эътиборга олиб, колхоз махсус боғ ва тоқчилик бригадаси ташкил этган. Бу бригадада 40 колхозчи ишлайди.

Колхоз экинчилигининг қўшимча тармоқларида ишлаш учун 130 киши ва пахтачиликда ишлаш учун 822 киши ажратган. Экинчиликда ҳаммаси бўлиб 952 киши ишлайди. Демак, экинчилик билан шуғуллануши колхозчиларининг 86 проценти пахтачиликда ва 14 проценти бошқа қўшимча тармоқларда ишлаган бўлади.

Колхознинг жамоат чорвачилигида ишлаш учун 123 киши ажратилган. Колхознинг йилқичилик фермасида ҳархил ёшлардаги отлардан 486 бош от, қорамолчилик фермасидан 622 бош қорамол, жумладан 112 сигир бор. Йилқичилик фермасида 45 киши, қорамолчилик фермасида 36 киши, қўйчилик фермасида 32 киши, чўчқа фермасида 3 киши, эшакчилик фермасида 1 киши, паррандачилик фермасида 2 киши ва асаларичиликда 1 киши ишлайди.

МТС билан тузилган шартномага мувофиқ, трактор бригадаларида: тракторчи, бригада бошлиқлари ва уларнинг ёрдамчилари, учётчик-заправщик, тирковчи бўлиб ишлаш, сув ташиш, МТСнинг трактор бригадаларидаги бошқа хизматларини бажариш учун колхоз 63 колхозчи ажратган.

Экинчиликда ва чорвачиликда бригада бошлиқлари, учётчик бўлиб ишлаш учун колхозда 51 киши ажратилган.

Автотранспортда шоферлик вазифасини бажариш ва от-улов транспортида аравакашлик қилиш учун 20 киши тайинланган.

Беш киши электромонтёр ва радиочи бўлиб ишлайди. Колхознинг ёрдамчи корхоналарида ишлаш учун 20 киши ва бинокорлик бригадасида ишлаш учун 15 киши ажратилган.

Колхознинг ма'мурий-хўжалик ишларида 35 киши ишлайди.

Колхозлар ма'мурий-идора ва хўжалик ходимларининг сонини чеклаш масаласига катта э'тибор бермоқлари лозим. Учёт ва ҳисобот ишларини олиб бориш учун бу ишларни яхши биладиган колхозчиларни танлаш керак. Колхоз а'золарини ҳисобчилар ва бошқа ходимлар тайёрлаш ҳамда уларнинг ма-лакаларини ошириш курсларига юбориш зарур.

Ма'мурий-идора ва хўжалик ходимларининг сонини белгилашда бу ходимларга ҳақ тўлаш учун сарфланадиган меҳнат кунларининг сони ҳукумат томонидан белгиланган нормалардан ошиб кетмаслигига э'тибор бериш керак. Ҳукуматнинг қаро-рига кўра, бундай ходимларга, жумладан болалар яслалари, боғчалари ва майдончаларининг ходимларига, умумий овқат-ланиш ходимларига, ревизия қилган кунларида тафтиш комис-сиясининг раиси ва а'золарига ҳақ тўлаш учун сарфланадиган меҳнат кунларининг сони, бир йилда 100 мингдан ошиқроқ меҳнат куни ишланадиган колхозларда, 3 процентдан ортиқ бўлмаслиги шарт.

„Коммунизм“ колхозининг хўжалик тармоқларида ҳаммаси бўлиб 1283 киши ишлайди. Вояга етган ишга яроқли колхоз-чилар 1250 киши, катта ёшлардаги (кекса) колхозчилар 152 киши ва ўсмирлар 193 киши. Кекса колхозчиларнинг бир қис-ми колхознинг ёрдамчи тармоқларида ишлайди. Кекса колхозчи-ларнинг қолган қисми ҳамда ўсмирлар ишнинг қизғин даврла-рида: гўзани яғаналаш, қўрт боқиш, пахта териш ва бошқа оғир меҳнатни талаб этмайдиган ишларни бажаради.

„Коммунизм“ колхозида колхозчиларни хўжалик тармоқла-рига тақсимлаш мисоли бу ишнинг жуда муҳимлигини кўрса-тади.

Колхозларда янги касб-ҳунарлар вужудга келди, индус-триаль меҳнат блан шуғуллануни, мураккаб ва мас'улиятли ишларни бажаруни кўпгина колхозчилар етиштирилди. Деҳ-қончилик ва чорвачилик ишлари комплекс машиналаштирилиши туфайли, индустриаль меҳнат блан шуғуллануни колхозчилар-нинг сони янада кўпайиши, бу нарса колхозчиларнинг меҳна-тини анча оsonлаштирилиши, қишлоқ хўжалик экинларининг ҳосилини ва жамоат чорвачилигининг маҳсулдорлигини ошириш

учун янада кенгрок имкониятлар тугдириши кўзда тутилади.

Пахтачилик ишлари комплекс машиналаштирилганида бир гектар пахта экинига сарфланадиган меҳнат миқдори жуда камайиши мўлжалланади.

Камбағал-уртаҳол якка деҳқон хўжаликларида бир гектар пахта экинига 350 ва ундан ҳам кўпроқ киши куни сарфланар эди. Колхозларда бу меҳнат чиқими 2 ҳисса камайитрилди. Эндиликда 4—5 ҳисса кўпроқ ҳосил олингани ҳолда, бир гектар пахта экинига атиги 160—180 киши куни сарфланади.

Пахтачилик ишлари комплекс машиналаштирилганида, ҳар гектардан олинаётган пахта ҳосили янада оширилиши блан бирга, меҳнат чиқимлари 60—70 киши кунигача камайиши кўзда тutilади. Демак, машиналардан фойдаланиш асосида меҳнат чиқимларини камайитириш йўли блан, колхозлар битта ишга яроқли колхозчи томонидан ишланадиган пахта майдонини 2—3 гектарга ва ундан ҳам ошиқроққа етказиб, ҳар гектардан 40—45 центнер пахта ҳосили олишлари мумкин. Бу ҳолда битта ишга яроқли колхозчига тўғри келадиган пахта ҳосили 8—9 тоннага етади. Шунинг назарда тутиб, колхозчилар ўз далаларида машиналарни зўр ҳаваскорлик блан ишлатмоқдалар.

Пахтачилик ва хўжалиkning бошқа тармоқлари комплекс машиналаштирилиши муносабати блан анча колхозчилар бўшаб қолади. Колхозлар бу колхозчиларнинг бир қисмидан пахта майдонларини янада кенгайтириш ва хўжалиkning янги тармоқларини ташкил қилиш учун фойдаланиб, иккинчи қисмининг социалистик саноатимизни кадрлар блан таъминлаш ва ери кўп районларга кўчириш учун ажратмоқлари лозим. Бош Туркман каналини қуриш иши тугалланиши ва янги ерларга сув чиқарилиши блан, пахтакор колхозлар сугориладиган деҳқончиликни ва унинг етакчи тармоғи ҳисобланган пахтачиликни ривожлантириш учун катта имкониятларга эга бўлган бу янги районларга кўчириш учун зарур миқдор колхозчиларни ажратишлари мумкин.

Колхозлар барча колхозчиларни жамоат хўжалигида тўла ва унумли ишлатиш йўлида катта ғамхўрлик қилишлари керак. Пахтакор колхоздаги ҳарбир колхозчи давлат томонидан белгиланган мажбурий минимумни бажариши, яъни бир йилда камида 150 меҳнат куни ишлаши лозим. Лекин, колхозчиларнинг колхоз ишларига иштирок этиши бу мажбурий минимумни

бажариш блангина чекланмаслиги шарт. Ўз ишига чин виждони блан қаровчи пахтакор колхозчилар жамоат ишлабчиқаришида йилига 250—270 меҳнат куни ишлайдилар. Агар колхозчилар белгиланган нормаларни бажарсалар, бундай колхозчиларга бир иш куни учун 1,25—1,75 ва ундан ҳам кўпроқ меҳнат куни ёзилади. Ўрта ҳисоб блан олганимизда, бундай колхозчиларнинг бир иш куни 1,5 меҳнат кунига тенг келади. Демак, бундай колхозчилар бир йилда 400—500 гача меҳнат куни ишлайдилар.

Бирқанча илғор колхозларда йилига 200 дан кам меҳнат куни ишлаган колхозчилар йўқ. Ба'зи илғор колхозларда 1951 йили битта ишга яроқли колхозчига тўғри келган меҳнат кунларининг ўртача йиллик сони қуйидагича бўлди: Сурхондарё область, Денов районида ҳар гектардан ўртача 36,4 центнер пахта ҳосили олган Куйбишев номли колхозда ишга яроқли ҳарбир колхозчига 404 меҳнат куни; Фарғона область, Тошлоқ районида ҳар гектардан ўртача 31,4 центнер пахта топширган Сталин номли колхозда—459 меҳнат куни; Тошкент область, Ўртачирчиқ районида ҳар гектардан 39,2 центнер пахта етиштирган „Полярная Звезда“ колхозида—500 дан кўпроқ меҳнат куни тўғри келди.

Жамоат ишлабчиқаришида ишга яроқли колхозчилардан унумли фойдаланиш—давлат планини тула ва ошириб бажариш учун, жамоат ҳўжалигини янада мустаҳкамлаш ва ривожлантириш учун кураш соҳасидаги энг муҳим шартдир.

Колхозчиларнинг иш унумини муттасил ошириб бориш учун: меҳнат интизомини ҳартарафлама мустаҳкамлаш, прогулчиларга ва дангасаларга қарши қаттиқ кураш олиб бориш, социалистик мусобақани ва стахановчилик ҳаракатини кенг йўлга қўйиш ҳамда далачилик ишларида шуғулланучи бригада а'золари учун зарур маданий-маиший шароитларни яратиш лозим.

3. ДОИМИЙ ИШЛАБЧИҚАРИШ БРИГАДАСИ

Партия ва ҳукуматимиз социалистик қишлоқ ҳўжалиги ишларини уюштириш соҳасидаги илғор тажрибаларни яқунлаб, 1932 йилдаёқ колхозларда меҳнатни уюштиришнинг асосий формаси сифатида доимий ишлабчиқариш бригадасини тавсия қилган эдилар. „Ишлабчиқариш бригадаси тўғри тузилган вақтда, у колхозларда МТСларнинг индустриаль техникасидан ва колхозларнинг ўзларидаги ишлабчиқариш воситаларидан унум-

блан ер участкалари бириктириб қўйилсин, шунингдек пичанзор, иш ҳайвонлари, қишлоқ хўжалик машиналари, транспорт воситалари ва ишлабчиқаришга зарур бўлган иморатлар ажратиб берилсин ҳамда бу бригадаларнинг составида қўнимсизликка йўл қўйилмасин”.

Колхозларда МТСнинг тракторлари ва мураккаб машиналари ишлатилиши муносабати блан, меҳнатни бригада асосида ташкил қилиш тобора такомиллашмоқда.

Бригадаларда МТСнинг трактор ва машиналарида ишлайдиган мутахассис колхозчиларнинг сони тобора кўпаймоқда. МТСнинг колхозларда ишлатилаётган мураккаб техникасидан унумли фойдаланиш учун бригадаларга яхшилаб тайёрланган катта сугориш участкалари ажратилиши керак. Бу катта участкалардаги тайёргарлик ва ёрдамчи ишларни бажариш учун кўп колхозчи бўлиши зарур.

Асосий ишлар етарли даражада машиналаштирилган бўлсада, бригадалардаги бирталай ишлар ҳозирча қўлда бажарилади. Қўлда бажариладиган ишлар машиналаштирилган ишлар блан бирлаштирилиб ўтказилади. Бу ишларни катта ер майдонларида зарур муддатларда бажариш учун ҳам кўпгина колхозчиларни ажратиш талаб қилинади. Демак, бригадаларда машиналаштирилган ишларнинг ҳажми кенгайтирилган сари бригадалар ҳам катталашаверади. Илғор колхозларнинг тажрибаларига кўра, МТСнинг илғор техникаси ишлатилаётган ва колхозчиларнинг меҳнати яхшироқ уюштирилган катта бригадаларда, майда бригадалардагига қараганда, кўпгина меҳнат тежалгани ҳолда, анча юқори пахта ҳосили олинади. Масалан, Тошкент областининг Янгийўл районидаги Свердлов номли илғор колхозда йириклаштирилган 2-нчи бригада 1951 йили 60 гектар ернинг ҳар гектаридан ўрта ҳисоб блан 42 центнердан пахта ҳосили олди. Бу бригада 1 гектар пахта майдонини ишлаш, ғўзани парвариш қилиш ва териб-йиғиб олиш учун 200 киши кўни сарфлади. Демак, 1 центнер пахтани етиштириш учун тахминан 5 киши кўни сарфланган бўлади. Бу бригадага қараганда кичикроқ бўлган 7-нчи бригада 45 гектар ернинг ҳар гектаридан 36 центнердан пахта ҳосили етиштирди. Лекин бу бригадада пахта майдонининг ҳар гектарига 240 киши кўни сарфланди. Бунда 1 центнер пахтани етиштириш учун тахминан 7 киши кўни сарфланган бўлади. Шу райондаги Сталин номли колхознинг йириклаштирилган 2-нчи бригадаси 63 гек-

тар ернинг ҳар гектаридан 46,2 центнердан пахта ҳосили олгани ҳолда, унга нисбатан кичикроқ бўлган 7-нчи бригада 42 гектар ернинг ҳар гектаридан анча кам — 34,8 центнердан пахта топширди.

Катта бригадаларда битта чопиқ трактори тўла ишлатилади, дала бригадаларининг ишлари МТС трактор бригадаларининг ишлари билан яхшироқ бирлаштирилиб ўтказилади. Илғор колхозларда доимий ишлабчиқариш бригадаларига ғўза-ўтдалали олмошлаб экиш еридан 80—100 гектар ер ажратиб берилади; бу ернинг 65—70 гектарига ғўза ва 20—25 гектарига кўпйиллик ўт экилади.

Бригада зарур билимларга эга бўлган 50—60 колхозчидан тузилади. Йириклаштирилган колхозларда 2—3 та олмошлаб экиш майдони ажратилиб, бу майдондан 3—5 гача бригадага ер участкалари берилади. Бу бригадаларга МТСнинг битта трактор бригадаси хизмат кўрсатади.

Янгийўл районидаги энг йирик колхозлардан бири бўлган „Коммунизм“ колхозида тўртта ғўза-ўтдалали олмошлаб экиш жорий қилинган. Ҳарқайси олмошлаб экиш ерининг майдони 300—400 гектар. Ҳарқайси олмошлаб экиш еридан доимий бригадаларга 3—4 та участка ажратиб берилган. Биринчи 9далали олмошлаб экиш ери 287 гектар бўлиб, бундан 6 далага ғўза ва 3 далага ўт экилади. Олмошлаб экиш еридаги даланнинг ўртача миқдори 32 гектар. Бу олмошлаб экиш еридан қўйидаги бригадаларга участкалар берилган: М. Юсупов бошлиқ бригада 1951 йили 60 гектар пахта ва 30 гектар ўт экиб, ҳар гектардан ўрта ҳисоб билан 43,4 центнердан пахта ҳосили олган; М. Пулатов бошлиқ иккинчи бригада 61 гектар пахта ва 30 гектар ўт экиб, ҳар гектардан 37,8 центнердан пахта ҳосили етиштирган ҳамда М. Жўраев бошлиқ учинчи бригада 71 гектар пахта ва 35 гектар ўт экиб, ҳар гектардан ўрта ҳисоб билан 38,3 центнердан пахта топширган.

Бу бригадаларнинг участкалари бош ариқлар ва колхознинг хўжалик марказлари ҳамда қулай қатнов йўллари билан яхши боғланган ерлардан иборат. Бу учта бригадага МТСнинг механик Н. И. Лисов бошлиқ трактор бригадаси хизмат қилади. Бригадаларда иккита гусеничали ер ҳайдаш трактори ва учта чопиқ трактори ишлатилган. Бу трактор бригадаси ишлаган участкаларнинг ҳар гектаридан ўрта ҳисоб билан 40 центнердан пахта ҳосили олинган.

Колхозларни ташкилий-хўжалик жиҳатидан янада мустаҳкамлаш соҳасидаги энг муҳим вазифа — доимий ишлабчиқариш бригадаларини туғри ташкил қилиш, ишларни яхшилаб планлаш ва раҳбарликни тобора яхшилаш асосида бу бригадаларнинг ролини ҳамда аҳамиятини ҳартарафлама кўтаришдан иборат. Уруш йилларида МТСларнинг колхозларга хизмат қилиш учун ажратиладиган машиналари камайиши сабабли, отулов ва колхозчиларнинг қўл кучи блан бажариладиган ишларнинг ҳажми бирмунча ошиб кетди. Шу муносабат блан бирталай колхозларда бригадалар ҳам кичрайди. Колхоз ишларини уруш сабабли юз берган вазиятга мослаб олиб бориш зарурлигини тушунмаслик орқасида, ба'зи ходимларимизда бригадаларни тамоман тугатиб, улар ўрнига звеноларни қолдириш керак деган фикр туғилди. Жумладан, Курск областининг колхозларида бригадалар тугатилиб, улар ўрнига звенолар қолдирилди. Бригадалардан ажратилиб тузилган звенолар, правардида кичик бригадаларга айланди. Пахтакор колхозларда ҳам ер майдонлари 15—20 гектар ва ундан озроқ бўлган кичик бригада-звенолар ташкил қилинди. Бригадалар ўрнига звенолар тузилиши муносабати блан колхозларда меҳнатни уюштириш ишлари ёмонлашди. Ҳатто уруш йиллари шароитида ҳам, майда бригада-звеноларнинг мавжудлиги колхоз правлениеси томонидан бригадаларга раҳбарлик қилиш ишлари сусайишига сабаб бўлди. Жумладан, даладаги оддий ишларни бажармай хўжалик ишлари блангина шуғулланидиган бригада-звено бошлиқларининг сони ҳаддан ташқари кўпайиб кетди, бригадалар колхозчилардан уларнинг касб-ҳунарларига қараб фойдаланиш ва меҳнатни туғри тақсимлаш имкониятидан маҳрум бўлди. Бригада-звенолардаги ишлар майда участкаларга бўлиниб бажарилабошлади. Бу нарса колхоз далаларида МТС нинг катта машиналардан фойдаланишига имкон бермади.

Тўртинчи сталинча бешйилликда қишлоқ хўжалиги кўпдан-кўп янги техника блан таъминланабошлади. Лекин колхозларда алоҳида звенолар шаклидаги майда бригадаларнинг мавжудлиги, қишлоқ хўжалик экинлари ҳосилини ошириш учун бу техникадан фойдаланишга жиддий тўсқинлик қилди.

Партия ва ҳукуматимиз колхозлардаги меҳнатни уюштириш соҳасидаги бу камчиликларни очиб бердилар. „Правда“ газетасининг 1950 йил 19 февраль сонисидаги бош мақоласида меҳ-

натни уюштириш қондаларини бузиш, я'ни бригадалар ўрнига звенолар тузиш колхозларга қанчалик катта зиён етказганлиги кўрсатиб берилди. „Бригадани звено блан бу хилда олмоштириш,— дейилади бу бош мақолада,— яхлит коллектив хўжаликни майда ишлабчиқариш ячейкаларига ажратиб юбориш, колхознинг куч ва воситаларини майдалаб юбориш, илғор техника ва коллектив меҳнат шаклидан якка меҳнатга, қўл меҳнатига қайтиши бўлар эди. Бу, йирик коллектив социалистик деҳқончиликнинг асосий негизларини бўшаштириш бўлар эди“¹.

Партиямизнинг кўрсатишича, асосий ишлар тамомила машиналаштирилган ғаллакорликдаги бригадаларда звенолар бўлиши колхозларда МТСнинг трактор, комбайн ва бошқа мураккаб машиналаридан унумли фойдаланишга имкон бермайди. Лекин, техника, сабзавот ва бошқа қатор оралари чопиладиган экинларнинг ба'зилари ҳали етарли даражада машиналаштирилмаганлиги сабабли, бу экинларни ишлайдиган бригадаларда звеноларни ҳозирча сақлаб қолиш ма'қул кўрилади. Бундай экинлар жумласига гуза киради. Пахтакор бригадалардаги колхозчиларнинг кўпчилиги қўлда бажариладиган оғир ишларни қилади. Бунини мисол блан кўрсатиб утамиз.

1951 йилги қишлоқ хўжалик ишларининг қизғин даврларида „Коммунизм“ колхозининг 5-нчи бригадасидаги колхозчилар меҳнатидан фойдаланиш нисбати қуйидагича бўлган (13-нчи жадвал).

Бу 5-нчи бригадада пахта майдони 70,8 гектардан иборат. Бу майдонни чигит экиш даврида 60 гача киши, гуза парвариши даврида — 70 гача киши ва йиғим-терим даврида ҳар куни 80—90 гача киши ишлаган. Қўл блан қилинадиган оғир ишларни бажариш учун бу кишилардан қуйидагича фойдаланилган: чигит экиш даврида—50 киши, гуза парвариши даврида 55—60 киши ва йиғим-терим даврида 70—80 киши ишлатилган.

Қўл блан қилинадиган қушимча оғир ишларни йил бўйи бажаруши колхозчилар етарли бўлганида, уларни звеноларга тақсимлаш талаб этилади. Гуза устида қўл блан қилинадиган ишларни бажариш учун бригадаларда звенолар тузилганида, иш сифатини текшириб туриш яхшиланади. Бу звеноларга пах-

¹ „Қизил Ўзбекистон“ газетаси, 1950 й., 23 февраль.

Ишларнинг номи	Қишлоқ хўжалик ишларининг айрим даврларида сарфланган меҳнат миқдори, ҳарқайси даврда қилинган ишларнинг умумий миқдорига нисбатан процент ҳисобида				
	Қишқи (январь-февраль ойидаги) ишлар	Чигит экинidan олдинги ва чигит экин вақтидаги (март-апрель ойидаги) ишлар	Экинларни парвариш қилиш (май-август ойидаги) ишлар	Ҳосилни териш ва қўз-ғи шудгор (сентябрь-декабрь ойидаги) ишлар	Йил ичида ўртачаси
1. МТСнинг трактор ва машиналарига қарашиш	—	1,4	2,8	0,6	1,4
2. От қўшилган қуролларда ишлаш	10,4	3,8	2,2	2,5	3,0
3. Қатор ораларини юмшатиш ва пахта теришда қўл блан бажарилган ишлар	89,6	89,1	84,0	91,7	88,4
4. Суғориш	—	2,5	6,8	0,7	3,1
5. Ёрдамчи ишлар	—	3,2	4,2	4,5	4,1
Жам'и	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

та экинлари бир йил ишлаш шарти блан бириктирилади. Ҳамма йириклаштирилган суғориш участкаларидаги пахта экинлари бригаданинг барча звеноларига гўза қаторларининг бўйига қарата ажратиб бериледи. Бу ҳолда бригаданинг ҳамма а'золари биргалашиб меҳнат қилади ва йириклаштирилган участкалар навбатма-навбат ишланади. Бригада а'золарининг биргалашиб ишлаши яхлит катта майдонларда қўл меҳнатини трактор ва машиналарининг ишлари блан боғлаб олиб боришга имкон беради. Айни вақтда бу усул асосий ишларни бажарган колхозчиларни аҳамияти камроқ ишлардан бўшатиб, бошқа ёрдамчи ишларга солиш йўли блан, колхозчилар ўртасида меҳнатни тўғри тақсимлашга ҳам имкон беради. Бригада а'золари биргалашиб ишлаганида бригада бошлиғи колхозчиларга яхши раҳбарлик қилаолади, колхозчилар ўртасида ташкилий-сиёсий ва маданий-оммавий ишларни кенгайтириб юбориш учун зарур шароитлар тугилади.

Агар звеноларга айрим йириклаштирилган участкалардаги пахта экинлари ажратиб берилса, бу ҳолда улар майда гуруҳларга ажралиб, алоҳида-алоҳида ишлашга мажбур бўладилар. Натижада, МТСнинг техникасидан етарли даражада фойдаланилмайди, бригадаларда машина, от ва қўл блан бажариладиган ишларнинг унуми жуда пасайиб кетади.

Пахта экинлари ғўза қаторларининг бўйига қарата ажратиб берилганида пахта териш машиналаридан унумли фойдаланилади, ҳарқайси звенога ажратиб берилган участкадаги пахта ҳосили алоҳида-алоҳида терилади. Ҳамма йириклаштирилган суғориш участкаларидаги пахта экинлари бригаданинг звеноларига бириктирилиб қўйилганида, ишлаш шароити бараварлашади. Звеноларга пахта ҳосили юзасидан бригада учун белгиланган топшириқнинг ярмига тенг келадиган миқдорда топшириқ берилади. Бу нарса алоҳида майда участкалардангина эмас, балки бригаданинг катта ер майдонидан юқори ҳосил олиш учун социалистик мусобақани ва стахановчилик ҳаракатини янада кенгроқ уюштиришга ёрдам беради.

Звеноларга 15—18 гектар пахта экини бириктирилади. Ҳарқайси звенога қўл ишлари блан шуғулланадиган 12—15 колхозчи ажратилади. Бригадада 3—4 звено бўлади. Звенога бошлиқ қилиб қўл ишлари учун белгиланган нормаларни ҳаммаша тўла ва ошириб бажарётган илғор колхозчи тайинланади. Звено бошлиғи звено а'золари блан биргалашиб ишлайди; звенога раҳбарлик қилганлиги учун унга звенодаги ҳамма колхозчилар ишлаган меҳнат кунларининг 2—3 проценти миқдоридида қўшимча меҳнат кунлари ёзилади. Звено бошлиғи бригада бошлиғининг барча кўрсатмаларини сўзсиз бажариш йўли блан звенога раҳбарлик қилади. Звенонинг энг биринчи вазифаси — қўлда қилинадиган ҳамма оғир ишларни юқори сифатли қилиб бажариш учун курашиш йўли блан, ўз участкасидаги топшириқларни вақтида ўтказиш ва юқори ҳосил олишдан иборатдир. Звено бошлиқлари бригада бошлиғининг раҳбарлик ишларига, бригададаги колхозчилар ва звенолар ўртасида социалистик мусобақани уюштириш ишларига кўмаклашиб турадиган энг яқин ёрдамчиларидир.

Звенолар ҳечқачон бригаданинг ўрини босаолмайди, чунки звенолар машиналаштирилмаган ишларни қўлда бажариш учун ташкил қилинади. „Фақат ишлабчиқариш бригадаси қишлоқ хужалигида йирик техникани ишлатиш учун кенг йул очиб

беради ва жамоат ишлабчиқариш воситаларидан тўла фойдаланиш ҳамда деҳқончилик маданиятини ошириш учун бутун шароитни туғдиради¹.

4. КОЛХОЗЛАРДА МЕҲНАТНИ НОРМАЛАШ

Қишлоқ хўжалик артелининг сталинча уставида: „Артелининг қишлоқ хўжалик ишлари ишбай асосида бажарилади“ дейилган. Ишбай деганда, битта ёки бирнеча колхозчига бир кунда бажариш учун белгиланган топшириқ тушунилади.

Ба'зи ишларни яхшироқ бажариш учун бир вақтнинг ўзida бирнеча колхозчи иштирок этиши талаб қилинади. Бундай ҳолда (масалан, участка бетини текислаш, даладаги тўнка ва буталарни кундаков қилиш, маҳаллий ўғитларни замбилда ташиб солиш ва ҳоказоларда кунлик топшириқ бирнеча колхозчилардан иборат группа учун белгиланади. Ишбайнинг бундай тури, я'ни бир вақтнинг ўзida бирнеча колхозчи иштирок этадиган иш, группали ишбай дейилади. Группали ишбай усули терим машинаси, ворохоочиститель, мураккаб молотилка сингари мураккаб машиналарда ишлашда ҳам қўлланилади.

Катта машиналарни ишлатиш учун биргина эмас, балки бирнеча колхозчи керак бўлганидан, колхозларда мураккаб техника жорий қилиниши билан группали ишбай усули тобора кўпроқ қўлланиши кўзга тутилади.

Ба'зи ишларнинг сифатини яхшироқ текшириб туриш ва ишунини оширишга имкон берадиган шароит яратиш учун, бундай ишларни бажаришда ҳарбир колхозчига алоҳида кундалик топшириқ белгилаш талаб қилинади. Ишбайнинг бундай тури, я'ни ҳар колхозчи томонидан алоҳида бажариладиган ва ҳар колхозчи бажарган ишнинг миқдор ҳамда сифатини алоҳида учётга олиб бориш мумкин бўлган тури, якка (индивидуаль) ишбай дейилади. Пахтачиликда ҳозирча машиналаштирилмаган қишлоқ хўжалик ишларининг анчагина қисми (ғўзани яганалаш, кетмон чопиғи, сугориш, пахтаи қўлда териш, ғўзани чекавка қилиш ва ҳоказолар) якка ишбай асосида бажарилади.

Қишлоқ хўжалик артели уставининг 15-нчи моддасида бундай дейилган: „Барча қишлоқ хўжалик ишларининг нормалари ва ҳар ишга қанча меҳнат кунни берилиши артель правление-

¹ „Қизил Ўзбекистон“ газетаси, 1950 й., 23 февраль.

си томонидан белгиланиб, колхозчиларнинг умумий мажлисида тасдиқланади.

Ҳарбир иш учун, от-улов, машина ва ерларнинг аҳволи ҳисобга олиниб, астойдил ва ҳалол меҳнат қиладиган колхозчи бажарадиган даражада норма белгиланади“.

Меҳнатни нормалашда колхозларга ёрдамлашиш мақсалида, колхозларнинг қишлоқ хўжалик ишларида қўлланиш учун ҳукумат томонидан вақти-вақти билан иш нормалари тавсия қилинади. Масалан, СССР Министрлар Совети 1948 йил 19 апрельда „Колхозларда меҳнатнинг уюштирилишини яхшилаш, меҳнат унумини ошириш ва меҳнат ҳақи тўлашни тартибга солиш чоралари тўғрисида“ деб чиқарган қарорида колхозлар учун тахминий иш нормалари ва ишларнинг меҳнат кунни ҳисобидаги ягона баҳолари тавсия қилинди. Ҳарбир колхозчи ўз нормаларини белгиллаганида колхоздаги иш шароитига қараб ўша тахминий нормалар қўлланиши лозим.

Иш нормалари кўп йилларгача ўзгармай қолиши мумкин эмас. Техниканинг ривожланиши, колхозларда меҳнатни уюштириш ва раҳбарлик ишлари яхшиланиши, социалистик мусобақа ва стахановчилик ҳаракати тобора авж олиши муносабати билан, колхозларнинг ҳархил қишлоқ хўжалик ишларини бажариш нормалари оширилаверади. Иш нормаларини тўғри белгилаш — колхозлардаги меҳнат унумини ошириш учун зарур бўлган энг муҳим шартдир.

Ҳукуматимиз ўзининг ўша 1948 йилги қарорида меҳнат унумини белгиланган нормалардан кўра оширишга эришган колхозларга иш нормаларини янада оширишни тавсия қилган эди. Эндilikда колхозларимиз 1948 йилдаги тахминий нормаларга қараганда анча оширилган иш нормаларини белгиламоқдалар. Иш нормаларини бундай оширишга колхозларда ишлатилаётган техниканинг ривожланиши ва меҳнатнинг тобора яхшироқ уюштирилиши сабаб бўлмоқда. Эндilikда колхозларимиз, илғор колхозчиларнинг тажрибаларини ҳисобга олиб, иш нормаларини янада оширмоқлари керак.

Колхозларда иш нормалари қишлоқ хўжалик мутахассисларининг, бригада ва звено бошлиқларининг ҳамда илғор колхозчиларининг иштироки билан белгиланади. Иттифоқ ҳукумати колхозларда меҳнатни нормалаш масаласига жуда қатта эътибор бериб, ўзининг 1948 йил 19 апрель қарорида: „Иш нормалари ва меҳнат кунлари билан ҳисобланадиган иш баҳо-

лари колхозчиларнинг умумий мажлисларида таслиқлансин ва назорат тартибида райиждрокомларда кўриб чиқилсин" деган тўқлифни қилди. Колхозларда жорий қилинадиган нормаларни райиждрокомларда кўриб чиқиш, колхозлардаги меҳнатни тўғри нормалаш учун имкон беради. СССР Министрлар Совети ўзининг шу 19 апрель қарорида яна қуйидагиларни уқдириб ўтди: "Колхозларда қўлланилаётган иш нормаларининг бажарилишини йил сайин текшириб ва уларни қайта кўриб туриш зарур деб ҳисоблансин. Агар амалдаги иш нормалари эришилган меҳнат унуми даражасига қараганда кам деб топилса, колхозчиларнинг умумий мажлис қарорига мувофиқ, бундай нормалар оширилсин".

Иш нормаларини тўғри белгилашда колхозчиларнинг меҳнатини ва МТС машиналари билан бажариладиган ишларни нормалаш усулларини ўрганиш жуда муҳимдир. Машинада бажариладиган ишларни ва колхозчиларнинг меҳнатини тўғри нормалаш учун иш кунининг айрим вақтларида бажариладиган ҳамма ишларни синчиклаб ўрганмоқ керак. Иш кунини ўрганишда колхозчи қанча вақт ишлаганлигини ва қанча вақт дам олганлигини, вақтни беҳудага сарфлаган ёки сарфламаганлигини (иш жойини кўрсатиб бериши, янги топшириқ олиш учун бригада бошлигининг келишини кутиб туришини, бир иш жойидан иккинчисига ўтишини ва ҳоказоларни) яхши билиб оломоқ лозим. Колхозчининг иш кунини соатга қараб ўқётга олиб бориш йўли билан, унинг умуман қанча вақт ишлаганлигини ва бу иш учун ҳақиқатан қанча вақт сарфлаганлигини аниқлаш мумкин.

Колхозчининг иш кундаги вақтнинг сарфланишини ўқётга олиб бориш илғор тажрибани ва ишдаги камчиликларни аниқлаб олиш учун қанчалик ёрдам берганлигини кўрсатиш мақсадида, Тошкент область, Оржоникидзе районидаги „Қизил Ўзбекистон“ колхозида ўтказилган тажриба натижаларини келтирамиз. Бу колхозда 1952 йил 28 июньда ғўзани учинчи марта чопиқ қилаётган бир группа колхозчиларнинг иш кунини ўқётга олиб борилган. Чопиқ иши ғўзани ўсув даврида иккинчи марта сугоргандан кейин ўтказилиб, қатор оралари трактор культиватори билан ишланган. Бу группда 7 та колхозчи ишлаган. Группдаги колхозчилар ҳаммаси бир вақтда ишга тушмай, турли вақтда ишга тушган. Масалан, колхозчи Аҳмаджонова ҳаммадан олдин — эрталаб соат 6-ю 10 минутда ишга

тушган бўлса, колхозчи Нурматова ишга ҳаммадан кейин — эрталаб соат 8-у 50 минутда тушган. Группадаги ҳамма колхозчилар ишни бир вақтда — кеч соат 9 да тамомлаганлар.

Умуман олганимизда, Аҳмаджонова 14 соат 50 минут ва Нурматова 12 соат 10 минут далада бўлган. Иш кундаги вақтнинг кўпроқ қисми дам олиш учун сарфланган. Аҳмаджонованинг 7 соат 5 минут ва Нурматованинг 7 соат 25 минут вақти дам олишга кетган. Ишга сарф этилган вақтга келсак, Аҳмаджонова 7 соат 45 минут вақтини ёки иш кунининг атиги ярмисини, Нурматова эса — 4 соат 45 минут вақтини ёки иш кунининг фақат 33 процентини ишга сарфлаган, натижада Аҳмаджонованинг кунлик иш нормаси 0,24 гектарни ёки амалдаги норманинг 200 процентини, Нурматованинг иш нормаси эса атиги 0,096 гектарни ёки амалдаги норманинг 80 процентини ташкил қилган.

Бунда колхозчи Нурматова ўз иш кунидан унумсиз фойдаланганлиги равшан кўриниб туради, чунки ишлаш учун сарфлаган вақтига қараганда 2 ҳисса кўпроқ вақтни дам олишга сарф қилган. Агар у 8 соат иш қилса, нормасини камида 150 процент бажарган бўлар эди. Дала ишларининг қизғин даврида колхозчилар ҳар куни 10 соатдан ҳам ишлайдилар. Демак, бундай ҳолда колхозчи Аҳмаджонова ўз нормасини янада ошиқроқ бажараолган бўлар эди.

Бу мисолга қараганимизда, чопиқ учун белгиланган иш нормаси жуда паст эканлиги ва колхозчилар бу нормани осонгина ошириб бажарганлари кўринади. Бундай норма меҳнат унумини ошириш воситаси бўлмай, балки бригададаги меҳнатни тўғри ташкил қилишга халақит берганлиги кўриниб туради. Бу ҳулосанинг тўғрилиги ўша группадаги бошқа колхозчиларнинг иш тажрибаси билан ҳам исботланади. Масалан, колхозчи Каримова далада 14 соат 35 минут бўлганида 5 соат 56 минут вақтини иш учун ва 8 соат 39 минут вақтини дам олиш учун сарфлаб, 0,14 гектар ерни чопиқ қилган ёки нормасини 120 процент бажарган.

Демак, меҳнат унумини янада оширмоқ учун трактор культивациясидан кейин ўтказиладиган чопиқ нормасини 0,18 гектар қилиб белгилаш ёки бир ярим ҳисса ошириш керак бўлган. Бу мисол, колхозларда илгор иш нормаларини жорий қилиш учун иш кунини ўрганиш жуда муҳим тадбир эканлигини кўрсатади.

Колхоздаги меҳнат куни. Колхозда бажарилган иш натижалари меҳнат куни билан баҳоланади. Бошқача айтганимизда, ҳарбир колхозчи томонидан жамоат хўжалигига сарфланган меҳнат миқдори меҳнат куни билан улчанади. Айни вақтда меҳнат куни колхозчилар ўртасида меҳнат интизомини мустаҳкамлашга ҳам ёрдам беради. Колхозчилар ўз меҳнатлари учун маҳсулот ва пул билан тегишли даромадларни ишлаган меҳнат кунларига ярашаоладилар.

Ўртоқ Сталин, ўзи ижод қилган меҳнат кунининг колхоздаги аҳамиятини таърифлаб, бундай деди: „Колхоз меҳнат кунини расм қилди. Меҳнат кунининг маъноси нима? Меҳнат куни деганда — эркак ҳам, хотин ҳам баббаравар, кимки меҳнат кунини қанча кўп ишласа, ҳақни ҳам шунча кўп олади“¹.

Меҳнат кунлари колхозчиларнинг меҳнатини ҳисобга олиб бориш, колхоз ишлабчиқаришига қанчалик қатнашаётганликларини назорат қилиб туриш ҳамда даромадларни ҳар колхозчининг ишлаган меҳнат кунларига яраша тақсимлаш учун энг яхши ултов бўлди. Меҳнат куни эркак ва хотин-қиз колхозчиларнинг меҳнатини тенглаштирди.

Ўртоқ Сталин илғор лавлагикор хотин-қизларни қабул қилганида колхозлар меҳнат кунларини жорий этиш йули билан хотин-қизларни мустақилликка чиқарганликларини кўрсатиб берди. Чиндан ҳам, даромадларни ҳар колхозчининг ишлаган меҳнат кунлари сонига яраша тақсимлаш ишга яроқли ҳамма колхозчиларни, жумладан кекса ва усмирларни колхознинг жамоат ишларига астойдил қатнашаш учун манфаатдор қилди.

Қишлоқ хўжалик артели уставининг 15-нчи моддасига мувофиқ: „Ҳарбир иш, масалан: бир гектар ерни ҳайдаш, бир гектар ерга экиш, бир гектар гузани чопиш, бир тонна дон янчиш, бир центнер лавлаг қазниш, бир гектарнинг зигирпоясини титиш, бир гектарнинг зигирпоясини ивитиш, бир литр сут соғиш ва шу сингари ишлар, ишловчининг талаб қилинадиган малакасига қараб, ҳарбир ишнинг оғирлиги, енгиллиги ва артель учун муҳимлигига қараб меҳнат кунлари ҳисобида баҳоланади“.

Колхозларда бажариладиган ишлар муҳимлик даражасига, уларни бажаришнинг оғирлиги ва мураккаблигига қараб фарқ қилади.

¹ В. И. Ленин ва И. В. Сталин, ВКП(б) тарихини ўрганишга доир асарлар тўплами, 3 том, 1938 й., 642 бет.

Ба'зи ишлар оғир ва ба'зилари енгил бўлади. Мураккаб бўлмаган — енгил ишларни тайёрланмаган киши ҳам бажараверади, аммо мураккаб ва муҳим ишларни бажариш учун тажрибакор ва тайёрланган колхозчиларни танлаш керак бўлади. Ишларнинг бажарилиш тартибига (оғир-енгиллигига) ва ҳўжалик учун муҳимлик даражасига қараб, колхозларда бажариладиган ишлар 9 гурўплага бўлинади.

1-нчи гурўппа ишларининг бир нормасини бажарганлик учун 0,50 меҳнат куни ёзилади. Бу гурўппага: даладаги бегона ўтларни куйдириб юбориш, қоп-қанорларни ямаш ва тикиш, омбор ва қўртхоналарни дезинфекция қилиш сингари енгил ишлар киради.

9-нчи гурўппа ишларининг бир нормасини бажарганлик учун 2,50 меҳнат куни ёзилади. Бу гурўппага: ғўза ва бошқа экинларни кечалари суғориш, мураккаб молотилканинг барабанига янчиладиган ғаллани солиб туриш, лобогрейка блан ўрилган ғалла ва уруғлик ўтни лобогрейкадан иргитиб туриш сингари оғир ва махсус малака талаб қиладиган ишлар киради.

Демак, мураккаб ва муҳим ишларни бажарганлик учун меҳнат кунлари юқорироқ баҳолар блан ҳисобланиб ёзилади. Пахта устида бажариладиган ишларининг муҳимлиги ва юқори сифатли қилиб бажарилиши зарурлиги э'тиборга олиндиб, бу ишлар юқори гурўппаларга киргизилган.

Қишлоқ ҳўжалик артелининг уставига мувофиқ, сифатсиз бажарилган иш янгидан бажарилади ва бунинг учун меҳнат кунлари ёзилмайди.

Ҳарбир колхозчининг бажарган ишини ҳар куни бригада бошлиғи ўзи қабул қилиб олади.

Бригада бошлиғи бажарилган ишнинг сифатини текширганидан кейин, унинг ҳажминини аниқ қилиб белгилаши ҳамда амалдаги норма ва баҳоларга мувофиқ бу иш учун тегишли меҳнат кунларини ҳисоблаб ёзиши керак. СССР Министрлар Советининг 1948 йил 19 апрель қарориди бундай дейилган: „Колхоз правленнеларига таклиф этилсинки, дала ишларининг сифати устидан қаттиқ назорат қилиб турилсин, шу блан бирга ишлабчиқариш бригада бошлиқлари томонидан ҳарбир колхозчининг бажарган ишларини кун сайин ҳисобга олиб ва колхозчи ишлаган меҳнат кунларини колхозчининг меҳнат дафтарчасига ёзиб бориш тартибига амал қилинсин; колхоз

раиси бригадалардан ишни энг ками ҳар ҳафтада бир марта қабул қилиб турсин.

5. КОЛХОЗЛАРДА МЕҲНАТ КУНЛАРИНИ ПЛАНЛАШ

Колхоз правлениелари меҳнат кунларининг тежаб сарфланишини таъминлашлари лозим. Ҳарбир колхозда йиллик ишлаб-чиқариш планини ва кирим-чиқим сметасини тузиш блан бир вақтда меҳнат кунларини сарфлаш плани ҳам ишлаб чиқилади. Меҳнат кунларини сарфлаш плани: ҳарқайси бригада ва звенодаги экинларнинг ҳарбир тури учун, ҳарқайси чорвачилик фермасидаги молларнинг ҳарбир тури ва колхоз хўжалигининг бошқа тармоқлари учун тузилади. СССР Министрлар Советининг 1948 йил 19 апрель қарорида колхозларга меҳнат кунларининг сарфланишини қуйидагича планлаш тавсия этилади: „Меҳнат кунларини сарфлаш планлари умуман колхоз бўйича ҳам, шунингдек айрим бригада, звено ва чорвачилик фермалари бўйича ҳам экин майдонлари, ҳосил олиш ва чорвачиликни ривожлантириш юзасидан давлат планида белгиланган топшириқларга, колхозда қабул қилинган иш нормаларига ва меҳнат куни блан ҳисобланадиган иш баҳоларига асосан тузилиб, колхозчиларнинг умумий мажлисида тасдиқлансин. Ҳарбир бригада ва звено учун меҳнат кунларини сарфлаш планини тузган вақтда ишларнинг қанчалик машиналаштирилганлиги, ерларнинг хилма-хиллиги ва уларни ўт босган-босмаганлиги, уларга илгари қандай экинлар экилганлиги ва экиладиган экинларнинг сорт хусусиятлари эътиборга олинсин. Колхозларда меҳнат кунларини сарфлаш планларини тузишга бригада ва звено бошлиқлари ҳамда илгор колхозчилар жалб қилинсин“.

Ҳарбир бригададаги экинлар учун меҳнат кунларини сарфлаш планлари тузилиши туфайли, колхозларда меҳнат кунларининг сарфланиши анчагина тартибга солиниди. Бригадалар меҳнат кунларини сарфлаш учун қабул этилган планларга амал қилишлари натижасида, меҳнат кунлари анча тежаб сарфланишидан ташқари, агротехника тадбирлари ҳамда анчагина сифатли қилиниб ва белгиланган муддатларда бажариладиган бўлди.

Тошкент область, Янгийул районидаги „Коммунизм“ колхозида меҳнат кунларининг сарфланишини планлаш туфайли, бригадаларнинг мўл-кўл пахта ҳосили етиштириш учун олиб бораётган курашлари анча енгиллашмоқда. Мисол учун, бу

колхознинг 1950 йили ҳар гектардан 40 центер пахта топширган 10-нчи бригадасида меҳнат кунларининг сарфланиши тўғрисидаги маълумотларни кўрсатиб ўтамиз (14-нчи жадвал).

14-нчи жадвал

„Коммунизм“ колхозининг 10-нчи бригадасида 1950 йили меҳнат кунларининг сарфланиши

Тартиб номерлари	Ишларнинг номи	Планга мувофиқ сарфланиши керак		Ҳақиқатан сарфланган	
		Киши кунлари	Меҳнат кунлари	Киши кунлари	Меҳнат кунлари
	I. Чигит экишдан олдинги ишлар				
1	Ирригация-мелиорация ишлари	1,5	2,7	4,8	4,2
2	Ерларни чигит экишга тайёрлаш	3,9	6,8	12,1	8,9
3	Ўғитлаш	7,8	9,8	15,0	16,7
4	Бошқалар	1,0	0,7	1,5	1,1
	Жам'и	14,2	20,0	33,4	29,9
	II. Экиш ишлари				
5	Чигит экиш	0,6	0,8	7,7	3,9
6	Хатосига экиш ва қўчат ўтқазини	0,5	0,6	1,0	0,9
	Жам'и	1,1	1,4	8,7	4,8
	III. Ғўза қатор ораларини ишлаш				
7	Ғўза майсаларини яганалаш	6,5	13,0	10,8	13,3
8	Культивация қилиш ва сўғориш эгатларини олиш	4,3	6,4	4,1	5,2
9	Ирригация-мелиорация ишлари	1,1	2,0	0,1	0,3
10	Сўғориш	4,5	9,0	7,3	8,0
11	Чопиқ	42,1	73,5	47,3	65,1
12	Ўғитларни тайёрлаш ва далаларга солиш	0,6	0,7	3,8	3,7
13	Ўсимлик зараркунадаларига қарши кураш	1,8	2,8	5,1	4,8
14	Ғўзани чеканка қилиш	5,0	6,2	4,9	6,0
15	Бошқа ишлар	6,2	5,3	14,4	8,3
	Жам'и	72,1	118,9	97,8	114,7

Тартиб но- мари	Ишларнинг номи	Планга мувофиқ сарфланиши керак		Ҳақиқатан сарф- ланган	
		Киши кунлари	Меҳнат кунлари	Киши кунлари	Меҳнат кунлари
	IV. Йиғим-терим ишлари				
16	Пахтани қўлда териш . . .	57,8	100,8	43,2	81,2
17	Пахтани машинада териш ва бу иш билан боғлиқ бўлган ҳам- ма меҳнат чиқимлари	—	—	5,8	10,9
18	Кўрак териш	8,5	14,9	15,4	17,5
19	Пахтани қуритиш	3,3	4,9	3,6	6,1
20	Кўрак чувиш	0,3	0,5	2,3	3,0
21	Пахтани қоplash	3,3	3,4	3,2	4,1
22	Пахтани ташитиш	4,0	3,1	7,6	7,8
23	Кузги шудгор олдидаги ўғит солиш	0,2	0,2	1,1	0,8
24	Кузги шудгор ва бошиқалар	3,4	2,6	5,1	3,2
	Жам'и . . .	80,8	130,4	87,3	134,6
	Ҳаммаси . .	168,2	270,7	227,2	284,0

Бу 10-нчи бригадада ҳар гектар пахта экинига ўрта ҳисобдан 270,7 меҳнат кунини сарфлаш мўлжалланган, ҳақиқатда эса 284 меҳнат кунини сарфланган. Бу нарсани меҳнат кунларининг сарфлаш планига бригада аниқ амал қилганлигини ва мўл пахта экинига етиштиришга имкон берадиган агротехника тадбирларини тўғри планлаштирилганлигини кўрсатади.

Колхозлар меҳнат кунларини тежаб ва тўғри сарфлаш ҳақида ғамхўрлик қилмоқлари лозим.

Колхознинг меҳнат имкониятларидан тўғри фойдаланганлиги киши кунларининг сарфланишига қараб ҳам баҳоланади. "Коммунизм" колхозининг 10-нчи бригадасида киши кунлари бригадани меҳнат анча ортиқ сарфланишига йўл қўйилган. Бундан кўра бригада пахта экинининг ҳар гектары учун 168,2 киши кунини сарфлаши керак бўлгани ҳолда, ҳақиқатда 227,2 киши кунини, ёки 35 процент ортиқ сарфланган. Киши кунларининг ортиқча сарфланишига, асосан, бригададаги ишлар қониқарсиз уюштирилиши сабаб бўлган. Масалан, киши кунларини чигит экишга тайёрлаш ишлари учун 3,9 киши кунини сарфлаш мўлжаллангани, ҳақиқатда эса 12,1 ёки 3 ҳисса ортиқ киши кунини сарфланган. Бунга ерни трактор билан ҳай-

дашда йўл қўйилган камчиликлар ҳамда эрта кўкламги боро-
налэш ўз вақтида бажарилмаганлиги сабабчи бўлган. Меҳнат-
нинг ортиқча сарфланишига фақат чигит экинш давридагина
эмас, ғўзани парвариш қилиш даврида ва бошқа иккинчи да-
ражали ишларда ҳам йўл қўйилган.

Меҳнатнинг ортиқча сарфланишига қарши кураш — колхоз-
ларда меҳнатни тўғри уюштириш соҳасидаги энг муҳим шарт-
дир. СССР Министрлар Советининг 1948 йил 19 апрель қарорида
бундай дейилган: „Колхоз правлениелари ва тафтиш комис-
сияларига меҳнат кунларининг тўғри ёзилиши устидан контроль-
лик қилиб туриш ва ёзилган меҳнат кунлари сонини ҳарбир
бригада, звенога ва фермада, экинлар устида, бинокорлик
об'ектларида бажарилган ишларга ҳамда ма'мурий ва умумий
хизматдаги ходимларга ҳақ тўлаш учун планда кўрсатилган
меҳнат кунлари сони билан солиштириб, текшириб чиқиш тав-
сия этилсин; бу иш ҳар кварталда камида бир марта ва йил
охирида даромадларини тақсимлаш олдидан қилинсин. Меҳнат
кунларининг ёзилишини текшириш вақтида меҳнат кунларини
ортиқча сарфлаш ҳамда планда кўрсатилган агротехника ва
зоотехника тадбирларининг бажарилмай қолиш сабаблари ва
бунинг учун айбдор бўлган кишилар аниқлансин. Текшириш
натижалари тўғрисида колхозчиларнинг умумий мажлисига
доклад қилинсин ва тегишли таклифлар киргизилсин“.

Меҳнат кунларининг тўғри сарфланиши ва план билан бел-
гиланган агротехник тадбирларининг бажарилиши устидан на-
зорат қилиб туриш қанчалик муҳим иш эканлиги Тошкент
область, Янгийўл районидаги Фрунзе номли колхозда юз бер-
ган фактлардан равшан кўриниб туради. Бу колхозда
1951 йили меҳнат кунлари ошиқча сарфланишига йўл қўйилганли-
ги сабабли, 1-ичи бригадада 1 гектар пахта экинига планда
белгиланган 250 меҳнат кунини ўрнига 382 меҳнат кунини сарфлан-
ган. Шу бригаданинг ўзида кўклам фаслида 63 ёки планда
кўрсатилгандагига қараганда 3 ҳисса ортиқ меҳнат кунини сарф-
ланган.

Меҳнат кунлари ортиқча сарфланишига асосий ишлар ма-
шиналаштирилган бу даврда кўпгина ишларнинг қўлда бажар-
илиши сабаб бўлган. Ғўзани парвариш қилиш даврида суғо-
риш ёғатларини от оқучниклари билан очиш ва қатор ораларини
от культиватори билан ишлаш учун ҳар гектарга 23 меҳнат
кунини сарфланган. Агар тракторлардан яхшироқ фойдаланилса,

у чиқимларни 5—6 меҳнат кунигача ёки 4 ҳисса камайтириш мумкин бўлар эди.

Шу колхознинг 2-нчи бригадасида 1 гектар пахта экинини парвариш қилиш учун 430 меҳнат куни ва 1 гектар ерга маҳаллий ўғит солиш учун 55 меҳнат куни сарфланган. Бу чиқим планда белгиланган нормадан 5—6 ҳисса ошиб кетган. Меҳнат кунлари бундай ошиқча сарфланишига бригада бошлиғи бажарилган ишларнинг ҳажмини аниқ ҳисобга олмасдан меҳнат кунларини ёзавериши сабаб бўлган.

СССР Министрлар Советининг 1948 йил 19 апрель қарорида колхоз правлениеларига бригада бошлиқлари ва ферма мудирлари томонидан меҳнат кунлари туғри ҳисобланиб ёзилишини изчиллик билан текшириб туриш тавсия қилинади. Бу қарорда бундай дейилган: „Бригада бошлиқлари ва ферма мудирлари ўзбошимчалик қилиб иш нормаларини камайтирганликлари, иш баҳоларини оширганликлари, бажарилган ишларни нотўғри ўлчаганликлари ва аниқ ҳисобга олмаганликлари натижасида меҳнат кунларини нотўғри ёзиб қўйганликлари, шунингдек сифатсиз қилиб бажарилган ва қайта ишланиши лозим бўлган ишларга меҳнат кунлари ёзилганлиги аниқланган тақдирда, бу меҳнат кунлари қонунга хилоф равишда қайси колхозчиларга ёзилган бўлса, нотўғри ёзилган меҳнат кунларини шу колхозчилардан ўчириб ташлаш колхоз правлениеларига тавсия қилинсин. Бундан ташқари меҳнат кунларини нотўғри ёзилган бригада бошлиғи ёки ферма мудиридан, колхоз правлениесининг қарорига мувофиқ 5 кунгача меҳнат кунлари ўчириб ташлансин.

Ҳосилни оширишга ёки сақлаб қолишга ёрдам берадиган, лекин меҳнат кунларини сарфлаш планида кўрсатилмаган қўшимча ишларни бажариш зарур бўлиб қолган тақдирда, колхоз раиси бундай ишларни бажаришга рухсат бериши лозим. Қўшимча ишларни бажариш учун сарфланган меҳнат кунларининг сони кейинчалик колхозчиларнинг умумий мажлисида тасдиқланиши керак“.

6. КОЛХОЗЧИЛАРНИНГ МЕҲНАТ ҲАҚИ

Колхозларда меҳнат ҳақи социалистик принципда туланади, яъни ким кўпроқ ва яхшироқ ишласа, шу киши ўз меҳнати учун юқорироқ ҳақ олади. Колхозчиларнинг меҳнат ҳақи йил

ичида бажарилган ишлар учун ҳисобланиб ёзиладиган меҳнат кунлари блан белгиланади. Колхозчи қанча кўп меҳнат кунни ишласа, колхоздан маҳсулот ва пул блан тегишли даромадларни шунчалик кўп олади. Колхозчи томонидан йил ичида ишланган меҳнат кунларининг сони даромадларни тақсимлашгача аниқланади. Меҳнат кунларининг сонини аниқлашда колхозчи ишлаган бригада ва звеноларда ҳамда фермаларда экин ҳосили ва чорвачилик маҳсулоти олиш плани қанчалик бажарилганлиги эътиборга олинади. Меҳнат кунлари юзасидан тўланадиган ҳақ — колхозчиларнинг асосий меҳнат ҳақидир.

Колхозчилар, асосий меҳнат ҳақидан ташқари, бригада, звено ва фермаларда, я'ни ўзлари ишлаган жойида экин ҳосилини ва чорвачилик маҳсулотини оширганлик учун қўшимча ҳақ ҳам оладилар.

Колхозчиларга тегишли қўшимча ҳақ маҳсулот ёки пул блан тўланади. Бу ҳақ бригада, звенога бириктирилган экинлардан ёки фермадаги моллардан планга қараганда ошиқча олинган маҳсулот учун берилади.

Колхозчиларнинг асосий маҳсулот ҳақи. Колхозчиларга тегишли асосий меҳнат ҳақини ҳисоблаш принципи СССР Министрлар Советининг 1948 йил 19 апрель қарорида белгиланган.

СССР Министрлар Советининг 1948 йил 19 апрель қарорига мувофиқ, колхозлар колхозчиларнинг умумий мажлис қарорларига асосан бригадаларда меҳнат кунларини ёзиш ва ўчириш учун қуйидаги тартибни қўлланадилар:

а) бригада ўзига бириктириб қўйилган бир экиндан ёки бирхил экинлар группасидан ҳосил олиш планини ошириб бажарганида, планининг оширилиб бажарилган ҳарбир проценти учун шу экинга ёки бирхил экинлар группасига сарфланган меҳнат кунлари сонининг бир проценти миқдорида қўшимча меҳнат кунлари ёзилади;

б) ўзига бириктириб қўйилган бир экиндан ёки бирхил экинлар группасидан ҳосил олиш планини кам бажарган бригададан, планининг бажарилмай қолган ҳарбир проценти учун шу экинга ёки бирхил экинлар группасига бригада сарфлаган меҳнат кунларининг бир проценти миқдорида меҳнат кунлари ўчирилади; лекин бу ўчирилган меҳнат кунлари шу бригадага ёзилган умумий меҳнат кунлари сонининг 25 процентидан ошиқ бўлмаслиги шарт;

в) ўзига бириктириб қўйилган бир экиндан ёки бирхил экинлар группасидан ҳосил олиш планини бажарган бригадага, унинг шу экин учун ёки бирхил экинлар группаси учун сарфлаган ҳамма меҳнат кунлари ёзилди.

Агар бригада, звеноларга бириктириб қўйилган техника экинлари ва қатор оралари чопиладиган экинлар бўлса, меҳнат кунларини ёзиш ва ўчиришнинг юқорида кўрсатилган тартиби бригадага нисбатан қўлланилмай, балки звенога нисбатан қўлланилади. Пахтакор колхозларнинг бригадаларида пахта экинларини парвариш қиладиган звенолар бўлиши муносабати билан, бу ҳолда пахтакор колхозларда жорий этилади.

Меҳнат кунларини звеноларга ёзиш ва тақсимлашнинг бу усули 1951 йили Янгийўл районидаги „Коммунизм“ колхозида қўлланилган. 11-нчи бригаданинг 1-нчи звеноси планга мувофиқ ҳар гектардан 42,8 центнердан пахта ҳосили олиш керак бўлгани ҳолда, 60 центнердан ҳосил олган ва планини 140 процент бажарган. Ўзига бириктириб қўйилган 8 гектар ердан бу ҳосилни олиш учун звено 3162 меҳнат куни сарфлаган. Пахта етиштириш планини 40 процент ошириб бажарганлиги учун звенога 1264 қўшимча меҳнат куни ёзилган. Шундай қилиб, даромадларни тақсимлаш учун бу звенога ҳаммаси бўлиб 4426 меҳнат куни тасдиқланган.

„Коммунизм“ колхозининг 17-нчи бригадасидаги 1-нчи звено планга кўра ҳар гектардан 25,2 центнердан пахта ҳосили олиш ўринга атиги 17,2 центнердан олган, яъни планини 67,8 процент бажарган. Бу звено пахта экинни устида бир йил ишлагани учун, унга 3798 меҳнат куни ёзилган. Планини бажармагани учун звенодан 25 процент, ёки 967 меҳнат куни ўчирилган. Даромадни тақсимлаш учун бу звенога 2902 меҳнат куни тасдиқланган.

Бригадага пахтадан бошқа экинлар ҳам бириктирилган ва улар бутун бригада томонидан ишланадиган бўлса, бу ҳолда меҳнат кунлари ҳарқайси экин учун алоҳида ва бутун бригада бўйича ҳисобланади.

Колхозчиларнинг умумий мажлиси қарорига мувофиқ, колхознинг конкрет ишлабчиқариш шароитлари эътиборга оlinиб, йил охирида бригада, звеноларга қўшимча меҳнат кунлари ёзиш ёки уларга ёзилган меҳнат кунларининг бир қисmini ўчириш учун бошқача тартиб қўлланилиши ҳам мумкин. Бу ҳолда бригада ва звеноларнинг иш натижаси улар учун бел-

гиланган планининг бажарилиши даражасига қараб баҳоланмай, балки ҳосил олиш плани ўрта ҳисоб блан колхоз бўйича бажарилишига қараб баҳоланади. Бу усул қўлланилганида, бригада ёки звено (агар звенолар бўлса) ўзининг пахта ҳосили олиш планини ўрта ҳисоб блан колхозда пахта етиштириш планига нисбатан неча процент кўпроқ (камроқ) қилиб бажарса, бу бригада ёки звенога ёзиладиган меҳнат кунлари шунча процент оширилади ёхуд камайтирилади. Бригада ёки звенодан ўчириладиган меҳнат кунларининг сонин, шу бригада ёки звенонинг пахта экинин устида йил бўйи ишлаган меҳнат кунларини сонига нисбатан 25 процентдан ортиқ бўлмаслиги шарт.

Ўзлари учун белгиланган ҳосил олиш планини тўла ёки ошириб бажарган бригада ёки звенолардан, гарчи бу бажариш колхоз бўйича белгиланган ўртача процентдан камроқ бўлса ҳам, меҳнат кунлари ўчирилмай, балки уларга ёзиб қўйилган ва меҳнат кунларини сарфлаш планининг бажарилиши текширилгандан сўнг ҳақ тўлаш учун қабул қилинган барча меҳнат кунлари ўз ҳолича қолдирилади.

Бунинг аниқроқ қилиб тушувтириш учун, „Коммунизм“ колхозидан олинган маълумотларни келтирамиз. Бу колхоз 1951 йили ҳар гектардан ўрта ҳисоб блан 33,3 центнердан пахта ҳосили олган ва планини 90 процент бажарган.

Бу ҳолда колхознинг 11-нчи бригадасида ҳар гектардан 60 центнердан пахта ҳосили олган ва планини 140 процент бажарган 1-нчи звенога 50 процент қўшимча меҳнат кунини ёзилади, чунки бу звено ҳосил олиш планини колхоздаги ўртача планга қараганда 50 процент ошириб бажарган.

Колхознинг 14-нчи бригадасидаги 1-нчи звено ҳар гектардан 40,3 центнердан пахта ҳосили олган ва планини 98 процент бажарган. Бу звено ўзининг планини колхоз бўйича белгиланган ўртача планга қараганда 8 процент ошириб бажарганилиги сабабли, унинг пахта экинин устида йил бўйи ишлаган меҳнат кунлари 8 процент кўпайтирилади.

Бу ҳолда меҳнат кунлари фақат ҳосил олиш планини 90 процентдан, яъни колхоз бўйича белгиланган ўртача пландан камроқ қилиб бажарган звенолардангина ўчирилади. Масалан, 17-нчи бригаданинг ҳар гектарида 17,2 центнердан пахта ҳосили олган ва планини 68 процент бажарган 1-нчи звеносидан, 1-нчи мисолдаги 25 процент ўрнига, 22 процент меҳнат кунини ўчирилади.

Бригада ёки звенолардаги ҳарбир колхозчи йил бўйи қанча меҳнат кун ишлаган бўлса, қўшимча меҳнат кунлари шу йил бўйи ишлаган барча меҳнат кунларининг сонига мутаносиб қилиб ёзилди, ўчириладиган меҳнат кунлари ҳам худди шундай мутаносиб қилиб ўчирилади.

Бригада ва звеноларда йил бўйи бажарилиши лозим бўлган меҳнат кунлари минимумини узрсиз сабаблар билан бажармаган колхозчиларга қўшимча меҳнат кунлари ёзилмайди.

Ишга лаёқатсиз колхозчилардан ва 16 ёшгача бўлган ўспиринлардан меҳнат кунлари ўчирилмайди.

Экинлари табиий офатларга учраганлиги сабабли ҳосил олиш планини бажармаган бригада ва звенолардан меҳнат кунлари ўчирилмайди; лекин бундай офатлар ҳақиқатан юз берганлиги Госстрахнинг актлари билан тасдиқланган бўлиши шарт.

Ниҳоят, колхозчиларнинг умумий мажлиси сабзавот ва қатор оралари чопиладиган экинларнинг бригада ва звеноларига меҳнат кунларини йиғиб олинган ҳосилнинг ҳар центнери учун ҳисоблаб ёзиш тўғрисидаги қарорни қабул қилиши мумкин. Бу ҳолда 1 центнер пахтанинг баҳоси (1 центнер пахта етиштирганлик учун неча меҳнат кун иёзилиши кераклиги) бригада ёки звено учун белгиланган ҳосил олиш планига, амалдаги иш нормалари ва иш баҳоларига, шунингдек планда кўрсатилган ҳосилни етиштириш учун сарфланадиган меҳнат кунларига асосан белгиланади; зарур топилганида бу баҳолар йил охирида ҳақиқатан бажарилган ишларга қараб яна аниқланади.

Колхозчиларнинг қўшимча меҳнат ҳақи. Ўзбекистон ССРда қишлоқ хўжалик экинларининг ҳосилини ва чорвачиликнинг маҳсулдорлигини оширганлик учун колхозчиларга қўшимча меҳнат ҳақи тўлаш усули СССР Халқ Комиссарлари Совети ва ВКП(б) Марказий Комитетининг 1941 йил 1 мартда чиқарган қарори билан жорий қилинди. Бу қарорнинг 1-нчи моддасида бундай дейилган: „Бригада, звено томонидан техника экинлари, сабзавот, полиз ва ем-хашак экинлардан, боғ ва тоқзорлардан планга нисбатан ошиқча олинган ҳосилнинг бир қисмини, шунингдек сут соғиш, молларни ўстириш, боқиб семиртириш ва чорвачилик маҳсулотини бошқа йўللار билан ошириш туфайли планга нисбатан ошиқча олинган маҳсулотларнинг бир қисмини 1941 йилдан бошлаб бригада, звенолардаги колхозчиларга бериш колхозларга тавсия қилинсин; бу қў-

шимча ҳақ меҳнат кунлари ҳисобида белгиланган ҳақдан ташқари маҳсулот блан берилсин ёки пул блан тўлансин."

Пахта учун тегишли қўшимча ҳақ пул блан тўланади. СССР ҳукумати, пахтакор звеноларни мукофотлаш учун юқорида айтилган 1941 йил 1 март қарорида белгиланган тартибни сақлагани ҳолда, 1947 йили звеноларга пул блан қўшимча ҳақ олиш ҳуқуқини берадиган кўрсаткичларни пасайтирди. Пахтакор звеноларга қўшимча ҳақ звенодаги экинларнинг умумий майдонидан планга нисбатан ошиқча топширилган ҳосилнинг бутун миқдори учун пул блан тўланади. Масалан, план блан белгиланган пахта ҳосили 15 центнергача бўлганида, звено пландан ташқари топширилган пахта учун тегишли пулнинг 30 проценти миқдорида; бу ҳосил 15 дан 20 центнергача бўлганида — 35 процент миқдорида; пахта ҳосили 20 дан 30 центнергача бўлганида — 40 процент миқдорида; пахта ҳосили 30 центнердан ошиқ бўлганда — 50 проценти миқдорида мукофот олади.

Звенога қўшимча ҳақ тартибида берилиши тегишли мукофотнинг миқдорини аниқлаш учун, звено томонидан планга нисбатан ошиқча топширилган 1 центнер пахтанинг қиймати колхозларга устама мукофот беришда қўлланиладиган давлат шкаласига мувофиқ ҳисобланади. Звено а'золари уртасида қўшимча ҳақ ишланган меҳнат кунлари сонига мутаносиб қилиниб тақсимланади.

Қўшимча ҳақ қандай тартибда ҳисобланишини равшанроқ кўрсатиш учун „Коммунизм“ колхозидан олинган ма'лумотларни келтирамыз. Колхоздаги 11-нчи бригадада 8 гектар ерининг ҳар гектаридаан ўрта ҳисоб блан 60 центнердан ҳосил олган 11-нчи звено планга нисбатан ҳар гектардан 20 центнердан, бутун участкадан эса 160 центнер ошиқча пахта топширган. Бу звенога пландан ташқари топширилган пахта қийматининг 50 проценти пул блан тўланади. Звенога мукофот тартибида бериш учун 1 центнер пахта қийматини аниқлашда унинг давлат томонидан тўланиладиган ўртача баҳоси белгиланиб, буидан устама мукофот тариқасида олинган сумма чегирилади.

Колхозларга устама мукофот беришда қўлланиладиган шкалага мувофиқ, ҳар гектардан олинадиган ҳосил 15 центнердан ошиқ бўлганда пландан ташқари пахта топширучи колхозлар ҳарбир центнер учун тайёрлов нархига нисбатан 200 процент миқдорида устама мукофот оладилар.

Демак, қўшимча меҳнат ҳақи юқори ҳосил етиштирган бригада ва звеноларда колхозчиларнинг пул даромадларини ошириш учун энг муҳим тадбир эканлиги кўринади.

Бригадаларга ем-хашак экинлар учун қўшимча ҳақ табиий пичанзорлардан планда белгиланганга қараганда ошиқча олинган пичан ҳосилининг, шунингдек хашаки илдизмеваларининг учдан бир қисми миқдорида берилади.

Колхозчиларга лалмикор ердаги дон экинлари учун қўшимча ҳақ бригада бўйича белгиланган планга қараганда ошиқча олинган доннинг ярмиси миқдорида берилади.

Бошқа экин ва дарахтларнинг ҳосилини, шунингдек чорвачиликнинг маҳсулдорлигини оширганлик учун ҳам қўшимча ҳақ тўланади.

СССР Министрлар Советининг 1948 йил 19 апрель қарорида қўшимча ҳақ тўлаш масаласига жуда катта аҳамият берилган. Бу қарорда маҳаллий совет идораларидан „...колхозчиларга тегишли қўшимча ҳақнинг вақтида берилишини назорат қилиб туриш“ талаб этилади.

Далачилик бригадаларининг бошлиқларига меҳнат ҳақи СССР Министрлар Советининг 1948 йил 19 апрель қарорига мувофиқ тўланади. Пахтакор колхозлардаги далачилик бригадаларининг бошлиқларига пахта экини майдонининг миқдorigа қараб, ҳар ойда 35 дан 60 гача меҳнат куни ёзилади. Бригада бошлиқларига, уларнинг иш стажларига қараб, қўшимча меҳнат кунлари ҳам ёзилади. Масалан, колхозда учинчи йил ишлаётган бригада бошлиқларига ой сайин ҳисобланган меҳнат кунларининг 5 проценти; тўрт-бешинчи йил ишлаётганларга — 10 проценти; беш йил ва ундан кўпроқ ишлаётганларга — 15 проценти миқдорида қўшимча меҳнат куни ёзилади.

Бундан ташқари, экиш планини бажариб, ҳосил етиштириш планини ошириб бажарган бригада бошлиқларига бригададаги ҳарбир экиндан ёки бирхил экинлар группасидан ҳосил олиш планининг ошиқча бажарилган ҳар проценти учун, асосий ҳақ тўлаш юзасидан ҳисобланган меҳнат кунларининг 1 проценти миқдорида, қўшимча меҳнат кунлари ёзилади.

Ҳосил олиш плани бажарилмаганда, бригададаги ҳарбир экин ёки бирхил экинлар группасидан ҳосил олиш планининг бажарилмай қолган ҳар проценти учун бригада бошлиқларидан 1 процент миқдорида меҳнат кунлари учиради, аммо бу учун

риладиган меҳнат кунлари йил ичида ёзилган меҳнат кунларининг 25 процентидан ошиқ бўлмаслиги шарт.

Янгийўл районидаги „Коммунизм“ колхозида Раҳим Жалолов 5 йилдан берли бригада бошлиғи бўлиб ишлайди, 1951 йили ўртоқ Жалолов 7-нчи бригадага раҳбарлик қилган. Бу бригададаги пахта экини 46 гектар бўлиб, ўрта ҳисоб билан ҳар гектардан 45 центнердан ҳосил олинган. Бригада планини 107 процент бажарган. Раҳим Жалоловга йил ичида асосий ва қўшимча меҳнат ҳақи тартибидан 708 меҳнат куни ёзилган.

Колхоз раисларига меҳнат ҳақи СССР Министрлар Советининг 1948 йил 19 апрель қарорига мувофиқ тўланади. Колхоз раисларига меҳнат кунлари колхоздаги экинларнинг миқдорига қараб ой сайин ёзилади. Колхозда экин майдони қанча кўп бўлса, раисга шунча кўп меҳнат куни ёзилади. Масалан, колхоздаги экин майдони 701 дан 1000 гектаргача бўлганида раисга 42 меҳнат куни, 1001 дан 1500 гектаргача бўлганда — 48 меҳнат куни; 1500 гектардан ошиқ бўлганида — 54 меҳнат куни ёзилади.

Бундан ташқари, колхоз раисига ҳарбир чорвачилик фермаси учун фермадаги сигир, она чўчқа ва совлиқ қўйларнинг сонига қараб, меҳнат кунлари ёзилади. Йилқичилик ва паррандачиликни ривожлантирганлик учун ҳам колхоз раиси меҳнат кунлари билан ҳақ олади. Шу тариқа, йирик колхознинг раисига ой сайин 100 дан кўпроқ меҳнат куни ёзилади.

Сўнгра, колхоз раисига ҳар ойда пул билан қўшимча ҳақ тўланади. Йиллик пул даромадининг умумий суммаси кўпайган сари, раисга пул билан тўланадиган қўшимча ҳақнинг миқдори ошаверади. Масалан, йиллик пул даромади 900 минг сўмдан 1 миллион сўмгача бўлган колхозларда раисга ой сайин 350 сўм, йиллик пул даромади 1 миллион сўмдан ошиқ бўлган колхозларда эса — 400 сўм берилади.

Колхоз раисига, унинг иш стажига қараб, қўшимча меҳнат кунлари ёзилади. Колхозда учинчи йил ишлаётган раисларга ҳар ойда ҳисобланган меҳнат кунларининг 5 проценти; тўртинчи ва бешинчи йил ишлаётганларга — 10 проценти; беш йил ва ундан кўпроқ ишлаётганларга — 15 проценти миқдоридан қўшимча меҳнат кунлари ёзилади.

Экинлардан ҳосил олиш ва чорвачилик маҳсулотини ошириш планини ортиғи билан бажарганлик учун колхоз раисларига

5. Иш нормалари қандай ишлаб чиқилади ва қандай тасдиқланади?

6. Ҳархил ишларда нормаларни бажарганлик учун меҳнат кунлари қандай асосларда ҳисобланиб ёзилади?

7. Колхозчиларга тўланадиган асосий ва қўшимча меҳнат ҳақларининг моҳияти нимадан иборат?

Саккизинчи боб

МТС ЛАРНИНГ ТРАКТОР БРИГАДАСИ ҲАМДА УНИНГ ИШЛАРИНИ ДАЛАЧИЛИК БРИГАДАСИНИНГ ИШЛАРИ БЛАН ТЎҒРИ ҚЎШИБ ОЛИБ БОРИШ

1. ТРАКТОР БРИГАДАЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ПРИНЦИПЛАРИ

Қудратли давлат техникасидан колхоз далаларида тўғри ва рациональ(ихчам) фойдаланиш—қишлоқ хўжалик экинларининг ҳосилини ошириш учун биринчи даражали аҳамиятга эгадир.

1933 йилиёқ Иттифоқ ҳукумати, МТСларнинг машина-трактор паркларидан энг тўла ва мукаммал фойдаланиш шакли — трактор бригадалари ташкил қилишдан иборатдир, деб кўрсатган эди. Қишлоқ хўжалик экинларидан юқори ҳосил етиштириш ҳамда колхозларни ташкилий-хўжалик жиҳатидан мустаҳкамлаш учун курашда трактор бригадаларининг аҳамияти катта эканлиги партия ва ҳукуматнинг бундан кейинги қарорларида ҳам кўрсатиб ўтилган эди.

Трактор бригадаси — машина-трактор станциясининг асосий ишлабчиқариш тармоғидир. МТСларнинг иш натижаси ҳарқайси трактор бригадасининг колхозларда бажарадиган ишига боғлиқдир. Колхоз ишлабчиқаришини машиналаштириш ҳамда пахтадан ва бошқа қишлоқ хўжалик экинларидан юқори ҳосил олиш учун кураш масалалари бевосита трактор бригадаларидагина ҳал бўлади.

Шунинг учун трактор бригадаларини тўғри ташкил этиш, уларни мустаҳкамлаш ва техника блан бойитиш, бригада ходимларининг иш ва турмушини яхшилаш — МТС ҳамда колхозларнинг энг муҳим вазифасидир.

Трактор бригадасининг состави доимий, я'ни бригададаги тракторлар ва уларга тиркаладиган машина-қуроллар ҳамда ходимлар узгармайдиган бўлиши керак. Шу блан бирга бу

бригада бир колхоз ёки далачилик бригадасига бирнеча йил хизмат қилиши лозим.

Доимий трактор бригадаларида эгасизлик тугатилади, бригадирнинг ўз қули остида ишловчиларга қиладиган раҳбарлиги енгиллашади, машина-трактор станцияси блан колхозлар ўртасида ишлабчиқариш муносабатлари мустаҳкамланади. Доимий бригада а'золари бир даланинг ўзида узоқ йил ишлайвериб, ўз ишларининг шарт-шароитларини, я'ни ерларнинг шакли (паст-баландлиги), тупроғи ва бошқа хусусиятларини жуда яхши урганиб оладилар. Бу нарса трактор паркини маҳаллий шароитларга мослаб олишга, меҳнат унумини оширишга, пахта ва бошқа экинлардан муттасил юқори ҳосил етиштириб боришга имкон беради. Доимий трактор бригадалари машина-трактор паркидан самарали фойдаланишда ташкилий, иқтисодий ва техника талабларини жуда яхши қондиради.

Машина-трактор паркини унумли ишлайдиган қилиш, қишлоқ хўжалик ишларининг сифатини яхшилаш ҳамда мўл ҳосил етиштириш учун трактор бригадаларини тўғри такмиллаш (комплектлаш) жуда катта аҳамиятга эгадир. Трактор паркларининг ишларини уюштириш, трактор агрегатларига техник жиҳатдан хизмат кўрсатиш, трактор бригадаларининг ишларини колхоз далачилик бригадаларининг ишлари блан тўғри қўшиб олиб бориш трактор паркларини такомиллашга боғлиқдир.

Пахтакор машина-трактор станцияларининг кўпчилигида трактор бригадалари ҳайдов ва чопиқ тракторлари блан тулдирилади, я'ни аралаш трактор бригадалари тузилади. Бундай аралаш трактор бригадалари тузишнинг мақсадга мувофиқлиги бевосита ВКП(б) XIX с'езди директиваларидан келиб чиқади. Бу директиваларда колхозлардаги тракторларининг сифатли ишлаши ҳамда қишлоқ хўжалик экинларининг ҳосилини кўпайтириш учун МТСларнинг жавобгарлигини ошириш кераклиги айтиб ўтилган. Ҳайдов ва чопиқ тракторларидан иборат аралаш трактор бригадалари ташкил этиш колхоздаги машина блан бажариладиган ҳамма ишларни вақтида ўтказишга имкон беради ва шу блан сифатли ишлаш ҳамда мўл ҳосил олиш учун трактор бригадаларининг жавобгарлигини оширади.

Ба'зибир пахтакор МТСларда ихтисослаштирилган трактор бригадалари бор. Бу бригадаларда ё ер ҳайдовчи тракторлар ёки „Универсал“ чопиқ тракторлари бўлади. Пахтакор МТС

ларда бундай трактор бригадалари тузиш ма'қул кўрилмайдиган, бундай бригадаларни тузиб утиришнинг кераги ҳам йўқ. Бундай бригадалар фўзани ўстириш соҳасидаги барча ишларни бажаролмайдиган. Ихтисослаштирилган бригадалар тузилганда ма'лум бир ишлабчиқариш участкаси икки трактор бригадасига бириктириб қўйилади. Бу нарсаларни ишлашда эгасизлик юз беришига сабаб бўлади. Трактор бригадасида ишловчи ходимларни трактор ишларининг сифатини яхшилашга ва ўзларига бириктирилган ерлардаги пахта ҳосилини оширишга қизиқтирмайдиган.

2. ТРАКТОР БРИГАДАЛАРИНИНГ КАТТА-КИЧИКЛИГИ ҲАМДА УЛАРНИ КОЛХОЗЛАРГА БИРИКТИРИШ

МТС трактор бригадаларининг ишида уларнинг катта-кичиклиги жуда муҳимдир. Бригадаларнинг катта-кичиклиги улардаги тракторларнинг сонига боғлиқдир. СССР ҳукуматининг қарорига мувофиқ, трактор бригадасида камида тўртта гилдиракли трактор, ёки ҳам гилдиракли, ҳам гусеничали тракторлар бўлиши керак. Агар бригада ёлғиз гусеничали тракторлар билан тақмилланса, бу тракторларнинг сони камида учта бўлиши лозим.

Ба'зи ҳолларда, иш шароитларига қараб, айрим машина-трактор станцияларида тракторлари камроқ бўлган трактор бригадалари ташкил этилиши мумкин, лекин бундай бригадалардаги тракторларнинг сони иккитадан кам бўлмаслиги шарт.

Пахтакор МТСларда бундай кичкина бригадаларни тузишга республика пахтачилик министрлиги ёки ўлка ва область пахтачилик бошқармасининг руҳсати билангина йўл қўйилади.

Трактор бригадасининг ишларини далачилик бригадасининг ишлари билан самарали равишда боғлаб олиб бориш, бригада бошлиғи ҳарбир тракторнинг ишларига аниқ раҳбарлик қилиб бу ишларнинг миқдор ва сифатини доимо текшириб туриши, трактор-машиналарни техник қаровдан ўтказиш ва уларга хизмат кўрсатиш ишлари тўғри уюштирилиши керак. Трактор бригадасининг катта-кичиклигини белгилашда ана шуларни эътиборга олиб иш қилиш лозим.

Колхозлар йириклаштирилгунча аксари пахтачилик районларидаги трактор бригадаси икки, уч ва ундан ортиқ майда колхозларга хизмат қилар эди. Биргина колхозга хизмат қи-

ладиган трактор бригадаси камдан-кам учрар эди. Ба'зибир каттароқ колхозлардагина икки-уч трактор бригадаси ишлар эди.

Колхозларни йириклаштириш муносабати билан МТСларнинг машина-трактор паркидан фойдаланиш шароити анча қулайланиши туфайли, трактор бригадалари ҳам йириклаштирилди. Эндиликда трактор бригадаси асосан бир колхозга хизмат қилади, аксари ҳолларда эса йирикроқ колхозларга хизмат кўрсатиш учун икки-уч трактор бригадаси ажратилади.

Броқ ба'зи пахтакор машина-трактор станцияларида машина-трактор паркига умумий раҳбарликни та'минлаш учун, йириклаштирилган колхоздаги трактор бригадалари битта умумколхоз бригадасига бирлаштирилди. Шундай қилиб, бу бригадалаги тракторларнинг сони 13 — 15 ва ундан ортиқ бўлди. Бундай йирик трактор бригадасига битта бригада бошлиғи қўйилди ва унга ёрдамчи қилиб 2—3 киши берилди. Тажриба ҳаддан ташқари катта трактор бригадалари тузиш мақсадга мувофиқ эмаслигини кўрсатди. Бундай жуда катта трактор бригадаларида бригада бошлиқларининг тракторларга техник ва ташкилий жиҳатдан хизмат қилишлари қийинлашади, аynи вақтда трактор бригадасининг ишларини колхоз далачилик бригадаларининг ишлари билан тўғри боғлаб олиб бориш мумкин бўлмай қолади. Бундай ҳолда МТСнинг асосий ишлабчиқариш звеноси ҳамда ўзига бириктирилган участкадаги иш ва ҳосил учун жавобгар бўлган трактор бригадаси ўз аҳамиятини йўқотади. Масалан Ўзбекистон ССРнинг Фарғона областидаги Биринчи Бағдод МТСида, Самарқанд областининг Биринчи Оқдар'ё МТСида, Бухоро областининг Иккинчи Бухоро МТСида 1951 йили 15 тагача трактори бўлган трактор бригадалари тузилган эди. Бундай катта бригадаларга бригада бошлиқлари техник ва ташкилий жиҳатдан яхши раҳбарлик қилаолмаганликлари сабабли, трактор паркидаги тракторларнинг аксари қисми бекор туриб қолди ва бу МТСлар трактор ишлари планларичи бажараолмади.

Иккинчидан, трактор бригадалари жуда кичик бўлганида уларнинг ходимларини асраш учун қўшимча харажатлар қилишга тўғри келади ва бундай бригадаларга МТСлар томонидан раҳбарлик қилиш иши қийинлашади.

Пахтакор колхозларга хизмат кўрсатиш учун 5 — 8 та ҳайдов ва чолиқ тракторлари бўлган трактор бригадалари ташкил

этиш ма'қул кўрилади. Ба'зибир ҳоллардагина тракторлари 10 тадан ошиқ бўлмаган бригадалар тузишга йўл қўйилиши мумкин. Бундай трактор бригадаларида техник жиҳатдан ёрдам кўрсатиш ҳамда бригада бошлиғи томонидан ташкилий раҳбарлик қилиш ишларини жуда яхши уюштириш мумкин. Бунинг устига бундай бригадаларнинг ишларини колхоз далачилик бригадаларининг ишлари билан тўғри боғлаб олиб бориш учун ҳам катта имконият туғилади.

Трактор бригадаларининг катта-кичиклиги ҳамда улардаги ҳайдов ва чопиқ тракторларининг сони шу бригадалар хизмат кўрсатадиган колхозлардаги ишлабчиқариш ва ташкилий шаронтларга, я'ни колхоздаги ерларнинг катта-кичиклигига ва жойланиш тартибига, от-улов, ишчи кучлари ва шу сингари-ларга мос келадиган бўлиши лозим.

Бригададаги ҳайдов ва чопиқ тракторларининг сони МТСдаги тракторларнинг хилларига, шунингдек ҳайдов ва чопиқ трактори билан ишлашга тўғри келадиган экин майдонларининг миқдорига ҳам боғлиқ бўлади.

Беш тракторлик трактор бригадасида иккита ҳайдов ва учта чопиқ трактори, саккиз тракторлик бригадада учта ҳайдов ва бешта чопиқ трактори бўлиши мумкин. Конкрет шаронтларга қараб, бу тракторларнинг нисбати (сони) ўзгартирилиши ҳам мумкин.

Трактор бригадаларига тракторлар ажратишда тракторларларининг хили кўп бўлишига йўл қўйиш ма'қул кўрилмайди. Ҳар бригадада уч хилдан ошиқ трактор бўлмаслиги (буларнинг биттаси чопиқ ва иккитаси ҳайдов трактори бўлиши) керак. Бригадада тракторларнинг хили кўп бўлса, уларга ташкилий ва техник жиҳатдан хизмат қилиш анча оғирлашади.

Трактор бригадаларини ташкил этишда энг муҳим шарт — уларнинг ишларини колхоз далачилик бригадаларининг ишлари билан тўғри боғлаб олиб боришдан иборат.

СССРнинг ғаллакор районларидаги аксари МТСларнинг тажрибаларига кўра, трактор бригадаларининг ишларини колхоз ишлабчиқариши бригадаларининг ишлари билан тўғри боғлаб олиб бориш учун энг яхши шарт — трактор бригадасини битта далачилик бригадасига бириктириб қўйишдир.

Лекин, пахтакор колхозлардаги далачилик бригадалари, гарчи йириклашган бўлса ҳам, битта трактор бригадасини иш билан таъминлай олмайди. Шунинг учун, қонда тариқасида,

битта трактор бригадасини бирнеча далачилик бригадасига бириктириб қўйиш керак бўлади.

Бундай қилинганда ҳарқайси трактор бригадаси машина блан бажариладиган ҳамма ишлар учун мас'ул бўлади, пахта ва бошқа экинларнинг ҳосилини ошириш ҳамда ўз участкасида ҳосил планини ошиғи блан бажариб қўшимча ҳақ олиш учун барча зарур чораларни кўради.

Далачилик бригадаларидаги ишлар учун жавобгарликни ошириш ҳамда тракторлар ва қишлоқ хўжалик машиналаридан унумли равишда фойдаланишни та'минлаш мақсадида, колхоздаги ҳарқайси трактор бригадасига ма'лум ишлабчиқариш участкаси бириктириб қўйилади. Трактор бригадаси ўзига бириктирилган участкадаги барча қишлоқ хўжалик ишларини бажаради ҳамда ҳосилнинг тақдири учун ўзи хизмат қилувчи далачилик бригадаси блан баббаравар жавобгар бўлади.

Амалдаги нормаларга кўра, 5—8 та трактори бўлган трактор бригадаси учун 300—400 гектарлик ишлабчиқариш участкаси ажратилиши керак. Агар далачилик бригадасининг пахта майдони ўрта ҳисоб блан 50—70 гектар деб олинса, трактор бригадаси 5 дан 7 тагача далачилик бригадасига хизмат қилиши керак бўлади.

Масалан, Иккинчи Янгийул МТСида 1951 йили 9 та йириклашган колхозда 17 та трактор бригадаси ишлади. Бу колхозларнинг тўрттасида биттадан, учта колхозда иккитадан, бир колхозда учта ва яна бир колхозда тўртта трактор бригадаси ишлади. Свердлов номли йириклашган колхозда учта трактор бригадаси ишлади, бу бригадаларнинг ҳарқайсиси 5—6 та аралаш далачилик бригадасига хизмат қилди. Ҳарқайси трактор бригадасига ўртача 370 гектардан пахта майдони тўғри келди.

Йириклашган „Коммунизм“ колхозида 4 та трактор бригадаси ишлади. Бу колхозда ҳарқайси трактор бригадасига ўрта ҳисоб блан 290 гектар пахта майдони тўғри келди. 10 ва 11 сонли трактор бригадалари 4, 8—5 ва 7—8 сонли бригадаларга хизмат қилди.

Тракторлардан унумли фойдаланиш ҳамда ишларни агро-техника жиҳатидан энг мувофиқ муддатларда бажариш кўпинча тракторларнинг далачилик бригадаларида тўғри ишлашига ва тўғри тақсимланишига боғлиқдир. Бунинг учун бригададаги айрим чопиқ тракторлари бутун экин ва қатор ораларини ишлаш даврида битта, иккита ёки ундан ошиқ далачилик бри-

гадаларига бириктириб қўйилди. Бу тракторлар ўзларига бириктирилган далачилик бригадаларида чигит экадилар ва ғўза қатор ораларини ишлайдилар.

Бирқанча трактор бригадаларида ғўза қатор ораларини ишлаш учун чопиқ тракторлари жуфтлаб ишлатилади. Бу ҳолда ғўза қатор ораларини ишлашнинг бутун даври учун иккита, учта (ёки ундан ошиқ) далачилик бригадаларига иккита чопиқ трактори бириктириб қўйилади. Тракторлардан бундай фойдаланиш туфайли бригада тракторларининг бекор туриб қолишлари камаяди ҳамда уларнинг ишини далачилик бригадаларининг ишлари билан тўғри боғлаб олиб бориш мумкин бўлади.

Иккинчи Янгийўл МТСининг 14-нчи бригадасида бирнеча йилдан бери ана шу усул қўлланилмоқда ва яхши натижалар бермоқда. 1950 йили бу бригаданинг 4 та чопиқ трактори бор эди. Тракторлар икки звенога бўлиниб, уларнинг ҳарқайсисига маълум далачилик бригадалари бириктириб қўйилди. Ортиқча қатновлар учун ҳамда иш қисмларини алиштириш ва ўғитлагичларни тракторга осиш учун тўхташга кетадиган вақтларни қисқартиш йўли билан иш вақтидан унумли фойдаланиш натижасида, бу бригаданинг тракторчилари ғўза қатор ораларини ишлаш давридаги ҳар сменада ўртача 16—17 гектаргача ерни юқори сифатли қилиб ишлашга муваффақ бўлдилар. Бу бригада хизмат қилган далачилик бригадалари пахтадан юқори ҳосил етиштирдилар.

Тракторлар жуфтлаб ишлатилганда СУЗ маркали ўғитлагичларга бўлган эҳтиёж ҳам камаяди.

3. ТРАКТОР БРИГАДАЛАРИНИ ТАКМИЛЛАШ

Ишлабчиқариш (деҳқончилик) даги топшириқларнинг ҳажмига қараб, ҳарбир трактор бригадасига тракторлар, қишлоқ, хўжалик машиналари, нефть идишлари, заправка ускуналари трактор-машиналарини техник қаровдан ўтказиш учун зарур асбоблар, ённинг қарши воситалар, бригадага маданий-маиший хизмат қилиш учун зарур бўлган инвентарь ва бошқа нарсалар бириктириб қўйилади. Қишлоқ хўжалик машиналари бригада учун ишлабчиқариш топшириғида белгиланган ишларни ўз вақтида ва юқори сифатли қилиб бажариш зарурлиги назарда тутилиб ажратилади.

Трактор бригадасига бириктирилган тракторлар, қишлоқ хўжалик машиналари ҳамда бошқа инвентарь ва мол-мулклар-

нинг техник аҳволи ва яхши сақланиши учун бригада бошлиғи жавобгардир. Тракторлар, қишлоқ хўжалик машиналари ва бошқа мол-мулклар учун эгасизликни тугатиш мақсадида, бу нарсалар МТС директорининг махсус буйруғи ва тегишли акт билан бригададаги айрим тракторчиларга ва бошқа ходимларга бириктириб қўйилади.

Қишлоқ хўжалик ишлари бошланиши олдидан старший тракторчи, — бригада бошлиғи билан биргаликда, — трактор ва машиналарни бош инженердан ёки МТС директоридан акт билан қабул қилиб олади. Қишлоқ хўжалик ишлари тамом бўлгандан кейин старший тракторчи, — бригада бошлиғи билан бирликда, — трактор-машина ва асбоб ускуналарни сақлашга тайёр ҳолда МТС бош инженерига алоҳида акт тузиб топширади. Лекин трактор ва машиналарни бундай ҳар йили топшириш натижасида уларнинг бригада ва тракторчиларга доимий бириктириб қўйилиш тартиби бузилмаслиги лозим.

Қишлоқ хўжалик машиналарини ва бошқа инвентарьларни булак бригадаларга беришга йўл қўйилмайди. Жуда зарур бўлиб қолган тақдирдагина, МТС директори ёки унинг уринбосарининг ёзма рухсати билан машина ва инвентарьларни бошқа бригадаларга беришга рухсат этилади. Бундай ҳолда ҳам машина ва инвентарьлар акт билан расмийлаштириб берилади.

Трактор бригадаларига бириктириб қўйилган мол-мулклар учун икки нусхадан рўйхат тузилади. Бу рўйхатнинг бир нусхаси МТС бухгалтериясида, иккинчи нусхаси — бригадада сақланади.

ВКП(б) Марказий Комитетининг Февраль пленуми МТСларнинг ҳамда трактор бригадаларининг машина-трактор паркни яхши сақлаш ва эҳтиёт қилиш ишлари тўғри уюштирилиши тўғрисида нозорат қилиб туриш учун зарур чоралар кўриш келаслигини талаб қилган эди.

Бу тадбирларнинг ҳаммаси трактор бригадасидаги ҳарбир ходимнинг қимматбаҳо давлат мулкни салқаш ва эҳтиётлик билан ишлатишдаги жавобгарлигини оширишга қаратилгандир.

Юқорида кўрсатилиб ўтилганича, машина-трактор паркдан унумли фойдаланиш ҳамда пахта ва бошқа экинлардан муттасил юқори ҳосил олиш учун энг муҳим шарт — трактор бригадасида ишловчиларнинг доимийлигини сақлашдир. Илғор МТСларнинг трактор бригадасида ишловчи ходимлар бирнеча йилгача ўзгартилмайди. Бундай МТСлар трактор бригадаси

а'золарини жуда яхшилаб танлайдилар, механизатор кадрларнинг малакасини ошириш устида иш олиб борадилар, уларнинг маданий-маиший шароитини яхшилаш тўғрисида тинмай ғам-хўрлик қиладилар.

Бирнеча йиллардан бери бир колхознинг ўзига хизмат қилиб келаётган трактор бригадалари бўлган МТСлар ҳам кўп. Бундай бригадаларда тракторлар ҳам, машиналар ҳам, тракторчилар ҳам ўзгармас бўладилар. Бу нарса машина-трактор паркидан яхши фойдаланиш ҳамда колхоз далаларининг ҳосилини ошириш учун жуда катта аҳамиятга эгадир.

Трактор бригадасининг составида қуйидагилар бўлади: трактор бригадасининг бошлиғи; бригада бошлиғининг ёрдамчиси; учётчик-заправщик; ҳарбир тракторга иккитадан старший ва смена тракторчилари; плуглар, сеялкалар ва бошқа тиркаладиган машина-асбобларда ишлайдиган тирковчилар ҳамда бошқа хизматларни бажаручи кишилар (ёнилғи ва сув ташувчилар, ошпаз, қоровуллар).

Трактор бригадаларининг бошлиқлари, уларнинг ёрдамчилари, тракторчилар ҳамда учётчик-заправщиклар бригаданинг доимий ходимлари деб ҳисобланади; тирковчи ишчилар эса дала ишлари давридагина бригадага берилади. ВКП(б) Марказий Комитети Февраль пленумининг қарорида шундай дейилди: „МТСлардаги тиркалган машиналарда ишловчи колхозчиларнинг жавобгарлигини ҳамда трактор ишларининг сифатини яхшилаш ва МТС машиналарини парвариш қилиш учун уларнинг манфаатдорлигини ошириш мақсадида, колхоз томонидан ажратиладиган тирковчиларни дала ишлари даврида трактор бригадаси составига қўшиш мувофиқ деб топилсин“.

Трактор бригадасида ғилдиракли трактор тўрттадан ёки гусеничали трактор учтадан кам бўлса, бундай ҳолда бригада бошлиғига ёрдамчи берилмайди. Трактор бригадасига хизмат қилучи колхозчилар (ёнилғи ташувчилар, ошпаз, қоровул ва шу кабилар) ҳам трактор бригадасига бириктирилиб қўйилиши катта аҳамиятга эгадир. Трактор бригадасига хизмат қилувчиларнинг сони қанча бўлиши ўша бригада бириктириб қўйилган колхоз билан машина-трактор станцияси ўртасида тузилган шартномага қараб белгиланади.

Трактор бригадасида ишловчилар ўша бригадада хизмат қилучи колхоз а'золаридан олинishi лозим. Кадрларни бу хилда танлаш тартиби ишларнинг сифати учун, уларни ўз муд-

датида бажариш учун зўр жавобгарлик туғдиради, қишлоқ хўжалик экинларидан юқори ҳосил етиштиришда бу нарсанинг аҳамияти жуда каттадир.

Трактор бригадасига МТС директори томонидан тайинландиган бригада бошлиғи раҳбарлик қилади. Бригада бошлиқлари энг тажрибали ва уста тракторчилардан, бригадирлар курсини тамомлаб, ўзларининг ташкилотчилик қобилиятларини кўрсатган тракторчилардан тайинланади. Бригада бошлиғи трактор бригадасида якка бошчи ҳисобланади ва бевосита МТС директорига бўйсунди. Бригада бошлиғи тракторлардан тўғри фойдаланиш учун, бригададаги белгиланган трактор ишларини ҳамда ҳосил планларини бажариш учун жавобгардирлар. Бригада бошлиғининг буйруғи трактор бригадасидаги ҳамма ишчилар учун мажбурийдир. Бригада бошлиғининг вазифаси иш вақтида тракторларни тўғри тақсимлаш, бекорчи ва беҳуда қатновларга йўл қўймаслик, техник қаровларни ўтказишга яхши диққат қилиш, плуг, сеялка, культиватор ва бошқа машиналарнинг тўғри ўрнатилишини яхши текшириш ҳамда ишларнинг юқори сифатли бажарилишини таъминлашдан иборатдир.

Бригада бошлиғи тракторчиларининг меҳнат унумини ошириш, ёнилғини тежаб-тергаб сарфлаш ҳамда трактор ишларининг таннархини пасайтириш учун зарур бўлган бутун чораларни кўриши лозим.

Бригада бошлиғининг ёрдамчиси ҳам МТС директори томонидан тайинланади ва смена вақтида бригаданинг ишига раҳбарлик қилади.

Старший тракторчи, қоида тариқасида, биринчи даражадаги тракторчилардан тайинланади. Старший тракторчи узига топширилган агрегатнинг бошлиғи ҳисобланади. Унинг вазифасига: смена ва суткалик иш нормалари юқори сифатли қилиниб бажарилишини таъминлаш, ёнилғи ва запас қисмларини тежаш учун доимий кураш олиб бориш, тракторлар ва қишлоқ хўжалик машиналарни эҳтиётлик блан ишлатиш, уларнинг техник аҳволини кузатиб туриши, техник қаровларни ўз вақтида ўтказиш ва ҳоказолар киради.

Смена тракторчиси бевосита старший тракторчига бўйсунди. Смена тракторчиси трактор ва қишлоқ хўжалик машиналарнинг тузилишини ҳамда уларни созлаш тартибини билиши лозим. Смена тракторчиси қилинган ишларнинг сифати учун

сменадаги иш нормаларининг бажарилиши учун, ёнилғини сарфлаш, трактор ва қишлоқ хўжалик машиналарнинг техник аҳволи учун жавобгардир.

Учётчик-заправщик нефть маҳсулотларини қабул қилиб олиш ва сақлаш, сарфлаш ва уларнинг ҳисобини олиб бориш учун жавобгардир. Тракторчилар бажарадиган ишларнинг ҳамда ўтказилган техник қаровларнинг ҳисобини олиб бориш ҳам, унинг вазифасига киради. Диспетчерлик хизмати расм қилинган МТС да учётчик-заправщик трактор бригадасининг радистлик вазифасини бажаради.

Тирковчи колхозчилар орасидан камида бир йиллик муддатга ажратилади. Тирковчи бу ишда тажрибали бўлиши ва қишлоқ хўжалик машиналарини яхши билиши лозим. Тирковчи қишлоқ хўжалик машиналарини техник қаровдан ўтказиш қондаларини билиши ва бу ишни бригадир ҳамда тракторчи раҳбарлигида ўтказиши лозим. Ниҳоят, тирковчи тракторни тозалаш ва унга ёнилғи қуйишда тракторчига ёрдам бериши лозим.

Машина-трактор станцияси трактор бригадаларини такмиллаганида ҳарбир ишчини яхшилаб ўрганиши, ундан қайси ишда фойдаланиш мумкинлигини аниқлаши, механизатор кадрларининг малакасини ошириш устида донмий иш олиб бориши лозим. Машиналар парки янги мураккаб машиналар (дизель тракторлари, пахта териш машиналари ва шу сингарилар, блан тўлдирилиб турилган ҳозирги пайтда бу нарса жуда катта аҳамиятга эгадир.

Илғор МТСларда механизатор кадрларни ишлабчиқаришдан бўшатмасдан техника та'лимига тортиш усули кенг миқёсда қўлланилмоқда. Бу МТСлар механизатор кадрлар блан машгулот ўтказиш учун МТСлардаги барча мутахассисларни, шунингдек қишлоқ хўжалик илғорларини тортмоқдалар. Бу мутахассис ва илғорлар ўзларининг трактор паркидан унумли фойдаланиш ҳамда юқори ҳосил етиштириш соҳасидаги тажрибаларини гапириб берадилар.

Ўртоқ Сталин, ҳамма нарсани кадрлар ҳал қилади, деб та'лим беради. Шунинг учун керакли кадрларни яхши танилаш, тўғри жойлаштириш, ҳарбир ходимнинг ўзига топширилган иш учун жавобгарлигини ошириш ҳамда кадрларнинг малакасини кўтариш ҳарқайси трактор бригадаси ва умуман МТСнинг ишларидаги энг муҳим вазифадир.

4. ТРАКТОР БРИГАДАЛАРИНИНГ ИШЛАРИНИ ТАШКИЛ ҚИЛИШ

Пахта ва бошқа қишлоқ хўжалик экинларининг ҳосилини тобора ошириш учун кураш — тракторлар ва қишлоқ хўжалик машиналаридан фойдаланишни яхшилаш билан чамбарчас боғлиқдир.

Ўртоқ Сталин удариик колхозчиларининг Биринчи Бутуниттифоқ с'ездида: „Машина ва тракторларимизни яхши ишлатишимиз бланок, ерни яхши ишлашимиз бланок, биз маҳсулотимизни икки-уч баравар ошираоламиз“¹ деган эди.

Партия XIX с'ездининг бешинчи бешйиллик план тўғрисидаги директивалари лойиҳасида: „Беш йил мобайнида тракторларнинг кушлик иш унумини тахминан 50 процент ошириш та'минлансин“ дейилади.

Машина-трактор паркidan энг унумли фойдаланиш ҳамда қишлоқ хўжалик ишларининг сифатини тобора яхшилаш учун энг муҳим шартлардан бири — трактор бригадаларининг ишларини тўғри уюштириш ва уларга яхши хизмат кўрсатишдан иборатдир.

Илғор машина-трактор станцияларининг тобора қайта муваффақиятларга эришувига МТС трактор бригадаларининг ҳамда колхозлардаги ишлабчиқариш бригадаларининг ишлари яхши уюштирилганлиги, механизаторлар билан колхозчилар уртасидаги ижодий ҳамжиҳатлик кенг йўлга қўйилганлигига ёрдам бермоқда.

Биринчи Наманган МТСидаги Ғани Раҳматуллаевнинг трактор бригадаси бирнеча йиллардан бери „Сталинград“ колхозининг битта ишлабчиқариш бригадасига хизмат қилади. 951 йили бу бригада ўз ишларини яхши уюштирганлиги, техник қаровни ўз вақтида ўтказганлиги, соатлик график усулини ҳамда ҳарбир машина учун маршрут-ҳаракат планини расм қилганлиги натижасида ҳар гектар ерни ишлаш таниархини 3 сўм 60 тийини пасайтирди, беш процент ёнидаги тежади ҳамда ўзи хизмат қилучи бригададаги 510 гектар ерининг ҳар гектаридан ўрта ҳисоб билан 34 центнер пахта ҳосили етиштиришни та'минлади. Ғани Раҳматуллаев гўзани парвариш қилишда трактор ишларини далачилик бригадаларининг ишлари билан чамбарчас боғлаб олиб бериб, агротехника жиҳатидан юқори сифатли қилиб бажариб белгиланган муддатда ўтказди.

¹ И. Сталин, Асарлар, 13 том, 277 бет, Ўздавнашр.

Раҳматуллаев трактор бригадасининг ишларини уюштиришда янги илғор усулларни амалга оширди, бу усуллар тракторчиларининг меҳнат унумини оширишга катта ёрдам берди. Ғуза қатор ораларини ишлашда „Универсал“ тракторни икки смена ишлатиш биринчи марта жорий қилинди. Ҳарбир тракторчи учун бериладиган иш олдиндан белгиланган маршрут графиги бўйича белгиланди, иш куни бошлангани олдиндан бу маршрут графиги старший тракторчи қўлига берилди. Бу тадбир машиналарни бекордан-бекорга ҳайдаш ишини йўқотди. Чопиқ тракторларини икки сменада ишлатиш бригадага бир „Универсал“ тракторни бушатишга имкон берди. Ғузани ишлаш ҳамда пахта ҳосилини йиғиб-териб олиш даврларида тракторлар соатлик график билан ишлатилди.

Ғани Раҳматуллаевнинг трактор бригадаси мўл пахта ҳосили етиштиришдагина эмас, балки пахта теримида ҳам яхши натижаларга эришди. 1951 йили бу бригада ўз хизмат қиладиган пахта майдонининг ярмисидagi пахта ҳосилини машина билан териб олди. Тўртта пахта териш машинаси билан 375 тонна пахта терилди.

Ҳамма механик-ҳайдовчилар гектар ҳисобидан ҳам, ҳар гектардан териб олинган пахта ҳисобидан ҳам пахтани машина билан териш планини бажардилар.

Илғорларнинг эришган муваффақиятлари барча МТСлардаги трактор бригадалари машина-трактор паркларининг иш унумини ошириш, ёнилгини тежаш, трактор ишларининг тан-пархисини пасайтириш ҳамда ҳосилни тобора ошириш учун жуда катта имкониятларга эга эканликларини кўрсатади.

Бу имкониятлардан тўла фойдаланиш учун, тракторларни уларга тиркаладиган ва осилладиган машиналарни, асбоб ва ускуналарни ўз вақтида яхшилаб тайёрлаб қўйишга алоҳида эътибор бериш керак бўлади. Машина ва қуроолларнинг иш қисмларини созилаб тартибга солиб қўйиш сифати ҳам иш натижаларига анча таъсир этади. Масалан, культиваторнинг тишлари ва иш қисмлари ўтмас бўлса меҳнат унуми пасаяди, ишнинг сифати ёмонлашади, бунинг устига ёнилғи ортқича сарф бўлади, плуг, культиватор далага чиқишдан олдин ерни ишлаш кенглиги ва чуқурлигига қараб, сеялка — қатор ораларининг кенглигига ва чигит экиш нормасига қараб тўғри созланган бўлиши лозим. Бу ишлар МТС билан колхоз ўртасида тузилган шартномада кўрсатилиб, трактор бригадасининг иш-

лабчиқариш топшириғига ёзилган шартларга мувофиқ бажарилиши лозим.

Бу жуда муҳим ишларни бажариш блан бирликда, машиналар ишлайдиган ер участкасининг ўзини ҳам кўздан кечириш, участкага кириш йуллари блан танишиш, колхозларнинг тайёрлигини текшириш, участкада ишлаш учун тайёрлик кўришни тўғри уюштиришда колхозга ёрдам бериш ҳам зарурдир.

Бригадаларнинг ишлабчиқариш топшириқларини ва иш планларини тўла ва ошириб бажариш учун зарур тадбирларни белгилаб қўйиш, тракторчилар ва бошқа бригадалар ўртасида социалистик мусобақани қизитиб юбориш учун, далага чиқишдан олдин ҳарбир бригаданинг йиллик ишлабчиқариш топшириғини, ҳарбир иш мавсуми бошланишидан олдин эса — иш планларини яхшилаб текшириб чиқиш лозим.

Машина-трактор паркидан тўлароқ фойдаланиш учун ҳарбир бригададаги ишни икки сменада бажариладиган қилиб уюштириш, ҳамма тракторларни яхши чироқлар блан таъминлаш зарур.

МТС машина-трактор паркининг иш унумини ошириш учун энг муҳим шарт — ҳарбир тракторчи смена нормасини бажаришдан иборатдир. Бунга ҳарбир агрегатнинг ишини тўғри ташкил қилиш, иш кунидан тўла фойдаланиш, машиналарнинг бекор туриб қолишини энг кам даражага келтириш ва колхозлар томонидан трактор бригадалари учун энг яхши шароит яратиш йўли блангина эришиш мумкин бўлади. Иш бошланишидан олдин трактор агрегатларига хизмат қилиш учун, яъни бригадага сув, ёнилғи, чигит, ўғит ва шу сингариларни етказиб бериб туриш учун колхоз ҳар кун ва ҳарбир сменада нималар қилиши кераклигини барвақт белгилаб қўйиши зарур.

Чигит экишда ҳамда далаларни ўғитлашда сеялкага чигит ва ўғитлагичга ўғит солишни тўғри уюштириш катта аҳамиятга эгадир. Чигит ва ўғит солиш ишларининг ёмон уюштирилиши натижасида иш кунининг анча қисми беҳудага кетади, меҳнат унуми пасаяди, бунинг устига ёнилғи кўп сарф бўлади. Бунга йўл қўйилмаслик учун чигит ва ўғитларни барвақт тайёрлаб қўймоқ керак. Бундай қилинганида агрегатнинг яшиғига чигит ва ўғит агрегатни тўхтатмасдан ёки озгина вақт тўхтатиб солинаваради. Меҳнатни бу ҳилда уюштириш белгиланган иш нормасини тўла ва ошириб бажаришга, ишларни қисқа муддатда ва юқори сифатли қилиб ўтказишга имкон беради.

Чигит экиш — энг мас'улиятли ишлардан ҳисобланади. Чигитларнинг биртекис униб чиқиши ва ундан кейинги ишлар чигитнинг қандай экилишига боғлиқдир. Шунинг учун чигит экадиган сеялкалар қатор ораларининг кенглигига ҳамда чигит экиш нормасига қараб созланган бўлиши керак. Чигитни тўғри қатор қилиб экиш учун тракторни биринчи марта далага солишда қозик(нишон)ларга қараб, кейинчалик эса маркёр излари бўйлаб юргизиш керак. Ғўзани дастлабки культивация қилишда культиваторнинг четки грядильлари ёндош қатор ораларининг ўртасидан ўтиши учун, трактор ғилдираклари трактор сеялкасининг изидан юриши керак. Бундай қилинганида ғўза қатор оралари яхши ишланади ва ғўзага зиён етказилмайди. Тракторнинг тормозлари яхшилаб созланган бўлиши лозим.

Машина-трактор паркидан унумли фойдаланишдаги энг муҳим шарт — дала ишлари мавсумида тракторларни ва қишлоқ хўжалик машиналарини техник қаровдан ўтказиш қондаларига аниқ амал қилишдан иборатдир. Ҳарбир бригадада бригада бошлиғи ва унинг ёрдамчисининг раҳбарлиғи остида машина ва тракторларни ой сайин ва белгиланган вақтларда техник қаровдан ўтказиб туриш лозим. Машина-трактор станциялари трактор бригадаларига хизмат қиладиган кўчма мастерскойларни бекамикуст ишлайдиган қилиб ташкил этишлари лозим. Машина-тракторларни техник қаровдан ўтказиш учун белгиланган қондаларга аниқ амал қилиш ва бу ишни уз вақтида бажариш тракторларнинг бекор туриб қолишини анча камайтиришга ва ҳалокатларнинг олдини олишга имкон беради.

Трактор бригадаларида меҳнатни уюштиришдаги илғор усулларни — соатлик график, стахановчи маршрутларни кенг сурабда қўлланиш зарур. Бу ишда трактор бригадасининг бошлиғи айниқса катта роль ўйнайди. Ана шунинг назарда тутиб, бригада бошлиғи техникадан фойдаланишни яхшилашга ҳамда механизаторларнинг меҳнат унумини оширишга имкон берадиган барча янги ва илғор усулларни қўлланишнинг ташаббускори бўлиши лозим.

5. МТС БРИГАДАЛАРИДА ТРАКТОР ИШЛАРИНИ ПЛАНЛАШ

Ҳарбир трактор бригадасининг ишлари яхшилаб тузилган планга асосан уюштирилиши лозим.

Илғор трактор бригадаларининг тажрибасига кўра, план қанчалик яхши ўйланиб тузилса, машина-трактор паркининг

иш унуми шунча юқори бўлади ҳамда трактор бригадаси хизмат қилаётган колхоз ва далачилик бригадаларида шу даража мўл ҳосил олинади.

Трактор бригадаларининг ишлари: йиллик ишлабчиқариш топшириғи тузиш, мавсумий ёки иш планлари тузиш, беш кунлик ёки ўн кунлик парадлар тузиш йўли билан планлаштирилади.

Йиллик ишлаб чиқариш топшириғи. Бу топшириқ ҳарбир трактор бригадаси учун МТСни ағ тасдиқланган ишлабчиқариш планига ҳамда МТС билан колхоз ўртасида тузилган шартномага қараб белгиланади. Йиллик топшириқ бутун қишлоқ ҳужалик мавсуми учун трактор бригадасига иш программаси бўлади.

Трактор бригадасининг йиллик ишлабчиқариш топшириғида трактор ишларининг ҳажми белгиланади. Бу топшириқда ҳарбир иш қайси олмашлаб экин далаида ва қандай экин учун қилиниши, ишларни бажариш сифзти ва агротехника муддатлари, умуман бутун колхозда ва айрим участкаларда ҳарбир экиндан олинган ҳосил миқдори, тракторларнинг турига қараб иш нормаси ва уларга сарфланадиган ёилги миқдори, трактор ишлари учун туланадиган натураль ҳақ миқдори кўрсатилади.

Бригадага бириктирилган мол-мулкларнинг мукамал рўйхати, трактор бригадасида ишловчиларнинг рўйхати, тракторлар ва қишлоқ ҳужалик машиналарини техник қаровдан утказишнинг йиллик плани, зарур бўлган нефть маҳсулоти ва запас қисмларнинг умумий миқдори ҳамда ремонт мастерскойлари учун керакли материаллар ва уларнинг маблаг лимити йиллик ишлабчиқариш топшириғининг ажралмас қисми ҳисобланади.

Трактор бригадасининг йиллик ишлабчиқариш топшириғи колхознинг ишлабчиқариш плани билан ҳамда ҳарбир колхоз бригадасининг ишлаб чиқариш топшириғи билан маҳкам боғланган бўлиши лозим. Йиллик ишлабчиқариш топшириғини тузганда колхознинг ишлабчиқариш воситалари билан таъминланиш даражасини, колхоздаги мавжуд иш ҳайвонларини ва ишчи кучларини, колхознинг ташкилий-ҳужалик аҳволини назарда тутиш лозим. Ана шу айтиб утилган шартлар амалга оширилган тақдирдагина трактор бригадаси билан далачилик бригадасининг ишларини туғри боғлаб олиб бориш мумкин бўлади.

Ишлабчиқариш топшириқларида тупроқ шароитлари, дала-ларнинг паст-баландлиги ва суғориладиган участкаларнинг катта-кичиклигига ҳамда меҳнат унуми соҳасида эришилган натижаларга қараб сменадаги иш ва ёнилғини сарфлаш нор-малари табақаланган бўлиши лозим.

Трактор бригадаларига бериладиган йиллик ишлабчиқариш топшириғи МТС бош инженери ҳамда бош бухгалтериянинг иштироки билан МТСнинг бош агрономи томонидан тузилади. Буни тузишда участка агрономлари, участка механик-лари, трактор бригадаларининг бошлиқлари, колхоз раислари ва далачилик бригадаларининг бошлиқлари ҳам қатнаша-дилар.

Йиллик ишлабчиқариш топшириқлари трактор ва ишлабчи-қариш бригадаларининг кенгашларида муҳокама қилиниб, сўнгра МТС директори томонидан тасдиқланади.

Трактор бригадаларининг иш планлари. Бу планлар йил-лик ишлабчиқариш топшириқларига ҳамда қишлоқ хўжалик ишларининг ҳарбир мавсуми учун тузиладиган қўшимча битим-ларга асосан тузилади. Пахтачилик районларида бу иш мав-сумлари қуйидагилардан иборат бўлади: баҳорги мавсум (ерни экишга тайёрлаш, чигит экиш); ёзги мавсум (ғуза қатор ора-ларини ишлаш, ғузага ўғит солиш, кўпйиллик ўт ва дон экин-лари ҳосилини уриб-йиғиб олиш); кузги мавсум (пахта йиғим-терими) ҳамда куз-қишқи мавсум (ерларни шудгор қилиш). Иш планларида трактор бригадасига бериладиган йиллик ишлабчиқариш топшириғи аниқлаштирилади. Бу топшириқлар тегишли мавсум бошланмасдан 10—15 кун илгари тузиб чи-қилади.

Иш планларини тузишдан асосий мақсад — МТСларнинг техникаси ва колхоз воситаларидан энг яхши фойдаланиш йўли билан, тегишли мавсумда бажарилиши зарур бўлган барча ишларни ўз вақтида ва сифатли қилиб ўтказишни таъмин-лашдир.

Иш планларида ҳарқайси ишнинг ҳажми, олмашлаб экиш далалари ва далачилик бригадаларининг участкалари, ишнинг қайси экин учун қилиниши, ишларни бажариш муддатлари (календарь ва иш кунлари ҳисобида), ишни бажариш сифат-лари, агрегатларнинг состави ва сони, умуман ҳарбир агрегат ва бригада учун сменалик ва суткалик топшириқлар, топши-рилган ишни бажариш учун сарфланадиган ёнилғи нормаси ва

миқдори, трактор бригадасига доимий хизмат қилиш учун ишлабчиқариш бригадалари томонидан ажратиладиган ишчи кучи ва от-уловлар кўрсатилади.

Трактор бригадасининг иш плани бажариладиган ишларнинг графигини ҳам уз ичига олади. Бу планда ҳарбир трактор ва ҳарбир тракторчи томонидан ҳар куни бажарилиши керак бўлган ишларнинг хили ва ҳажми, бу иш қайси олмошлаб экиш даласида ва қандай тартиб билан ўтказилиши лозимлиги кўрсатилади.

МТС машина-трактор паркиннинг бетўхтов ишлаши колхоздаги ишлабчиқариш воситалари ва ишчи кучларидан тўла фойдаланиш ҳамда барча ишларни белгиланган муддатда бажариш учун трактор бригадаларининг иш планлари ишлабчиқариш бригадаларининг иш планлари билан мувофиқлаштирилган бўлиши лозим.

Бу нарса колхоз бригадаларининг бошлиқларига ўз ихтиёрларидаги ишчи кучларини ва ишлабчиқариш воситаларини тўғри тақсимлаш учун катта ёрдам беради.

Иш плани трактор бригадасининг бошлиғи, тракторчилар ва далачилик бригадалари бошлиқларининг актив иштироки билан МТС агрономи томонидан тузилади.

Иш планини муваффақиятли суратда бажармоқ ҳамда бу ишга оммани сафарбар қилмоқ мақсадида, иш планини ҳарбир тракторчига ва трактор бригадасида ишловчи ҳарбир ходимга етказиш, шунингдек уни трактор бригадасининг ишлабчиқариш кенгашида, муҳокама қилиш ҳамда айрим ходимлар ва бригадалар ўртасидаги социалистик мусобақа тартибида ошириб бажариш учун тадбирлар белгилаш зарур.

Беш кунлик ёки ўн кунлик нарядлар. Бу нарядлар ҳарбир трактор бригадаси учун йиллик ишлабчиқариш топшириқлари ва иш планлари асосида тузилади. Юз берган шароитларга ҳамда ишларнинг бажарилишига қараб, бу нарядларда иш планлари аниқлаштирилади, беш ёки ўн кун ичида қандай ишлар бажарилиши, қайси олмошлаб экиш даласида бажарилиши, ишларнинг бажарилиш муддатлари ва ҳажми, ишларнинг ҳажмига ва сифатига доир агротехника тадбирлари ҳамда агрегатларнинг состави кўрсатилади. Ерларни чимқирқарли плуг билан ҳайдаш алоҳида кўрсатилади.

Агроном нарядни ёзишдан олдин ишларни бажариш муддатлари ва тартиблари тўғрисида колхоз билан келишиб олуви

лозим. Бундай қилинганида колхозлар керакли тайёргарлик ишларини кўриб қўядилар.

Беш кунлик ёки ўн кунлик топшириқлар иш планининг бажарилиши устидан назорат қилиб туришга имкон беради.

6. ТРАКТОР БРИГАДАСИ БАЖАРГАН ИШЛАРНИ ҚАБУЛ ҚИЛИБ ОЛИШ ВА ТОПШИРИШ. ТРАКТОР ИШЛАРИНИНГ СИФАТИНИ НАЗОРАТ ҚИЛИШНИ УЮШТИРИШ

Пахта ва бошқа қишлоқ хўжалик экинларидан юқори ҳосил етиштириш учун курашда бажарилган ишларнинг сифати ва уларни бажариш муддатлари жуда катта аҳамиятга эгадир. Брок шундай ҳоллар бўладики, трактор бригадаларининг тракторчилари ва бошлиқлари кўп пул ишлаш пайига тушиб, колхоз далаларини сифатли қилиб ишлашга э'tибор бермайдилар: ерларни саёз ҳайдайдилар, гўзани сифатсиз культивация қиладилар ва ҳоказо. МТС директорлари, колхоз раислари ҳамда агрономлар эса бундай брак иш қилучиларга мурасасозлик блан қарайдилар, агротехникани бузучиларга қарши кураш олиб бормайдилар.

Бундай ҳодисаларга йўл қўймаслик учун ҳарбир МТСда, ҳарбир колхоз ва далачилик бригадасида ишларнинг сифатини кунда назорат қилиб туриш ҳамда ҳарбир тракторчи ва умуман трактор бригадаси томонидан бажарилган ишларни қабул қилиб олиш ва топширишни тўғри уюштириш лозим.

Трактор ишларининг сифати учун курашда колхоз далачилик бригадалари, трактор бригадалари ҳамда МТС учётчик-заправшикларнинг роли жуда каттадир. Улар ҳарқайси тракторчининг иш сифатини узлуксиз текшириб туришлари лозим.

Далачилик ва трактор бригадаларининг бошлиқлари, МТС учётчик-заправшиклари ҳар смена тугагандан кейин тракторчилар бажарган ишни қабул қилиб олишлари керак. Ишларни қабул қилишда бажарилган ишларнинг сифатига алоҳида э'tибор беришлари лозим. Сифатсиз бажарилган ишлар қабул қилинмайди, бунинг учун тракторчиларга меҳнат кунни ёзилмайди. Белгиланган чуқурликда ҳайдаш қондасини бузган тракторчилардан сифатсиз ишланган иш учун сарф бўлган ёнилғи баҳосининг 50 процент миқдорида, трактор бригадасининг бошлиқларидан эса 10 проценти миқдорида ҳақ ушлаб қолинади.

Ҳар сменада бажарилган ишлар учёт варақасига ёзилиб қабул қилинади; унга далачилик бригадаларининг бошлиқлари, трактор бригадасининг бошлиғи ва учётчик-заправшиклари қўл қўядилар. Учёт варақасида бажарилган ишнинг ҳажми, сифати ва вақти, шунингдек унга ҳисоблаб ёзилган меҳнат кунлари кўрсатилиши лозим.

МТСнинг участка агрономи тракторчилар томонидан бажарилган ишларнинг сифатини ҳар кун кўздан кечириб, у ер-бу ердан текшириб туриши, тракторчиларнинг учёт варақасида ишларга қўйилган баҳоларни вақти-вақти билан текшириб кўриши, текшириб бўлгандан кейин учёт варақасига қўл қўйиши ва тегишли тузатишлар киргизиши лозим.

Кундалик ишни қабул қилиб олишдан ташқари, ҳарқайси иш тамом бўлганидан кейин, камда ҳар беш кунда бир марта, бажарилган ишни МТС колхозга акт билан топшириши ва колхоз қабул қилиб олиши лозим. Актга МТС директори ёки агрономи ва колхоз раиси қўл қўйишлари керак.

Бажарилган ишларни топшириш — қабул қилиб олишда МТС трактор бригадасининг бошлиғи ва учётчик-заправшиғи, далачилик бригадаларининг бошлиқлари қатнашади.

Актда бажариладиган ишларнинг ҳажми, сифати ва муддати, шунингдек тракторчи, бригада бошлиғи ва унинг ёрдамчиси, учётчик-заправшик ҳамда тиркалган машиналарда ишловчиларга ҳисоблаб ёзилган меҳнат кунлари кўрсатилади.

Акт — тарафлар томонидан шартномаларнинг бажарилишини белгилловчи ҳужжатдир. Шунинг учун актни тузганда колхоз томонидан ҳам, МТС томонидан ҳам шартномаларнинг бузилганлигини қайд этишга алоҳида эътибор бериш зарур. Бажарилган ишлар учун колхоз томонидан тўланадиган ҳосил миқдори ҳам акт билан белгиланади.

Шундай қилиб, бу акт жуда муҳим ҳужжат бўлганидан, трактор бригадаси бажарган ишларнинг ҳажми ва сифати унда тўғри ва аниқ кўрсатилиши лозим.

Партия ва ҳукуматимиз трактор ишларининг сифатини назорат қилишга жуда катта аҳамият бермоқдалар. Трактор ишларининг сифатини қаттиқ ва доимий назорат қилиб туриш учун, МТС трактор ишларининг сифатини давлат йўли билан текшириб турилади. Трактор ишларининг сифатини назорат қилиш давлат инспекторларининг вазифаси район пахтачилик

булимларининг бош агрономларига, республика пахтачилик министрликларининг бош ва старший агрономларига, область пахтачилик бошқармаларига юкланган.

Трактор ишларининг сифатини назорат қилучи давлат инспекторлари МТСларининг колхозларда бажарадиган трактор ишларининг сифатини ва бажариш муддатини (ерни ишлаш, чигит экиш, ҳосилни йиғиб-териб олиш, янчиш ва ҳоказоларни) далада текшириш йўли билан назорат қилиб турадилар.

Давлат инспекторлиги вазифасини бажаруни агрономларга қўйидаги ҳуқуқлар берилган:

1) МТС директорлари орқали МТС агрономлари ва инженерларига, трактор бригадасининг ишчиларига йўл қўйилган хатоларни тузатиш ҳамда сифатсиз бажарилган ишларни ҳақ туламасдан ва меҳнат куни ёзмасдан қайта қилдириш тўғрисида улар учун мажбурий бўлган кўрсатмалар бериш;

2) йўл қўйилган хатолар ва агротехникани бузучилар ҳақидаги масалаларни МТС совети муҳокамасига, МТС ходимлари ва трактор бригадалари, колхоз правленнеларни кенгашларига ҳамда колхозчиларнинг умумий мажлисларига қўйиш;

3) ишларни сифатсиз бажарган МТС ишчиларига нисбатан чора кўриш (огоҳлантириш, танбиҳ бериш) учун МТС директорига йўл-йўриқ бериш;

4) агротехника қондалари иккинчи марта бузилган тақдирда бунинг учун айбдор бўлган трактор бригадаларининг бошлиқларига, уларнинг ёрдамчиларига, тракторчилар, комбайнчилар, машинистларга 50 сўмдан 100 сўмгача штраф солиш.

МТС трактор бригадаларидан сифатсиз бажарилган ишларни қабул қилиб олган колхоз раислари ва далачилик бригадаларининг бошлиқларига нисбатан тегишли чора кўриш учун уларнинг масаласини колхозчиларининг умумий мажлисларига қўйиш.

Колхоз правленнеси трактор ишларининг сифатини доим назорат қилиб туриши лозим.

Колхоз раислари ҳамда ишлабчиқариш бригадаларининг бошлиқлари бу ишга алоҳида эътибор беришлари лозим. Шунинг эса тутиш керакки, трактор ишларини юқори сифатли қилиб бажариш деҳқончилик маданиятини кўтариш ҳамда колхоз далаларининг ҳосилини ошириш учун энг муҳим тадбирлардан биридир.

7. ТРАКТОР БРИГАДАСИНИНГ ХОДИМЛАРИГА ҲАҚ ТЎЛАШ

Трактор бригадасининг колхоздаги ишлари, асосан, етиштирилган ҳосил миқдорига қараб баҳоланади. Тракторчиларнинг ва трактор бригадасидаги бошқа ишчиларнинг меҳнат унуми дастлаб йиғиб олинган ҳосилга қараб белгиланади. Пахтадан ва бошқа қишлоқ хўжалик экинларидан мўл ҳосил етиштириш учун курашда тракторчиларга, бригада бошлиқларига ҳамда трактор бригадасидаги бошқа ишчиларга меҳнат ҳақи тўлаш усули (системаси) катта аҳамиятга эгадир.

Ўртоқ Сталин шундай деб та'лим беради: „Социализмнинг принципи шундан иборатки, социалистик жамиятда ҳарким ўзининг қобилиятига яраша ишлайди ва исте'мол аш'ёларини ўзининг эҳтиёжларига қараб эмас, балки жамият учун ишлаб берган ишига қараб олади“¹.

СССР ҳукумати томонидан 1951 йил 1 ноябрда белгиланган янги системага мувофиқ, трактор бригадасининг ишчилари бажарган ишларининг ҳажми, сифати ва муддатига ҳамда пахтадан ва бошқа қишлоқ хўжалик экинларидан ҳосил етиштиришда план топиширини бажаришларига қараб ҳақ оладилар.

Бу ҳақ трактор бригадалари хизмат қилган участкалардан ҳақиқатда йиғиб-териб олинган ҳосилга қараб белгиланади.

Бундан ташқари, ишлабчиқариш топишириқларини қишлоқ хўжалик ишлари мавсуми бўйича, МТС блан колхоз ўртасида тузилган шартномада кўрсатилган муддатларда ошириб бажарганликлари, шунингдек сифат талабларига риоя қилиш шарти блан ёнилгини тежаганликлари, тракторларни яхши сақлаб, яхши ишлатганликлари учун трактор бригадасининг ишчиларига моддий мукофотлар бериш белгиланган.

Тракторчиларга ва тиркалган машиналарда ишловчи ходимларга меҳнат кунини ҳисоблаб ёзиш. Тракторчиларга меҳнат кунлари ҳисобидан ҳақ тўланади. Меҳнат кунлари ишбай усулида ҳисоблаб ёзилиб, бунда бажарилган ишларнинг ҳажми ва сифати назарда тутилади. МТС директори ишларнинг турига ва тракторнинг маркасига қараб ҳарқайси трактор бригадаси учун алоҳида смена нормаси белгилайди.

Сменадаги иш нормасини бажарганлик учун ҳамма трактор бригадаларидаги тракторчиларга улар ишлайдиган тракторлар-

¹ И. Сталин, Ленинизм масалалари, 1 нашр, 614 бет, Ўздавнашр.

нинг маркасига қараб меҳнат кунлари ҳисоблаб ёзилади. Сменадаги иш нормасини бажарганлик учун қуйидаги миқдорларда ҳақ тўланади:

а) С-80 маркали дизель тракторларда ишловчилар учун — 6 меҳнат куни;

б) ДТ-54, СТЗ-НАТИ, КД-35, ЧТЗ С-65, ЧТЗ С-60 маркали гусеничали ва бошқа маркали тракторларда ишловчилар учун — 5 меҳнат куни;

в) СХТЗ маркали ғилдиракли тракторларда ишловчилар учун — 4,5 меҳнат куни;

г) „Универсал“, ХТЗ-7 маркали ва бог-полиз тракторларида ишловчилар учун — 4 меҳнат куни.

Ўза, қанд лавлаги ва картошка экинлари ҳамда қатор оралари чопиладиган бошқа экинлар устида қилинган анча қийин ишларни бажарганлик учун тракторчиларга белгиланган баҳоларга нисбатан меҳнат кунлари қуйидаги миқдорда ошириб ёзилади, чунончи:

а) қатор оралари чопиладиган экинларни квадрат-уя усулида ўтқизиш ва экишда — 40 процент;

б) қатор оралари чопиладиган экинлар қатор ораларини 45 сантиметргача кенгликда қилиб экилса, ўтқазилса ва қатор оралари ишланса — 30 процент; қатор оралари 45 сантиметрдан кенгроқ бўлганда — 20 процент.

Меҳнат кунлари фақат бажарилган ишлар учун ҳисоблаб ёзилади; лекин бажарилган иш агротехника талабларини қондирадиган ва далачилик бригадасининг бошлиғи томонидан қабул этилган бўлиши лозим. Ёмон бажарилган ишлар брак қилинади ва улар учун ҳақ тўланмайди.

Старший тракторчи ва унинг сменачиси ўзларига бириктирилган тракторлар билан икки сменалик нормани бажарсалар, уларнинг бир сменада ишлаган меҳнат кунларига яна 10 процент меҳнат кунлари қўшиб ёзилади.

МТСда икки йилдан ошиқ ишлаган биринчи даражали тракторчиларга, сменадаги иш нормаларини бажарганлари тақдирда, сменада ишлаган меҳнат кунлари устига яна 10 процент меҳнат куни ҳисоблаб ёзилади. Бу қўшимча меҳнат куни старший тракторчи ёки смена тракторчиси бўлиб ишлаганидан қатъий назар ёзилаверади.

Тракторга тиркаладиган машиналарда ва бошқа қуролларда ишловчи тирковчиларга, ўзлари бирга ишлаган тракторчилар

меҳнат кунининг 75 проценти миқдорида меҳнат кунни ҳисоблаб ёзилади.

Қишлоқ хўжалик ишларининг айрим мавсумларидаги топириқларни МТС ва колхоз ўртасида тузилган шартномада кўрсатилган муддатларда, сифат жиҳатидан агротехника талабларига риоя қилиб, ошиғи блан бажарган тракторчилар ҳамда тирковчи ишчиларга қуйидаги миқдорда қўшимча меҳнат кунлари ҳисоблаб ёзилади: кўкламги ишлар (кузги шудгорни қайта ҳайдаш, культивация қилиш, бороналаш, чигит экиш) учун—25 процент; қатор оралари чопиладиган экиларининг қатор ораларини ишлаганлик учун—25 процент; шудгор қилганлик ва шудгорни ишлаганлик учун—30 процент; кузги шудгор қилганлик учун—45 процент; пичан ўрганлик учун—40 процент; силос ҳашак тайёрлаганлик учун—50 процент.

Трактор бригадаларининг бошлиқларига, уларнинг ёрдамчиларига ҳамда учётчик-заправшикларга меҳнат кунни ҳисоблаб ёзиш. Трактор бригадасининг бошлиғига, унинг ёрдамчисига ҳамда учётчик-заправшикка, бригададаги барча тракторчилар томонидан бажарилган умумий иш ҳажмига қараб, қуйидаги миқдорда меҳнат кунлари ҳисоблаб ёзилади.

Бригада тракторчилари бажарган ҳарбир сменадаги иш нормаси учун:

	Бригада бошлиғига	Бригада бошлиғининг ёрдамчисига	Учётчик-заправшикка
С-80 маркали тракторда ишлаганлик учун . .	1,4 меҳнат кунни	1,2 меҳнат кунни	0,8 меҳнат кунни
Бошқа гусеницали тракторларда ишлаганлик учун	1,25 "	1,1 "	0,7 "
Ҳамма маркадаги гудиракли тракторларда ишлаганлик учун	0,9 "	0,75 "	0,6 "

Ёрдамчисиз ишловчи трактор бригадаси бошлиқлари учун уларнинг оладиган ҳақиға, бригадада қанча трактор бўлишидан қат'ий назар, қўшимча равишда 25 процент меҳнат кунни ҳисоблаб ёзилади.

Трактор бригадасида радистлик вазифасини бажарувчи учётчик-заправшикларга ўз ҳақларига қўшимча равишда 20 процент меҳнат кунни ҳисоблаб ёзилади.

Ўзбекистон, Туркменистон, Тожикистон, Озарбайжон ва Арманистон ССРларининг, Қозоғистон ССРдаги Жанубий Қозоғистон, Жамбул ва Қизилўрда областьларининг пахтакор колхозларида ҳамда толали экинлар экичи колхозларда суғориладиган ғўза ва толали экинларнинг қатор ораларини култивация қилиш ва суғориш эгatlари тортиш устида тракторчилар томонидан бажарилган ишлар учун трактор бригадаларининг бошлиқларига, уларнинг ёрдамчиларига ва учётчик-заправшикларга меҳнат кунлари амалдаги баҳоларга қараганда икки ҳисса оширилган баҳолар билан ҳисоблаб ёзилади.

Шу МТСда 3 йилдан ошмиқ трактор бригадасининг бошлиғи бўлиб ишлаётган кишиларга қўшимча равишда 5 процент меҳнат кунин, 5 йилдан ошмиқ ишлаётган бўлса—10 процент меҳнат кунин, 10 йил ва ундан ошмиқ вақт ишлаётган бўлса—15 процент меҳнат кунин ҳисоблаб ёзилади.

Қишлоқ хўжалик ишларининг айрим даврларидаги топшириқларни МТС ва колхоз ўртасида тузилган шартномада кўрсатилган муддатларда, сифат жиҳатидан агротехника талабларига риоя қилиб, ошмиғи билан бажарган трактор бригадаларининг бошлиқларига, уларнинг ёрдамчиларига ҳамда учётчик-заправшикларга тракторчилар учун белгиланган процентлар ҳисобида қўшимча меҳнат кунлари ҳисоблаб ёзилади.

Белгиланган ҳосил плавини бажариш даражасига қараб қўшимча меҳнат кунлари ёзиш ёки меҳнат кунларини қирқиш. Трактор бригадаларининг бошлиқлари, уларнинг ёрдамчилари, учётчик-заправшиклари ва тиркалган машиналарда ишловчилар ўзлари ишлаган колхозда ҳосил плавини ҳақиқатда бажарсалар, ҳосил плавини бажарилган экинлар учун ёзилган меҳнат кунлари устига яна 10 процент қўшимча меҳнат кунин ёзилади. Бундан ташқари, ҳосил олиш плавини қараганда ошмиқча бажарилган ҳарбир процент учун қўшимча равишда 2 процент меҳнат кунин, пахта ва кўксағиз бўйича—3 процент меҳнат кунин ҳисоблаб ёзилади; аммо қўшимча ёзилган меҳнат кунларининг сонин плавини ошмиқ ҳосил олиш плавини участкадаги иш учун мазкур ходимларининг ҳарбиринга ҳисобланган меҳнат кунларини сонинга нисбатан 100 процентдан ошмиб кетмаслиғи керак.

Агар тракторчилар томонидан ишланган участкаларда ҳосил олиш плавини бажарилмаса, бу ҳолда плавининг бажарилмай қолган ҳар проценти учун тракторчилардан, бригада бошлиқларидан, уларнинг ёрдамчиларидан, учётчик-заправшиклардан

ҳамда тиркалган машиналарда ишловчилардан бир процент меҳнат куни қирқилади. Аммо қирқиладиган меҳнат кунларининг сони пландагидан паст ҳосил олинган участкадаги иш учун ёзилган меҳнат кунларига нисбатан 10 процентдан ошмаслиги керак.

Шудгор қилганлик, кузги дон экинларини экканлик ва кузги шудгор қилганлик учун келар йил ҳосили ҳисобидан ҳақ олочи трактор бригадаси ишчиларига ҳам, ҳосил планини ошири билан бажарганлик учун қўшимча меҳнат кунлари ёзиш усули жорий қилинади.

Ҳосил олиш планининг бажарилиш даражасига қараб, дон ва дуккакли экинлар, пахта, қанд лавлаги, кунгабоқар, кўксағиз, зиғир, каноп, толали экинлар, картошка ва илдизмевали экинлар учун ҳам қўшимча меҳнат кунлари ёзилади ёки ёзилган меҳнат кунлари қирқилади.

Трактор бригадаси ишчиларига ҳисоблаб ёзиладиган меҳнат кунлари учун ҳақ тўлаш. Тракторчилар, трактор бригадаларининг бошлиқлари, уларнинг ёрдамчиларига ва учётчик-заправшикларга ҳисоблаб ёзилган меҳнат кунлари учун МТС ой сайини гарантияланган минимум сифатида пул тўлайди.

МТС томонидан тўланадиган гарантияланган минимум пул, трактор бригадаси ишчиларининг меҳнат кунлари учун колхозлардан барча колхозчилар билан баббаравар оладиган даромадларидан ташқари тўланади.

Ишларни яхши сифатли қилиб бажарганликлари учун трактор бригадаларининг бошлиқларига ва уларнинг ёрдамчиларига МТС маблағларидан қуйидаги миқдорда мукофот берилди: ўзи ишлаган ҳар меҳнат куни учун бригада бошлиғига—75 тийин, бригада бошлиғининг ёрдамчисига—50 тийин. Бу мукофот қишлоқ хўжалик ишларининг айрим мавсумларидаги топшириқларни МТС билан колхозлар уртасида тузилган шартномаларда кўрсатилган муддатларда, сифат жиҳатидан агротехника талабларига риоя қилиб, бажарган тақдирдагина тўланади.

Тракторчилар, бригада бошлиқлари, уларнинг ёрдамчилари ҳамда учётчик-заправшиклар томонидан ишланган меҳнат кунлари учун колхоз уларга барча колхозчилар билан баббаравар миқдорда маҳсулот беради; озиқ-овқат ва дон экинлари учун эса—белгиланган гарантияли минимумдан кам бўлмаган миқдорда ҳақ тўлайди.

Озарбайжон, Арманистон, Қирғизистон, Тожикистон, Турк-манистон ва Ўзбекистон ССРлардаги ҳамда Қозоғистон ССРнинг Жанубий Қозоғистон, Жамбул ва Қизилўрда областьларидаги пахтакор колхозларда тракторчилар, трактор бригадаларининг бошлиқлари, уларнинг ёрдамчилари ҳамда учётчик-заправшиклар томонидан ишланган меҳнат кунлари учун 1,5 килограмм миқдорида дон берилади. Лекин бу трактор бригадаси ўзи ишлаган колхоз ерларидан ҳосил етиштириш топшириғини ҳақиқатда бажарган бўлиши шарт. Агар бу трактор бригадаси ҳосил етиштириш топшириғини бажармаган бўлса, унга бир килограмм миқдорида дон берилади. Агарда меҳнат кунлари учун бериладиган дон гарантияланган минимумдан ошиб кетса, бу ҳолда колхоз трактор бригадасидаги ишчиларига меҳнат кунлари учун бериладиган донни барча колхозчилар билан барабар миқдорда беради.

МТС билан колхоз ўртасида тузилган шартномага мувофиқ, жорий йил ҳосили устида қилинган ишлар ва муддатида бажарилган бошқа ишлар учун ҳар меҳнат кунига 1,5 килограмм миқдорида дон берилади; агар бу ишлар белгиланган муддатдан кечиктириб бажарилса, бу ҳолда ҳар меҳнат кунини учун бир килограмм дон берилади.

Озарбайжон, Арманистон, Грузия, Қирғизистон, Тожикистон, Туркменистон ва Ўзбекистон ССРлардаги ҳамда Қозоғистон ССРнинг Жанубий Қозоғистон, Жамбул ва Қизилўрда областьларидаги пахтакор колхозларда тракторга тиркалган машиналарда ва бошқа қуролларда ишловчи ишчиларга колхоз уларнинг ҳар меҳнат кунини учун бир килограмм дон ва 1 сўм 50 тийин пул миқдорида гарантияланган минимум беради. Уларга тегишли қолган маҳсулотлар эса бошқа колхозчилар билан барабар миқдорда берилади. Агар колхозда меҳнат кунларининг ҳақиқий қиймати гарантияланган минимумдан ошиб кетса, бу ҳолда тирковчига меҳнат кунларининг пул ва натураль қиймати билан гарантияланган минимум ўртасидаги фарқ ҳам тўланади.

Тракторчилар, трактор бригадаларининг бошлиқлари, уларнинг ёрдамчилари ҳамда учётчик-заправшиклар ўзлари ишлаган участкалардаги ҳамма экинлардан пландан ташқари ҳосил етиштирадилар, колхозчилар билан барабар миқдорда қўшимча ҳақ оладилар.

8. ТРАКТОР БРИГАДАСИНИНГ ИШЛАРИГА РАЎБАРЛИК ҚИЛИШ

Трактор бригадаларининг ишларини тўғри уюштириш билан бирга МТСнинг машина-трактор паркидан мумкин қадар унумли фойдаланиш ҳамда пахта ва бошқа қишлоқ хўжалик экинларидан ҳосил олиш топшириқларини муваффақиятли равишда бажариш учун энг муҳим шартлардан бири—трактор бригадаларининг ишларига ҳар куни тўғри раўбарлик қилиб туришдир.

Трактор бригадасига бевосита бригада бошлиғининг ўзи раўбарлик қилади ва у ўз бригадасида якка бошчи ҳисобланади. Трактор бригадаси а'золарининг ҳамжиҳатлик билан бeтўхтов ишлашлари бригада бошлиғининг тажрибасига, ташкилий қобилиятига ва тайёргарлик даражасига кўп жиҳатдан боғлиқдир. Трактор бригадасининг бошлиғи бригада а'золарига ишларини тўғри тақсимлаши, топширилган иш учун бригада а'золарининг мас'улиятини ошириши, уларни интизомли қилиши, кун тартибига ва барча белгиланган қоидаларга аниқ амал қилиши лозим.

Трактор бригадасининг муваффақиятли ишлаши унга МТС директори ва мутахассислари томонидан тўғри раўбарлик қилинишига кўп жиҳатдан боғлиқдир. МТС директори ва мутахассисларнинг бутун фаолияти трактор бригадаларининг тўхтовсиз ишлашини, юқори унумли ва юқори сифатли қилиб ишлашини та'минлашга йўналтирилган бўлиши лозим. МТС раўбарлари трактор бригадасининг ишчиларига шундай тарбия беришлари керакки, улар ўзларига топширилган иш учун давлат олдидаги мас'улиятни тўла тушунадиган, ишдаги камчиликларга, бракчиларга ва меҳнат интизомини бузучиларга қарши аёвсиз курашадиган ҳамда иш графигини бажариш ҳарбир механизаторнинг асосий қонун эканлигини эсларидан чиқармайдиган бўлсинлар.

МТС раўбарлари ҳарбир трактор бригадасининг кундалик ишлари қандай бажарилаётганлигини ва бир кун ичида ҳамма қилган ишини аниқ билиб туришлари лозим. Бу нарса ўпирилишларининг олдини олиш, планни ошиғи билан бажариш учун қўшимча имкониятлар топиш, ишларининг сифатини яхшилаш ҳамда илғорларнинг тажрибасини ёйиш йўли билан ишларни қисқа муддатда бажариш учун имконият туғдиради.

Аксари МТСларда „Ҳосил“ номли радио станциялар бор.

бу станциялар орқали МТСнинг марказий қўраси блан трактор бригадалари ўртасида радио алоқаси ўрнатилади. Бундай алоқа трактор бригадаларига амалий раҳбарлик қилишни кучайтиради. Бундай алоқа (диспетчерлик хизмати) ҳарбир агрегатнинг планини бажаришга, камчиликларни ўз вақтида топишга, бу камчиликларни йўқотиш учун чоралар кўришга, трактор бригадаларига дарҳол керакли ёрдам кўрсатиб туришга имкон беради. Радио станцияси бўлмаган МТСда диспетчерлик хизмати телефон, от алоқаси ва шу сингарилар орқали амалга оширилиши лозим.

Трактор бригадаларининг ишларини яхшилашда ишлабчиқариш кенгашларининг аҳамияти жуда катта. Ишлабчиқариш топшириқларининг, бригадага берилган планнинг бажарилишини, айрим тракторчилар томонидан смена топшириқларининг бажарилишини, ишларнинг юқори сифатли қилиб бажарилишини ҳамда социалистик мусобақа мажбуриятларининг бажарилишини муҳокама қилиб туриш учун ишлабчиқариш кенгашларини изчиллик блан чақириб туриш керак. Бу кенгашларда тракторчиларнинг ва умуман бригаданинг ишларини яхшилаш учун керак бўлган тадбирлар ишланиб чиқилиши лозим.

Бригада ходимларининг техника ва агротехника билимларини ошириш учун барча трактор бригадаларида тракторчилар, тиркалган машинада ишловчилар ва шу сингари бошқа ишчилар учун доимий курслар ташкил этиш лозим. Бу курсга МТСнинг инженерлари, механиклар ва агрономлари раҳбарлик қилишлари лозим.

Трактор бригадалари ва умуман МТСларнинг муваффақиятли ишлаши учун энг муҳим шарт меҳнатни уюштиришда синалган метод бўлган социалистик мусобақадир. Ўртоқ Сталин социалистик мусобақанинг аҳамиятини жуда чуқур қилиб тушунтириб берди. Социалистик мусобақани социалистик қурилишимизнинг энг муҳим факторларидан бири деб атади.

Социалистик мусобақа бизнинг мамлакатимизда чинакам умумхалқ иши бўлиб қолди. Мусобақа колхозлар ва МТСлардаги ички имкониятларни энг кўп сафарбар қилишга ва меҳнат унумини тобора оширишга ёрдам бериб келмоқда. 1951 йил декабрьда мамлакатимиздаги илғор трактор бригадаларининг тракторчиларидан бўлган И. Бунеев, Н. Басистий ва бошқалар барча МТС ва ихтисослаштирилган станцияларнинг бригадирлари, тракторчилари, тиркалган машинада ишловчи-

лари ҳамда бригаданинг бошқа ишчиларига мурожаат қилиб, уларни 1952 йили ҳамма экинлардан юқори ҳосил етиштириш ҳамда жамоат чорвачилигини янада юксалтириш, тракторлар ва машиналардан мумкин қадар унумли фойдаланиш, мавсумдаги ва сменадаги иш нормаларини тўла ва ошиғи билан бажаришда барча имкониятлардан кенг миқ'ёсда фойдаланиш учун социалистик мусобақа боғлашга чақирдилар.

Донгдор бригада бошлиқларининг бу чақириғи Ўрта Осиё республикаларидаги пахтакор МТСларнинг трактор бригадалари бошлиқлари томонидан хурсандчилик билан қабул қилинди. МТС трактор бригадаларининг илғор бошлиқлари бу социалистик мусобақага қўшилиб 1952 йил учун ўз зиммаларига аниқ мажбуриятлар олдилар.

МТС раҳбарлари, партия ва комсомол ташкилотларининг вазифаси — юқори ҳосил етиштириш ҳамда машина-трактор паркидан унумли фойдаланиш учун трактор бригадаларининг социалистик мусобақасини ташкил этиш ва унга раҳбарлик қилишдан иборатдир.

Ҳарбир трактор бригадаси ва ҳарбир тракторчи бу социалистик мусобақага қўшилиб, ўз зиммасига аниқ мажбурият олиши зарур.

Социалистик мусобақа якунлари иш натижалари кўрсатиладиган доскаларда ва маҳаллий матбуотда акс этдирилиши лозим. Бригададаги мусобақани ўртоқларча ўзаро ёрдам бериш йўли билан олиб бориш лозим. Тракторчилар ўз зиммаларига олган мажбуриятларни бажаришда бир-бирларига ёрдам беришлари лозим.

Илғор МТСларда мул ҳосил етиштириш учун трактор бригадалари билан далачилик бригадалари ўртасида социалистик мусобақа кенг авж олмақда. Бундай мусобақа колхозда мул ҳосил етиштириш учун қудратли восита бўлганидан, уни кенг суратда ёйиш керак. Трактор ва далачилик бригадаларининг иш натижаларини уларнинг бирлашган ишлабчиқарини кенгашларида изчилик билан муҳокама қилиб туриш лозим.

Контроль саволлар

1. Колхозда мул пахта ҳосили етиштириш учун курашда трактор бригадасининг роли нимадан иборат?
2. Трактор ишларининг сифатини яхшилашда турли марка

тракторлардан тузилган трактор бригадаларининг аҳамияти нимадан иборат?

3. Трактор бригадаларининг катта-кичиклиги қандай бўлиши ҳамда уларни колхозларга, колхозларда эса — далачилик бригадаларига бириктиришда нималарни эътиборга олиш керак?

4. Трактор бригадаларининг ишлари блан далачилик бригадаларининг ишларини тўғри боғлаб олиб боришнинг қандай аҳамияти бор?

5. Трактор бригадасининг состави доимий бўлсин дегани нима ва колхозга хизмат қилишни яхшилаш учун бунинг қандай аҳамияти бор?

6. Трактор бригадасининг ишчилар состави қандай бўлиши керак ҳамда кадрларни тўғри танлашнинг қандай аҳамияти бор?

7. Тракторнинг иш унумини оширишда ҳамда тракторлар бажарадиган ишларнинг муддатини қисқартишда трактор бригадаларининг далачилик бригадаларига бетўхтов хизмат қилиши қандай роль ўйнайди?

8. Трактор бригадасидаги ишларни тўғри планлашнинг қандай аҳамияти бор?

9. Пахтадан ва бошқа экинлардан мўл ҳосил етиштириш учун курашда тракторлар бажарган ишларнинг сифатини ўз вақтида текшириб қабул қилиб олишнинг қандай аҳамияти бор?

10. Трактор бригадасининг ишчиларига меҳнат ҳақи қандай тартибда тўланади?

11. Трактор ишларининг сифатини яхшилаш ҳамда таннархини пасайтириш учун курашда трактор бригадаларининг ишларига тўғри раҳбарлик қилиш ва социалистик мусобақани қизитиб юборишнинг қандай аҳамияти бор?

Тўққизинчи боб

КОЛХОЗНИНГ ДАВЛАТ ОЛДИДАГИ МАЖБУРИЯТЛАРИНИ БАЖАРИШ

1. КОЛХОЗЛАР ТОМОНИДАН ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИК МАҲСУЛОТЛАРИНИ ДАВЛАТГА МАЖБУРИЙ ТОПШИРИШНИНГ АҲАМИЯТИ

Ўртоқ Сталин колхозларининг биринчи вазифаси — давлатга қишлоқ хўжалик маҳсулотлари топшириш мажбуриятларини бажаришдан иборат, деб та'лим беради. Ўртоқ Сталин 1933 йили „Қишлоқда ишлаш тўғрисида“ сузлаган тарихий нутқида: „... асосий вазифани э'тибордан қочирмангиз, йиғим-теримнинг биринчи кунлариданоқ ғалла тайёрлаш ишларини бошлаб юборингиз ва кучайтираберингиз, чунки энг биринчи вазифа — ғалла тайёрлаш планини бажариш. . .“¹ деган эди.

Қишлоқ хўжалик маҳсулотларини тайёрлаш масаласи давлатимизнинг хўжалик ҳаётидаги энг биринчи вазифа эканлигини ҳисобга олиб, партия ва ҳукуматимиз бу масалага жуда катта аҳамият бермоқдалар.

Мажбурий тартибда маҳсулот топшириш соҳасидаги биринчи вазифа — ғалла тайёрлаш планини бажаришдир. Ўртоқ Сталин 1921 йилда. „Давлат ихтиёрида ма'лум миқдорда ғалла запасининг бўлиши саноатни тиклаш ва Совет давлатини сақлаб қолиш учун воситаларнинг энг муҳим воситаси эканлигини...“² кўрсатиб берди Давлат қўлидаги ғалла запаслари шаҳар ва саноат аҳолисини ғалла маҳсулоти билан та'минлаш учун, саноат ҳамда қишлоқ хўжалигининг барча тармоқларини, я'ни чорвачиликни, техника экинлари ва ҳоказоларни ривожлантириб юбориш учун ишлатилади. Давлат ғалла запаслари соци-

¹ И. Сталин, Асарлар, 13 том, 244 бет, Ўздавиашр.

² И. Сталин, Асарлар, 5 том, 143 бет, Ўздавиашр.

листик давлатнинг муҳофаа қобилиятини мустаҳкамлаш учун зарурдир.

Давлатимиз, аҳолининг озиқ-овқатга бўлган эҳтиёжини тўла-тўқис қондириш мақсадида, ғалла тайёрлашдан ташқари, гўшт, сут, ёғ ва тухум сингари чорвачилик маҳсулотларини ҳам тайёрлаб қўймоқда.

Бунинг устига, давлатимиз саноатнинг озиқ-овқат ва бошқа тармоқлари учун хомаш'ё бўлган техника экинлари маҳсулотини ҳам жуда кўп миқдорда тайёрлайди. Бундай техника маҳсулотлари ичида энг муҳими пахтадир.

Давлатимиз қишлоқ хўжалигининг товар маҳсулоти кўпроқ ишлабчиқарилишини таъминлаш учун колхозларга жуда катта ёрдам бermoқда. Жумладан, колхозларга кўпгина кредитлар берилмоқда, ирригация қурилиши, ихота дарахтзорлар барпо қилиш ва ҳоказолар учун жуда кўп маблағ сарфланмоқда. Шу билан бирга, колхозлар жуда фойдали шартлар билан давлатга маҳсулот сотмоқда (топширмоқда)лар.

Давлатга қишлоқ хўжалик маҳсулотлари топшириш (сотиш) мажбуриятларини бажариш колхозларнинг пул даромадларини оширишга имкон беради. Шу сабабли, қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштириш учун белгиланган давлат планларини ҳамда давлат олдидаги мажбуриятларни сўзсиз бажариш масаласи Қишлоқ хўжалик артелининг уставида энг муҳим шарт қилиб қўйилган.

Қишлоқ хўжалик маҳсулотларини давлат йўли билан тайёрлашнинг ҳозирги усули қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштириш учун белгиланган давлат планини тўла ва ошириб бажарган колхозларга жуда катта фойда беради. Бу усул колхозларини: экин майдонларини тобора кенгайтириш, қишлоқ хўжалик экинлари ҳосилини, жамоат чорва моллари сонини ва уларнинг маҳсулдорлигини муттасил ошириб бориш учун қизиқтиради.

Қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг асосий қисми:

- 1) экин ва чорва маҳсулотларини давлатга мажбурий тартибда топшириш йўли билан;
- 2) машина-трактор станциялари томонидан колхозларга қилинган ишлар учун натураль ҳақ тўлаш йўли билан;
- 3) энг муҳим техника экинларини контрактиция қилиш йўли билан тайёрланади.

2. ДАВЛАТГА МАЖБУРИЙ ТАРТИБДА ТОПШИРИЛАДИГАН МАҲСУЛОТЛАРНИ ЕРЛАРНИНГ ГЕКТАР СОНИГА ҚАРАБ ҲИСОБЛАШНИНГ ПРОГРЕССИВ АҲАМИЯТИ

Давлатга мажбурий тартибда топшириладиган маҳсулотлар жумласига қуйидагилар киради: бугдой, жавдар, дуккакли галла экинлари, тарик, маккажўхори, арпа, қўқонжўхори, шол и ва бошқаларнинг донлари; картошка, карам, қизилча (лавлаг и), савзи, пиёз, бодринг ва помидор;

кунгабоқар, зиғир-кудряш, канакунжут, соя, кунжут каби мойли экинларнинг уруғлари;

пичан, жун, тери, сут, ёғ, қуй сутидан тайёрланган бринза, сир ва тухум.

1940 йилгача мажбурий тартибда топшириладиган экин маҳсулотларининг миқдори колхоздаги экин планига қараб, чорвачилик маҳсулотларининг миқдори эса — жамоат чорва молларининг сонига қараб ҳисобланар эди.

1940 йили партия ва ҳукуматимиз мажбурий тартибда топшириладиган маҳсулотларни ерларнинг гектар сонига қараб ҳисоблаш усулини киргиздилар. Бу янги усулга кўра, мажбурий тартибда топшириладиган экин маҳсулотлари экин ерларининг ҳар гектарига, чорвачилик маҳсулотлари эса — колхозга ажратиб берилган ер майдонининг ҳар гектарига қараб ҳисобланади.

Мажбурий тартибда топшириладиган маҳсулотларни ҳисоблашнинг 1940 йилгача қўлланилган усули экин майдонларини кенгайтириш ва мол туёғини кўпайтириш учун колхозларни қизиқтирмас эди. Ана шунинг учун бу усул бекор қилинди.

Давлатга топшириладиган маҳсулотлар бу усул билан ҳисобланган вақтда ўзларига ажратиб берилган ерлардан экин экиш ва жамоат чорвачилигини ҳартарафлама ривожлантириш учун тўла фойдаланаётган колхозлар, — ерларини ишламай ташлаб қўйган, экин майдонларини кенгайтирмаган ва жамоат чорвачилигини ривожлантирмаган колхозларга қараганда, — ноқулай аҳволга тушиб қолган эдилар.

Ана шунинг учун, қишлоқ хўжалик маҳсулотларини тайёрлашнинг бундай тартиби колхозлардаги деҳқончилик ва чорачиликни ривожлантиришга тўсқин бўлиб келган эди.

Давлатга топшириладиган қишлоқ хўжалик маҳсулотларини ерларнинг гектарига қараб ҳисоблаш усули юқорида айтиб ўтилган камчиликларни йўқотади. Бу усул киргизилиши билан

ўзларига ажратиб берилган ерлардан энг яхши фойдаланиш ҳақида тинмай ғамхўрлик қилаётган ва жамоат чорвачилигини ҳартарафлама ривожлантираётган колхозлар учун катта имкониятлар тугилди, бундай колхозларнинг даромадлари тобора ошадиган бўлди. Бу усул — давлатга топшириладиган деҳқончилик ва чорвачилик маҳсулотларини аввалдан белгилаб қўйилган қат'ий нормалар билан ҳисоблашга асосланган.

Давлатга топширилган маҳсулотларни бу янги усул билан ҳисоблашда ўзларига ажратиб берилган ерлардан энг яхши фойдаланиб юқори ҳосил етиштираётган, жамоат чорвачилигини ҳартарафлама ривожлантириб, унинг маҳсулдорлигини ошираётган колхозлар жуда катта устунликларга эга бўладилар.

ВКП(б) Марказий Комитетининг 1947 йилги Февраль пленуми давлатга топшириладиган маҳсулотларни колхоз ерларининг гектарига қараб ҳисоблаш усули тамомилга туғри бўлиб чиққанлигини уқдириб утди. „Давлат абадий фойдаланиш учун колхозларга ер берди. Давлатга маҳсулот топшириш юзасидан белгиланган янги принцип ана шундай мустаҳкам негизга асосланади. Бу мустаҳкам негиз кохозларнинг жамоат деҳқончилигини, чорвачилигини ривожлантиришдаги манфаатдорлигини оширди ва маҳсулот тайёрлашдаги эски ярамас тартибга хотима берди. Ана шу эски тартиб бор вақтда экин майдонларини кенгайтиручи ва фермалардаги мол туёғини кўпайтиручи илғор колхозлар, экин майдонларини кенгайтирмайдиган, фермалари ёки жамоат чорвачилиги бўлмаган қолоқ колхозларга нисбатан, ноқулай аҳволга тушиб қолар эдилар“¹.

Давлатга топшириладиган маҳсулотларни колхоз ерларининг гектарига қараб ҳисоблаш тартиби қишлоқ хўжалигининг барча тармоқларини ҳартарафлама ривожлантириш учун колхозларни кенг равишда рағбатлантиради. Бу янги тартибнинг прогрессив аҳамияти ана шундан иборат.

ВКП(б) Марказий Комитетининг 1947 йил Февраль пленуми қарорида бундай дейилган: „Колхоз тузумининг душманлари бўлган кишиларгина, давлатга топшириладиган маҳсулот миқдорини колхозларга ажратиб берилган экин майдонининг ҳар гектарига қараб ҳисоблаш туғрисидаги қонуннинг қишлоқ

¹ ВКП(б) Марказий Комитети Февраль пленумининг „Урушдан кейинги йилларда қишлоқ хўжалигини юксалтириш тадбирлари ҳақида“ги қарори, 1947 й., 69 бет, Ўздавиашпр.

Колхозлар натураль ҳақни тайёрлов пунктига келтирилган пахтанинг ҳарбир группасидан топширадilar. Бу натураль ҳақ контрактация шартномасида кўрсатилган мажбурият миқдорига ҳамда натураль ҳақ счётларида кўрсатилган миқдорга мутаносиб миқдорда топширилади.

Масалан, Бухоро область, Гиждувон районидаги „Октябрь“ колхози 1951 йили 350 гектар ернинг ҳар гектаридан ўрта ҳисоб билан 26,5 центнердан ҳосил олиб, ҳаммаси бўлиб 9265 центнер пахта топширган. МТС бажарган ишлар учун колхоз 1775 центнер натураль ҳақ тулаган, бу умумий пахта етиштириш планига нисбатан 19 процент бўлади. Демак, „Октябрь“ колхози тайёрлов пунктига ҳар сафар келтирилган пахтадан 19 процентни натураль ҳақ ҳисобига ва 81 процентини контрактация шартномасини бажариш ҳисобига топширган бўлади.

МТС бажарган ишларга тўланиши тегишли натураль ҳақни ҳисоблаш учун маҳсулот тайёрлаш министрлигининг область ва республика вакили 15 ноябрьдан кечиктирмай колхозларни пахта ҳосили миқдорига қараб разрядларга ажратади.

Ҳарбир колхоздан тегишли бўлган натураль ҳақ миқдорини кейинчалик МТС аниқлайди.

Агар колхоздаги ҳосил миқдори унга топширилган счётдагидан кўра ошиқроқ бўлса, бу ҳолда колхоз қўшимча натураль ҳақ тўлайди. Агарда колхоздаги ҳосил миқдори мўлжаллангандан кўра камроқ бўлиб, колхоз натураль ҳақни счёт бўйича топширганидан кўра озроқ топшириши лозим бўлса, бундай ҳолда тайёрлов пункти натураль ҳақнинг ортиқча топширилган қисмини контрактация шартномаси ҳисобига ўтказади ва бу пахтанинг қийматини колхозга тўлайди.

Натураль ҳақ ҳам, контрактация шартномасида кўрсатилган сортлар билан тўланиши учун, тайёрлов пункти колхоз билан қайта қилинадиган ҳамма ҳисоб-китобларни топширилган пахта сортларига қараб қилади.

4. ПАХТА КОНТРАКТАЦИЯСИ

Пахта контрактацияси — пахтани тайёрлаш системаси бўлиб, колхозлар билан дастлаб тузилган шартномаларга асосан, бу системани СССР Пахтачилик министрлиги амалга оширади. Колхозлар билан шартномаларни пахта заводларининг тайёрлов пунктлари тузади. Бу шартномалар ҳам ҳар йили тузилади ва қонун кучига эга бўлади. Шартнома икки қисмдан, яъни

колхознинг ҳамда тайёрлов пунктнинг мажбуриятларидан иборат бўлади.

Колхознинг мажбуриятлари. Шартномага мувофиқ, колхоз шарт қилинган майдонга ғўзанинг тегишли сорт (нав') ларини экиб, ҳар гектардан белгиланган миқдорда пахта топшириш мажбуриятини ўз устига олади. Шу муносабат билан, колхоз ҳамма далалардаги ғўза тупларини белгиланган қалинликда жойлаштиришга ҳамда мўл пахта ҳосилини етиштириш учун зарур бўлган барча тадбирларни сифатли қилиб амалга оширишга мажбурдир.

Агар колхоз планда кўрсатилгандан кўра кўпроқ майдонга пахта эккан бўлса, бу майдонни контрактация қилишга мажбурдир. Колхоз етиштирилган ҳамма ҳосилни тайёрлов пунктига топшириш мажбуриятини ўз устига олади. 1952 йилги шартномага мувофиқ, пахта ҳосилини топшириш иши 10 декабрдан кечиктирилмай тугалланиши лозим.

Колхоз ўз даласидаги пахта ҳосилини ўғирланишидан, пайхон қилинишидан ҳамда териш ва ташиш вақтларида нобуд бўлишидан сақлашга мажбурдир. Колхоз пахтани теримчилардан қабул қилиб олиш ва офтобда қуритиш учун ҳарбир пахтакор бригадада махсус майдончалар қилишга мажбурдир. Ниҳоят, колхоз паст сортли пахтани қуритиш учун мавжуд сушилкаларни ремонт қилишга ва янги сушилкалар қуришда ҳамда бу сушилкаларни зарур миқдор ёқилги билан таъминлашга мажбур эканлиги шартномада кўрсатилади.

Пахтани теришда ва тайёрлов пунктига топширишда амалдаги стандарт билан белгиланган сортларга риоя қилинади.

1952 йилги стандартга кўра пахта 7 сортга ажратилиб терилади. Бунда ҳарбир сорт учун пахтанинг намлик ва ифлосланиш даражаси қанча бўлиши кераклиги кўрсатилган.

Колхоз умумий пахта ҳосилининг камида 80 процентини отбор, биринчи ва иккинчи сортлар билан топшириш мажбуриятини ўз устига олади. Пахтанинг отбор ва биринчи сортлари неча процент бўлиши кераклиги шартномада кўрсатилади.

Машинада терилган пахта тўрт сортга: отбор, биринчи, иккинчи ва учинчи сортларга ажратилиб қабул қилинади. Бу нарсa машинада терилган пахтанинг юқори сифатли бўлганлигини кўрсатади. Бунинг устига пахтани машинада териш пахта тайёрлаш ишларини анча тезлаштиради ва колхозчиларнинг меҳнатини кўп даража осонлаштиради.

Ниҳоят, колхоз тайёрлов пунктига пахтани яхшилаб тоза-
лаб ва қуритиб белгиланган сортлар билан топширишга маж-
бурдир.

Тайёрлов пунктининг мажбуриятлари. Тайёрлов пункти
давлатга пахтани ўз вақтида ва тўла миқдорда ҳамда юқори
сортлар билан топширганлик учун рағбатлантириш ва имтиёзлар
бериш каби тадбирларни амалга ошириш мажбуриятини ўз
устига олади. Тайёрлов пункти контрактация шартномаси юза-
сидан топширилаётган пахта учун колхозга белгиланган дав-
лат баҳолари билан ва пахтанинг сортларига қараб ҳақ тўлайди.
Пахтанинг биринчи сортлари учун, бошқа сортларига қараган-
да, анча ошиқроқ миқдорда ҳақ тўланади.

Шартномада белгиланган пахта топшириш плани ошириб
бажарилганда қўйдаги тартибда устама-мукофот тўланади:

Ҳар гектардан пахта топшириш плани 6 центнердан ошиқ
бўлмаганида, пландан ташқари топширилган пахтанинг ҳар
центнери учун шу пландан ошиқча топширилаётган сортнинг
амалдаги баҳосига нисбатан 50 процент миқдорида устама-
мукофот берилади.

Ҳар гектардан пахта топшириш плани 6 центнердан ошиқ,
аммо 10 центнердан камроқ бўлганида, пландан ташқари топ-
ширилган пахтанинг ҳар центнери учун 100 процент миқдорида
устама-мукофот берилади.

Ҳар гектардан пахта топшириш плани 10 дан 15 центнер-
гача бўлганида, пландан ташқари топширилган пахтанинг ҳар
центнери учун бериладиган устама-мукофот миқдори 150 про-
центгача оширилади.

Ҳар гектардан пахта топшириш плани 15 центнердан ошиқ
бўлганида, планининг бажарилишидан қат'ий назар, 15 центнер-
дан ошиқча топширилган пахтанинг ҳар центнери учун
150 процент мукофот берилади, пландан ташқари топширилган
пахтанинг ҳар центнери учун эса, планга нисбатан ошириб
топширилган пахтанинг ҳар центнери учун амалдаги тайёрлов
нархига нисбатан, 200 процент миқдорида устама-мукофот
берилади.

Ҳар гектарга 15 центнердан кўпроқ пахта топшириш маж-
буриятини ўз устларига олиб контрактация шартномаси тузган
колхозлар, 15 центнердан ошиқча топширилган пахтанинг ҳар
центнери учун тайёрлов нархига қараганда 2,5 ҳисса ошиқ,
ўзларига белгиланган пландан ошириб топширилган пахтанинг

ҳар центнери учун эса — 3 ҳисса ошиқ миқдорда устама-мукофот оладилар.

Шу тариқа, колхозлар қанча кўп пахта етиштирса, уларнинг давлатга топширган пахталари шунчалик юқори баҳоланади.

Мўл пахта ҳосили етиштирган колхозларга устама-мукофотлар анча кўп миқдорда берилади. Масалан, Хоразм области, Урганч районидаги (талин номли колхозда 1951 йили совет нав' пахта экинларининг ҳар гектаридан ўрта ҳисоб билан 35,9 центнер пахта топширишдан келган пул даромади 8 208 977 сўм, жумладан устама-мукофот 4 076 272 сўм бўлган. Бу мукофот пахта учун олинган пул даромадининг қарийб ярмисини ташкил қилади.

Ўзанинг ингичка толали совет нав'ларини етиштирган колхозларга устама-мукофот бериш учун ҳосил миқдори анча кам белгиланган. Масалан, колхозларнинг биринчи группаси учун ҳар гектардан олинган пахта ҳосили 4 центнердан ошиқ бўлмаганида уларга устама-мукофот берилади. Ҳар гектардан 10 центнердан ошиқ пахта топшириш тўғрисида контрактация шартномаси тузган колхозларга устама-мукофот 200 процент миқдоридан белгиланиб, бу мукофот контрактация планига қараганда ошиқча топширилган пахтанинг ҳар центнери учун берилади. Ҳар гектардан 10 центнердан ошиқ пахта топшириш тўғрисида контрактация шартномаси тузган колхозлар, пахта топшириш планини бажаришларидан қат'ий назар, 10 центнердан ошиқча топширилган пахтанинг ҳар центнери учун, тайёрлов нархига нисбатан, 150 процент миқдоридан мукофот оладилар. Бошқача айтганда, бу колхозларга ҳам ўзанинг дағал толали сортларини экучи колхозлар учун белгиланган тартибда мукофот берилади. Аммо бу колхозлар ўзанинг дағал толали сортларини экучи колхозлар каби ҳар гектардан 15 центнердан ошиқ пахта топшириш ҳақида шартнома тузмай, балки 10 центнердан ошириб топшириш ҳақида тузадилар.

Контрактация юзасидан пахта топшириш планини ошириб бажарган колхозга (бу ҳисобга натураль ҳақ учун топширилган пахта ҳам киради) бериладиган устама-мукофотлар ҳақиқатан экинган пахта майдонига қараб ҳисобланади, аммо бу майдон контрактация шартномасида кўрсатилган майдондан кам бўлмаслиги шарт.

Тайёрлов пункти экиш учун зарур бўлган уруғлик чигитни колхозга насяга беради. Шу блан бирга колхозга аванс пул ҳам берилади. Колхозга бу аванс: ғўзанинг совет сортлари учун шартнома тузилганида 300 сўм, ғўза майсаларининг яганаланиши текширилганидан сўнг 250 сўм ва ғўза қатор оралари иккинчи марта ишлангандан кейин 200 сўм миқдорида берилади.

Насяга берилган чигит ҳақи ва аванс пул колхоз томонидан давлатга пахта топширилган вақтда контрактация юзасидан ҳар сафар топширилган пахта учун тегишли пулнинг 60 процент миқдори ушлаб қолинади. Демак, бу ҳолда ҳам колхозга анча катта енгиллик берилади, бунинг натижасида колхоз тайёрлов пунктига пахта топширишнинг биринчи кунлариданоқ пул олиш имкониятига эга бўлади.

Колхозчиларнинг пахтачиликни ривожлантиришдаги манфаатдорлигини ошириш учун, давлат колхозларга арзон баҳо-лар блан: ғалла, ўсимлик мойи, газлама, пахта, кунжара ва чой сотишни расм қилди. Колхозлар бу молларнинг бир қисmini аванс ҳисобига ва қолган қисmini тайёрлов пунктига пахта топширган вақтида оладилар.

Пландан ошириб топширадиган пахта учун колхозларга саноат моллари ҳам ошiq берилади. Отбор сорт блан топширилган пахта учун газлама оширилган норма блан сотилади.

Тайёрлов пункти пахтани пунктга келтириш учун колхозларга қанорлар беради, пахтани колхознинг ўз қанорлари блан ҳамда қанорсиз келтиргандик учун колхозларга алоҳида ҳақ тўлайди, пахта териш учун колхозларга арзон баҳо блан фартуқлар беради ҳамда давлатга пахтани ўз вақтида топширишни таъминлайдиган бирқанча бошқа тадбирларни амалга оширади.

Шартномани колхоз раиси блан пахта тайёрлаш пунктининг мудир и мзолайди, колхозчиларнинг умумий мажлиси тасдиқлайди.

Сугориладиган районларда пахта тайёрлаш — ҳўжалик нуқ-тан назаридан ва сиёсий жиҳатдан энг муҳим кампаниядир. Териб олинган ҳамма пахтани ўз вақтида ва юқори сортлар блан топшириш колхозларга кўп миқдор пул олишга имкон беради. Партия ва ҳукуматимиз пахта тайёрлаш планини бажариш соҳасида колхозларга ҳар тарафлама ёрдам берадилар. Колхозлардаги пахтани йиғиб-териб олиш ва топшириш ишларига ишга яроқли ҳамма аҳоли иштирок қилади. Колхозчилар

социалистик давлат олдидаги барча мажбуриятларини қишлоқ хўжалик йилининг охиригача тўла-тўқис бажаришни ўзларининг муқаддас бурчлари деб биладилар.

Контроль саволлар

1. Колхоз томонидан давлат олдидаги мажбуриятларни бажаришнинг халқ хўжалиги учун қандай аҳамияти бор?
 2. Давлатга топшириладиган маҳсулот миқдорини колхоздаги ерларнинг гектарига қараб белгилаш колхознинг жамоат хўжалигини ривожлантиришга қандай ёрдам беради?
 3. Колхозларнинг пахта ҳосили давлат томонидан қандай контракция қилинади.
-

деярли ҳаммасини меҳнат кунларига тақсимлаш жамоат хўжалигини янада юксалтиришга халақит берибгина қолмай, бирқанча ҳолларда колхоз ишлари ўпирилишига сабаб бўлади ва колхозчиларнинг турмушини яхшилашга тўсқинлик қилади.

Колхозчиларнинг шахсий манфаатларини ижтимоий манфаатлари билан тўғри боғлаб олиб борилгандагина колхознинг жамоат хўжалиги тобора ривожланиб, колхозчиларнинг даромади кўпайиши мумкин. Партия ва ҳукуматимиз томонидан бу нарсани кўп марта уқдириб ўтилди.

Ўзбекистоннинг илғор колхозлари мул пахта ҳосили етиштириш билан бирга хўжаликнинг бошқа тармоқларини ҳам ҳар тарафлама ривожлантириш учун курашиб, ҳар йили крим-чиқим сметасини бажармоқдалар, пул даромадларини кўпайтириб, меҳнат кунининг баҳосини оширмоқдалар.

Шу билан бирга кўпгина колхозлар партия ва ҳукуматимизнинг колхоз маҳсулотларини тўғри сарфлаш ва тўғри сақлаш ҳақидаги йўл-йўриқларига амал қилмайдилар. Жумладан, маҳсулдор молларни, маҳсулот ва пул даромадларни ишлабчиқариш плаганида ҳамда крим-чиқим сметасида кўрсатилмаган мақсадларга сарфлайдилар. Маҳсулотларни ҳамда жамоат молларини ҳархил ташкилот ва шахсларга, жумладан айрим колхозчиларга текинга берадилар ёки арзон баҳо билан сотадилар.

Ба'зи колхозлар колхозчиларнинг меҳнатини яхшилаб уюштирмайдилар. Бундай колхозларда колхозчиларнинг бир қисми жамоат ишларига иштирок этмайдн, колхозлар эса ишчи кучларини четдан ёллаб, бунинг учун кўпгина пул ва маҳсулот сарф қиладилар. Буларнинг ҳаммаси биргаликда колхоз ва колхозчиларнинг даромадлари камайишига сабаб бўлади.

Бирқанча колхозлар мол-мулкларни сотишдан тушган пулларни банкдаги капитал қўйиш счётига топширмай, бошқа мақсадлар учун сарф қиладилар. Ба'зи колхозлар бўлимас фонд маблағларини меҳнат кунлари учун берадилар, солиқ ва страхование туловларини тулаш учун сарф этадилар. Ба'зи ҳолларда бу маблағлар колхозчилар ёзилган заём учун ҳам туланади. Бунинг натижасида колхознинг жамоат хўжалигини ривожлантиришга сарфланадиган асосий манба' бўлган бўлимас фондлар камайдн.

Бирқанча колхозларда ҳали ҳам колхознинг идора ва хўжалик хизматларида ишловчи ходимларга ҳақ тулаш учун ортиқча меҳнат кунлари сарфланади. Колхозларда ҳали ҳам ишга

зиён етказмасдан қисқартиш мумкин бўлган кўпгина вазифалар бор. Бу вазифаларни қисқартиш йўли билан анчагина меҳнат кунлари, пул ва маҳсулотни тежаб, колхоз ва колхозчиларнинг даромадларини ошириш мумкин.

Колхознинг жамоат хўжалигини ҳартарафлама ривожлантириш соҳасидаги энг муҳим вазифа — колхоз даромадларини тўғри тақсимлашдан иборатдир.

2. КОЛХОЗЛАРНИНГ НАТУРАЛЬ ВА ПУЛ ДАРОМАДЛАРИ

Колхознинг натураль даромадлари. Бу даромадларга колхоз хўжалигининг ҳамма тармоқларидан олинган маҳсулотлар киради, чунончи:

а) экин маҳсулотлари — пахта ҳосили, дон ва дон-дуккакин экинлар ҳосили, сабзавот ва полизчилик ҳосили, ўт экинлари ва табиий пичанзор ҳосили, боғ, токзор, ва резавор-мева ҳосили;

б) чорвачилик маҳсулотлари — сут, гўшт, ёғ, тухум, жун, тери, асал, мум, пилла ҳамда ёввойи ҳайвонлар ва балиқ боқиш хўжаликларининг маҳсулотлари;

в) ёрдамчи корхона маҳсулотлари — ёрдамчи корхоналарда ясалган инвентарь, транспорт воситалари, материал ва ҳархил буюмлар.

Натураль даромадларда асосий ҳамда ёрдамчи маҳсулотлар ҳисобга олинади. Масалан, дон экинларида асосий маҳсулот тарзида — дон, ёрдамчи маҳсулот тарзида — похол (сомон) ва тупон ҳисобга олинади; гўза экинида эса чигитли пахтагина эмас, гўзапоя ва ҳоказолар ҳам ҳисобга олинади.

Колхознинг ўзида етиштирилган ҳамма маҳсулотлар, — четга сотилишидан, колхознинг ўз хўжалигида ишлатилиши ёки меҳнат кунлари учун колхозчиларга берилишдан қатъий назар, — натураль даромадга киритилиши лозим.

Колхознинг ўзида етиштирилмай, колхоз бажарган иш учун тегишли ҳақни ундириш тартибида олинган маҳсулот ҳам натураль даромадга киритилиши лозим. Масалан, бир колхоз иккинчи колхозга ўзининг от-улови билан ёрдамлашади, бу хизмати учун колхоз пул олмай, балки қуруқ беда олади. Ана шу қуруқ беда ҳам колхознинг натураль даромадига киритилади.

Колхознинг пул даромадлари. Бу даромадларга колхознинг давлат олдидаги мажбуриятларни бажариш тартибида ва контракция шартномалари юзасидан топширилган ҳамда давлат

ва кооператив ташкилотларига сотилган қишлоқ хўжалик маҳсулотлари учун олинган, шунингдек колхоз томонидан четда ҳамда айрим колхозларга қилинган иш ва хизматлар учун ундирилган пуллар киради. Колхознинг илгари сотиб олинган давлат заёмлари, шунингдек Давлат банкидаги жорий сўётда сақланаётган пуллар учун олинадиган процент ҳам пул даромадларга киритилади.

Колхознинг пул даромадлари асосан: қишлоқ хўжалик экинлари ҳосилининг миқдори кўпайиши ва сифати яхшиланишидан ҳамда чорвачиликнинг маҳсулдорлиги (молларнинг тирик вазни, сут миқдори, жуни, паррандаларнинг тухуми, асалариларнинг асали ва ҳоказолар) ошувидан ҳосил қилинади. Айни вақтда пул даромадларнинг кўпайиши колхознинг экинлардан мўл ҳосил етиштиришига ва чорвачиликдан мўл маҳсулот олишигагина боғлиқ бўлмай, балки колхоз томонидан сотиладиган маҳсулотнинг миқдорига ҳам боғлиқ бўлади. Колхоз қанча кўп маҳсулот сотса, унинг товардорлиги шунча юқори бўлади, я'ни бундай колхознинг пул даромадлари тезроқ кўпаяди.

3. КОЛХОЗЛАРДА НАТУРАЛЬ ВА ПУЛ ДАРОМАДЛАРИНИ ТАҚСИМЛАШ

Юқорида айтганимизча, колхоздаги натураль ҳамда пул даромадларни тақсимлаш ва сарфлаш тартиби Қишлоқ хўжалик артелининг уставида белгиланган. Колхозчиларга тўланадиган меҳнат ҳақининг миқдори ва колхозчиларнинг моддий фаровонлиги колхоз жамоат хўжалигининг ривожланиш даражасига боғлиқ бўлганлиги сабабли, Уставда ҳаммадан аввал умумдават ва умумколхоз манфаатлари кузда тутилади.

Натураль даромадларни тақсимлаш. Натураль даромадлар Уставнинг 11-нчи моддасига мувофиқ тақсимланади.

„Артелининг оладиган ҳосили ва чорвачилик маҳсулоти ҳисобига артель қўйидаги ишларни қилади:

а) маҳсулот топшириш ва уруғлик қарзларни қайтариш юзасидан давлат олдидаги мажбуриятларини бажаради, МТСнинг хизмати учун тегишли ҳақни, тузилган ва қонун кучига кирган шартномага асосан, натура блан тўлайди ва контрактация шартномаларини бажаради“.

Давлатга маҳсулот топшириш мажбурияти қонун кучига эгадир. Давлатга топшириладиган асаларичилик маҳсулоти экин

ерлари (экиладиган ер, боғ, сабзавот)нинг ҳар гектаридан, чорвачилик маҳсулотлари эса — экин ерларнинг ҳамда ўтлоқ ва яйловларнинг ҳар гектаридан ҳисобланади. Мажбурий тартибда топшириладиган маҳсулотларни колхозга бириктирилган ернинг гектарига қараб доимий нормалар билан ҳисоблаш экин майдонларини ҳартарафлама кенгайтиришга ва мол туёғини кўпайтиришга ёрдам беради.

Ўза, қанд лавлаги, тамаки ва бошқалардан иборат техника экинларини экадиган колхозларда бу экинлар билан банд қилинган ерлардан олинган ҳосил мажбурий тартибда топширилмай, балки контрактация шартномалари тартибда топширилади. Контрактация шартномалари ҳам қонун кучига эгадир. Пахта ва бошқа техника экинларининг ҳосили ҳам, худди мажбурий тартибда топшириладиган маҳсулотлар каби, давлатга биринчи навбатда топширилади.

Контрактация шартномалари юзасидан маҳсулот топшириш планини ошириб бажарган колхозларга қўшимча мукофот бериледи. Бунинг устига контрактация қилинган маҳсулотлар эвазига арзон баҳо билан бугдой, ем, газлама, чой ва ўсимлик мойи сотилади;

„б) экиш учун керакли уруғликни ва молларни боқиш учун бир йилга етарли ем-хашакни қамлаб қўяди, шунингдек ҳосил ва ем-хашак бўлмай қолишининг олдини олиш учун бир йиллик эҳтиёжнинг 10—15 проценти миқдориди уруғлик ва ем-хашак фондлари ташкил қилади: бу фондларга тегишмайди ва улар ҳар йили янгиланиб турилади“;

Экинларнинг ҳосилини муттасил ошириб бориш вазифаси колхоз ўзида етиштирилган уруғларга эга бўлганидагина муваффақият билан ҳал қилиниши мумкин. Ҳукуматнинг қарорига кўра, ҳарбир колхоз ўз ерларини ўзида етиштирилган уруғ билан тўла таъминлаш учун уруғлик участкалар ажратиши керак. Бу участкалардан олинган уруғлар бошқа мақсадларга сарфланмаслиги шарт. Ҳозирги вақтда илғор вахтакор колхозлар пахта майдонларига ўзларида етиштирилган чигитни экиб, анча юқори ҳосил оломоқдалар;

„в) умумий мажлисининг қарори билан инвалидларга, кексаларга, вақтинча ишга ярамай қолганларга, Совет Армияси солдатларининг муҳтож oilаларига, болалар ясаларини асраш ва етимларни боқишга ёрдам фондлари тузади; булар ҳаммаси умумий маҳсулотнинг 2 процентидан ошмаслиги керак“;

Ишга ярамай ёки кексайиб қолган ишчи ва хизматчилар учун Совет давлати пенсия белгилаш йўли билан одам тўғри-сида жуда катта ғамхўрлик қилмоқда. Қишлоқ хўжалик арте-лининг сталинча уставида ҳам шу принцип қўлланилиб, кол-хозчиларни таъминлаш учун умумий маҳсулотнинг 2 процентидан ошмайдиган қисми ажратилади.

Озгина ерга дон экилари экадиган пахтакор колхозлар, СССР Ер ишлари Халқ комиссарлигининг Ҳукумат томонидан тасдиқланган 1937 йил 13 август изоҳига асосан, умумий мажлис қарори билан натураль фонд ўрнига пул фонди ажратишлари мумкин; бу фонд териб-йиғиб олинган ва давлатга топширил-ган умумий пахта ҳосили учун ундирилган пул даромадларнинг 2 процентидан ошмайдиган миқдорда тузилади.

Сўнгра артель:

„Г) маҳсулотнинг бир қисмини, артель аъзоларининг умумий мажлиси томонидан белгиланган миқдорда, давлатга ёки бо-зорга сотиш учун ажратади“;

Давлат олдидаги мажбуриятларни бажаргандан кейин ортиб қолган маҳсулотлар анча юқорироқ баҳолар билан сотилади. Демак, маҳсулотни давлатга ёки бозорга сотиш учун ажратиш колхознинг пул даромадларини янада кўпайтиришга имкон беради.

Даромадлар кўпайган сари колхознинг молия аҳволи мус-таҳкамланади ва жамоат хўжалиги тезроқ юксалади;

„Д) артель олган ҳосилнинг ва чорвачилик маҳсулотининг ҳамма қолган қисмини ўз аъзолари ўртасида, уларнинг меҳнат кунларига қараб, тақсим қилади“.

Даромадлар колхозчиларнинг ишлаган меҳнат кунлари ҳи-собга олинмай тақсимланишга йўл қўйиш ярамайди. Даромад-ларни бундай тақсимлаш ҳалол ишлаётган колхозчиларнинг меҳнат самарасидан кўпинча ҳархил баҳоналар билан колхоз ишидан бош тортиб ишламай юрган техникхўрлар фойдаланишга сабаб бўлади.

Пул даромадларни тақсимлаш. Пул даромадлар Қишлоқ хўжалик артели уставининг 12-нчи моддасига мувофиқ тақсим-ланади.

„Артель пул даромадларидан:

а) биринчи навбатда давлатга қонунда белгиланган солиқлар-ни, страхование пулларини ҳамда пул қарзларини тўлайди;

б) кундалик ишлабчиқариш эҳтиёжлари учун, масалан деҳқончилик асбобларининг кундалик ремонти, касал молларни даволаш, зараркунандалар блан кураш ва шунга ўхшашлар учун зарур бўлган харажатларни қилади;

в) артельнинг идора-хўжалик харажатларини қоплайди, бу-нинг учун пул даромадлардан 2 процентдан ошмайдиган миқ-дорда маблағ ажратади;

г) маданий эҳтиёжлар учун, масалан: колхоз кадрлари тай-ёрлаш, яслалар, болалар майдончалари очиш, радио қуриш ва шунга ўхшашлар учун пул чиқаради; бу эҳтиёжларга зарур маблағларнинг миқдорини умумий мажлис белгилайди;

д) деҳқончилик асбаблари ва мол сотиб олиш, бинокорлик материалларига тўлаш, бинокорлик ишларида четдан ишлатил-ган ишчиларга ҳақ тўлаш учун артельнинг бўлинмас фонднини тўлғазади.

Бўлинмас фондларни тўлғазиш учун артельнинг пул даро-мадларидан 15 процентдан кам бўлмаган, аммо 20 процентдан ошмайдиган миқдорда пул ажратилади;

е) артельнинг қолган ҳамма пул даромадини артель а'золари ўртасида меҳнат кунларига яраша тақсим қилинади*.

Пул даромадларни тақсимлашда колхоз солиқларни ва дав-латга тегишли қарзларни ўз вақтида тўлашга ҳамда бўлинмас фондларни тўлғазиш учун ажратилган маблағларни банкка топширишига э'тибор бериши лозим. Колхозлар даромад пул солиғининг 20 процентини 25 мартда, 10 процентини 1 июньда, 30 процентини — 10 октябрьда ва 40 процентини — 1 декабрьда тўлашлари; страхование пулларининг 40 процентини 15 сентябрь-да, 30 процентини — 1 ноябрьда ва 30 процентини — 1 декабрьда тўлашлари керак.

Бўлинмас фондларни тўлғазиш учун пул даромадлардан ажратилган маблағлар колхозга пул даромадлар тушган сари ажратилиб турилади.

Чорва молларнинг ҳамма турларини ривожлантириш (купай-тириш) планини бажариш мақсадида, колхоз маҳсулдор моллар-ни ҳамда суқим маҳсулотларини сотишдан келган пул маблағ-ларини бўлинмас фондларга топшириб туришга мажбурдир. Бу маблағларнинг миқдори ҳамма турлардаги маҳсулдор молларни купайтириш планининг тўла бажарилишини та'минлайдиган бў-лиши шарт. Пландан ошиқ молларнинг сотилишидан келган маблағларнинг фақат ҳамма турлардаги молларни купайтириш

планини бажариш учун зарур бўлган қисмидан ортиқча қисмига тақсимланадиган даромадларга ўтказилади.

Йилқичилик плани бажарилмаганида, отларни сотишдан келган маблағлар отларнинг соини куپайтириш планини бажариш учун имкон берадиган миқдорда бўлимас фондга топширилиши керак.

Пландан ошиқ отларни сотишдан келган маблағлар, молларнинг бошқа турларини куپайтириш плани бажарилган ёки бажарилмаганлигидан қат'ий назар, колхознинг пул даромадларига ўтказилади; бу маблағларнинг 50 проценти меҳнат кунларига яраша колхозчиларга берилади, 50 проценти эса Қишлоқ хўжалик артели уставининг 12-нчи моддасига мувофиқ тақсимланади.

Йилқичиликдан олинган пул даромадларни тақсимлаш тартиби иш ҳайвонларининг бошқа турларига ҳам жорий қилинади.

Колхознинг жамоат хўжалигини кундалик ишлабчиқариш эҳтиёжлари учун, жумладан: хўжалик иморатлари, қишлоқ хўжалик машиналари ва инвентарьларининг кундалик ремонт; уруғ ва кучатлар сотиб олиш; ем-хашак, минерал ўғит ва ўсимлик зараркунадаларига қарши кураш воситалари сотиб олиш; ёнилғи, мой ва майда инвентарь сотиб олиш; айрим ишларга ва ёлланган мутахассисларга ҳақ тулаш учун зарур миқдор пул блан та'минлаш мақсадида, колхозларга қуйидагилар тавсия қилинади:

а) колхознинг крим-чиқим сметасига мувофиқ сотиб олинган, аммо йил охиригача сарфланмай қолган материал, уруғ, ем-хашак ва майда инвентарьларнинг қийматини даромадлардан чегириниш;

б) янги хўжалик йилида қилинадиган ҳаражатлар учун, колхозчилар умумий мажлисининг қарори блан, йиллик пул даромад суммасининг 1 процентдан 5 процентгача миқдорда маблағ ажратиш.

Илғор пахтакор колхозлар бундай пул ажратиш усулини бирқанча йиллардан бери қўлланиб келмоқдалар. Масалан, Тошкент область, Янгийўл районидаги Каганович номи колхоз 1952 йил 1 январьга бу мақсадлар учун 1 миллион 589 минг сўм пул ажратган.

Банкдаги капитал қўйиш счётларида сақланаётган пул маблағларни тўғри сарфлаш масаласига алоҳида эътибор бериш керак. Бу маблағларни канал ва зовурлар, электр станциялар, хўжалик иморатлари ҳамда колхоз жамоат хўжалигини ривож-

лантириниш учун зарур бўлган бошқа иншоотлар қуриш учун сарфламоқ лозим.

Партия ва ҳукуматимизнинг қарорларига кўра ҳамда Уставга мувофиқ, колхозлар ҳарбир колхозчига ёзилган меҳнат кунлари сонини ҳисобга олмасдан маҳсулот ва пул беришга, колхозчиларнинг колхоздан ва колхозининг колхозчилардан қарздор бўлишига йўл қўймасликлари лозим. Бошқача айтганда, колхозлар даромадларини тақсимлашда Уставга аниқ амал қилишлари шарт.

Шу сабабли, колхозда меҳнат кунларининг тўғри сарфланиши учун кураш, ма'мурий ва идора ходимларининг штатини қисқартиш ҳамда колхоз ишига ҳечқандай алоқаси бўлмаган кишиларга (қишлоқ советлари, мактаб, касалхона ҳамда бошқа ташкилотларнинг қоровуллари, уборшичалари ва ҳоказоларга) ҳақ тўлаш учун меҳнат кунларининг сарфланишига йўл қўймаслик энг муҳим тадбирлардан ҳисобланади.

Ниҳоят, маҳсулотларни ташкилот ва бошқа кишиларга арзон баҳо билан сотиш ёки текинга бериш практикаси тугатилиши; четдан ишчи кучлари ёллашга сарфланадиган маблағлар тежалиши ва бундай ишчилар зарур бўлган ҳоллардагина ёлланиши; колхозчиларга ёки бошқа кишиларга маҳсулотлар давлат олдидаги мажбуриятлар бажарилгандан кейин бозор нархлари билан сотилиши лозим. Бу тадбирлар амалга оширилганида колхозларнинг натураль ва пул даромадлари анча кўпаяди.

4. КОЛХОЗЧИЛАРГА АВАНС БЕРИШ

Даромадларни тақсимлашда, айниқса кўп миқдор аванс пул олочи пахтакор колхозларда, колхозчиларга аванслар тўғри берилиши жуда муҳим роль ўйнайди.

Колхозчиларга авансини тўғри бериш пахтакорларнинг меҳнат унумини ошириш соҳасидаги энг муҳим воситадир. Қишлоқ хўжалик артелининг уставига мувофиқ, пахтакорларга натураль ва пул аванслари ҳар ҳафтада, ҳарбир колхозчининг ишлаган меҳнат кунлари аниқ ҳисобга олиниб берилиши лозим. Колхозчига бериладиган пул аванси колхознинг кирим-чиқим сметаси ҳамда ишлабчиқариш плани бўйича ишланган меҳнат кунлари учун тегишли сумманинг 50 процентидан ошмаслиги шарт. Аванс бундан ошиқ миқдорда берилганида бошқа ишлабчиқариш ва хўжалик эҳтиёжлари учун пул етишмай қолади.

Колхозчиларга аванснинг тўғри берилишида ишланган меҳнат кунларини аниқ ҳисобга олиш жуда катта роль ўйнайди. Колхозда счёт (ҳисоб китоб) ишларини яхши йўлга қўймасдан туриб, колхозчиларга авансни тўғри бериб бўлмайди, чунки кам меҳнат кунини ишлаган ба'зи колхозчилар ўз меҳнат кунлари учун авансни кўпроқ олганлари ҳолда, кўп меҳнат кунини ишлаган ба'зи колхозчилар авансни камроқ олишлари мумкин. Бу нарса колхозчиларнинг бир қисми авансни ортиқча олиб, иккинчи қисми керагидан кам олишига сабаб бўлади.

Колхоз правлениеси, аванс беришдан олдин, бериладиган аванснинг тартибини ва миқдорини колхозчиларнинг умумий мажлисидан тасдиқлатиб олиши лозим.

Натураль ва пул авансларнинг тўғри берилганлигини назорат қилиб туриш вазифаси колхознинг тафтиш комиссиясига юкланади. Тафтиш комиссияси авансларнинг берилиши тўғрилигини ой сайин текшириб, колхозчиларга ёзилган меҳнат кунларини ва берилган авансларни текшириш натижаларини билдириб туриши лозим.

Колхозчиларга натураль ва пул аванслар тўғри ва ўз вақтида берилганлигини, тафтиш комиссиясидан ташқари, район пахтачилик бўлими ва тайёрлов пункти ҳам текшириб туришга мажбур.

Колхозчиларга авансни ўз вақтида бериш уларнинг меҳнатини тезлаштиришга ва тўғри уюштиришга имкон беради. Бунинг натижасида колхознинг жамоат ҳўжалиги янада ривожланади ва колхозчиларнинг фаровонлиги ошади.

Контроль саволлар

1. Колхоз жамоат ҳўжалигининг янада ривожланиши учун даромадларни тўғри тақсимлашнинг қандай аҳамияти бор?
 2. Натураль ва пул даромадлар қандай манба'лардан келади?
 3. Пул даромадлар қандай тақсимланади?
 4. Натураль даромадлар қандай тақсимланади?
 5. Колхозчиларга аванс қандай берилади?
 6. Колхозчиларга аванснинг тўғри берилишини текшириб туриш қандай уюштирилади?
-

Ўн биринчи боб

КОЛХОЗ ИШЛАРИНИ ИДОРА ҚИЛИШ

Партия ва ҳукуматимиз социалистик ҳўжаликни идора қилиш — бошқариш масаласига жуда катта аҳамият бермоқдалар. Ўртоқ Сталин: „... ишлабчиқаришни ва ҳўжаликни идора қилишни социалистик асосда рационализациялаш масаласи ҳозирги замоннинг энг муҳим масалалари...“¹ эканлигини кўрсатиб берди.

Майда колхозлар йириклаштирилиши муносабати билан, колхоз ишларини идора қилишни йўлга солиш масаласи алоҳида муҳим вазифа бўлиб қолмоқда.

Кенг миқёсда машиналаштирилган кўптармоқли йирик колхоз ҳўжалигини тўғри олиб бориш учун, унга ташкилотчилик ишини яхши биладиган одамлар, қишлоқ ҳўжалик ишларини, илғор мичуринча қишлоқ ҳўжалик фанини, колхоз ишларининг экономикасини ва социалистик қишлоқ ҳўжалиги соҳасида эришилган илғор нтуқларни етарли даражада биладиган қишлоқ ҳўжалик мутахассислари раҳбарлик қилиши талаб этилади.

Колхоз ишларини идора қилиш — бошқариш совет социалистик демократизми принципларига асосланган.

Совет социалистик демократизмга аниқ амал қилиш — колхозларга коммунистик раҳбарлик қилишнинг ва колхоз ишларини бошқаришнинг асосидир.

Колхозларга раҳбарлик қилиш ва колхоз ишларини бошқариш тартиби Қишлоқ ҳўжалик артели уставининг 6, 13 ва 25 моддаларида белгиланган.

¹ И. Сталин, Асарлар, 9 том, 222 бет, ўздавнашр.

Лекин, партия ва ҳукуматимизнинг йўл-йўриқларига қарамай, амалда Уставнинг артель ишларини бошқариши ҳақидаги талабларини жиддий бузишларга йўл қўйилди. Жумладан, колхоз раислари колхозчиларнинг розилигидан ташқари тайинланди ва ишдан олинди; колхозларнинг умумий мажлислари ўтказилмай қўйилди ёки жуда кам ўтказилди; умумий мажлисларда колхозчиларнинг кўпчилиги иштирок қилиши таъмин этилмади; колхоз правлениеси ва раиси ўз ишлари ҳақида колхозчиларнинг умумий мажлисига ҳисоб бермади. Бундай колхозларда колхозчилар колхоз ишларини идора қилишга қатнаштирилмай қўйилди, колхоз раислари эса колхозчилар олдида жавобгар эканликларини сезмай қолдилар, ўзларини колхозчилардан мустақил деб ҳис этдилар, колхозчилар билан алоқа қилмай қўйдилар. Бу аҳвол колхозларнинг жамоат ҳужалигини ривожлантириш ишларига жиддий зарба берди.

Қишлоқ хўжалик артелининг уставини бундай бузишлар СССР Министрлар Совети билан ВКП(б) Марказий Комитетининг 1946 йил 19 сентябрь қарорида: "... колхозларнинг иши учун фоят зарарли ва мамлакатимиздаги социалистик қурилиш учун жуда хавфли" деб баҳоланди.

СССР Министрлар Совети ва ВКП(б) Марказий Комитетининг бу қарорида: "Уставада кўрсатилган ва кўпгина колхозларда шу вақтгача бузилиб келган демократик тартиб, яъни колхоз масалаларини муҳокама қилиш ва ҳал этиш учун колхозчиларнинг умумий мажлисларини чақириш, умумий мажлисларда колхоз правлениелари ва раисларини сайлаш, колхоз правлениелари ва раисларининг колхозчилар олдида ҳисобдор бўлиши ва тафтиш комиссияларининг ишлари тиклансин" дейилган.

Шу билан бирга, район партия комитетлари, район советлари ва ер органларининг колхоз раисларини колхозчилар умумий мажлисининг руҳсатидан ташқари тайинлаши ёки ишдан олиши тақиқланиб, бунга йўл қўйилган ҳолларда айбдорлар қаттиқ жавобгарликка тортилажаги кўрсатилди.

ВКП(б) Марказий Комитетининг 1947 йил Февраль пленуми ҳам қишлоқ хўжалигига раҳбарлик қилишни яхшилашни талаб этди. Пленумнинг қарорида: "Колхозларда зўр бериб мунтазам суратда ташкилий ишлар олиб бориш ва кадрларни тарбиялаш урнига ма'муриятчилик қилиш, колхоз раисларини тез-тез олмоштириш, колхозчилар билан бамаслаҳат иш кўрмаслик

сингари нуқсонлар давом этишига тоқат қилиб бўлмайди" дейилган.

ВКП(б) Марказий Комитетининг пленуми қишлоқ хўжалик артели ишларини бошқаришда демократик асосларни бўғишларга қаттиқ кураш олиб бориш зарурлигини та'кидлабгина қолмай, балки колхоз раислари, бригада бошлиқлари, ферма мудирлари ва ҳисобчиларидан иборат колхоз кадрларини етиштириш ва қайта тайёрлаш ишларининг конкрет программасини ҳам белгилаб берди.

Колхозларга раҳбарлик ишларини яхшилаш тўғрисида партия ва ҳукуматимиз бирқанча қарорлар қабул қилди. Бу қарорларга кўра, колхозларни бошқаруни аппарат колхоз ишларига тўғри раҳбарлик қилаоладиган, бошқаруни аппарат ходимларига ҳақ тўлаш учун меҳнат кунларининг ортиқча сарфланишига йўл қўймайдиган, ишлабчиқаришда фойдаланиш учун бошқариш аппаратигаги колхозчиларнинг бир қисмини бўшата оладиган бўлмоғи лозим.

Бу тадбирларнинг ҳаммаси биргаликда, партия ва ҳукуматимиз, шахсан уртоқ Сталин қишлоқ хўжалик артелининг ишларини яхшилаш масалалари ҳақида тинмай ғамхўрлик қилаётганликларини кўрсатади.

Колхоз қурилиши соҳасидаги тажриба натижаларига қараганда, бошқариш ишлари яхши уютирилган, Уставда белгиланган бошқариш принциплари ва тартибларига аниқ амал қилинаётган колхозлар тобора юксалаётганлиги, уларнинг жамоат хўжаликлари ҳар тарафлама ривожланаётганлиги кўрилади.

1. АРТЕЛЬ ИШЛАРИНИ БОШҚАРИШНИНГ ДЕМОКРАТИК АСОСЛАРИ

Колхоз ишларини бошқаришдаги демократик принциплар қишлоқ хўжалик артелининг намунавий уставида белгиланган.

Колхоз ишларини бошқаришдаги энг муҳим принцип — колхознинг бошқаруни органлари сайланиб қўйилишидир. Колхознинг ҳамма а'золари, ўзларининг жинсига, ёшига, эгаллаган мансабига ва ҳоказоларга қарамасдан, бошқариш органларига сайлаш ва сайланиш ҳуқуқига эгадирлар.

Шу колхозга а'зо бўлмаган кишилар колхознинг бошқариш органларига сайланаолмайдилар.

Сўнгра, Уставда колхоз раиси ва правлениеси ўзларини сайлаб қўйган колхозчиларнинг умумий мажлисига мунтазам

ҳисоб бериб туришлари кўзда тутилган. Колхозчиларнинг умумий мажлиси колхоз ҳужалигидаги айрим тармоқларга раҳбарлик қилаётган мансабдор кишилардан улар қандай ишлаётганликлари, давлат топшириқларини, колхознинг ишлабчиқариш топшириқларини ва умумий мажлис қарорларини қандай бажарётганликлари ҳақида ҳисобот беришларини талаб этишга ҳақлидир.

Агар колхоз правлениеси ёки унинг раиси давлат топшириқларини қониқарсиз бажарса, колхоз а'золарининг умумий мажлис қарорларини бажармаса ва коллектив ҳужаликка раҳбарлик қилаолмаса ёки қишлоқ ҳужалик артелининг уставини бузса, бундай ҳолларда колхозчиларнинг умумий мажлиси колхоз правлениесини ёки унинг раисини муддатидан олдин олмоштиришга ҳақлидир.

Артель ишларини бошқаришдаги муҳим принциплардан яна бири — ма'мурий-идора ходимлари билан колхознинг оддий а'золари ўртасидаги ўзаро алоқани тўғри уюштиришдан иборат. Колхоз раҳбарлари колхознинг оддий а'золари билан ҳар кун алоқа қилиб туришлари уларнинг тажриба ва билимларидан ҳартарафлама фойдаланишлари ҳамда уларни мумкин қадар унумли ишлайдиган қилиб ишга жойлашлари лозим. Колхоз ҳужалигида аёллардан тўғри фойдаланиш — аёл колхозчиларни колхознинг раҳбарлик вазифаларига кўтариш, уларнинг иш шароитини яхшилаш — болалар муассасалари ташкил қилиш ва бошқа шу сингари тадбирлар ҳам жуда катта аҳамиятга эгадир.

Ниҳоят, колхоз демократияси — правление ёки раиснинг ташаббусига тўсқинлик қилиш эмас, балки бунинг аксича, ўз тажрибаларини кенгайтиришга ёрдам беради. Бригада ва звено бошлиқлари, ферма мудирлари, ҳисобчи ва илғор колхозчилардан иборат активларга, шунингдек колхозчилар билан бевосита алоқадор бўлган партия ва комсомол ташкилотларига суяниб иш қилучи колхоз раиси колхоз ишларига тўғри раҳбарлик қилади, колхозчиларни ўргатади ва улардан ўрганади.

Уставга аниқ амал қилиш, колхоз демократиясини мустаҳкамлаш барча колхозчилар ўртасида меҳнат интизомини мустаҳкамлаш билан боғлаб олиб борилмоғи лозим. Колхозчиларнинг умумий мажлис қарорлари колхознинг раҳбар ходимлари ҳамда оддий а'золари томонидан сўзсиз бажарилиши шарт.

Қишлоқ ҳужалик артели уставининг 17-нчи моддасида бундай дейилган: „Артельнинг ҳамма а'золари ўз колхоз мул-

қилини ҳамда колхоз далаларида ишлатилаётган ва давлатга қарашли бўлган машиналарни яхши сақлаш, ҳалол ишлаш, Устав талабларига, умумий мажлис ва правление қарорларига итоат қилиш, ички тартиб қоидаларига риоя қилиш, правление ва бригада бошлиғи томонидан ўзларига юкланган ишларини ва жамоат ишларига доир мажбуриятларни астойдил бажариш, меҳнат интизомига яхши риоя қилиш мажбуриятини оладилар”.

2. КОЛХОЗЧИЛАРНИНГ УМУМҲИЙ МАЖЛИСИ

Колхозчиларнинг умумий мажлиси — қишлоқ хўжалик артели бошқаруви энг юқори органдир. Колхоз қурилишига доир масалаларни муҳокама қилишга колхозчиларни тортиш — маҳаллий органларнинг, колхоз раҳбарларининг ҳамда колхоз партия ва комсомол ташкилотларининг энг муҳим вазифасидир.

Колхоз а'золарининг умумий мажлиси ҳал қиладиган масалалар Қишлоқ хўжалик артели уставининг 20-нчи моддасида кўрсатилган. Бу моддада шундай дейилган: „Умумий мажлис қуйидаги ишларни бажаради:

а) артель раисини ва артель правлениесини ҳамда артель тафтиш комиссиясини сайлайди, аммо тафтиш комиссияси район советининг ижроия қўмитети томонидан тасдиқ қилинади;

б) янги а'золар қабул қиладди ва а'золарни артельдан чиқаради;

в) йиллик ишлабчиқариш планини, қирим-чиқим сметасини, қурилиш планини, иш нормаларини ва ишларининг меҳнат кўндалари ҳисобидаги баҳоларини тасдиқлайди;

г) МТС билан тузиладиган шартномани тасдиқлайди;

д) правлениенинг йиллик ҳисоботини тасдиқлайди, аммо бу ҳисобот ҳақида тафтиш комиссиясининг хулосаси бўлиши шарт, шунингдек энг муҳим қишлоқ хўжалик кампаниялари юзасидан правлениенинг ҳисоботларини тасдиқлайди;

е) ҳархил фондларнинг ҳамда ҳар меҳнат кўнига бериладиган маҳсулот ва пул миқдорини тасдиқлайди.

ж) артельнинг ички тартиб қоидаларини тасдиқлайди.

Уставнинг шу моддасида кўрсатилган ҳамма масалалар юзасидан правление чиқарган қарорлар умумий мажлис тасдиқланган ўтмасдан илгари ҳақиқий деб ҳисобланмайди”.

Қишлоқ хўжалик артелининг сталинча устави қабул қилинган вақтдан бери партия ва ҳукуматимиз томонидан бирта-

лай қарорлар чиқарилиб, бу қарорларда колхозчиларнинг умумий мажлиси муҳокама этиши лозим бўлган қўшимча масалалар кўрсатилди. Бу масалалар қуйидагилардан иборат:

а) колхоз блан маҳсулот тайёрловчи ташкилотлар ўртасида тузиладиган контрактация шартномалари;

б) ёғоч тайёрловчи ташкилотлар блан тузиладиган шартномалар;

в) янги йўллар қуриш ва эски йўللарни ремонт қилиш ишларини бажариш учун колхозчилардан доимий бригадалар ташкил этиш;

г) ҳимоя дарахтлар ўтқазуши ва бошқа махсус станциялар блан тузиладиган шартномалар;

д) майда колхозларни бирлаштириб йирик колхоз ташкил қилиш.

е) олмошлаб экишларни жорий қилиш;

ж) бригада, ферма ва звеноларга бериладиган йиллик ишлабчиқариш топшириқларини кўриб чиқиш ҳамда тасдиқлаш;

з) колхоз а'золари бўлмаган кишиларга қарашли молларни ўтлатиш шартлари ва бунинг учун ундириладиган ҳақларнинг миқдори;

и) колхознинг ер майдонларини ўзгартиш ҳақидаги ва бошқа масалалар.

Уставга мувофиқ, ҳамма а'золарнинг камида ярми ҳозир бўлгандагина умумий мажлис ҳақиқий деб ҳисобланади. Лекин, бирқанча масалаларни ҳал қилиш учун умумий мажлисда ҳамма а'золарнинг камида учдан икки қисми ҳозир бўлиши талаб этилади. Қишлоқ хўжалик артелининг ишларини бошқаришдаги демократик асосларни мустаҳкамлаш соҳасида энг муҳим масалалар қаторига қуйидаги масалалар киради: а) артелининг правление ва раисини сайлаш; б) артель а'золарининг артель составидан чиқариш; в) жамоат ва бошқа фондларнинг миқдорини белгилаш; г) артелининг майдалаштириш ёки йириклаштириш.

Ўзбекистондаги илгир колхозлар умумий мажлисларини ўтказиш қоидаларига жуда катта эътибор бермоқдалар. Бунда мисол тариқасида „Меҳнат роҳат“ колхозининг иш тажрибасини келтирамиз. Бу колхозда умумий мажлис ўтказиладиган кунлар ва бу мажлисларга тайёргарлик курадиган ходимларнинг номлари барвақт белгиланиб қўйилади. Мажлис ўтказилиши ҳақида колхозчиларга 3—5 кун олдин билдирилади. Кол-

хозчилар мажлисининг кун тартиби блан барвақт танишадилар ҳамда мажлис қаерда ва қачон бўлишини билиб турадилар.

Умумий мажлисларни бундай тайёрлаш мажлисларга колхозчиларнинг актив қатнашувини таъминлайди, шу мажлисда иш натижалари кўрилади жавобгар ходимларнинг ёки бепарво колхозчиларнинг ишларидаги камчиликларни очиб ташлашга ҳамда колхоз ишларини яхшилашга ёрдам қиладиган таклифлар киргизишга имкон беради. Бу нарсалар колхоз правлениеси ва раисига колхозчиларнинг таъкид ҳамда таклифларини ҳисобга олиб, камчиликларни бартараф қилиш йўлида кескин чоралар кўриш ёки янги тадбирлар қўлланиш учун ёрдам қилади.

1951 йили „Меҳнат роҳат“ колхозида 12 та умумий мажлис ўтказилиб, бу мажлисларда қуйидаги масалалар муҳокама қилинган:

1. Йиллик ҳисоботни тасдиқлаш ва даромадларни тақсимлаш.
2. Колхоз правлениеси ва раисини ҳамда тафтиш комиссиясини сайлаш.
3. Йиллик ишлабчиқариш планини ва кирим-чиқим сметасини тасдиқлаш.
4. Иш нормаларини ва ишларнинг меҳнат кунини ҳисобидаги баҳоларини тасдиқлаш.
5. Биринчи Жарқургон МТСи блан тузилган шартномани тасдиқлаш.
6. Колхозчиларга меҳнат кунини учун бериладиган натураль ва пул авансларини бериш тартибини ҳамда уларнинг миқдорларини тасдиқлаш.
7. Колхоз правлениесининг хўжалик ва мол ишларини текшириш натижалари ҳақида тафтиш комиссиясининг ҳисоботлари.
8. Йиллик ишлабчиқариш плани ва кирим-чиқим сметаси қандай бажарилаётганлиги ҳақида колхоз раисининг ҳисоботи.
9. Кукламга ёки ишларини ўтказиш.
10. Ғўза қатор ораларини ишлаш.
11. Пахта ҳосилини йигиб-териб олиш ва давлатга топшириш.
12. Жамоат чорвачилигини ривожлантириш планининг бажарилиши.

Бундан ташқари, колхознинг умумий мажлисларида мўл пахта ҳосили етиштириш ҳақида ўртоқ Сталинга ёзилган хат ва бошқа бирқанча масалалар ҳам муҳокама қилинган.

Колхознинг хўжалик ишлари ва ҳаёти ҳақидаги бирталай муҳим масалалар правление мажлисларида ва партия ташкилотининг йиғилишларида кўрилиб чиқилган.

3. КОЛХОЗНИНГ ПРАВЛЕНИЕСИ ВА РАИСИ

Колхоз правлениеси ижрочи орган бўлиб, умумий мажлислар ўртасидаги вақтда артельнинг ишларини идора қилиб туради.

Колхоз правлениеси артельнинг ишлари ва давлат олдидаги мажбуриятлари бажарилиши учун артель а'золарининг умумий мажлиси олдида жавобгардир.

Колхоз правлениеси, артельнинг катта-кичиклигига қараб 5—9 кишидан иборат составда умумий мажлис томонидан 2 йил муддатга сайланади.

Қишлоқ хўжалик артелининг намунавий уставида колхоз правлениесига колхознинг хўжалик ишларини бажариш юзасидан хилма-хил вазифалар юкланади. Жумладан, артель правлениеси ҳукумат томонидан белгиланган қишлоқ хўжалик ишлари планлари ва жамоат чорвачилигини ривожлантириш планини бажаришга, экинлар ҳосилини ва чорвачилик маҳсулотини муттасил ошириб боришга, колхознинг ишлабчиқариш воситаларидан ва давлатнинг МТС орқали берилган ҳозирги замон машиналаридан тўла фойдаланишга, колхозчиларнинг меҳнат малакасини тобора оширишга ҳамда артель а'золарининг маданий савиясини кўтаришга мажбурдир.

Колхоз правлениеси далачилик бригадаларининг бошлиқларини, ферма мудирларини, боғдорчилик, сабзавотчилик ва бошқа бригадаларнинг бошлиқларини, ҳисобчилик ходимларини, звено бошлиқларини, омборчи ва старший отбоқарларини, қоровулларни ҳамда бошқа ма'мурий идора ходимларини тайинлайди. Агар бу колхозчилар ўзларига топширилган вазифаларни уддалай олмасалар правление бундай колхозчиларни у вазифалардан олиб, уларнинг ўрнига бошқа колхозчиларни тайинлайди. Айрим ишларга тайинланадиган кишилар правление а'золари ҳамда оддий колхозчилар бўлиши мумкин. Ба'зи ишларни бажариш учун махсус билимга эга бўлган кишилар (агроном, инженер ва ҳоказолар) талаб этилган, аммо колхозда бундай кишилар бўлмаган ҳолларда, колхоз правлениеси, Уставнинг 13-нчи моддасига мувофиқ, бундай мутахассисларни четдан ёллаши мумкин.

Колхознинг правление а'зоси бўлиш — колхозчиларнинг қишлоқ хўжалик артели уставини бажариш соҳасидаги иродасини, умумий мажлис қарорларини чинакам амалга ошириб туручи бўлиш демакдир. Чиндан ҳам, колхознинг правление раиси ва правление а'золари қанчалик яхши ишласалар, партия ва ҳукуматнинг қишлоқ хўжалигини равожлантириш ва колхозларни ташкилий-хўжалик жиҳатидан мустаҳкамлаш ҳақидаги йўл-йўриқлари шунчалик муваффақиятли бажарилади.

Колхоз правлениесига а'зо бўлиш — халқ ходими, актив жамоат арбоби бўлиш демакдир. Правление а'зоси Уставни бажаришда ва колхознинг бошқа ишларида бошқаларга ўрнак бўлиши, артель ишларини бошқаришнинг демократик асосларига аниқ амал қилиши ва бутун кучини колхознинг жамоат хўжалигини мустаҳкамлашга сарф этиши лозим.

Колхоз правлениесининг вазифаларига яна қуйидагилар кирadi: кирим-чиқим сметасини аниқ бажариш; маблағларни смета статьяларида бегиланган мақсадларгагина сарфлаш; колхоз ишларини планлаш ва планларни бажариш учун тегишли чоралар кўриш; ишлабчиқариш бригадалари, фермалар ва колхознинг бошқа тармоқларида ишлайдиган колхозчиларнинг сонини белгилаш; колхозчилар активининг иштироки билан иш нормаларини ва ишларининг меҳнат куни ҳисобидаги баҳоларини ишлаб чиқиш ҳамда уларни тасдиқлаш учун умумий мажлисга киритиш; бригадаларнинг ишларини изчиллик билан йўлга солиб ва текшириб туриш; колхозчилар ўртасида социалистик мусобақани уюштириш; колхозчилар ўртасидаги меҳнат интизоми устидан назорат қилиб туриш ҳамда меҳнат интизомини ва ички тартиб қоидаларини бузучи колхозчиларга интизомий жазо бериш; колхоз хўжалигининг айрим тармоқларидаги меҳнатни учёт (ҳисоб)га олиб бориш; ҳарбир колхозчининг ишлаган меҳнат кунларини аниқ ҳисобга олиб, пул ва натураль аванслар бериш; Уставнинг колхоз хонадонлари учун томорқа участкалари ажратишга доир қисмини бажариш ҳамда ўзининг қилган ишлари ҳақида колхозчиларнинг умумий мажлисига изчиллик билан ҳисоб бериб туриш.

Правление а'золари колхознинг айрим тармоқларини бошқариш вазифаларини ўзаро бўлиб оладилар лекин, бундан қат'ий назар, жамоат хўжалигининг аҳволи учун бутун правление жавобгар бўлади. Колхоз правлениесининг мажлиси ҳар ойда энг ками 2 марга чақирилади.

Ўзбекистон ССР колхозларида ҳисобот-сайлов мажлисларининг иш натижалари колхоз правлениеларига колхоз ишини яхши биладиган ва колхозчилар ўртасида обрўйи бўлган энг яхши одамлари сайланаётганлигини кўрсатади. Правление а'золари орасида бригада бошлиқлари, ферма мудирлари, илгор колхозчилар бор.

Правление а'золари ўртасида вазифалар қандай тақсимланганлигини равшанроқ кўрсатиш учун, Сурхондарё область, Жарқўрғон районидаги илгор колхозлардан бири бўлган „Меҳнат роҳат“ колхозининг иш тажрибасини келтирамин. Бу колхознинг правление а'золари ўртасида вазифалар қуйидагича тақсимланади:

Колхоз раиси колхознинг, бригада ва фермаларнинг ишларига раҳбарлик қилади; хўжалиkning ҳамма тармоқларидаги ишларни уюштириб ва йўлга солиб туради; планларнинг, умумий мажлис ва правление қарорларининг бажарилишини текширади; бажарилган ишларни қабул қилиб олади.

Раис ўринбосари чорвачилик, ёрдамчи корхона ва қурилиш ишларига раҳбарлик қилади.

Правление а'зоси — полевод экинчилик соҳасидаги ишлар, МТС блан колхоз ўртасидаги шартнома ва мажбуриятларнинг бажарилиши устидан раҳбарлик қилади; барча агротехника тадбирларининг бажарилишини таъминлайди; бригадалардаги ишлабчиқариш топшириқларининг бажарилишини текширади.

Правлениенинг бошқа а'золари бригада ва звено бошлиқлари бўлиб ишлайди ҳамда правлениенинг топшириқларини бажаради.

Колхоз раиси правлениенинг а'золари ўз вазифаларини қандай бажараётганликларини шахсан ўзи текширади ҳамда уларнинг ишлари ҳақида правление мажлисларига ва колхозчиларнинг умумий мажлисларига изчиллик блан ахборот бериб туради.

Илгор колхозларнинг правлениелари ўз ишларини тасодифан эмас, балки аниқ план блан уюштирадилар. Масалан, Наманган область, Чортоқ районидаги „Москва“ колхозининг правлениеси иш планига мувофиқ 1952 йил январь ойида қуйидаги масалаларни муҳокама қилган:

10 январьда

1. Давлат чорвачилик планини бажариш якуллари.
2. Давлатта чорвачилик маҳсулоти топшириш плани.

17 январьда

1. Колхоздаги хўжалик ва молия ишларининг якунлари ҳақида раис ҳам-да правлениенинг ҳисоботини тасдиқлаш.
2. Колхозчиларнинг ҳисобот-сайлов мажлисини ўтказиш.
3. Суғориш шохобчаларини тозалаш.

25 январьда

1. Далачилик бригадаларига ишлабчиқариш поситалари (қишлоқ хўжалик машиналари, инвентарь ва бошқа мол-мулклар) ни бириктириб қўйиш.
2. Далага маҳаллий ўғитлар чиқартириш.
3. Қишлоқ хўжалик инвентарьларини ремонт қилиш.

Колхоз правлениеси ҳарқайси масалани муҳокама қилганда колхозчилар активидан ҳам бу масалага алоқадор бўлган киши-ларни чақирган.

Колхоз раиси айни бир вақтда правлениега ҳам раислик қилади. Уставга мувофиқ, колхоз раиси ҳам, худди колхознинг правлениеси сингари, колхозчиларнинг умумий мажлиси томо-нидан 2 йил муддатга сайланади. Раис колхознинг ҳамда да-лачилик ва чорвачилик бригадаларининг ишларига ҳар кунни раҳбарлик қилиб, шунингдек правление ва умумий мажлис қарорлари бажарилишини ҳар кунни текшириб туриш учун сай-ланади.

Бундан ташқари, колхоз раисига ҳисобчи блан биргаликда пул ҳужжатларига қўл қўйиш вазифаси юкланади.

Раис колхоз номидан шартномалар тузади; Устав қондала-рига ва колхозчилар умумий мажлисининг қарорларига муво-фиқ, колхоз маблағларини идора қилади; кредит (қарз)лар олиш ва бу кредитларни тўғри сарфлашни бошқаради; ишлаб-чиқариш планини ва қирим-чиқим сметасини тузиш, уларни бажариш ҳамда йиллик ҳисобот тузиш ишларига раҳбарлик қилади; МТС ҳамда бошқа ташкилот ва муассасалар блан ту-зилган шартномаларнинг бажарилишини текшириб туради; МТС машиналарида ишловчи механизатор кадрларнинг самарали иш-лашлари учун зарур шароитлар яратиб беради; колхозчиларнинг сиёсий ва маданий савиясини кўтариш ҳамда турмушини то-бора яхшилаш учун зарур бўлган барча тадбирларни амалга оширади.

Колхоз раиси ўзининг ҳамма ишлари ҳақида колхозчилар-нинг умумий мажлисига ҳисоб бериб туради.

Колхозлар йириклаштирилиши муносабати блан, колхоз раисининг роли айниқса кенгайди. Шунинг учун ҳам, колхоз-

ларни малакали, я'ни қишлоқ хўжалик ишларини яхши биладиган раислар билан мустаҳкамлаш, йирик жамоат хўжалигига раҳбарлик қиладиган, колхоз ишлабчиқаришини тўғри уюштиришни яхши биладиган олий ва ўрта маълумотли мутахассисларни колхоз раислиги вазифасига кўтариш — партия, совет ва қишлоқ хўжалик ташкилотларининг биринчи навбатдаги вазифасидир.

Ленин — Сталин партияси колхоз қурилиши даврида бутун мамлакатимизга танилган ва Ватанимизнинг фахри — колхоз қишлоғининг олтин фонди бўлган кўпгина колхоз раисларини етиштирди. Бундай раислар қаторига икки марта Социалистик Меҳнат Қаҳрамони унвони берилган Ҳамроқул Турсунқулов, Ким Пен Хва ва бошқалар киради. Бу колхоз раислари билан ўзбек халқигина эмас, балки бутун мамлакатимиз фахрланмоқда. Бу ўртоқларнинг колхозларга раҳбарлик қилиш соҳасидаги тажрибаларидан ҳамма колхоз раислари кенг миқёсда фойдаланишлари лозим. „Совет тузуми, — дейилган „Правда“ газетасида, — давлат ишларида хўжалик кадрларини шундай баланд даражага кўтардики, улар ҳалигача ҳечқерда ва ҳечқачон бундай баланд даражада бўлган эмас эдилар. Социализм шаронтида хўжалик раҳбари бўлиш — бутун халқнинг ишончига, унинг ҳурмат ва шарафига сазовор бўлиш демакдир. Совет хўжалик ходимларининг кўпчилиги ўзининг халқ ва давлат олдидаги мас'улиятини чуқур ҳис қилади, шу сабабли қўрққанидан ишламай, виждонан ишлайди, ўз даражасига муносиб бўлишга, ўз вазифаларини расмийчилик билан бажармай, балки ижодий илҳом билан бажаришга уринади“¹. Бу баҳо аксари колхозларнинг амалий тажрибага эга бўлган раҳбарларига ҳам, колхоз раислиги вазифасига кўтарилган мутахассисларга ҳам тааллуқлидир.

4. КОЛХОЗНИНГ ИЧКИ ТАРТИБ ҚОНДАЛАРИ

Қишлоқ хўжалик артелининг уставига мувофиқ, колхоздаги ҳамма ишлар, умумий мажлис томонидан қабул қилинган ички тартиб қондалари асосида, колхоз а'золарининг ўз меҳнатлари билан бажарилади.

Ички тартиб қондаларига аниқ амал қилиш меҳнат унвонини оширишга, иттизомни мустаҳкамлашга ва жамоат хўжа-

¹ „Правда“ газетаси, 1952 йил 1 июль.

лигини ҳартарафлама ривожлантиришга ёрдам берганини назарда тутиб, илғор колхозлар ички тартиб қоидаларини тўлатуқис бажаришга жуда катта эътибор қиладилар.

Илғор колхозлар ички тартиб қоидаларига қуйидаги тадбирларни киргизадилар:

I. Ишларни уюштириш тартиби ва ишлабчиқариш воситаларидан фойдаланиш. Бу бўлимда бригада ва звеноларни ташкил этиш, якка ва майда группали ишбай усулини жорий қилиш, эгасизликни тугатиш ва ҳоказолардан иборат тадбирлар кўрсатилади.

II. Далачилик ишларини бажариш тартиби. Бу бўлимга йилнинг айрим фаслларида бажариладиган ишлар ва кун тартиби, бригада бошлиғининг бригадага раҳбарлик қилиш соҳасидаги ҳуқуқ ва вазифалари, бригада аъзоларининг вазифалари, колхозчиларнинг ишга тайинланиши, ҳарбир колхозчининг ишга келганлигини ва бажарган ишларини учёт (ҳисоб)га олиш тартиби ёзилади.

III. Чорвачилик ишларини бажариш тартиби. Бу бўлимда фермаларнинг кун тартиби, ферма ходимларининг ҳуқуқ ва вазифалари, молларни асраш ва боқиш тартиби, ферма ходимларининг ишга келишини ва бажарган ишларини учётга олиш тартиби кўрсатилади.

IV. Ёрдамчи корхоналардаги ишларни олиб бориш тартиби. Бу бўлимга омбор, темирчилик, мастерской ва бошқа ёрдамчи корхоналардаги ишларни бажариш тартиби ёзилади.

V. Меҳнатни муҳофаза қилиш. Бу бўлимда колхоз хўжалигининг ҳамма тармоқларида меҳнатни муҳофаза қилиш тадбирлари кўрсатилади.

VI. Меҳнат иттизоми. Бу бўлимга меҳнат иттизомини ҳамда мол-мулкларнинг тугал сақланиши учун бўлган жавобгарликни ошириш чоралари, жумладан: колхозчиларга бириктирилган мол-мулкларни ишлатиш, шунингдек колхозчиларнинг колхоз ишлабчиқаришида иштирок этиши ва ҳоказолар билан боғлиқ бўлган рағбатлантириш ҳамда жазо бериш чоралари ёзилади.

VII. Колхозчиларнинг шахсий эҳтиёжларини қондириш. Бу бўлимда колхознинг от-уловларидан, транспортдан фойдаланиш тартиби, болалар муассасалари ташкил қилиш ва ҳоказолар кўрсатилади.

Ниҳоят, бу қоидаларнинг бажарилишини кузатиб туриш мас'улияти бригада бошлиқларига, ферма мудирларига ва кол-

хоз хўжалигидаги айрим тармоқларнинг мудирларига юкланганлиги ёзилади. Бутун колхозда бу қондалар бажарилишини кузатиб туриш учун колхознинг правлениеси ва раиси мас'ул эканлиги кўрсатилади.

5. КОЛХОЗДА ҲИСОБЧИЛИК ИШЛАРИНИ УЮШТИРИШ

Қишлоқ хўжалик артелининг уставига мувофиқ, ҳисобчилик ишларини юргизиш ва колхознинг мол-мулкларини учёт (ҳисоб) га олиб бориш мас'улияти колхоз правлениесига юкланган. Бу вазифаларни бажариш учун колхоз правлениеси артель а'золаридан биттасини ҳисобчи (бухгалтер) қилиб қўяди ёки четдан ҳисобчи (бухгалтер) ёллайди. Колхоз ҳисобчиси ҳисобчилик ва учёт ишларини белгиланган формаларда олиб бориши ҳамда артель правлениесига ва унинг раисига бўйсунishi лозим.

Колхоз маблағларини ўз ихтиёрича тасарруф қилиш, аванслар бериш ва колхознинг натураль фондларини сарфлаш учун ҳисобчига ҳечқандай ҳуқуқ берилмайди. Уставга кўра, бу ҳуқуқлар колхознинг правлениесига ва раисига берилади. Аммо, Уставга кўра, артельнинг ҳамма харажат ҳужжатлари артель раиси ёки унинг ўринбосари ва ҳисобчи томонидан имзоланади.

Бу қонда ҳужжатларнинг расмийлаштирилиши ва қонунга тўғри келиши учун ҳисобчи алоҳида жавобгар эканлигини кўрсатади. Ҳужжатлар уставга ёки ҳукуматнинг тегишли қарорларига хилоф равишда расмийлаштирилган тақдирда, ҳисобчи бу ҳақда тафтиш комиссиясига ва прокуратура органларига билдиришга мажбурдир.

Шу блан бирга ҳисобчига колхознинг йиллик ва уч ойлик ҳисоботларини тузиш вазифаси юкланади. Ниҳоят, ҳисобчи колхозчиларнинг меҳнатини ва уларга ишлаган меҳнат кунлари учун тегишли даромадларни учёт (ҳисоб) га олиб, колхозчилар томонидан ишланган меҳнат кунларини уларнинг меҳнат дафтарчаларига ёзиб боради.

6. КОЛХОЗНИНГ ТАФТИШ КОМИССИЯСИ

Ҳарбир колхозчининг ва колхоз раҳбарининг асосий вазифаси — колхоз бойлигини кўпайтириш, уни талон-тороғ қилинишдан сақлаш, колхознинг ҳарбир сўмини ва ҳарбир ки-

лограмм маҳсулотини тежаб-тергаб сарфлашдан иборатдир. Бунда ҳисоб-китоб ва назорат қилиш ишларини тўғри йўлга солиш айниқса муҳим роль ўйнайди.

Уставга кўра, колхознинг молия ва ҳўжалик ишлари устидан назорат қилиб туриш вазифаси тафтиш комиссиясига юкланган.

Қишлоқ ҳўжалик артелининг уставига мувофиқ, тафтиш комиссияси правлениенинг ҳамма ҳўжалик ва молия ишларини, чунончи: пул ва натураль даромадларнинг ҳаммаси белгиланган тартибда артель киримиغا ёзилганлигини; маблағларни сарфлаш учун Уставда белгиланган қондаларга амал қилинганлигини; артелининг мол-мулки эҳтиётлик блан сақланаётганлигини; артелининг мол-мулки ва пул маблағлари талон-тарож ва исроф қилинган-қилинмаганлигини; колхоз ўзининг давлат олдидаги мажбуриятларини ҳамда муассаса ва ташкилотлар блан тузган шартномаларини қандай бажараётганлигини; колхоз ўз қарзларини қандай тўлаётганлигини ҳамда ўзига тегишли қарзларни қандай ундираётганлигини текшириб туради.

Шу блан бирга тафтиш комиссияси артелининг ўз а'золари блан бўлган барча ҳисоб-китобларини ҳам яхшилаб текширади; артель а'зосининг ҳақидан уриб қолиш, меҳнат кунларини нотўғри ҳисоблаб ёзиш, меҳнат кунларига қараб ўз вақтида ҳисоб-китоб қилмасликлар бўлса, буларнинг ҳарбирини ва артель ҳамда артель а'золарининг манфаатларига ҳалал етказадиган бошқа турдаги бузилишларни аниқлайди.

Тафтиш комиссияси йилига 4 марта текширади. Правлениенинг йиллик ҳисоботи вақтида тафтиш комиссияси правлениенинг ҳисоботидан кейинноқ умумий мажлисга ўз хулосаларини айтади. Текшириш акти умумий мажлис томонидан тасдиқланади.

Тафтиш комиссияси 3 дан 5 киши составда икки йил муддатга сайланади ва раийжроком томонидан тасдиқланади. Колхоз правлениесининг а'золари, раис ва уларнинг яқин қариндошлари, шунингдек колхознинг мансабдор кишилари (ҳазиначи, омборчи, ҳисобчи, колхоздаги айрим тармоқларнинг ёки ёрдамчи корхоналарнинг мудирлари) тафтиш комиссиясига сайланишлари мумкин эмас.

Тафтиш комиссиясининг а'золари колхоз правлениесининг мажлисларида маслаҳат овози блан иштирок қиладилар. Тафтиш комиссиясининг а'золари ревизия вақтида колхоздаги бош-

қа ишлардан бўшатилади ва бу вақт учун уларга меҳнат кунлари блан ҳақ тўланади. Тафтиш комиссиясининг а'золари текшириб кўриш учун зарур бўлган дафтар, ҳужжат ва материалларни колхознинг мансабдор кишиларидан талаб қилиб олишга ҳақлидирлар.

Тафтиш комиссияси ревизия вақтида крим ва чиқим ҳужжатларини таққослаб кўриш блангина кифояланмай, балки ўзининг текшириш натижаларини колхознинг планига, кассадаги ва банк счётларидаги мавжуд пул маблағларига ҳам солиштириб кўриши керак. Маҳсулот ва чорва моллар фақат миқдор-сон жиҳатидан текширилмай, балки сотилган баҳолари жиҳатидан ҳам текширилмоғи лозим. Бу баҳолар маҳсулот ва чорва молларнинг сотилиш тартибига қараб, маҳаллий бозор баҳолари, давлат ёки харид баҳолари блан солиштирилиб кўрилиши керак. Колхозга етказилган зарарлар харажатга ёзилмай, балки ҳисобдор (подотчёт) кишилардан ундирилишига тафтиш комиссияси алоҳида эътибор бериши керак.

Колхозчиларга аванслар колхоз раисининг хатлари блан ва колхозчиларнинг ишлаган меҳнат кунлари ҳисобга олинмай берилмасдан, балки колхозчиларнинг ҳисоблаб ёзилган меҳнат кунларига яраша берилишини тафтиш комиссияси қаттиқ текшириб туришга мажбурдир.

Тафтиш комиссияси колхознинг ҳўжалик-молия ишларини ҳар уч ойда ва кассасини ҳар ойда текширишдан ташқари, колхоздаги бошқа корхоналарни ҳам қўққисдан текшириб туриши керак. Масалан, фермаларда соғилган сутнинг, қирқилган жуннинг миқдорини, ёш молларнинг туғилишини, молларнинг қўлда ва яйловда боқилиб семиртирилишини, мавжуд ем-хашакларни ва уларнинг сарфланишини; даладаги экинларнинг аҳволини ва қандай парвариш қилинаётганлигини; омборларда маҳсулотларнинг сақланишини; дала шийпонларида ҳосилнинг йигиб-териб олинishi ва давлатга топширилишини текшириб туриши лозим.

Илгор колхозларда текшириш масалаларига жуда катта эътибор берилади. Жумладан, Қорақалпоғистон АССР, Тўрткўл районидаги „Ленинизм“ колхозида тафтиш комиссияси 1951 йил колхоз ишларини 4 марта ҳартарафлама текшириб чиққан. Ревизия натижаси умумий мажлисда ва бир марта райижроком мажлисида кўрилган. Тафтиш комиссиясининг тўғри ишлаши туфайли, бу колхозда крим-чиқим сметаси тўғри бажарил-

гаи, муассаса, ташкилот ва айрим кишилар устида колхознинг қарзи бўлмаган, колхозчиларга аванслар ҳам тўғри берилган.

7. КОЛХОЗ ПАРТИЯ ТАШКИЛОТИ

Коммунистлар партияси — совет жамиятининг раҳбар ва йўл кўрсатучи кучи, коммунистик жамият қуриш соҳасидаги барча галабаларимизнинг илҳомчиси ва ташкилотчисидир.

„Халқлар оммаси орасида, — дейди ўртоқ Сталин, — бизнинг партиямиз каби обрўйли партия бўлган эмас ва йўқдир. Бу маълум ва равшан. Мамлакатимизнинг ишчилари, деҳқонлари ва интеллигенцияси большевиклар партиясининг раҳбарлигида озодликка эришдилар ҳамда социалистик жамият қурдилар“¹.

Қишлоқ хўжалиги соҳасидаги асосий вазифани ҳал қилишда — барча қишлоқ хўжалик экинларининг умумий ҳосилини ошириш, мол туёғини ва чорвачилик маҳсулотини кўпайтиришда қишлоқ хўжалик меҳнаткашлари қаҳрамонлик кўрсатмоқдалар, бу вазифани муваффақият блан бажариш учун зўр бериб курашмоқдалар. Қишлоқларимиздаги қишлоқ хўжалик ходимлари томонидан кенг миқ'ёсда олиб борилаётган социалистик мусобақага қишлоқ коммунистлари, колхозларнинг партия ташкилотлари йўлбошчилик қилмоқдалар.

Колхозларни йириклаштириш колхозларда йирик партия ташкилотлари яратишга ва коммунистларни колхоз ишларига тўғри тақсимлашга имкон берди. Бу партия ташкилотлари колхозларни ташкилий-хўжалик жиҳатидан тобора мустаҳкамлаш, Қишлоқ хўжалик артелининг уставига ва колхоз ишларини бошқаришнинг демократик асосларига аниқ амал қилиш масалаларини тартибли равишда муҳокама қилмоқдалар. Масалан, Андижон область, Олтинкўл районидаги Сталин номли колхозда ўртоқ, Қодиров раҳбарлик қилаётган партия ташкилоти колхозчилар орасида жуда катта ишлар олиб бормоқда. Бу партия ташкилоти ўз ишларини аниқ тузилган план блан олиб боради. Мисол тариқасида, партия ташкилотининг 1952 йил май—июнь ойлари учун қабул қилинган иш планини келтирамиз.

Андижон область, Олтинкўл районидаги Сталин номли колхоз партия ташкилотининг 1952 йил май—июнь ойларида ўтказиладиган оммавий-сиёсий иш плани қуйида келтирилади.

¹. „Правда“ газетаси, 1952 йил, 5 июль.

КОЛХОЗ ПАРТИЯ ТАШКИЛОТИНИНГ ИШ ПЛАНИ

Ишларнинг қачон ва қачонда ўтказилиши	Ишларнинг номи	Мавзу'и	Ким томонидан ўтказилиши
1. Якшанба кунлари агитация пунктида ўтказилади	Агитаторларнинг кенгаши	Алоҳида план билан ўтказилади	Агитколлектив раҳбари ўртоқ Қодиров
2. Ҳар ойнинг 5, 10, 15, 20, 25 ва 30-нчи кунларида дала шийночларида ўтказилади	Суҳбатлар	Беш кунлик ишларнинг якуни	Бригада агитаторлари
3. Ҳар кун соат 13 дан 14 гача дала шийночларида ўтказилади	Коллектив бўлиб радио эшитиш	—	Бригада бошлиқлари ва агитаторлар
4. Май ойида участкаларда ўтказилади	Суҳбатлар	Ғуза қатор оралирини ўз вақтида ишлаш — мул ҳосил етиштириш учун гаровдир	Участка агрономи ўртоқ Одиллов
Тракторчилар орасида ўтказилади	"	Мул ҳосил олишда механизациянинг роли	Участка агрономи ўртоқ Қўчқоров
Бригадада ўтказилади	"	СССР Олий Совети Президиумининг Социалистик Меҳнат Қаҳрамони унвони бериш ва мукофотлаш тўғрисидаги фармонлари	Бригада агитаторлари
5. Ҳар ойнинг 14 ва 24-нчи кунларида участкаларда ўтказилади	Суҳбатлар	Махсус план билан ўтказилади	Обком ҳамда Бутуниттифоқ илмий ва популяр билимлар таратиш жамиятининг лекторлари.
6. График бўйича бригадаларнинг далаларида ўтказилади	Социалистик мажбуриятларни ўзаро текшириш	—	Колхоз раиси ўртоқ Даминов раҳбарлик қилади.
7. Ойнинг 11, 12, 28 ва 29 кунларида участкаларда ўтказилади	Кино кўрсатиш	—	А. Қодиров, А. Мирзаев, Солиҳова, Қирғизова, Аҳмедова.

Ишларнинг қачон ва қа- ерда ўтказилиши	Ишларнинг номи	Мавзу'и	Ким томонидан ўтказилиши
8. Ойнинг 9, 19, 29 кун- ларида бригадаларда ўт- казилади	Болалар ясла- ларининг иши- ни текшириш	—	—
9. Ойнинг 2 ва 3-нчи кунларида участкаларда ўтказилади	Лекциялар	Халқаро аҳвол ҳақида	Ўзбекистон КП Район коми- тетининг пла- нига асосан
10. Июньнинг 3—13 кунларида дала шийпон- ларида ўтказилади	Суҳбатлар	а) Қишлоқ хў- жалик артели- нинг устави — колхоз ҳаёти- нинг қонунидир; б) пахтачиликни ривожлантириш планини бажар- ишда механи- заторларнинг роли	Участка агро- номи Ш. Оди- лов Участка агро- номи С. Куч- қоров
11. Ҳар ойда бир мар- та колхозда ўтказилади	Концерт	Андижон шаҳар театрининг про- граммаси бўйи- ча	А. Қодиров раҳбарлик қила- ди
12. Июньнинг 23-нчи кунида колхозда ўткази- лади	Доклад	Юқори ҳосил етиштиришда колхозчилар- нинг навбатдаги вазифалари	Ўзбекистон КП Райком сек- ретари ўртоқ Йўлдошев
13. Ҳар 5 кунда бир марта бригадаларда ўткази- лади	Мусобақанинг беш кун ичида- ги якулари	Кўчма Қизил байроқ топши- риш	Колхоз прав- лениеси ва пар- тия ташкилоти
14. Ҳар ойда 2 марта колхозда ўтказилади	Деворий газета чиқарилади	—	Редколлегия
15. Ҳар 3 кунда 1 мар- та бригадаларда ўткази- лади	Жанговар вара- қа чиқарилади	—	Агитатор ва жанговар вара- қа редактори
16. Ҳар куни колхозда ўтказилади	Молния чиқа- рилади	Колхозчи, зве- но, бригадалар- нинг эришган ютуқлари	Ўртоқ Толибо- ева
17. Ҳар куни колхозда ва бригадаларда ўткази- лади	Ҳар куни иш натижалари дос- кага ёзилади.	Колхозчиларин таништириш	Агитатор ва комсомоллар

Умумий ва правление мажлислари чиқарган қарорларнинг ижросини тартибли равишда текшириб туриш ҳам тўғри раҳбарлик қилишда жуда катта роль ўйнайди. Ана шуни назарда тутиб, колхоз партия ташкилотлари бу масалага айниқса катта эътибор беришлари лозим. Қарорларнинг ижроси аҳ'ён-аҳ'ёнда текширилмай, балки тартибли равишда текширилиб турилиши, текшириш натижалари мажлисларда муҳокама қилиниши ва аниқланган камчиликларни тугатиш йўлида тегишли чоралар кўрилиши лозим.

„Ижрони текшириш яхши йўлга қўйилса,— дейди ўртоқ Сталин,—бу чора аппаратдаги ишларнинг аҳволини истаган вақтда кўрсатиб туришга ва бюрократларни ҳамда маҳкамабозларни топиб олишга ёрдам берадиган прожектор хизматини адо қилади. Ишонч билан айтиш мумкинки, камчиликларимиз ва нуқсонларимизнинг ўндан тўққизи ижрони текширишнинг тўғри йўлга қўйилмаганлиги орқасида юз беради. Ижрони текшириш шундай тўғри йўлга қўйилганида камчилик ва нуқсонларнинг албатта олди олинган бўлар эди, бунга шак-шубҳа бўлиши мумкин эмас“¹.

Колхозларда қарорларнинг ижросини текшириб туриш—энг муҳим тадбирлардан биридир. Тажрибаларга кўра, мажлис қарорларининг ижроси текширилмаётган колхозларда Қишлоқ хўжалик артелининг уставини, колхоз ишларини бошқаришнинг демократик асосларини бузишларга йўл қўйилади.

Контроль саволлар

1. Қишлоқ хўжалик артелининг ишларини бошқаришдаги демократик асослар нималардан иборат?
2. Колхоз ишларини бажаришда умумий мажлиснинг роли ҳамда унинг вазифалари нималардан иборат?
3. Артель ишларини бошқаришда колхоз правлениесининг роли ҳамда унинг ҳуқуқ ва вазифалари нималардан иборат?
4. Артель ишларини бошқаришда колхоз раисининг роли ҳамда унинг ҳуқуқ ва вазифалари нималардан иборат?
5. Ички тартиб қоидалари нима учун тузилади?
6. Колхоз тафтиш комиссиясининг ҳуқуқ ва вазифалари нималардан иборат?
7. Колхоз партия ташкилотининг роли ва вазифалари нималардан иборат?

¹ И. Сталин, Ленинизм масалалари, 11 нашр, 599 бет, Ўздавнашр.

Ўн иккинчи боб

КОЛХОЗЛАРНИНГ ПАХТАЧИЛИК СОҲАСИДАГИ ТАЖРИБА ИШЛАРИНИ УЮШТИРИШ

Партия ва ҳукуматимиз, шахсан ўртоқ Сталин социалистик қишлоқ хўжалигини ҳартарафлама юксалтириш ва колхоз қишлоғини яшнатиш соҳасида тинмай ғамхўрлик қилмоқдалар. Машина-трактор станциялари ва совхозларимиз: хилма-хил тракторлар, уларга тиркаладиган қуроллар, ер қазини машиналари ва шу сингари биринчи даражали қишлоқ хўжалик техникаси блан тобора кўпроқ та'минланмоқда. Колхоз ва совхозларимизга мўл ҳосил етиштириш учун зарур бўлган минерал ўғитлар ва экин зараркунандаларига қарши курашда ишлатиладиган заҳарли дорилар ҳам етарли миқдорда берилмоқда.

Янги сугориш системасига ўтилиши ва колхозлар йириклаштирилиши муносабати блан пахтачилик соҳасида фан, техника ва илғор тажриба ютуқларидан янада унумлироқ фойдаланиш учун зарур бўлган имкониятлар вужудга келтирилди.

Колхозчилар ва совхоз ишчиларидан қўлгина агроном, ирригатор-механизатор ва бошқа мутахассислар етиштирилди. Социалистик қишлоқ хўжалигининг ажойиб ташкилотчилари — юқори пахта ҳосили усталари вужудга келди.

Мичуринча агробиология фани минглаб колхозчи ва совхоз ишчилари томонидан турмушга татбиқ қилинмоқда.

Пахтачилик усталари агрономия фани эришган ютуқлардан фойдаланиб мўл пахта ҳосили етиштириш блан бирга, агрономия фанини ўз тажрибалари блан бойитмоқдалар. Бу усталар мўл ҳосил етиштириш, ўз ижодий ишларидаги барча қийинчиликларга барҳам бериш йўли блан ғўза ўстиришнинг янги-

янги усулларини изламоқдалар ва топмоқдалар. Эндиликда бу илгорлар чинакам текширучи-тажрибакор бўлиб қолдилар.

Сугориладиган районлардаги пахтачилик усталари, илмий муассасаларнинг ходимлари ва қишлоқ хўжалик мутахассислари билан ижодий ҳамкорлик қилишлари, кўпчилик амалий тажрибаларида мичуринча агробиология фанининг методларидан фойдаланишлари туфайли, мўл пахта ҳосили етиштириш соҳасида ажойиб муваффақиятларга эришдилар.

Социалистик Меҳнат Қаҳрамонлари раҳбарлик қилаётган кўпгина колхозларимиз ўз ерларининг ҳар гектаридан ўрта ҳисоб билан 40—45 центнердан пахта ҳосили олишга муваффақ бўлдилар. Тожикистон ССРнинг Ленинобод районида икки марта Социалистик Меҳнат Қаҳрамони унвони берилган Пулат Бобокалонов раҳбарлик қилаётган Сталин номли колхоз ҳамда донгдор пахтакорларимиз ҳар гектардан 60—80 центнер ва ундан ҳам кўпроқ пахта ҳосили етиштирдилар. Шу тариқа, бу пахтачилик илгорлари пахта ҳосилини ва меҳнат унумини янада ошириш учун жуда катта имкониятлар борлигини амалда исботладилар.

Пахтачиликни ривожлантириш соҳасида бундай катта ютуқларга эга бўлиш билан бир қаторда, агрономия фанининг муваффақиятларини, илгор-новаторларнинг амалий тажрибасини пропаганда қилиш ва улар эришган натижаларни колхозларга ёйиш ҳам жуда катта аҳамиятга эгадир. Илгор-новаторларнинг эришган ютуқларини кенг миқ'ёсда ёйиш учун, колхозчилар оммаси илгор қишлоқ хўжалик фани соҳасидаги билимларини ва новаторларнинг тажрибаларини эгаллаши зарур.

Шу мақсад билан СССР Министрлар Совети 1950 йил 19 июнда „Фан ютуқларини ва илгор тажрибани қишлоқ хўжалигида оммалаштириш ҳамда пропаганда қилиш ишларини йўлга қўйиш ҳақида“ деган махсус қарор қабул қилди.

Бу қарор, социалистик қишлоқ хўжалигини юксалтириш ва яшнатиш, унинг барча тармоқларини ривожлантириш, колхоз кадрларини тарбиялаш ва ўргатиш, пахтачилик илгорларининг ижодий ишларини қулайлаштириш соҳасидаги тадбирларни янада қизитиб юбориш учун асос бўлди.

Фан ютуқларини, илгор тажрибани ёйиш ва колхозчи-тажрибакорларни кенг миқ'ёсда тарбиялаш учун, СССР Министрлар Совети ўз қарорида ҳосилотхоналар ўрнига қишлоқ хўжалик маданияти уйлари барпо қилишни колхозларга тавсия

этди. Бу қарорга мувофиқ, қишлоқ хўжалик маданияти уйлари 1950—1953 йиллар ичида барпо этилиб, уларда оммавий тажрибакорлик, фан ютуқларини ва илғорларнинг тажрибаларини пропаганда қилиш ҳамда колхоз кадрларига агрозоотехника таълими бериш ишлари олиб борилиши керак.

Ўрта Осиё республикаларининг пахтачилик районларидаги ҳосилотхоналар агрономия маданиятининг марказига айланиб, ўз вақтида ажойиб ўрнаклар кўрсатдилар. Ўз вақтида илғор агротехника ўчоғи, маданий деҳқончилик мактаби бўлган ҳосилотхоналар минглаб колхозчи—тажрибакорларни ўз атрофига бирлаштирдилар. Бу ҳосилотхоналар илмий соҳада эришган ютуқларни ва мўл пахта ҳосили устазларининг тажрибаларини колхозларга ёйиш соҳасида тинмай кураш олиб бордилар.

Колхоз ҳосилотхоналари катта ер майдонларининг ҳар гектаридан 50—60 центнердан ва ундан ҳам кўпроқ пахта олиш мумкинлигини амалда кўрсатдилар.

Ҳосилотхоналар атрофида уюштирилган минглаб тажрибакор колхозчилар қишлоқ хўжалик фанини, жумладан, пахтачилик фанини ривожлантиришда жуда катта ёрдам кўрсатдилар.

Илмий муассасалар, тажриба станциялари ва колхоз ҳосилотхоналарининг ёрдами билан, қисқа муддат ичида пахтачилик агротехникасининг ва пахтачилик ишларини машиналаштиришнинг энг яхши усулларини ишлаб чиқдилар. Маҳаллий шаронтиларга мослаштириб ишлаб чиқилган бу усуллар колхозларга кенг миқёсда ёйилди.

Фан билан амалий ишларни ўзаро боғлаб олиб бориш натижасида пахтадан мўл ҳосил етиштириш вазифаси муваффақиятли равишда ҳал қилинди. Шу билан бирга меҳнатни ва бошқа деҳқончилик воситаларини анча тежашга эришилди.

Броқ оммавий тажрибакорлик ишларининг аҳамияти ҳозирги кундан бошлаб янада ўсди. Ана шуни эътиборга олиб, СССР ҳукумати колхозларга тажриба ишларини янада кенгайтиришни, бунинг учун ҳосилотхоналар ўрнига махсус қишлоқ хўжалик маданияти уйлари ташкил этишни тавсия қилди.

Қишлоқ хўжалик маданияти уйлари илмий муассасалар ва тажрибакор колхозчилар томонидан тавсия қилинаётган қишлоқ хўжалик фани ютуқларини, шунингдек агротехника соҳасидаги ҳамда колхоз ишларини машиналаштириш ва уюштириш соҳасидаги янги-янги усулларини колхоз шаронтида

текшириб кўриб, деҳқончилик маданиятини тобора ривожлантиришлари керак эди.

Суғориладиган пахтачилик районларида қишлоқ хўжалик маданият уйлари 1950 йилдан бошлаб ташкил этилди. Бу масалага жиддий эътибор қилинган жойларда маданият уйлари биринчи йилдаёқ деҳқончилик маданиятини юксалтириш ва колхоз далаларининг ҳосилини оширишда анча катта ёрдам бердилар.

Масалан, Тошкент область, Оржоникидзе районидаги Пушкин номи колхозининг маданият уйи янги суғориш системасига ўтиш соҳасида анча катта ишлар қилди. Колхозда ғўза-ўтдалали олмошлаб экиш усули жорий қилиниб, экин майдонининг 2 даласига кўпйиллик ўт ва 4 даласига ғўза экилди. Агрозоотехника курслари ташкил этилиб, бу курсларда 54 та колхозчи ўқитилди.

Тошкент область, Янгийўл районидаги Свердлов номи колхозининг маданият уйи ҳам янги суғориш системасига ўтишда кўпгина ишлар қилди. Жумладан, колхозда чигитни офтобда иситиб экиш, сульфат аммония билан дорилаб экиш, далаларга органик-минерал ўғитлар солиш усули кенг миқёсда қўлланилди. Ғўзанинг жойланиш қалинлиги, чигитни экиш муддатлари, минерал ҳамда органик-минерал ўғитларни ерга солиш муддатлари ва ғўзани чеканка қилиш қандай натижа берганлигини ўрганиш соҳасида кенг тажриба ишлари ўтказилди. Тупроқларнинг унумдорлик даражасини ўрганиш ҳамда ўғитлаш нормалари ва муддатларини тўғрилаш мақсадида тупроқдаги ҳаракатчан азот ва фосфорнинг миқдорлари аниқланди.

Қашқадар'ё область Шаҳрисабз районидаги Карл Маркс номи колхозининг маданият уйи ғўзанинг ўсув даврида солиқ надиган суперфосфатни барглار орқали бериш, чигитни экиш муддатлари, ғўзани чеканка қилиш муддатлари ва ҳоказолар қандай натижа берганлигини ўрганди.

Партия ва совет ташкилотлари, Пахтачилик ва Қишлоқ хўжалик министрликлари ҳамда илмий-текшириш муассасаларининг мутахассислари, МТСлар қошидаги агрохимик лаборатория мудирлари, тажрибакор колхозчилар ва колхоз раҳбарлари қишлоқ хўжалик маданияти уйларини тезроқ ташкил этиб, уларнинг ишларини қизитиб юбориш учун зарур бўлган ҳамма чораларни кўришлари лозим.

1. ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИК МАДАНИЯТИ УЙЛАРИНИ ТАШКИЛ ҚИЛИШДАН МАҚСАД

Қишлоқ хўжалик маданияти уйи — колхознинг тажриба муассасасидир. Бу муассаса колхознинг хўжалик шароитларини ўрганади, қишлоқ хўжалик фанининг ютуқларини ва новаторларнинг амалий тажрибаларини ёйишга ёрдам беради, ҳамда деҳқончилик маданиятини юксалтириш ва меҳнат унумини тобора ошириш соҳасидаги ишларни олиб боради. Маданият уйи колхозда расм бўлиб қолган ва янги киргизилаётган агрономия усулларига баҳо беради.

Маданият уйи тажрибакор колхозчиларнинг ҳамда қишлоқ хўжалик илғорларининг ишларини уюштириб ва йўлга солиб туради, янги агрономия усулларини текшириб кўриш билан боғлиқ бўлган тажриба ишларини олиб боради, илмий соҳада эришилган ютуқларни ва илғор тажрибаларни ўз колхозига ёяди; лекция ва суҳбатлар ўтказади; бригада ва звено бошлиқлари, сугоручилар ва бошқа ходимлар учун семинарлар ҳамда курслар ташкил этади; виставка (кўргазма) ва экскурсиялар ташкил қилиб, колхозчиларни қишлоқ хўжалиги соҳасида эришилган илмий ютуқлар ва илғор тажрибалар билан таништиради.

Пахтачилик министрлигининг Қишлоқ хўжалик пропаганда-си бошқармаси тасдиқлаган планга мувофиқ, колхозчиларни агрозоотехника курсларида ўқитиш ишларини олиб боради.

Кутубхона ташкил қилади ва уни зарур адабиёт билан тўлгазиб туради; колхозчиларнинг агрозоотехника курсларини зарур қўлланмалар билан таъминлайди.

Музей-виставка ишларини олиб боради, колхоз далаларининг тарихига ҳамда жамоат хўжалигининг айрим тармоқлари юксалишига доир материалларни тўплайди.

Мактаблардаги мичуринча тажриба участкаларига ёрдам бериб туради; мактаб болаларини ўз ишига тортиб, уларга тажриба ишларини қандай олиб бориш усулларини ўргатади.

Газета ва журналларга мақолалар ёзиб туради, энг яхши маданият уйларининг тажрибаларини ўз колхозига жорий қилади, эришилган натижалар ҳақида бошқа колхозлар билан фикр алмошиб туради.

Маданият уйи ўзининг барча ишларини колхознинг умумий ишлабчиқаришига ва Қишлоқ хўжалик артелининг уставига мослаб олиб боради.

Маданият уйининг иши колхоздаги агротехника ишларининг ажралмас бир қисмидир. Ана шуни назарда тутиб, маданият уйининг ходимлари асосий экинлардан бўлган ғўза ва кўпйиллик ўтларга алоҳида эътибор бериш билан бирга, колхоз хўжалигининг бошқа тармоқларини юксалтиришга ҳам ёрдамлашмоқлари лозим.

2. ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИК МАДАНИЯТИ УЙЛАРИНИ ТАШКИЛ ҚИЛИШ

Қишлоқ хўжалик маданияти уйлари колхозчиларнинг умумий мажлис қарори билан ташкил қилинади.

Ўзбекистон ССР Министрлар Советининг қарорига мувофиқ, қишлоқ хўжалик маданият уйлари ёнида қуйидагилар бўлиши керак:

Лекциялар ўқиш учун 50—60 киши сиғадиган зал-аудитория. Бу залда оммабоп илмий-техника кинолари кўрсатиш учун овозли киноустановка, аллоскоп ҳамда бошқа амалий пропаганда воситалари бўлиши зарур. Лекция ва суҳбатларга доир амалий қўлланмалар сақланадиган хона. Энг оддий анализларни қилиш учун зарур ускуналар билан жиҳозланган лаборатория; ёзда ишлаш ҳамда материал ва намуналарни сақлаш учун бир ёки икки ёпиқ айвон; кутубхона ва қироатхона учун бир хона.

Колхоздаги қишлоқ хўжалик маданияти уйи намунавий лойиҳага мувофиқ қурилади. Маданият уйи ўзининг турган жойи ва қурилиши жиҳатидан колхоз қишлоғига безак бериб турадиган бўлиши керак.

Маданият уйи учун мос бинолар бўлган колхозларда махсус бино қуриш шарт эмас.

Колхоз маданият уйи колхозчиларнинг умумий мажлис қарори билан ажратилган маблағлар ҳисобига қурилади.

Маданият уйларига ҳамда улар ёнидаги лабораторияларга ташкилий ва методик раҳбарлик қилиб туриш вазифаси Пахтачилик министрлигининг область бошқармалари ва район бўлимларига юкланади.

Колхоз маданият уйларига бевосита раҳбарлик қилиш вазифаси область пахтачилик бошқармаларининг ва район пахтачилик бўлимларининг, машина-трактор станцияларининг бош агрономларига юкланади. Бу ишга қишлоқ хўжалик мутахассислари, илмий ва тажриба муассасаларининг ходимлари ҳам жалб қилинади.

Қишлоқ хўжалик маданияти уйининг мудирлиги вазифасига колхоз правлениеси колхоз ишларини яхши биладиган тажрибакор колхозчини ёки колхозда ишловчи агроном ва мутахассислардан бирини тайинлайди.

Маданият уйининг мудирига иш ҳақи Қишлоқ хўжалик артелининг уставига мувофиқ меҳнат кунини блан тўланади. Ишхақи миқдори правление томонидан белгиланиб, колхозчиларнинг умумий мажлиси томонидан тасдиқланади. Агар мудирлик вазифасига мутахассислардан бири тайинланган бўлса, у вақтда ишхақи колхозда ишловчи мутахассислар учун белгиланган қондага мувофиқ тўланади.

Қишлоқ хўжалик маданияти уйи ёнида тажрибакор колхозчилардан, мутахассислар, илмий ходимлар, ўқитучилар, машина-трактор станцияларининг агротехника лабораторияларида ишловчи ходимлар ва бошқалардан 7—10 кишилик Совет тuzилади.

Маданият уйининг мудирини ўзининг ҳамма таклифларини колхоз правлениеси ва колхозчиларнинг умумий мажлиси орқали амалга оширади ҳамда бу таклифларнинг бажарилишини устидан Совет а'золари блан бирликда назорат қилиб туради.

Маданият уйининг мудирини ўзига топширилган ишлар ҳақида колхоз правлениесига ҳамда колхозчиларнинг умумий мажлисига ҳисоб бериб туради.

Қишлоқ хўжалик маданияти уйи ёнида агротехника лабораторияси ташкил қилинади. Бу лаборатория илғор-новаторларнинг тажрибаларини ўрганади, тажриба участкаларига раҳбарлик қилади, асосий қишлоқ хўжалик экинларига доир энг оддий анализларни ўтказадн ҳамда ўз колхозида илғор агротехникани ёйишга ёрдам беради.

Қишлоқ хўжалигининг бошқа тармоқлари кенгайтирилган колхозларда: чорвачилик, дон экинлари ва бошқаларнинг лабораториялари ҳам ташкил қилиниши мумкин.

Қишлоқ хўжалик маданияти уйи ёнида колхознинг эришган ютуқларини кўрсатадиган виставка — музей ташкил қилинади.

Қишлоқ хўжалик экинларининг ривожланишига ва ҳосил миқдорига об-ҳаво шароитлари та'сир қилганлиги сабабли, маданият уйи ёнида метеорология майдончаси ташкил этиш ма'қул кўрилади. Ҳаво ва тулроқ температурасини, ёғинларнинг миқдорини ва ҳоказоларни текшириб туриш учун бу майдонча зарур асбоб-ускуналар блан жиҳозланган бўлиши керак.

Маданий-оқартув ишларини ва агротехника пропагандасини кенг йўлга қўйиш учун маданият уйи ёнида кутубхона бўлиши лозим.

3. ҚИШЛОҚ-ХЎЖАЛИК МАДАНИЯТИ УЙИНИНГ МАБЛАҒЛАРИ

Асбоб-ускуна, инвентарь ва адабиёт сотиб олиш ҳамда бошқа харажатлар учун колхоз правлениеси маданият уйига зарур миқдорда маблағ ажратади. Қишлоқ хўжалик маданияти уйига боғлиқ ишларни бажариш учун зарур бўлган пул, материал, меҳнат, от-улов харажатлари ва бошқа чиқимлар колхознинг кирим-чиқим сметасига ҳамда ишлабчиқариш планига киритилади.

Маданият уйи мудирининг ихтиёрида алоҳида ҳисобчи бўлмайди. Маданият уйининг мудирини пул ва материалларни сарф қилганлиги ҳақида Қишлоқ хўжалик артелининг уставида белгиланган форма ва муддатларда колхоз правлениесига ҳисоб бериб туради.

4. ТАЖРИБА ИШЛАРИ

Қишлоқ хўжалик маданияти уйи томонидан уюштирилаётган тажриба ишлари бригада, звенолардаги кичкина участкаларда ўтказилади. Чуқурроқ ишлаб чиқилиши зарур бўлган айрим масалаларни тажриба қилиб кўриш учун колхоз правлениеси алоҳида участка ажратади.

Бу тажрибалар ҳамда айрим агротехника таҳбирлари алоҳида-алоҳида ва ҳаммаси биргаликда мўл ҳосил етиштиришга, колхозчиларнинг ва машиналарнинг иш унумини оширишга қандай таъсир этганликларини ўрганиш мақсадида ўтказилади.

Тажриба ишлари тасдиқланган планга мувофиқ ўтказилади. Бу плании маданият уйининг мудирини ишлаб чиқиб, Советда кўрилади ҳамда колхознинг правлениеси ва колхозчиларнинг умумий мажлиси томонидан тасдиқланади.

Тажриба ишлари қўйидагиларга ёрдам бериши лозим: деҳқончиликнинг ўтдалали системасини жорий қилиш ва ўзлаштиришга; янги суғориш системасига ўтишга; меҳнат, сув ва ўғитларни тежаган ҳолда, пахта ҳамда бошқа экинлар ҳосилини муттасил ошириб бориш учун имкон берадиган илғор агрономия қондаларини жорий қилишга; янги ерларни ишга солишга; янги суғориш шароитларига ва тупроқ хусусиятлари-

га мослаб, ерларнинг ишланишини яхшилашга; маҳаллий ўғитларни тўплашни уюштиришга ва ҳамма ўғитлардан тўғри фойдаланишга; меҳнатни тобора яхшироқ уюштириб, меҳнат унумини оширишга.

Маданият уйи далаларнинг тарихини ҳисобга олиш дафтери юргизади; олмошлаб экилаётган экинларнинг тўғри навбатланиши устидан назорат қилиб туради; колхоз далаларидаги тупроқларни ва уларнинг унумдорлигини ошириш усулларини ўрганади; илгор колхозчиларнинг иш усулларини ўрганади ва оммалаштиради.

Маданият уйи янги қишлоқ хўжалик машиналаридан фойдаланиш усулларини ўрганади; иш унумини оширишнинг ҳамда барча ишларни мумкин қадар кенг миқ'ёсда машиналаштиришнинг янги усулларини киргизади.

Чорвачилик авж олган пахтакор колхозларда маданият уйи молларнинг зотини яхшилаш ва маҳсулдорлигини ошириш ишлари билан ҳам шугулланади. Айни вақтда чорвачилик илгорларининг иш усулларини ўрганади ва бу усуллардан энг яхшиларини колхоз чорвачилигига ёяди.

5. ҚИСҚАЧА МЕТОДИК КЎРГАЗМАЛАР

Далада ўтказиладиган тажрибалар асосий методик қондаларга мувофиқ ўтказилганидагина кутилган натижани беради.

Тажриба ишини қандай бўлса ҳам бир экиндан бўшаган участкада олиб бориш керак. Бу участканинг бети мумкин қадар текис бўлиши зарур. Участка тўртбурчак шаклида ва унинг тупроғи шу колхоздаги тупроқ хусусиятларига хос бўлиши керак. Тажриба участкасининг майдони 5—10 гектардан ошмаслиги ма'қул.

Колхозларда тажрибалар катта участкаларда ўтказилганлиги сабабли, тажрибани бирнеча участкада такрорлаш керак эмас. Таққосланадиган ма'лумотлар ҳосил қилиш учун, тажрибаларни иккита ёндош участкада ўтказиш ма'қул, бу ҳолда тажриба икки жойда такрорланган бўлади.

Тажриба учун ажратилган участка ёки унинг бир қисми гўза қаторларининг бўйига қараб баравар пайкалларга бўлинади. Пайкалларнинг сони ўрганила (тажриба қилина)ётган масала (вариант)ларнинг сонига қараб белгиланади.

Тажриба ўтказиладиган пайкалнинг эни тажриба участкасининг энига ва тажриба вариантларининг сонига қараб, пайкалнинг бўйи эса участкани суғориш шароитига қараб белгиланади. Лекин бу тажриба пайкалларининг катталиги уларни трактор машиналари билан ишлашга имкон берадиган бўлиши шарт.

Тажриба участкасидаги пайкалларнинг жойланиш схемаси дала дафтарчасига чизилиб, буида участканинг умумий майдони, пайкалларнинг бўйи ва эни ҳамда гектар ҳисобидаги майдонни кўрсатилади.

Тажриба участкасидаги ҳамма экинларни парвариш қилиш (текшириладиган масалаларга доир ишлар бунга кирмайди) барча пайкалларда бир вақтда ўтказилиб, бу ишлар ўтказилган вақт дала дафтарчасига ёзилади.

Тажриба натижаларидан тўғри хулоса чиқариш учун экинларнинг ривожланишини кузатиб бориш жуда муҳимдир. Бундай кузатишни фенологик кузатиш дейилади. Тажриба участкаларида ғўзанинг қўйидаги ривожланиш давлари: майсаларнинг униб чиққан, гуллайбошлаган, пахтаси пишабошлаган пайтлари ҳисобга олинади.

Ҳамма тажрибаларда экинларнинг жойланиш қалинлиги ҳисобга олинishi керак. Пахта экинида жойланиш қалинлигини икки марта: яганалагандан кейин ва пахта ҳосилини териш олдидаан учётга олиш ма'қул.

Пахта экини янада чуқурроқ текширилганида биринчи ҳосил шохи чиққан вақт, ҳосил шохларининг сони ҳисобга олинади.

Беда экинида: майсаларнинг кўкариб чиққан ва беданинг гуллаган вақти; сершоҳ ғалласимон ўтларда: майсаларнинг кўкариб чиққан, ўтларнинг шохлаган ва гуллаган вақтлари қайд қилинади. Уруғлик экинларда, юқорида айтилган ма'лумотлардан бошқа, пишиб етилиш пайти ҳам ҳисобга олинади.

Экинларнинг ривожланиш давларини кузатиш ва учётга олиш махсус ажратилган участкаларда ёки экин қаторларида ўтказилади. Қаторлаб экилмай, ёппасига экилган экинларда эса, бу ишлар махсус ажратилган майдончаларда олиб борилади.

Экинларда касаллик ва зараркунандалар борлиги аниқланганда: уларнинг пайдо бўлган вақти, ўсимликларнинг зарарланиш даражаси, уларга қарши кураш чоралари қайд қилинади.

6. ТАЖРИБА УЧАСТКАЛАРИДАГИ ҲОСИЛНИ ИИҒИШ ВА ҲИСОБГА ОЛИШ

Тажрибанинг натижаси олинган ҳосилга қараб баҳоланади. Шу сабабли, тажриба участкасидаги ҳосилни нобуд қилмай йиғиб-териб олиш ва тарозида тортиш керак.

Ҳосилни белгилашдаги энг муҳим тадбирлардан бири — гўза тупларидаги кўсакларни ҳисобга олишдир. Кўсакларни танланган туплардан олинади. Очилган ҳамда очилмаган, лекин ҳосил туккан кўсаклар алоҳида-алоҳида ҳисобга олинади. Айни вақтда кўсакларнинг катта-кичиклиги ҳам аниқланади. Ҳосилнинг сифатини аниқлаш учун тола чиқишини ва узунлигини ҳамда чигитнинг абсолют вазнини аниқлаш тавсия қилинади.

Ҳарқайси тажриба пайкалидаги пахта ҳосили алоҳида териб олинади; бунда 1 октябрьгача, совуқ тушгунча ва совуқ тушгандан кейин терилган пахталарнинг миқдорлари алоҳида-алоҳида ҳисобга олинади.

Беда ва бошқа кўпйиллик ўтларнинг пичан ҳосили бутун тажриба участкасида ёки участканинг бурчакма-бурчак юриб уч жойидан ажратилган майдончаларида ҳисобга олинади.

Кўпйиллик ўтларнинг уруғлик участкаларида уруғ ҳосили ҳисобга олинади.

Текширилаётган усулларнинг натижаларига ҳосил ва бошқа кузатиш маълумотларини таққослаб кўриш йўли блан баҳо берилади.

Тажриба ишлари барча асосий қондаларга роя қилиниб ўтказилган, шунингдек бажарилган ишларнинг муддатлари, сонлари ва сифатлари жуда пухта ёзилиб борилган тақдирдагина тажрибадан тўғри хулоса чиқариш мумкин. Бунинг учун ҳарбир тажриба бўйича дала журнали юргизилади. Қишлоқ хўжалик маданияти уйлари ва МТСларнинг агротехника лабораторияларини дала журнали блан Пахтачилик вазирлигининг Қишлоқ хўжалик пропагандаси бошқармаси таъминлайди.

7. ТАЖРИБА ИШЛАРИНИНГ ТЕМАТИК ПЛАНИ

Қишлоқ хўжалик маданияти уйи экинларнинг ҳосилини ва колхозчиларнинг меҳнат унумини тобора оширишга қаратилган амалий вазифаларни ҳал қилганлиги сабабли, тажриба ишларининг планига колхоз учун энг муҳим бўлган масалаларининг киритиш лозим.

Ҳозирги кунда ўрганилган ва амалда текшириб кўрилган агротехника тадбирларини, жумладан: кузги шудгор ҳосилга қандай та'сир этганлигини, ғўзани чуқур эгатлар орқали жилдиратиб суғоришларни, чигитни экишдан олдин ҳаво-офтобда иситишни, чигитни экиш олдида сульфат аммония блан дориллашни, ғўза қаторларидаги тупроқни культиваторга ротацион мотиға юлдузчаларини ўриатиб юмшатишни ва ҳоказоларни тажриба ишлари планиға киргизишнинг ҳечқандай зарурати йуқ. Бу тадбирлар уларни намунавий равишда ишлатиш йули блан ёйилиши лозим.

Тажриба ишларининг планиға янги агротехника усулларини ўрганиш масалалари ёки тавсия этилаётган айрим агротехника усуллари ва ёки уларнинг ҳаммаси қандай натижа берганлигини шу колхоз шароитида текшириб кўриш масалалари киритилиши керак. Бу масалалар қаториға қуйидагилар киради:

а) шу колхоз учун чигит экиш муддатлари;

б) қатор ораларининг кенлиги ва қаторлардаги ўсимликларнинг бир-биридан узоқлиги ҳархил бўлганида ғўза тупларининг қалинлиги;

в) чигитни барвақт экиш йули блан ғўзани совуққа чидай-диган қилиш;

г) донатор минерал ўғитлар ҳамда органик-минерал ўғитлар турли муддатларда солинганида қандай натижа бериши;

д) ўғитлар ғўзанинг ўсув даврида ғўза қаторларининг ёниға солинганида қандай натижа бериши;

е) фосфорли ўғитлар ғўзанинг ўсув даврида баргларға сепилганида қандай натижа бериши;

ж) ғўзани чеканка қилиш муддатлари, ғўзанинг ўсув шохларини олиб ташлаш, шохларнинг учини қирқиш қандай натижа бериши;

з) экишдан олдин чигитнинг унишини тезлаштириш учун чигитни дориллаш;

и) пахтачиликда комплекс механизацияни ўрганиш, янги машиналарни ўзлаштириш;

к) экишдан олдин тупроқни ишлаш усуллари, ғўзанинг ҳархил ўсув давларида культивация ва чопиқ қилиш чуқурлиги қандай натижа берганлигини аниқлаш;

л) колхозларда уруғлик чигит тайёрлашнинг янги тартибни ишлабчиқариш шароитида текшириб кўриш ва ёйиш ҳамда бошқалар.

Бундай агротехника тадбирлари шу колхозда қандай натижа беришини ўрганмоқ учун ишлабчиқариш тажрибалари ўтказилиши зарур.

Маданият уйлари биринчи навбатда асосий агротехника тадбирларига, колхоз ишларини машиналаштириш ва электрлаштириш масалаларига эътибор бермоқлари лозим.

Юқори ҳосил усталари — Социалистик Меҳнат Қаҳрамонларининг тажрибаларини ўрганиш, бирлаштириш ва ёйиш асосий ўринда туриши керак.

Тажриба ишларининг планини тузишда республика Пахтачилик министрлигининг Қишлоқ хўжалик пропагандаси бошқармаси томонидан тавсия этилган „Қишлоқ хўжалик маданияти уйларидаги тажриба ишларининг намунавий тематик плани“ни қўлланиш ҳамда яқиндаги тажриба станцияларининг мутахассислари ва илмий ходимлари билан маслаҳатлашиш керак.

8. КОЛХОЗ КАДРЛАРИНИ ЁППАСИГА ЎҚИТИШ ВА ПРОПАГАНДА ИШЛАРИНИ ОЛИБ БОРИШ

1950 йилнинг кузидан бошлаб колхоз кадрларини ишдан бўшатмай учйиллик агрозоотехника курсларида ёппасига ўқитиш иши уюштирилди.

Биринчи йил программасида колхозчиларга қишлоқ хўжалигининг маълум тармоғида ишлаш учун зарур бўлган минимум агротехника билимларини бериш мақсад қилиб олинган. Иккинчи ва учинчи ўқув йили программасини ўтиб имтиҳон берган колхозчиларга 1-ичи ва 2-ичи разряд мамлакали мастер унвони берилади.

Ҳар йилги ўқув плани 200 соат бўлиб, бу вақтнинг тахминан ярмиси амалий машгулотлар учун белгиланган.

Маданият уйининг мудирлари курсларда ўтказиладиган машгулотлар (дарслар)дан ҳар куни хабардор бўлиб, машгулотларни муваффақият билан ўтказиш учун ёрдам бериб ҳамда курсларни зарур қўлланма ва дарсликлар билан таъминлаб туриши керак. Колхоз маданият уйи лекция ва суҳбатлар ташкил этиш йўли билан илмий соҳада эришилган ютуқларни ва илғорларнинг тажрибаларини ҳар куни пропаганда қилиб туриши лозим.

Лекция ва суҳбатлар агрозоотехника курсларининг машгулотлари ҳамда колхознинг ишлабчиқариш практикаси билан боғланиб олиб борилиши керак. Лекция ва суҳбатлар вақтида шу колхоздаги мисолларни мумкин қадар кўпроқ кўрсатиш зарур.

Пропаганданинг эришилган натижаларини кўрсатадиган во-сита-лар—қишлоқ хўжалик виставкаларидир. Бу виставкаларни колхоздаги қишлоқ хўжалик ишларининг айрим мавсумлари тамомланган вақтга тўғри-лаб ўтказиш тавсия қилинади. Виставкаларга қўшни колхозларнинг вакилларини, қишлоқ мактабларининг ўқитучи ва ўқучиларини чақириш зарур. Колхознинг социалистик мусобақада энг яхши натижаларга эришган илғорларини виставка очилган куни мукофотлаш ма'қул кўрилади.

Айни вақтда колхознинг тажриба участкаларини, яқиндаги тажриба станцияларини ҳамда илғор колхоз ва совхозларни бориб кўриш учун экскурсиялар ташкил этиш тавсия қилинади.

Колхоз маданият уйи яқиндаги мактабнинг юқориги синфларида ўқучилар ўртасида пропаганда ишлари олиб бориш йўли блан, табиат қонунларини ва мичуринча агробиология фанини билишга мактаб болаларини қизиқтириши керак.

Қишлоқ хўжалик маданияти уйлари колхозчиларнинг ишлабчиқариш манфаатларини қондирган, пахта ҳосилини муттасил ошириб боришга, хўжаликнинг бошқа тармоқларини тобора юксалтиришга ва малакали колхоз кадрлари етиштиришга чинакам ёрдам қилганлари тақдирдагина, уларнинг ишлари самарали бўлиши ва кутилган натижаларни бериши мумкин.

Контроль саволлар

1. СССР Министрлар Совети 1950 йил 19 июньда „Фан ютуқларини ва илғор тажрибани қишлоқ хўжалигида оммалаштириш ҳамда пропаганда қилиш ишларини йўлга қўйиш ҳақида“ деб чиқарган қарорининг аҳамияти нимадан иборат?

2. Мўл пахта ҳосили етиштиришда мичуринча агробиология фани ва илғор тажриба қандай роль ўйнайди?

3. Колхозлардаги оммавий тажрибакорлик нимадан иборат? Қишлоқ хўжалик маданиятини юксалтиришда ва колхоз кадрларини—пахтачилик усталарини етиштиришда бу тажрибакорликнинг қандай аҳамияти бор.

4. Фан соҳасида эришилган янги-янги ютуқларни ва илғор тажрибаларни колхозларга ёйишда қишлоқ хўжалик маданияти уйлари қандай роль ўйнайди?

5. Қишлоқ хўжалик маданияти уйлари қошида ишлабчиқариш мажбуриятларини амалга ошириш соҳасидаги асосий қонда ва усуллар нималардан иборат?

Ўн учинчи боб

КОЛХОЗ, БРИГАДА ВА ЗВЕНОЛАРНИНГ СОЦИАЛИСТИК МАЖБУРИЯТЛАРИ ҲАМДА УЛАРНИНГ БАЖАРИЛИШINI НАЗОРАТ ҚИЛИБ ТУРИШ

1. В. И. ЛЕНИН ВА И. В. СТАЛИН СОЦИАЛИСТИК МУСОБАҚА ҲАҚИДА

Мамлакатимизнинг меҳнаткашлари инсоният жамияти тарихида биринчи марта ишлабчиқариш раҳбарлигига энг актив қатнашиб, ўзларини кўрсатиш, ўз лаёқатларини ривожлантириш, талантларини юзага чиқариш учун чексиз имкониятларга эга бўлдилар.

Мамлакатимизнинг меҳнаткашлари эксплуататорлар учун ишламай, ўзлари учун, ўз давлати учун ишлаётганликларини тушундилар. Бу нарса меҳнаткашлар оммасининг ижодий ташаббус кўрсатишига, шавқ-завқ ва фидокорлик блан меҳнат қилишига сабаб бўлди.

Меҳнатда ижодий ташаббус, шавқ-завқ ва фидокорлик кўрсатиш мамлакатимиздаги меҳнаткашларнинг энг зарур эҳтиёжи бўлиб қолди, бу нарса социалистик мусобақада янада кенгроқ авж олмоқда. Социалистик мусобақа совет кишиларидаги ватанпарварликнинг яққол ифодаси, совет жамиятини ривожлантиручи кучларидан бири бўлиб қолди.

Социалистик мусобақани В. И. Ленин кашф қилди. В. И. Ленин 1918 йилнинг январидаёқ социализм душманларининг—социалистик жамият гўё мусобақани инкор этади ва одамларнинг фаолиятини эгасизлантиради, деган тухматларини фош қилиб ташлади. „Социализм,—дейди Ленин,—мусобақани сўндирмайдигина эмас, балки, аксинча, уни ҳақиқатан кенг, ҳақиқатан оммавий кўламда ишлатиш учун биринчи марта имконият туғдиради, меҳнаткашларнинг чинакам кўпчилигини шундай иш майдонига тортишга биринчи марта имкон берадики, бун-

да улар ўзларини кўрсатаоладилар, ўзларининг лаёқатларини ривожлантираоладилар, талантларини кўрсатаоладилар, халқдаги бу талант битмас-туганмасдир, капитализм эса бу талантларни минглаб ва миллионлаб эзиб, янчиб, бўғиб келган эди¹.

Шу блан бирга, В. И. Ленин бизнинг вазифамиз—социалистик мусобақани уюштиришдан иборат эканлигини, совет ҳокимиятининг иқтисодий соҳадаги вазифалари ичида социалистик мусобақа муҳим ўрин тутиши кераклигини кўрсатиб берди.

Ўртоқ Сталин В. И. Лениннинг социалистик мусобақа тўғрисидаги идеясини доҳиёна ривожлантирди. Ўртоқ Сталин социалистик мусобақани: „... миллион-миллион меҳнаткашлар оммасининг максималъ активлиги асосида социализм қуришнинг коммунистик методидир“² деб таърифлайди.

В. И. Ленин ва И. В. Сталин социалистик мусобақани мамлакатимиздаги муваффақиятларнинг асосий манба'ларидан бири эканлигини кўрсатиб келдилар.

Ўртоқ Сталин биринчи бешйилликнинг якунлари ҳақида қилган докладида бу планнинг муддатидан олдин бажарилишини таъминлаган асосий кучларга тўхтаб шундай дейди: „Бу, ҳаммадан бурун, социалистик мусобақани ва ударникликини авж олдириб юборишда инженер-техник кучларимиз блан бирликда ғоят зўр ғайрат кўрсатган миллионларча ишчи ва колхозчилар оммасининг активлиги ва фидокорлиги, ғайрат ва ташаббусидан иборат. Бу бўлмаса, биз мақсадга эришолмас, бир қадам бўлса ҳам илгари силжийолмас эдик, бу тўғрида шубҳа бўлиши мумкин эмас“³.

„Мусобақанинг энг яхши томони шуки,— дейди ўртоқ Сталин,— у одамларнинг меҳнатга қарашларини бутунлай узгартади, чунки мусобақа, ўтмишда хўрлик ва оғир юк деб ҳисобланган меҳнатни шараф ишига, шуҳрат ишига, мардлик ва қаҳрамонлик ишига айлантиради“⁴.

Ўртоқ Сталиннинг кўрсатишича, капиталистик „...конкуренция принципи: бировларнинг енгилиши ва ўлиши, иккинчиларнинг енгилиши ва ҳукмронлик қилиши...“ бўлгани ҳолда, „Социалистик мусобақа принципи: ҳамманинг ялпи юксалишига эришмоқ учун илғорларнинг кейинда қолганларга ўртоқ-

¹ И. Сталин, Асарлар, 12 том, 122—123 бетлар, Ўздавнашр.

² Ўша асар, 123 бет.

³ И. Сталин, Асарлар, 13 том, 37—38 бетлар, Ўздавнашр.

⁴ И. Сталин, Асарлар, 12 том, 350 бет, Ўздавнашр.

дарча берадиган ёрдамидир“... „Социалистик мусобақа: бировлар ёмон ишлайди, бошқалар яхши ишлайди, учинчилар ундан ҳам яхши ишлайди,—яхшиларга етиб ол ва ҳамманинг ялпи юксалишига эриш,—дейди“¹.

Социалистик мусобақа халқ хўжалигимизнинг ҳамма соҳаларидаги социалистик қурилишни юксалтиришга имкон берди. Социалистик мусобақа Улуғ Ватан уруши йилларида халқ хўжалигимиз олдидаги энг оғир вазифаларни бартараф қилишда совет халқига жуда катта ёрдам берди. Социалистик мусобақа асосида урушдан кейинги сталинча бешйиллик план муваффақият блан бажарилди. Эндиликда, СССР тараққиётининг бешинчи бешйиллик планини бажариш муносабати блан, социалистик мусобақа шу дамгача исли кўрилмаган даражада авж олиб кетди.

Халқ хўжалигимизнинг бошқа соҳаларидаги сингари, қишлоқ хўжалигида ҳам социалистик мусобақа тобора кенгаймоқда. У чинакам умумхалқ ҳаракатига айланди.

Колхозчи деҳқонлар Совет Иттифоқи аҳолисига мўл-кўл озиқ-овқат ҳамда енгил саноатга ва озиқ-овқат саноатига хомаш'ё етказиб бериш учун зўр бериб курашмоқдалар.

Миллионлаб колхозчилар, машина-трактор станциялари ва совхозларининг ишчилари халқлар доҳийси ўртоқ Сталинга ёзган хатларида қишлоқ хўжалигини ривожлантириш юзасидан партия ва ҳукуратимиз белгилаган планларни ошириб бажаришга ва'да бермоқдалар.

Ўзбекистон, Озарбайжон, Туркменистон, Тожикистон ва Қирғизистон республикаларидаги ҳамда Жанубий Қозоғистон областидаги пахтакорларининг мусобақаси социалистик мусобақанинг чинакам умумхалқ ҳаракатига айланганлигини кўрсатади. 1952 йил бошида қизитиб юборилган ва Ўзбекистон пахтакорларининг VIII қурултойида тузилган шартномалар блан мустаҳкамланган бу мусобақа пахтачиликни янада юксалтириш учун кураш соҳасидаги қудратли воситага айланди. Бу мусобақа қишлоқ хўжалиги соҳасидаги асосий вазифани ҳал қилишга, я'ни пахта ва бошқа экинлар ҳосилини ҳартарафлама оширишга, жамоат чорва моллари сонини ва улардан олинган маҳсулотларни кўпайтиришга, колхозларнинг жамоат хўжаликларини янада мустаҳкамлаш ва юксалтиришга қаратилган.

¹ И. Сталин, Асарлар, 12 том, 125 бет, Ўздавнашр.

2. КОЛХОЗ, БРИГАДА ВА ЗВЕНОЛАРДА СОЦИАЛИСТИК МУСОБАҚАНИ УЮШТИРИШ

Ленин — Сталин партияси социалистик мусобақанинг илҳомчиси ва ташкилотчисидир.

„Мусобақани уюштириш, — дейди В. И. Ленин, — Совет ҳокимиятининг иқтисодий соҳадаги вазифалари ичида муҳим ўрин тутishi керак“¹. Шу блан бирга, В. И. Ленин социалистик мусобақанинг натижалари очиқ бўлиши, таққослаб кўрилиши ва илғор тажрибалар кенг миқ’ёсда ёйилиши зарурлигини уқдириб ўтди.

Социалистик мусобақани уюштиришнинг бу ленинча принциплари пахтакорларнинг мусобақасида асосий қоида бўлмоғи лозим.

Қардош пахтакор республика, область ва районлардаги партия ва совет ташкилотлари мўл пахта ҳосили етиштириш учун ҳар йили пахтакорларнинг социалистик мусобақасини уюштирамоқдалар.

Ўзбекистон, Озарбайжон, Туркменистон, Тожикистон, Қирғизистон ва Қозоғистон пахтакорларининг мусобақаси шарафли традиция бўлиб қолди. Бу мусобақа барча пахтакорларнинг топшириғига асосан ҳар йили тузилиб, партия, совет ва қишлоқ хўжалик ташкилотларининг ҳамда колхозларнинг вакиллари томонидан имзоланадиган шартномалар блан тасдиқланади.

Социалистик пахтачилик ходимлари ўртоқ Сталинга ёзган хатларида конкрет мажбуриятларни, жумладан: ҳарбир район ҳамда областьда пахта ва бошқа экинлардан мўл ҳосил етиштириш, чорвачилик ва ипакчилик маҳсулотини янада ошириш мажбуриятларини ўз зиммаларига олмоқдалар.

Ўзбекистон пахтакорлари катта ер майдонларидан мўл ҳосил олиш учун зўр бериб курашмоқдалар. Улар 1952 йилда 1951 йилдагидан кўра 400 минг тонна ортиқ пахта топшириш мажбуриятини олдилар. Бу мажбуриятга кўра, 15 районда ҳар гектаридан ўрта ҳисоб блан 30—32 центнердан, 8 районда — 33 центнердан, 4 районда — 34 центнер ва ундан кўпроқ (Ўзун районда — 34 центнер, Янгийўл районда — 35 центнер, Денов районда — 38 центнер, Оржоникидзе районда — 40 центнердан) пахта ҳосили олиниши керак.

¹ В. И. Ленин, Асарлар, 22 том, 415 бет, 3 нашр, Ўздавнашр.

Ўзбекистон ССР пахтакорларининг ўртоқ Сталин номига ёзилган хатида шундай дейилган:

„Биз, Ўзбекистон пахтакорлари VIII қурултойининг вакиллари, Ватанимизнинг қудратини мустаҳкамлашда ва совет халқининг фаровонлигини оширишда пахта нақадар катта аҳамиятга эга эканлигини тушуниб, республика социалистик қишлоқ хўжалигининг барча меҳнаткашлари номидан 1952 йилда Ватанга 1951 йилдагидан кўра 400 минг тонна ортиқ пахта етказиб бериш мажбуриятини оламиз.

Биз яна қуйидаги мажбуриятларни ҳам оламиз: ҳарбир колхоз ва совхоз ҳамма қишлоқ хўжалик экинларини экиш планини бажарамиз. Республикадаги колхозларининг ҳамма экин майдонларида гектаридан ўрта ҳисобда: 50 центнердан каноп пояси, 40 центнердан жут пояси, 165 пуддан шоли, 70 центнердан беда, 1,5—2 центнердан беда уруги етиштирамиз.

Чорвачилик юзасидан—жамоат чорва моллари туёғини ва паррандаларни кўпайтириш, чорвачиликнинг маҳсулдорлигини ошириш давлат планини бажарамиз, ҳарбир колхоз, район ва областда давлатга гўшт, сут, жун ва бошқа чорвачилик маҳсулотлари топшириш планини муддатидан илгари бажарамиз...

Ипакчилик юзасидан—ҳар қути қурт уругидан 50 килограмм шилла топширамиз“.

Туркменистон пахтакорлари ҳам мўл пахта ҳосили етиштириш мажбуриятини олдилар. Улар Ошхобод областида ҳар гектаридан 40 центнер, шу жумладан Гнёҳтена районида—40 центнер; Мари областида ҳар гектардан 20 центнер, Мари районида эса—23 центнер ингичка толали совет пахтаси етиштирадиган бўлдилар. Мари районидаги „Победа“ колхози ҳар гектардан 39 центнер, Туркман—Калинин районидаги „Красний Октябрь“ колхози эса—40 центнер пахта топшириш мажбуриятини олди.

Қирғизистон ССР қишлоқ хўжалик ходимлари Ўш областидаги ҳамма пахта майдонининг ҳар гектаридан 23 центнер пахта етиштириш мажбуриятини олдилар. Шу мажбуриятга кўра, Ўш ва Аровон районларининг колхозлари ҳар гектардан 29 центнер пахта топширадиган бўлдилар. Жалолобод областининг колхозлари ҳар гектаридан 22 центнер, шу областнинг Сусак районидаги колхозлар—26 центнер, Киров номли колхоз эса—38 центнер пахта етиштиришга ва'да бердилар.

Пахтакор меҳнаткашлар бундай юқори мажбуриятларни олиш блан бирликда, ўз мажбуриятларини бажариш йўллари-ни ҳам белгилайдилар. Масалан, Ўзбекистон пахтакорлари ўртоқ Сталинга ёзган хатида шундай дейдилар: „Биз ўз қурул-тойимизда 1951 йилги иш якуналарини муҳокама қилиб, иши-миздаги камчиликларни ва хатоларни большевикча танқид қилдик. Биз интизомни янада мустаҳкамлашга, меҳнатни тўғри уюштиришга, меҳнат унумини оширишга, техникадан ва бар-ча мавжуд ички имкониятлардан яхшироқ фойдаланишга, бар-ча колхоз ва совхозларда совет агрономия фани муваффақият-ларини ҳамда пахта усталарининг тажрибаларини кенг ёйишга айниқса катта эʼтибор бердик“.

Туркменистон қишлоқ хўжалик ходимлари ўртоқ Сталинга ёзган хатида бундай дейдилар: „Биз, бу юқори социалистик мажбуриятни зиммамизга олиш блан бирликда, уни бажариш учун ҳамма куч ва воситаларимиздан тўла фойдаланиш керак эканлигини тушунамиз.

Зиммамизга олган мажбуриятларни бажариш учун курашда фидокорона меҳнат қилиш, пахта далаларидаги социалистик мусобақага актив қатнашиш талаб этилади. Биринчи навбатда барча колхозларга илғор агротехникани кенг миқʼёсда ёйишга, илғорларнинг тажрибасини оммалаштиришга, машина ва ме-ханизмлардан энг унумли равишда фойдаланишга, колхозлар-да меҳнатнинг уюштирилишини яхшилашга ва сувни тежаб сарфлашга бутун кучимизни сафарбар қиламиз“.

Пахтакорларнинг ўртоқ Сталинга ёзган хатларидаги маж-буриятлари звено, бригада ва колхозларнинг мажбуриятларига асосланган.

Колхозларнинг звено ва бригадалари блан МТСнинг трак-тор бригадаси уртасида социалистик мусобақа уюштириш тўғ-рисидаги мажбуриятлар колхознинг ишлабчиқариш планини ҳамда бригада ва звеноларнинг ишлабчиқариш топшириқлари-ни тузиш вақтида белгиланади. Бу план — топшириқларда пахта ҳосили етиштириш тўғрисидаги мажбуриятлар, шунинг-дек олинган мажбуриятларнинг бажарилишини таʼминлайдиган агротехника тадбирлари ва уларни амалга ошириш муддатла-ри кўрсатилади.

Мусобақа иштирокчилари агробиология фани соҳасида эри-шилган ютуқларни ва социалистик меҳнатнинг илғор усуллари-ни кенг равишда ёйиш мажбуриятини ўз зиммаларига оладилар.

Звено, бригада ва колхоз социалистик мажбуриятларни олишдан олдин илғорларнинг ютуқларини ҳамда ўзларининг имкониятларини ҳисоблаб кўрадилар, бу мажбуриятларни бажариш йўлларини белгилайдилар. Бундай дастлабки тайёргарлик колхозчиларга анча юқори мажбуриятларни олиш учун имкон беради.

Масалан, Фарғона областининг Тошлоқ районидаги Сталин номли колхозда 1951 йили ҳар гектардан 40 центнердан пахта топширган Мамадалиев бошлиқ звено, ўзининг ҳамма имкониятларини ҳисоблаб кўрганидан кейин, 1952 йилда 12 гектар ерининг ҳар гектарида 60 центнердан пахта етиштириш мажбуриятини олди. Шу колхознинг 1951 йили ҳар гектардан 38 центнер пахта топширган Мастура Ўлмасова бошлиқ звеноси эса ҳар гектардан 60 центнер пахта етиштирадиган бўлди. Бу колхоз ҳар гектарида ўрта ҳисоб блан 35 центнердан пахта етиштириб, бутун пахта майдонидан 5337 тонна, яъни 1951 йилдагидан 600 тонна ортиқ пахта топшириш мажбуриятини олди.

Бригадада социалистик мусобақани уюштириш масаласига бригада бошлиғи айниқса катта эътибор бермоғи керак. Звенолар ўз мажбуриятларини бажаришлари учун, бригада бошлиғи звеноларга ёрдамлашиб туриши ҳамда бригаданинг ишлабчиқариш топшириқларини ошириб бажариши тўғрисида тинмай ғамхўрлик қилиши лозим.

3. СОЦИАЛИСТИК МАЖБУРИЯТЛАРНИНГ БАЖАРИЛИШINI ЎЗARO ТЕКШИРИБ КЎРИШ

Мажбуриятлар олиш — мусобақанинг бошланиши, холос. Мажбуриятлар ўз-ўзидан ишни ҳал қилмайди. Уларнинг бажарилишини таъминлаш керак. Олинган мажбуриятларни амалга ошириш учун звено ва бригада бошлиқлари, колхоз раҳбарлари, колхоз, совхоз ва МТСлардаги партия ва комсомол ташкилотларининг раҳбарлари, маҳаллий партия, совет ва қишлоқ хўжалик ташкилотларининг раҳбарлари жуда катта ташкилий иш олиб боришлари, социалистик мусобақанинг бажарилишини текшириб туришлари ва унинг натижалари очиқ бўлишини таъминлашлари лозим.

Тажрибаларга кўра, оммавий-сиёсий ишлар тўғри уюштирилган, мажбуриятларнинг бажарилиши омма томонидан ҳар

куни назорат қилиниб турилган жойларда колхозларнинг ишлари муваффақият блан ҳал этилади.

Олинган мажбуриятларнинг бажарилишини текшириб туриш ҳарбир колхозчида ўзига топширилган ишларнинг, шунингдек звено, бригада ва бутун колхоздаги ишларнинг бажарилиши учун жавобгарлик ҳисси тугдиради.

Ҳарбир бригадада социалистик мусобақани текшириб туриш ва унинг натижалари очиқ бўлишини таъминлаш учун илгор колхозларда мусобақа доскалари юргизиш расм қилинган. Кимнинг қандай ишлаётганлиги изчиллик блан шу доскаларга ёзилиб турилади. Орқада қолаётган колхозчилар тўғрисидаги масала бригадаларнинг ишлабчиқариш кенгашларида ва колхозчиларнинг умумий мажлисларида муҳокама қилиниб, бу қолоқ колхозчиларнинг илгорлар даражасига етиб олишлари талаб этилади. Колхоз правлениеси ва бошланғич партия ташкилоти ҳар 8—10 кунда бир марта социалистик мусобақа натижаларини якунлаб туради. Илгор звено ва бригадаларга кучма Қизил Байроқ берилади.

Мажбуриятлар бажарилишини назорат қилиб туришнинг энг яхши усули — ўзаро текширишдир. Ўзаро текшириш — звено, бригада ва бутун колхознинг ишларини жамоат кўригидан ўтказиш демакдир. Маълум муддатларда, одатда юқори ҳосил учун курашнинг энг қизғин давларида мусобақадош звено, бригада ва колхозларнинг вакиллари социалистик мажбуриятлар қандай бажарилаётганлигини ўзаро текшириб турадилар.

Звено ва бригадаларда ўзаро текшириш ишини колхозларнинг бошланғич партия ташкилотлари ва правлениелари, колхоз ва МТСлардаги ўзаро текширишларни эса — район партия, совет ва қишлоқ хўжалик ташкилотлари уюштиради. Ўзаро текширишлар юз берган камчиликларни қаттиқ танқид қилиш асосида ўтказилади. Бу нарса орқада қолаётган уртоқларни илгорлар даражасига етиб олишга манфаатдор қилади. Ўзаро текшириш вақтида мавжуд имкониятлардан қанчалик тўла фойдаланилганлиги, қандай илгор усуллар қўлланилганлиги ҳамда қандай камчиликларга йўл қўйилганлиги аниқланади.

Ўзаро текшириш натижалари звено ва бригадаларнинг ишлабчиқариш кенгашларида, колхозчиларнинг умумий йиғилишларида ҳартарафлама муҳокама қилинади, шунингдек колхоз-

ларнинг жанговар варақалари ва деворий газеталарига, рай- онда чиқадиган ва бошқа газеталарга ёзилади.

Иш натижаларини оммалаштиришда ва социалистик маж- буриятларнинг бажарилишини назорат қилиб туришда мусоба- қалашучи республика, область ва районларнинг бир-бирини текширишлари жуда катта роль ўйнайди.

Йилига икки-уч марта, одатда мўл пахта ҳосили етишти- риш учун олиб борилаётган курашнинг энг қизғин даврларида мусобақалашучи республикаларнинг вакиллари колхоз, МТС ва совхозларда ўзаро текширишлар ўтказадилар.

Ўзаро текшириш бригадалари мусобақадор республикалар- нинг юқори ҳосил усталари — Социалистик Меҳнат Қаҳрамон- лари, илғор колхоз раислари, қишлоқ хўжалик мутахассисла- ри, партия ва совет ташкилотларининг ходимларидан иборат составда тузилади.

1952 йил июнь ойида Ўзбекистон пахтакорларининг 13 ки- шидан иборат вакиллари Ўзбекистон ССР Олий Совети Пре- зидиумининг раиси ўртоқ Рашидов бошчилигида Туркменистонга борди. Туркменистон пахтакорларининг 16 кишидан иборат вакиллари Туркменистон ССР Олий Совети Президиумининг раиси ўртоқ Сариев бошчилигида Ўзбекистонга келди.

Бу ўзаро текшириш бригадаларининг а'золари район, МТС, колхоз ва совхозларга бордилар. Бригада а'золари учраган камчиликларни тўғри танқид қилиш билан бирликда, уларни тезда бартараф қилиш учун ўртоқларча ёрдамлашдилар ва ўз тажрибаларини айтиб бердилар.

Ўзаро текшириш Ватанимиз меҳнаткашларининг кундан- кунга мустаҳкамланаётган сталинча дўстлигини кўрсатучи намоёнишига айланди. Ўзаро текшириш бригадаларининг а'зола- рини ҳамма жойда ўз ака-укаларидек зўр хурсандлик билан кутиб олдилар, уларга ишнинг яхши ҳамда ёмон томонларини кўрсатиб бердилар.

Масалан, Туркменистон вакиллари Избоскан районидаги Ленин номи колхозда дала ишлари жуда орқада қолаётган- лигини ва бунинг сабабларини аниқлаганларидан кейин, кол- хоз правлениесига меҳнат интизомини мустаҳкамлаш, ички тартиб қоидаларини бузишга йўл қўймаслик, пахта устида иш- ловчи ҳамма колхозчиларнинг далага чиқишини та'минлаш за- рурлигини айтиб бердилар.

Ўзбекистон вакиллари Туркменистон ССРнинг Мари обла-
стидаги ба'зи колхозларда гўзани суғориш қондалари бузила-
ётганлигини аниқладилар. Ўзаро текшириш бригадасининг
а'зоси — Сирдарё раёнидаги „Ҳақиқат“ колхозининг раиси,
Социалистик Меҳнат Қаҳрамони ўртоқ К. Муллаев бирқанча
колхозларда гўзани вай орқали суғориш усулларини кўрсатиб
берди.

Ниҳоят, текширучи вакиллар қардош республикадаги мўл
ҳосил усталарининг тажрибаларини ўрганадилар.

Мусобақадор республикалардаги жамоатчилик, пахтакор-
лар танқид қанчалик ўткир бўлса, камчиликлар қанчалик кўп
топилса, иш натижаси шунчалик яхши бўлганлигини назарда
тутиб, ўзаро текшириш бригадаларининг танқидларига жуда
катта эътибор берадилар. Улар юз берган камчиликларни йўқо-
тиш учун ҳамма зарур чораларни кўрадилар, ўз социалистик
мажбуриятларини тўла бажариш учун ҳамма колхозчиларни
сафарбар қиладилар.

4. ЮҚОРИ ПАХТА ҲОСИЛИ ЕТИШТИРГАНЛИК УЧУН МУКОФОТЛАШ

Мўл ҳосил етиштириш учун оммавий равишда олиб бори-
лаётган мусобақада СССР Олий Совети Президиумининг пах-
такор меҳнаткашларга Социалистик Меҳнат Қаҳрамони унво-
нини бериш ҳамда уларни СССР орденлари ва медаллари
билан мукофотлаш тўғрисидаги фармонлари жуда катта роль
ўйнайди.

СССР Олий Совети Президиумининг 1947 йил 29 мартда
чиқарган Фармонига мувофиқ: юқори ҳосил етиштиришга
муваффақ бўлган колхоз ҳамда совхозларнинг далачилик брига-
даларидаги бригада ва звено бошлиқларига, совхоз бўлим-
ларининг бошқарувчиларига, совхоз директорлари, старший
агрономлари ва старший механикларига, МТС трактор бригадала-
рининг бошлиқларига, район ижроком раисларига, район партия
комитетларининг секретарьларига, район қишлоқ хўжалик бў-
лимларининг мудирлари ва бош агрономларига Социалистик
Меҳнат Қаҳрамони унвони берилади ёки улар СССР орден ва
медаллари билан мукофотланади.

Мўл ҳосил етиштиришда муваффақиятга эришган колхоз-
чилар ва совхоз ишчилари, МТС тракторчилари ва ходимлари,
район ижроком, район партия комитети ва район қишлоқ хўжа-

лик бўлимларининг ходимлари, уларнинг мўл ҳосил етиштиришга қанчалик иштирок этганликларига қараб, Ленин ордени, Меҳнат Қизил Байроқ ордени ва СССР медальлари билан мукофотланади.

Шу тариқа, ўзларининг фидокорона меҳнати билан асосий эиқ-овқат ва техника экинларидан мўл ҳосил етиштирган ҳамма колхозчилар, совхоз ва МТС ходимлари ҳамда юқори ҳосил учун кураш ишини большевикларча уюштирган барча маъданий партия, совет ва қишлоқ хўжалик ходимлари олий мукофотлар оладилар.

Шуни алоҳида уқдириб ўтишимиз керакки, звено, бригадаларнинг муваффақиятлари Фармонда бутун колхоз бўйича эришилган ютуқларга қараб баҳоланади. Масалан, колхоз давлат планида белгиланган тегишли экинларнинг бутун майдонидан планда кўрсатилган ҳосилни етиштириб, давлат олдидаги мажбуриятларини бажарган ва МТС қилган ишлар учун натураль ҳақини тулаган тақдирдагина бригада, звено бошлиғи, оддий колхозчи ҳамда колхоз раиси мукофот олишлари мумкин.

СССР Олий Совети Прездиумининг 1947 йил 29 март Фармони чиқарилгандан кейин, юқори ҳосил етиштирганлик учун пахтачилик илгорларидан 633 кишига Социалистик Меҳнат Қаҳрамони унвони берилди, булардан 8 таси бу олий унвонни икки марта олишга сазовор бўлди; 1212 киши Ленин ордени билан, 3258 киши Меҳнат Қизил Байроқ ордени билан ва 27910 киши СССР медальлари билан мукофотланди. 1951 йили мўл пахта ҳосили етиштирганлик учун яна бирнеча минг илгорлар ҳукуматнинг олий мукофотини олиш ҳуқуқига эришдилар.

Колхозларни мустаҳкамлаш ишида муваффақиятларга эришилганлиги, МТС ва совхозларнинг техника билан таъминланлиги юксалганлиги ҳамда пахта ҳосили олганлиги муносабати билан, СССР Олий Советининг Прездиуми 1952 йил 6 июнда махсус Фармон чиқариб, 1952—1953 йилларда барча пахта майдонларидан юқори ҳосил олган қишлоқ хўжалик илгорларига Социалистик Меҳнат Қаҳрамони унвони бериш ҳамда уларни СССР орден ва медальлари билан мукофотлаш учун белгиладиган кўрсаткичларни оширди.

Бу Фармонга мувофиқ, ҳар гектаридан центнер ҳисобида қуйидагича пахта ҳосили олган колхозчиларга Социалистик Меҳнат Қаҳрамони унвони берилади ҳамда улар СССР орден ва медальлари билан мукофотланади:

	Социалистик Меҳнат Қаҳрамони унвони бериш	Мукофотлаш		
		Ленин ордени билан	Меҳнат Қизил Байроқ ордени билан	Шавкатли меҳнат учун - Ёки Меҳнатда урпақ кўрсатгани учун - медаллари билан
Колхозларнинг раислари, колхозларнинг агрономлари, совхоз бўлиmlарининг бошқаручилари, агрономлари, механиклари, гидротехниклари МТС ва совхозлардаги трактор бригадаларининг тракторчилари ва бошлиқлари, колхоз бўйича, совхоз бўлими бўйича, МТС ва совхоздаги бригада бўйича ҳамма экин майдонидан, лекин камида 150 гектар ернинг ҳар гектаридан, тракторчилар учун эса камида 80 гектар ернинг ҳар гектаридан центнер ҳисоби билан қуйидаги миқдорда ўртача пахта ҳосили олганда	47	44	42	40
Колхоз ва совхозлардаги далачилик бригадаларининг бошлиқлари бригаданинг ҳамма экин майдонидан, лекин камида 40 гектар ернинг ҳар гектаридан центнер ҳисоби билан қуйидаги миқдорда ўртача пахта ҳосили олганда	62	57	54	53
Колхоз ва совхозларнинг звено бошлиқлари звенога қарашли ҳамма экин майдонидан, лекин камида 8 гектар ернинг ҳар гектаридан центнер ҳисоби билан қуйидаги миқдорда ўртача пахта ҳосили олганда	90	76	70	65

Ўзанинг ингичка тоғали сортлари экилганида пахта ҳосили юзасидан юқорида келтирилган кўрсаткичлар 15 процент камайтиради.

Юқорида кўрсатилган миқдорларда мўл ҳосил олган звено, бригада бошлиқлари, колхоз раислари ва агрономлари қуйидаги шартларни бажарган тақдирдагина уларга Социалистик Меҳнат Қаҳрамони унвони ҳамда СССР ордени ва медаллари берилади:

колхоз қишлоқ хўжалик маҳсулотлари топшириш мажбуриятларини ва контрактация планини бажариб, МТСнинг ишлари учун натураль ҳақини тўлагани тақдирда;

СССР орденлари ва медаллари билан мукофотлаш мақсадида илғорларга бириктирилган икки ҳил муҳим техника экин буйича сувли ерларда экиш ва ҳосилни йиғиб олиш планининг бажарилиши колхоз учун планда белгиланган миқдорлардан кам бўлмаган тақдирда: шунингдек Социалистик Меҳнат Қаҳрамони унвони бериш учун — илғорларга бириктирилган ҳамма экинлар буйича сувли ерларда экиш ва ҳосил олиш плани бажарилган тақдирда;

колхоз келгуси йилда экиш учун кондицион уруғликлар билан таъминланган тақдирда.

Колхоз раислари ва агрономлари учун, юқорида келтирилган шартлардан ташқари, мол туёғини кўпайтириш плани бажарилиши ҳам талаб қилинади.

Намунали ишлаган колхозчилар ҳам, юқори пахта ҳосили етиштиришда қанчалик иштирок қилганликларига қараб, СССР орден ва медаллари билан мукофотланади.

Бу янги Фармонда ҳамма суғориладиган пахтачилик районлари учун бирдек кўрсаткичлар белгиланган.

СССР Олий Совети Президиумининг бу янги Фармони, қишлоқ хўжалик техникасидан, мичуринча агробиология фани ютуқларидан ва илғорларнинг тажрибаларидан тўла-тўқис фойдаланиш йўли билан, юқори ҳосил етиштириш соҳасидаги социалистик мусобақани янада қизитиб юборишга ёрдам бериши шубҳасиздир.

Ленин — Сталин партияси томонидан илҳомлантирилаётган совет пахтачилиги илғорлари социалистик мусобақа туфайли пахтачилигини янада яшнатиш, колхозларнинг жамоат хўжалигини тобора ривожлантириш учун курашда янги-янги галабаларга эришажаклар.

Контроль саволлар

1. В. И. Ленин ва И. В. Сталиннинг социалистик мусобақа ҳақидаги кўрсатмалари нималардан иборат?
2. Совет халқини меҳнатда оммавий ташаббускорлик кўрсатишга қизиқтирган сабаблар нимадан иборат?
3. Совет жамиятини ривожлантиришда социалистик мусобақа қандай роль ўйнайди?

4. Мусобақани уюштиришнинг ленинча принциплари нимадан иборат?

5. Бизнинг мамлакатимизда мусобақани ким уюштиради ва ким йўлга солиб туради?

6. Ўзбекистон, Озарбайжон, Тожикистон, Туркменистон, Қирғизистон ва Қозоғистон пахтакорларининг социалистик мусобақаси қандай аҳамиятга эга?

7. Звено, бригада ва колхозлар ўртасида социалистик мусобақа шартномалари қачон тузилади?

8. Социалистик мусобақа шартномаларини тузганда илгорларнинг тажрибаларини ва фан ютуқларини ҳисобга олиш нима учун керак?

9. Социалистик мажбуриятларнинг бажарилиши қандай мақсадлар билан текширилади?

10. Мажбуриятларнинг бажарилишини текшириш ишлари қандай уюштирилади ва қандай ўтказилади?

11. Сизнинг колхозингизда мўл пахта ҳосили етиштириш мажбуриятларини кимлар тўла ҳамда ошириб бажаради ва уларнинг муваффақиятлари нимадан иборат?

12. Социалистик Меҳнат Қаҳрамони унвонини ҳамда СССР ордени ва медалларини олиш учун қандай муваффақиятларга эришмоқ керак?

Ўн тўртинчи боб

КОЛХОЗЛАРДА СУВДАН ПЛАНГА МУВОФИҚ Фойдаланишни уюштириш

1. СУВДАН ПЛАНГА МУВОФИҚ Фойдаланишдаги умумий қоидалар

Ўрта Осиёнинг суғориладиган районларида экинлардан мўл ҳосил олинишини таъминлайдиган асосий агротехника тадбирларидан бири далаларни суғоришдир.

Суғоришни агротехника жиҳатидан энг мувофиқ муддатларда ўтказиш, сувни тупроқнинг намиқлиги учун зарур бўлган нормалар билан бериш, айни вақтда бу ишни бошқа дала ишлари билан тўғри боғлаб олиб бориш лозим. Шу қоидаларга амал қилинганидагина суғориш энг яхши натижаларни беради.

Суғоришлар одатда қуйидаги дала ишлари билан боғланиб ўтказилади:

1. Экинларнинг ўсув даврида: а) қатор оралари ишланадиган экинларда (биринчи навбатда гўза майдонида) эгат олиш, культивация қилиш ва чопиш ҳамда ўғит солиш ишлари билан; б) бедапоёда пол олиш, беда ҳосилини ўриш, ўғит солиш ва бошқа шу сингари ишлар билан.

2. Экинлар ўсмайдиган даврда: а) тупроқнинг шўрини ювиш ва далаларнинг намини кўпайтириш учун суғориш вақтларида — дала бетларини текислаш, пол олиш, марзаларни текислаш ва далаларни бороналаш ишлари билан; б) шולי экиладиган ерларни тайёрлашда — дала бетини текислаш, пол олиш ва бошқа шу сингари ишлар билан.

Суғориш ишлари планга мувофиқ уюштирилгандагина далалар тўғри суғорилиши ва суғоришлар даладаги бошқа ишлар билан энг яхши боғланиб олиб борилиши мумкин.

Суғориш ишларини планга мувофиқ уюштириш деб бирор давомли муддат даврида ўн кун оралатиб ёки беш кун орала-

тиб суғориладиган ер майдонларини барвақт белгилаб қўйиш тушунилади. Масалан, суғориладиган ер майдонлари бир ой, уч ой ёки экинларнинг ўсув даври (апрель-сентябрь ойлари) учун олдин белгилаб қўйилади.

Лекин, суғориш ишларини планга мувофиқ уюштириш учун далаларга қўйиладиган сув етарли миқдорда, я'ни хўжалик зарур миқдор сув блан та'минланган бўлиши лозим.

Хўжалиkning зарур миқдор сув блан та'минланиши эса суғориш манба'ларида сувнинг етарлик бўлишига ва бош ариқ ҳамда колхоз ариқларининг сув ўтказиш қобилиятига бевосита боғлиқдир.

Сув манба'лари йилнинг ҳарқандай фаслида ҳам экинларни сув блан тўла қондираоладиган даражада серсув бўлса, бу ҳолда сувдан фойдаланиш плани агротехниканинг ҳамма талабларини та'минлайдиган қилиб тузилиши лозим.

Суғориш манба'ларидаги сув экинларнинг талабларини яхши қондираолмайдиган, ёки бир йилда келадиغان сувнинг умумий миқдори кўп бўлса ҳам айрим даврларда суғоришга камлик қиладиган ёки суғориш каналлари йилнинг айрим даврларида экинларни суғориш учун зарур миқдор сувни ўтказолмайдиган жойларда эса сувдан фойдаланиш планларини қишлоқ хўжалигининг сувга бўлган талабларини қанчалик қондириш мумкинлигига қараб тузиш керак.

Хўжалиkning сув блан қай даражада та'минланган бўлишига қарамай сувнинг ариқларда сизиб йўқолишига ва далаларни суғориш вақтида беҳуда йўқолишига йўл қўймай, сувни мумкин қадар тежаб-тергаб сарфлаш лозим.

Ёрлари суғориладиган хўжаликлардаги дала бригадаларини иш блан тўла та'минлаш ва деҳқончилик асбобларини тўла ишлатиш учун, хўжаликка сув донмо келиб турадиган бўлиши шарт.

Лекин сув камроқ жойларда ёки энг зарур пайтларда сув етишмай қолган ҳолларда, ноилождан сувни вақт-вақти блан беришга йўл қўйилиши мумкин; сувни бундай вақт-вақти блан бериш усули суғориш системаси бошқармаси блан сувдан фойдаланучи хўжалик (колхоз)лар томонидан ишлаб чиқилган навбат тартибида амалга оширилади.

Ҳозирги пахтакор колхоз ва совхозларнинг ер майдонлари катта бўлиб, уларни суғоришга анча кўп сув сарфланганлиги сабабли, сувдан фойдаланишни энг яхши йўлга қўйиш учун хўжаликдаги суғориладиган майдонни айрим участкаларга аж-

ратиш керак; бундай участкаларнинг умумий майдони 150—250 гектар бўлиб, уларга бирнечта (2—3) бригаданинг суғориш участкалари киритилиши зарур. Сувдан фойдаланиш иштини уюштиришда бундай участканинг ҳарбирига сувни тўхтатмай доим оқизиб туриш мумкин бўлади.

Колхоз (ёки совхоз)нинг юқорида кўрсатилган миқдорларда ажратилган ва сув тўхтатилмай оқизиб туриладиган ер участкасини — сувдан фойдаланиш бирлиги дейилади. Бундай участкадаги қўшни бригадалар ўзларига қарашли экинларни навбатма-навбат суғоришлари лозим.

Сувдан навбат блан фойдаланиш системаси сув обороти дейилади. Сув оборотидаги айрим навбатлар эса — сув оборотининг тактлари дейилади.

Сув обороти учун сарфланадиган вақт сув обороти даври дейилади. Бир навбатда сув бериш ва суғориш учун сарфланадиган вақт эса — сув обороти тактининг давомати дейилади.

Сувдан фойдаланиш планини тузишдан олдин қуйидагиларни билиб олиш керак:

1. Бу туи колхознинг ва ҳарқайси бригаданинг неча гектар ери колхоз ичидаги ариқлардан суғорилишини ҳамда неча гектар ери айрим суғориш участкаларида бўлганлигини билиш зарур.

Экинларнинг ўсув даври учун суғориладиган ер майдонларини уларга қандай экинлар экилиши жиҳатидан, экинлар ўсмайдиган давр (куз-қиш фасли) учун эса бу майдонларда қандай суғоришлар ўтказилиши (бедапоя, боғ, токзор ва кузги экинларнинг кузда суғорилиши, далаларни кузги шудгор олдидан суғориш, яхоб ва запас сувлар бериш, далаларни экиш олдидан суғориш ва ҳоказолар) жиҳатидан билиб олиш лозим.

Экинлар ўсадиган ҳамда ўсмайдиган даврларда (я'ни кўк-лам-ёз ва куз-қиш фаслларида) суғориладиган майдонларнинг гектар сони тасдиқланган экиш планига ва экин ўсмайдиган даврдаги суғориш планига тўғри келиши шарт.

2. Ҳарсафарги суғоришда сарфланадиган сув нормалари иқлим шароитига, тупроқнинг тур-хилига, ерости сувларининг жойланиш чуқурлигига қараб кубометр (m^3) ҳисобида белгиланади; суғориш нормаларини белгилашда ўсув даври учун, юқоридагилардан ташқари, экинларнинг тури ва сортлари, экин ўсмайдиган давр учун эса — суғориш мақсадлари ва усуллари ҳам ҳисобга олинади.

3. Хўжаликдаги сугориш каналларининг ва бу каналлардаги гидроиншоотларнинг бир секундда неча литр (л/с) ёки бир секундда неча кубометр ($\text{м}^3/\text{с}$) сув ўтказишини билиш лозим.

4. Хўжаликдаги сугориш каналлари сув билан тўлган ва тузук бўлган кезларда улардан оқаётган сувнинг умумий сарфига нисбатан неча проценти йўқолишини билиш зарур; каналлар бегона ўт ва лойқадан тамоман тозаланган, уларнинг четлари ва улар орқали ўтиш жойлари тузатиш билан бўлиши лозим.

5. Сугориш манбаининг кубометр-секунд ($\text{м}^3/\text{с}$) ҳисобидаги расчёт сарфини ҳамда шу расчёт сарфига кўра ҳар хўжалик неча процент сув олиш кераклигини билиш лозим.¹

6. Колхозда сувдан фойдаланиш планини тузиш учун сугориш участкалари ва бригада участкаларининг чегаралари, шунингдек колхоз бошариғидан то сугориш участкаларига сув берадиган қулоқларгача бўлган доимий ариқлар ва улардаги нишоотлар кўрсатилган харита ҳам бўлиши керак; бу харита 1:10 000 ёки 1:5000 масштабда чизилган бўлиши шарт.²

Сувдан фойдаланиш планини тузганда қанча миқдор сув кераклигини ва далаларни сугориш учун сувни қандай норма билан сарфлаш зарурлигини белгиламоқ лозим.

Бирор майдонни сугориш учун қанча миқдор сув кераклиги (нетто) сугориш нормасини сугориладиган экин майдонига кўпайтириш йўли билан белгиланиши мумкин.

Мисол: сугориладиган экин майдони 127 гектар, сугориш нормаси 1200 кубометр бўлганда, шу майдонни сугориш учун бериладиган сув миқдори $1200 \text{ м}^3 \times 127 \text{ гек} = 152400$ кубометр бўлади.

Далаларни сугориш учун сувни қанча миқдорда сарфлаш зарурлигини ҳисоблаш учун, талаб қилинган сувнинг миқдорини сугориш давридаги секундлар сонига тақсимлаш керак.

Мисол: $152400 \text{ м}^3 : 15 \text{ сутка} : 86400 \text{ секунд} = 0,1175 \text{ м}^3/\text{с}$ ёки 117,6 метр/секунд.³

¹ Сугориш манбаларининг расчёт сарфи ҳақда расчёт (ластабёк ҳисоб)га ёки гидрометеорология хизматининг прогнозига кўра келгуси даврда шу сугориш манбадан сарфланган мўлжалланган сувнинг миқдори тушунилади. Сувдан фойдаланиш плани бешкунлик ёки ўнқунлик бўлишига қараб, расчёт сарфлари ҳар ўнқун ёки бешкун учун кубометр секунд ҳисобида кўрсатилади.

² Масштаб 1:10 000 — пландаги 1 сантиметр масофа 1 метрга, масштаб 1:5000 эса — пландаги 1 сантиметр 50 сантиметрга баравар демакдир.

³ Бир кубометрда 1000 литр, 1 суткада 86400 секунд бўлади; бу ҳисоб 15 суткалик сугориш даври учун қилинган.

Юқорида кўрсатилган усул блан суғориш учун сарфланадиган сувнинг то суғориладиган пайкалга бориб етгунча йўлда нобуд бўладиган қисми ҳисобга олинмаган умумий ҳажмини ёки бир секундда сарфланадиган миқдоринигина ҳисоблаб чиқариш мумкин. Ирригация тилида сувнинг бундай сарфи „нетто сарф“ дейилади. Ҳақиқатда эса суғориш участкасининг ўзида (муваққат ва ўқариқларда) ҳам, суғориш участкаларига сув келтириладиган доимий ариқларда ҳам сувнинг бир қисми йўқолади. Сувнинг ариқларда сарфланиши йўқолган сув блан биргаликда „брутто сарф“ дейилади.

Сувнинг ариқларда йўқолиши бирнеча хилларга бўлинади, жумладан: сув ерга сингади (ариқларнинг тубига ва ёнбағирларига сизиб ўтади), сув бетидан парланиб йўқолади, ариқ четларидаги ёриқлардан, сув тақсимлаш қурилмаларидан сизиб оқиш, тўғонлар орқали тошиб кетиш ва бошқа шу сингари йўллар блан йўқолади.

Тузук ишлаётган ариқларда сувнинг сарфланишини ҳисоблашда ерга сизиб ва парга айланиб йўқолишигина эътиборга олинади. Тузук ҳолатда сақланаётган ариқларда сув бошқа йўллар блан йўқолмайди, шу сабабли ҳисоблаш вақтида бундай йўқолишлар эътиборга олинмайди.

Сув бериладиган ариқ қанча узун бўлса, шунча кўпроқ сув йўқолади, ариқдан оқизилаётган сув оширилган сари бу йўқолиш проценти камайборади (299 -нчи бетдаги жадвалга қаранг).

Сувнинг йўқолиш миқдorigа ариқларнинг узунлиги ва сув сарфининг миқдоридан ташқари, ўша ариқлар ўтказилган ернинг тупроғи ва ариқларнинг аҳволи ҳам таъсир қилади. Масалан, енгил ва шағал тупроқли ерларда, оғир ва лой тупроқли ерлардагига қараганда, сув анча кўпроқ йўқолади. Ўт босган ариқлардагига нисбатан тоза ариқларда сув камроқ йўқолади.

Сувнинг ариқда йўқолиш миқдори кубометр ҳисобида ҳамда унинг яппи чиқишига нисбатан процент ҳисобида кўрсатилиши мумкин.

Ишлабчиқариш шароитида сувнинг ариқларда ҳамда айрим участкаларда йўқолиш миқдорлари сув оқимини тартибга солиб ва далаларга тақсимлаб турадиган ҳамма жойлардаги сувни учёт (ҳисоб) га олиш йўли блан аниқланиши ва шу учёт натижаларига қараб баланс тузилиши керак. Бу баланс ирригация тилида гидрометрик баланс дейилади.

Сувдан фойдаланиш планини тузиш вақтида ишни қулай-

лаштириш учун ариқнинг ёки ариқлар системасининг „фойдалилик коэффициенти“ деб аталган ме’ёр қўлланилади. Фойдалилик коэффициенти „КПД“ ҳарфлари билан ифодаланади. Бу коэффициент:

а) далани эгатлаб ўқариқдан суғоришда суғориш ариқлари бошидаги сув сарфининг жам’ига, далани бостириб суғоришда эса — суғориш пайкалига сув берадиган қулоқлардаги сув сарфларини ўқариқ бошидаги сув сарфига тақсимлаш натижасига тенг бўлади;

Мисол: ўқариқдан 60 эгатга сув берилади, ҳарбир эгат бошидаги сув сарфи 0,2 литр/секунд, 60 эгат учун бу сарф 12,0 литр/секундга тенг бўлади; ўқариқ бошидаги сув сарфи 13,0 литр/секунд; демак $KPD = 12,0 : 13,0 = 0,92$ бўлади; процент ҳисобига айлантирганимизда эса — $12,0 : 13,0 \times 100 =$ ариқ бошидаги сарфининг 92 процентини ташкил этади; б) муваққат ариқ учун КПД сув олчи ўқариқлар бошидаги сув сарфларини муваққат ариқ бошидаги сув сарфига тақсимлаш натижасига тенг бўлади;

Мисол: муваққат ариқдан айни бир вақтда 5 та ўқариққа сув берилади, ҳарбир ўқариқдан 1 секундда 13,0 литр сув ҳаммасидан эса: $13,0 \times 5 = 65,0$ литр/секунд сув сарфланади; бу вақтда муваққат ариқ бошида 66 литр/секунд сув сарфланади; демак, $KPD = 65 : 66 = 0,98$ га барабар келади, муваққат ариқнинг бошидаги сарфга нисбатан процент ҳисобида эса $65,66 \times 100 = 98$ процент бўлади;

в) ҳамма муваққат ариқлар учун уларнинг бошидан то суғориш эгатларининг бошигача КПД суғориш эгатлари бошидаги сув сарфларининг жам’ини муваққат ариқ бошидаги сув сарфига тақсимлаш натижасига тенг бўлади.

Мисол: юқорида кўрсатилган ҳисобларга кўра, $KPD = 12,0 \times 5 : 66 = 0,90$ л/секунд, процент ҳисобига айлантирганимизда эса — $12 \times 5 : 66 \times 100 = 90$ процент бўлади.

Колхоз, район ва ҳоказолардаги катта канал ва ариқларда ҳам худди шу қоидалар ишлатилади.

Демак, бутун колхоздаги ариқларнинг фойдали коэффициенти (КПД) айни бир вақтда суғориш эгатлари бошига ва „қулоқлар“га бериладиган сув сарфларининг жам’исини колхознинг суғориладиган пайкаллари сонига, шу вақтнинг ўзида бутун колхоздаги сув ажратиш жойларига қўйиладиган сув сарфига тақсимлаш натижасига тенг бўлади.

Сувнинг йўқолиш ме'ёри ёки канал ва ариқларнинг фойдалан коэффициенти натурада (далаларнинг ўзида) белгиланмаган бўлса, бундай ҳолларда уларни белгилаш учун махсус жадваллардан фойдаланиш мумкин.

Бунинг учун, СССР Қишлоқ хўжалик министрлиги—Главхознинг сувдан фойдаланиш планларини тузиш ва амалга ошириш ҳақида 1949 йилда берган кўрсатмаларидан олиниб тузилган қуйидаги (15-нчи) жадвални келтирамиз.

1-5нчи жадвал

Ариқлар шартли равишда бетўхтов ишлатилиб, сув турли миқдорларда сарфланганида бу ариқларда сувнинг йўқолиш ме'ёри

Ариқдан сувнинг бир секундда сарфланиши (кубометр ҳисобиди)	Ариқнинг 1 километрида сувнинг йўқолиши					
	Тупроқнинг суви ўтказиш даражаси					
	Кам ўткази		Ўртача ўткази		Кўп ўткази	
	литр ҳисобиди	процент ҳисобиди	литр ҳисобиди	процент ҳисобиди	литр ҳисобиди	процент ҳисобиди
0,055 (0,051 дан 0,060 гача)	0,9	1,6	3,3	6,0	8,0	14,6
0,065 (0,061 дан 0,070 гача)	1,0	1,5	3,7	5,7	8,7	13,4
0,075 (0,071 дан 0,080 гача)	1,1	1,5	4,0	5,3	9,3	12,3
0,085 (0,081 дан 0,090 гача)	1,2	1,4	4,3	5,1	9,8	11,5
0,095 (0,091 дан 0,100 гача)	1,3	1,4	4,6	4,8	10,0	10,5
0,110 (0,101 дан 0,120 гача)	1,5	1,3	5,0	4,5	11,0	10,0
0,130 (0,121 дан 0,140 гача)	1,7	1,3	5,6	4,3	12,0	9,2
0,155 (0,141 дан 0,170 гача)	1,9	1,2	6,2	4,0	13,0	8,5
0,185 (0,171 дан 0,200 гача)	2,2	1,2	6,9	3,7	15,0	8,0
0,215 (0,201 дан 0,230 гача)	2,4	1,1	7,6	3,5	16,0	7,4
0,245 (0,231 дан 0,260 гача)	2,6	1,1	8,2	3,3	17,0	6,9
0,280 (0,261 дан 0,300 гача)	2,9	1,0	8,8	3,1	18,0	6,4
0,325 (0,301 дан 0,350 гача)	3,2	1,0	9,6	2,9	19,0	6,0
0,375 (0,351 дан 0,400 гача)	3,6	1,0	10,0	2,7	21,0	5,6
0,425 (0,401 дан 0,450 гача)	3,8	0,9	11,0	2,6	22,0	5,2
0,475 (0,451 дан 0,500 гача)	4,2	0,9	12,0	2,5	23,0	4,8
0,550 (0,501 дан 0,600 гача)	4,6	0,8	13,0	2,4	25,0	4,5
0,650 (0,601 дан 0,700 гача)	5,2	0,8	15,0	2,3	27,0	4,2
0,775 (0,701 дан 0,850 гача)	5,8	0,8	16,0	2,1	30,0	3,9
0,925 (0,850 дан 1000 гача)	6,6	0,7	18,0	2,0	33,3	3,7

Э с л а т м а. Сувни кам ўтказадиган тупроқларга одатдаги ва жуда зич сўт тупроқлар; сувни ўртача ўтказадиган тупроқларга—қумоқ тупроқлар, сувни кўп ўтказадиган тупроқларга—қумлоқ, қум ва шағал тупроқли ерлар кирadi.

Юқорида келтирилган жадвалдан фойдаланиб, доимо ишлатилаётган ариқларда сувнинг йўқолиш ме'ёрини литр секунд ёки процент ҳисобида осонгина аниқлаш, шунингдек бу ариқларнинг фойдали коэффициенти билан белгилаш мумкин.

Мисол. Бўйи 1,7 километр бўлиб, секундига 300 литр сувни сарфлайдиган (бунда „брутто сарф“ олинади) ариқ учун сувнинг ўзанда йўқолиш ме'ёри қуйидагича бўлади:

а) л/с ҳисобида — $2,9 \times 1,7 = 4,93$, яхлитланганида эса — 5,0 л/секунд;

б) каналдаги сув сарфига нисбатан процент ҳисобида — $1,0 \times 1,7 = 1,72$, яхлитланганида эса — 2 процент.

Каналнинг нетто сарфи $300,0 - 5,0 = 295,0$ л/секунд; каналнинг фойдали коэффициенти (КПД) эса $295,0 : 300,0 = 100\% - 2\%^1$; $100\% = 0,98$ процентни ташкил этади.

Вақт-вақти билан ишлатиладиган каналлар (муваққат ариқлар ва ўқариқлар) нинг ўзанлари суғоришлар ўртасидаги вақтда қуриб қолганлиги сабабли, бундай каналларда сувнинг йўқолиш проценти юқоридаги жадвалда кўрсатилган миқдордан ошиқроқ бўлади. Ана шунинг учун, бундай каналларга ҳарсафарги сув қуйишда каналларнинг қуриб қолган ўзанларини намиқтиришга қўшимча сув сарфланади.

Тажрибаларга кўра, муваққат ариқдаги ва унинг билан биргаликда ишлатиладиган ўқариқлардаги сувнинг йўқолиши муваққат ариқда ҳақиқатан сарфланган сувнинг 10 процентига, ишлатилаётган муваққат ариқнинг фойдали коэффициенти эса (унинг бутун ишлатилиш даври учун) $100 - 10 : 100 = 0,90$ процентга барабар бўлади.

Сувнинг брутто сарфи унинг илгари белгиланган йўқолиш миқдорининг нетто сарфига қўшиш йўли билан ёки ма'лум нетто сарфини системани КПД га тақсимлаш йўли билан аниқланади.

Мисол. Юқорида келтирилган ҳисобга кўра:

1) сувнинг нетто сарфи 295,0 л/секунд эканлиги аниқланган; бу сарфга яраша сувнинг ариқда йўқолиши 5,0 л/секундга тенг келади; бу ҳолда сувнинг брутто сарфи $295 + 5 = 300,0$ л/секундга барабар бўлади;

¹ Бу ҳолда каналдаги сув сарфининг 100 процентидан сувнинг 2 процент йўқолиши чегирланган, бунинг натижасида каналнинг нетто сарфи брутто сарфига нисбатан 98 процент ёки каналнинг КПДси $98:100 = 0,98$ процент бўлади.

2) худди юқоридаги каби сувнинг нетто сарфи 295,0 л/секундга, системанинг КПД си эса 0,98 процентга тенг келади; бу ҳолда сувнинг брутто сарфи $295,0 : 0,98 = 300,0$ л/секундга барабар бўлади.

Юқорида келтирилган жадвал ёрдами билан сувнинг сарфини қандай аниқлаш кераклигини қуйидаги мисолда текшириб ўтамиз.

Мисол. Ариқнинг бўйи 2,40 километр, ариқ ўтадиган ердаги тупроқнинг суви ўтказиш даражаси — ўртача, ҳисобга кўра ариқнинг нетто сарфи 460,0 л/секунд бўлади.

Бу мисолни ечганимизда жадвалдан шу мисол учун сувнинг йўқолиш миқдорини топиб оламиз. Ариқнинг 1 километри учун бу миқдор 12,0 л/секундга, бутун ариқ учун эса — $12,0 \times 2,40 = 28,8$ л/секундга барабар бўлади. Демак, сувнинг зарур брутто сарфи $460,0 \text{ л/с} + 28,8 \text{ л/с} = 488,8$ л/секундни, ёки яхлитлаганимизда 490 л/секундни ташкил этади.

2. КОЛХОЗДА СУВДАН ФОЙДАЛАНИШ ПЛАНИНИ ТУЗИШ ТАРТИБИ

Колхозда сувдан фойдаланиш планлари экинларнинг ўсиш даври (кўклам-ёз фасли) ҳамда ўсмайдиган даври (куз-қиш фасли) учун тузилади.

Экинларнинг ўсмайдиган даври учун план тузиш

1. Колхоз территориясида мўлжалланаётган суғоришларнинг турларига ва муддатларига қараб суғориш майдонлари белгиланади.

2. Бу майдонлар суғоришларнинг турларига ва муддатларига қараб, айни вақтда эса шу суғоришлардан илгари ўтказилган ҳамда улар билан бирга ўтказиладиган дала ишларининг турларига ва муддатларига қараб группаларга ажратилади.

Мисол: а) далаларни текислаш — пололиш — тупроқ турини ювиш — пол марзаларини бузиш — ҳайдаш; б) эгатлар очиш — кузги шудгор олдида суғориш — ҳайдаш; в) эгатлар очиш — суғориш — бороналаш ёки чизеллаш ва ҳоказо.

3. Суғориш ишлари муддат ва сур'ат жиҳатидан улардан илгари ўтказилган ва асосан, улардан сўнг ўтказиладиган ишлар билан боғланишлари кераклиги э'тиборга олиниб, суғоришдан кейинги операцияда битта трактор агрегати билан ишлани-

ши лозим бўлган ер майдони белгиланади. Экишдан олдинги операция (эгатлар олиш) энг яхши агротехника муддатларида далаларни суғоришга утказилиши керак. Трактор агрегатининг суғориш даврида ишлаши лозим бўлган ер майдони бу агрегатнинг бир кунлик нормал иш нормасини суғориш давридаги кунлар сонига кўпайтириш йўли билан белгиланади.

4. Ер майдонларининг миқдорларига ва уларни суғориш муддатларига қараб, колхознинг экинлар ўсмайдиган даврда суғоришга мўлжалланган территорияси суғориш турларининг бирхил бўлиши жиҳатидан алоҳида яхлит участкаларга ажратилади; бу участкаларни ажратишда уларда колхозлар ўрта-свидаги ариқлар камроқ ва бу участкаларни кейинчалик битта трактор агрегати билан ишлаш мумкинлиги эʼтиборга олиниб иш қилинади.

Бундай участканинг ҳарбири учун экишдан олдинги ишларни бажаришда кўзда тутилган барча агротехника тадбирларини амалга ошириш муддатлари кўрсатилган план ва графиклар тузилади.

Бу ҳисобни қуйидаги схемага қараб битта мисол билан текшириб кўрамиз (4-нчи расм).

Мисол. Колхозда 1155 гектар экин ери бор. Колхознинг ерлари 2 та шохариқ — Р — 1 дан суғорилади; колхоз ичида бу ариқлар Р — 1 — 1 ва Р — 1 — 2 ҳамда Р — 2¹ ариқларга бўлинади.

Колхозда: 500 гектар ернинг шўрини ювиш, бундан 120 гектарига 2 марта сув бериш; 225 гектар ерни кузги шудгордан олдин суғориш ва 430 гектар ерга запас сув бериш керак.

Шўри ювиладиган ерларнинг 240 гектари Р — 1 — 1 ариқлардан суғорилади, бундан 55 гектарига 2 марта сув берилади, 200 гектари эса Р — 1 — 2 ариқлардан суғорилади, бундан 65 гектарига 2 марта сув берилади.

Кузги шудгор олдидан Р — 1 — 2 ариқдан суғориладиган ер майдони 255 гектар ва Р — 2 ариқдан ернинг намини кўпайтириш учун запас сув бериладиган майдони 430 гектар.

Колхозда қабул қилинган суғориш муддатлари ва нормалари қуйидаги 16-нчи жадвалда келтирилади.

¹ Бунда Р — 1, Р — 1 — 1 ва Р — 1 — 2 ариқларининг номлари бўлиб, 1 рақами шу ариқнинг номери, 2 рақами эса ўша ариқдан сув оладиган ўқариқларнинг номерларини кўрсатади.

Далаларни суғориш муддатлари ва нормалари

Суғориш турлари	Суғориш муддатлари			Суғориш нормалари (кубометр ҳисобида)	Эслатма
	дан	гача	кунлар сони		
Кузги шудгор олдида суғориш	1. XI	20. XII	50	800	иккичи март суғоришда 1500 м ³
Тупроқ шўрини ювиш (яхоб сув бериш)	20. X	15. XII	56	2000	
Запас сув (ҳокоб сув) бериш	11. II	15. III	33	1500	

Трактор агрегатининг бир кунлик иш нормаси: ер ҳайдашда 4,5 гектар; чизеллашда — 10,0 гектар.

Дала ишлари: тупроқ шўрини ювиш ва кузги шудгор олдида суғориш билан ер ҳайдашга, запас (ҳокоб) сув бериш билан далаларни чизеллашга бўлиниб ҳисобланади.

Бу шароитлар учун сувдан фойдаланиш плани тахминан қуйидагича ҳисобланади.

Кузги шудгор олдида суғориш. Далаларни кузги шудгорга тайёрлаш иши 50 кунда тугалланиши лозим. Брок, метеорология прогнози маълумотларига кўра шу давр ичида 5 кун иш бўлмайди; демак, эгач олиш ва ҳайдаш каби трактор ишлари кўп деганда 45 кунда бажарилиши керак.

Трактор агрегатининг ер ҳайдашдаги бир кунлик иш умуми 4,5 гектар бўлганида бундай даврда $4,5 \text{ гектар} \times 45 = 202,5$ гектар ер ҳайдалиши керак. Аммо кузда шудгор қилинадиган ерларнинг умумий майдони 225 гектар бўлганидан, бу ҳолда 22,5 гектар ер кузда шудгорланмай қолади. Бу ерни от-улов кучи билан ҳайдаш ёки трактор агрегатининг ер ҳайдашдаги кунлик иш нормасини 5,0 гектаргача ошириш керак бўлади.

Сувдан яхши фойдаланиш мақсадида, суғориш ишларини бутун 50 кун ичида бетўхтов олиб бориш, яъни ҳар куни 225 гектар: $50 = 4,5$ гектар ерни суғориш керак. Бунинг учун $800 \times 4,5 = 3600,0$ кубометр ёки ҳар секундда 44,0 литр сув сарфланади; суғориш участкаларида йўқоладиган 10 процент сувни қўшиб ҳисоблаганимизда бу нетто сарфи 48,0 л/секунд кузги шудгор қилиш олдида суғориладиган участка чегара, шунинг 1,5 километр узунликдаги Р — 1 — 2 да йўқо-

лишини ҳисоблаганимизда эса — 52 л/секунд бўлади (15-нчи жадвалда сувни ўртача ўтказадиган тупроққа қаранг).

Тупроқ шўрини ювиш. Тупроқ шўрини ювиш учун план блан белгиланган ишларни худди юқоридагича ҳисоблаганимизда қуйидаги натижалар ҳосил бўлади:

а) суғорилиши лозим бўлган участканинг миқдори: $4,5 \times 51 = 229,5$ гектарга барабар (об-ҳаво шароитларига кўра, бунда ҳам 5 кун иш қилинмайди);

б) мисолимизда 500 гектардан иборат участканинг шўри ювилиши керак; лекин бу участка 229,5 гектардан анча ошиқ бўлганидан уни 2 участкага ажратамиз ва айни вақтда уларни ариқларга боғлаймиз.

Р — 1 — 1 ариқдаги биринчи участка 240 гектарга, Р — 1 — 2 ариқдаги иккинчи участка эса 260 гектарга барабар. Биринчи участканинг 10,5 гектари ва иккинчи участканинг 30,5 гектари трактор агрегати блан та'минланмаган. Ерни кузда шудгорлашдаги каби, бунда ҳам трактор агрегатининг иш унумини ошириш керак, ёки от-уловдан фойдаланиш зарур, энг яхшиси биринчи участкада трактор агрегатининг иш унумини 4,7 гектаргача ошириб, иккинчи участкани от-улов кучи блан ишлашдир.

3. СУҒОРИШЛАРНИ ҲИСОБЛАШ

Р — 1 — 1 ариқдан сув ичадиган 1-нчи участкани бутун даврда суғориш учун $2000 \times 240 + 1500 \times 55 = 562300$ куб метр, шу даврдаги ҳар суткада суғориш учун эса 10041 куб метр ёки бир секундда суғориш учун 116 литр, сувнинг суғориш участкаларида йўқолишини ҳисобга олганимизда — $116 : 0,9 = 129$ л/секунд сув талаб қилинади.

Бир суткада $(240 + 55) : 56 = 5,2$ гектар ер суғорилиши керак, шўри икки марта ювиладиган участкаларда эса ҳарқайси суғориш участкасига 5—6 кун оралатиб кетма-кет сув берилиши лозим.¹

Участкаларнинг шўрини ювиш тугаллангандан кейин $240 + 55 = 295$ гектар ер суғорилган бўлади.

Р — 1 — 2 ариқдаги 2-нчи участкани бутун даврда суғориш учун $2000 \times 260 + 1500 \times 65 = 617500$ куб метр, шу даврдаги

¹ Федченко тажриба станциясининг амалий иш натижаларига кўра, участкалар 4—6—8 кун оралатиб кетма-кет суғорилганида уларнинг шўри яхшироқ ювилади ва сурункасига кун марта ювишдагига қараганда сув энг кам сарфланади.

ҳар суткада суғориш учун эса 11027 куб метр ёки бир секундда суғориш учун 127 литр сув талаб қилинади. сувнинг суғориш участкаларида йўқолишини эътиборга олганимизда бу — $127 : 0,3 = 141$ л/секундни ташкил этади.

Бу участкада 1 суткада $(260 + 65) : 56 = 5,8$ гектар ер суғорилган бўлади.

Бу иккинчи участкада ҳам биринчи участка учун белгиланган иккинчи марта суғориш тартиби сақланиши керак. Иккинчи марта ювишлар блан бирга ҳаммаси бўлиб 325 гектар ер суғорилиши лозим.

Ҳар иккала участканинг ариқларига сув колхозлар ўртасидаги Р — 1 ариғидан олинади.

Тупроқнинг шурини ювиш ва кузги шудгор олдида суғориш ишларини белгиланган муддатларда тамомлаш мақсадида хўжалик Р — 1 ариғидан қанча сув олиши кераклигини ҳисоблаб чиқариш учун биз Р — 1 — 2 ва Р — 1 — 1 ариқларининг бошида қанча сув бўлиши зарурлигини билишимиз лозим.

Маълумки, суғориш участкаси чегарасида кузги шудгордан олдин 1. XI дан 20. XII гача Р — 1 — 2 ариғидан 52 л/секунд сув сарфлашимиз; 20. X дан 15. XII гача суғориш участкаларининг тупроғини ювиш учун ўша ариқдан 141 л/секунд сув ва худди шу муддатларда суғориш участкаларининг тупроғини ювиш учун Р — 1 — 1 ариғидан 129 л/секунд сув беришимиз керак.

Сўнгра, Р — 1 — 1, Р — 1 — 2 ва Р — 1 ариқларининг бошларидан колхозга қанча сув келиши зарурлигини аниқлашимиз лозим.

Сувнинг бу сарфларини билиш учун ариқларнинг ўзларида қанча сув йўқолишини ҳисобга олишимиз керак. Бунинг учун ишлатилаётган ариқларнинг узунлигини ҳамда бу ариқлар утадиган ернинг тупроқ хусусиятларини билишимиз лозим.

Р — 1 ариғидан колхозга сув бериладиган жойдан шу ариқ Р — 1 — 1 ва Р — 1 — 2 ариқларига ажралган жойгача узунлиги 1,2 километр, Р — 1 — 1 ариқларининг узунлиги 2,4 километр ва Р — 1 — 2 ариғининг кузги шудгор олдида суғорилган участка чегарасидан то ариқ бошигача бўлган узунлиги 2,6 километр.

Кузги шудгор олдида суғоришлар блан тупроқ шурини ювиш учун ўтказиладиган суғоришларнинг муддатлари бир вақтга тўғри келмаганлиги сабабли, Р — 1 ва Р — 1 — 2 ариқ-

лари 20. X дан 1. XI гача ҳамда 16. XII дан 20. XII гача даврларда сувни ҳархил миқдорда сарфлаб ишлашлари керак; бу сарф 1. XI дан 15. XII гача қилинган сарфга қараганда камроқдир. Шу сабабли бу ариқлардан сув сарфлаш миқдорларини қуйидаги уч давр учун белгилаш керак:

1-нчи давр — 20. X дан 31. XII гача;

2-нчи давр — 1. XI дан 15. XII гача;

3-нчи давр — 16. XII дан 20. XII гача.

Энди, ариқларнинг 1-нчи даврдаги сарфларини аниқлаймиз.

$P - 1 - 1$ ариғида бу сарф $129 \text{ л/с} + 15 \text{ л/с} = 144 \text{ литр/секундга}$ тенг бўлади.

$P - 1 - 2$ ариғида бу сарф $141 \text{ л/с} + 16 \text{ л/с}$ (15-нчи жадвалга кўра, ариқнинг 2,6 километр ўзанида йўқолган сув) $= 157 \text{ литр/секунд}$ бўлади.

$P - 1$ ариғида бу сарф $144 \text{ л/с} + 157 \text{ л/с}$ (ўзанда йўқолган сув) $= 313 \text{ литр/секундга}$ тенг келади.

Иккинчи даврдаги сув сарфи:

$P - 1 - 1$ ариғида бу сарф $129 \text{ л/с} + 15 \text{ л/с}$ (ўзанда йўқолган сув) $= 144 \text{ литр/секунд}$ бўлади.

$P - 1 - 2$ ариғида бу сарф 52 л/с (кузги шудгор олдида сугоришлар) $+ 141 \text{ л/с}$ (сугориш участкаларидаги тупроқни ювиш) $+ 18 \text{ л/с}$ (жадвалга кўра, илгариги сарфларнинг жам'ида йўқолган сув) $= 211 \text{ литр/секунд}$ ни ташкил этади.

$P - 1$ ариғидан колхозда сув бериладиган жойда $144 \text{ л/с} + 211 \text{ л/с} + 12 \text{ л/с}$ (йўқолган сув) $= 367 \text{ литр/секунд}$ сув сарфланиши керак.

Ниҳоят, учинчи даврдаги сув сарфи:

$P - 1 - 1$ ариғидан сув сарflanмайди, чунки кузда шудгорланадиган ерлар бу ариқдан сугорилмайди.

$P - 1 - 2$ ариғидан фақат $52 \text{ л/с} + 7 \text{ л/с} = 59 \text{ литр/секунд}$ сув сарф бўлади.

$P - 1$ ариғидан $59 \text{ л/с} + 4 \text{ л/с}$ (йўқолган сув) $= 63 \text{ л/секунд}$ сув сарф бўлади.

Колхознинг белгиланган форма бўйича 5 кунликлар учун тузиладиган сувдан фойдаланиш планида бу сарфлар қуйидагича расмийлаштирилиши керак (17-нчи жадвалга қаранг).

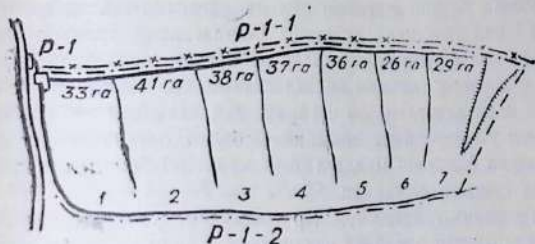
Трактор ишлари (ер ҳайдаш) ва далаларни сугориш юзасидан суткалик ҳамда беш кунлик тодшириқ майдонлари аниқланганидан кейин, ҳайдаш ва сугориш графиги (схемаси) тузилади. Бу графикда ҳайдаш вақтида трактор агрегатини

Судан фойдаланиш плани

[illegible]

юрғизиш маршрути ҳамда суғориш участкаларига сув бериш тартиби кўрсатилади.

Ёнилғини энг кам миқдорда сарф қилиб ва суғориш суви-ни энг кам миқдорда йўқотиб далада энг яхши натижаларга эришмоқ учун график тузишда трактор агрегатларининг салт юргизилишини, суғориш вақтларида сувнинг беҳудага оқизили-шини камайтириш ҳам жуда муҳимдир. Шунга кўра, сувнинг оқиши ва трактор (ер ҳайдаш) агрегатининг юриши тўғриси-даги схема (тартиб) бирхил, ҳаракатланиш муддатлари ва

5-чи расм. Колхозда Р—1—1 ариғидан сув бериладиган участкаларнинг бир қисми.

сур'атлари эса турлича бўлмоғи керак. Ерни суғоришдан ке-йин ҳайдашда бу ишни тупроқ оби-тобига келган пайтда юқори сифатли қилиб бажариш лозим. Тупроқнинг ортиқча қақраб қолишига йўл қўйиш ярамайди, чунки шўрланадиган тупроқ-лар ортиқча қақраб қолганида улар янгидан шўрланади, бош-қа ҳамма тупроқларда эса тупроқнинг нами қочади ва ҳай-дашда катта палахсалар пайдо бўлади.

Шўри ювиладиган ерларни ювиш ҳамда ҳайдаш ишлари-нинг тахминий схемаси ва графикни қуйидагича тасвирлаш мумкин. Мисол учун Р — 1 — 1 ариғидан суғориладиган участка-ни оламиз (5-чи расм).

Схемани тузишгача суғориш ва ҳайдаш ишларини қаердан бошлаш кераклигини ҳал қиламиз. Бунинг учун қуйидаги мулоҳазаларни этиборга оламиз:

1) ариқнинг этагидаги ерларнинг шўри кўпроқ бўлганлиги туфайли бу ерлар биринчи галда ювилиши керак;

2) кўпийиллик тажрибаларга кўра, суғориш иши энг пастки участкалардан бошланганида суғоришлар энг яхши натижа беради ва сув камдан-кам йўқолади.

Шу мулоҳазаларга кўра, суғориш тартибини 2-нчи расмда кўрсатилган номерларга тескарй қилиб, я'ни 7, 6, 5, 4, 3, 2 ва 1 номерлар блан белгилаймиз. Трактор агрегатини юргизиш тартибини ҳам худди шундай қилиб оламиз. 7 ва 6-нчи суғориш участкалари икки мартадан ювилиши зарур бўлганидан, белгиланган тартибини ўзгартиб: 7, 6, 7, 6, 5, 4, 3, 2 ва 1 номерлар блан белгиләймиз. Бу тузатилган суғориш тартиби трактор блан плугни юргизиш йўлини ўзгартирмайди, аммо дастлаб 7-нчи участкани ҳайдашга бошлаганида трактор иккинчи марта ювиш суви берилгандан кейингина ишга солинади.

Суғориш тартибини белгилаганимиздан ҳамда сувни сарфлаш нормаларига қараб суғориш муддатларини ва ҳарбир суғориш участкасининг майдонини билиб олганимиздан кейин, ишларни бажариш муддатларини кўрсатиб бемалол календарь план тузишимиз мумкин.

Графикни тузиш учун ҳар участкани суғоришга неча кун вақт кераклиги ҳисоблаб чиқарилади. Айрим суғориш участкаларида бу вақт қуйидагича бўлади:

7-нчи участкада — $29:5,2 = 5,5$, икки марта суғоришда эса — 11,0 кун;

6-нчи участкада — $26:5,2 = 5,0$, икки марта суғоришда эса — 10,0 кун;

5-нчи участкада — $36:5,2 = 6,8$

4-нчи участкада — $37:5,2 = 7,0$

3-нчи участкада — $38:5,2 = 7,2$

2-нчи участкада — $41:5,2 = 7,8$

1-нчи участкада — $33:5,2 = 6,4$

Бу ҳисоб натижаларини календарь блан мувофиқлаштирганимизда, суғориш графикни қуйидагича бўлади:

7-нчи участка 20. X дан 26. X гача суғорилади;

6-нчи участка 26. X дан 31. X гача суғорилади;

7-нчи участка 31. X дан 5. XI гача суғорилади;

6-нчи участка 5. XI дан 10. XI гача суғорилади;

5-нчи участка 10. XI дан 17. XI гача суғорилади;

4-нчи участка 17. XI дан 24. XI гача суғорилади;

3-нчи участка 24. XI дан 1. XII гача суғорилади;
2-нчи участка 1. XII дан 9. XII гача суғорилади;
1-нчи участка 9. XII дан 15. XII гача суғорилади.

Энди, ерни ювиш учун сув берилгандан кейин унинг тупроғи 8-нчи кунда обутобига келганлигини назарда тутиб, ерни суғоргандан сўнг трактор блан ҳайдаш графигини тузамиз; бунда ҳаво прогнозини ҳисобга оламиз, бу прогнозга мувофиқ (бизнинг мисолимизда) тракторлар 5 кун ишлатилмайди.

Шунга биноан трактор агрегати бир кунда 4,7 гектар ер ҳайдаганида, ҳайдаш графиги қуйидагича бўлади:

7-нчи участка 8. XI дан 14. XI гача ҳайдалади;
6-нчи участка 14. XI дан 19. XI гача ҳайдалади;
5-нчи участка 22. XI дан 29. XII¹ гача ҳайдалади;
4-нчи участка 1. XII дан 8. XII¹ гача ҳайдалади;
3-нчи участка 8. XII дан 15. XII гача ҳайдалади;
2-нчи участка 15. XII дан 25. XII гача ҳайдалади;
1-нчи участка 25. XII дан 29. XII гача ҳайдалади.

Бошқариш участкаларида қилинадиган ишлар ҳам худди шу тартибда ҳисоблаб чиқилади.

Экинларнинг ўсув даври учун план тузиш

Экинларнинг ўсув даврида сувдан фойдаланиш плани ҳам, асосан, юқорида кўрсатилган тартибда тузилди. Бунда фақат экинларни парвариш қилиш ишларининг тур-хилларигина ўз-гартирилади.

Бу даврда муваққат эриқлар ва ўқариқлар очиш, суғоришдан олдин ҳамда кейин эгатлар олиш, қатор оралари ишлан-диган экинларни култивация қилиш ёки қатор оралари ишлан-майдиган экинларни бостириб суғориш учун поллар олиш, ўт экинлари ҳосилини ўриш ва бошқа шу сингари ишлар ба-жарилади.

Ҳарқайси экин устида қилинадиган ишларни суғориш иш-ларига ҳамда бу ишлар блан биргаликда ўтказиладиган ишлар-га чамбарчас боғлаб олиб бориш лозим.

Ўсув даври учун сувдан фойдаланиш планини тузиш усул-ларини мисол блан кўрсатиб утамиз. Бунинг учун экинлари

¹ Прогнозга кўра, бу вақтларда ёғинли кунлар бўлади.

сугориладиган хўжаликнинг қўйида келтирилган схемасидан фойдаланамиз (6-нчи расмга қаранг).

Сувдан фойдаланиш плани тузиладиган хўжаликдаги шароитлар қўйида келтирилган 18 ва 19-нчи жадвалларда тасвirlанади.

Муваққат ариқларга қўйилган сувнинг 90 проценти далаларни сугоришга сарфланади.

Колхознинг доимий ариқларида қанча сув йўқолганлиги 15-нчи жадвал юзасидан аниқланади (299 нчи-бетдаги жадвалга қаранг).

Мисол. Сув обороти (сувни навбатлаб ичадиган) участкасининг майдони (катта-кичиклиги) қўйидагича белгиланади:

а) трактор блан культивация қилинадиган ғўза майдони учун сув обороти участкасининг майдони энг қисқа даврда сугоришга имкон берадиган миқдорда белгиланади;

экинларни сугориш режими туғрисидаги жадвалда бундай энг қисқа давр 1. VII дан 15. VII гача ёки 1. VIII дан 15. VIII гача, я'ни 15 кундир;

трактор агрегати бир иш кўнида 12 гектар ерни культивация қилганида, сув обороти участкасининг миқдори тахминан $12 \times 15 = 180$ гектар бўлади;

умумий ғўза майдони 528 гектар бўлганида, сув обороти участкаларининг сони учта ($528:180 = 2,95$) ёки ҳарқайси сув обороти участкасида иккита нахтачилик бригадасининг участкаси бўлади;

б) бедапоя учун сув обороти участкаларининг сони ғўза участкаларининг сонига яраша ёки сувнинг ариқларда йўқолишини камайтириш кўзда тутилиб белгиланади; бунда бедапоялар ва ғўза майдонлари бригадаларга барабар тақсимланган бўлиши керак; бедапоядаги сув обороти участкаларининг сони камайтирилади, лекин бунинг натижасида ҳарбир участка майдони ғўза участкасининг майдонидан ортиқ бўлмаслиги шарт;

бизнинг мисолимизда, сув оборотининг участкалари учта бўлганида бу майдон ўрта ҳисоб блан 107 гектар, иккита бўлганида эса — 161 гектар бўлади.

Ғўза ёки беда далалари ўртасида бошқа экин бўлса, бу далаларнинг сув обороти участкаларини бирлаштириш ма'қул кўрилади, бундай қилинганда ариқлардан сув кўпроқ сарф бўлгани туфайли сувнинг ариқларда йўқолиши камаяди, лекин

ғұза ва беда майдонларининг бир вақтда суғориладиган участкалари бир-биригә яқин жойлашган бўлишига эришмоқ керак.

Беда ва пахта далалари яхлит катта ердан иборат булса, сувнинг ариқларда йўқолишини камайтириш учун, бедапоялардаги сув обороти участкаларининг сони камроқ бўлиши фойдалироқдир.

Текшираётган мисолимизда иккита участка бор дейлик. Полиз бригадалари алоҳида-алоҳида ерларга жойланган бўлиб, уларнинг экинларини суғориш учун секундига 25 — 40 литр ҳисобидан бетўхтов сув бериб туриш зарур булса, бундай бригадаларни алоҳида сув обороти участкаларига ажратиш яхшироқ ҳисобланади.

Лекин бундай кўп миқдордаги сувни жуда узун каналлардан оқизиб қўймасликка ҳаракат қилиш керак, чунки бу нарса сувнинг ортықча йўқолишига сабаб бўлади. Бундай ҳолларда полизларни бошқа бирор экин билан битта сув обороти участкасига бирлаштириб суғориш яхшироқ натижа беради. Бизнинг мисолимизда полиз, боғ ва бошқа экинларни битта участкага бирлаштира бۇлади. Бу ҳолда участка майдони 310 гектар бўлади ёки уни 120 гектар полиз ва томорқалардан ҳамда 190 гектар тоқзор ва бошқа экинлар майдонидан иборат иккита участкага ажратишимиз мумкин.

Полиз ва томорқа ерларини тез-тез суғориш зарурлигини назарда тутиб, уларни битта сув обороти участкасига, боғ, тоқзор ва бошқа экинларни эса — иккинчи участкага бирлаштирамиз.

Шундай қилиб, ҳисобимизча, колхоздаги сув обороти участкалари: ғўза майдонларида 3 та, бедапояларда 2 та, полиз ва томорқа ерларида 1 та, боғ, тоқзор ва бошқа экин ерларида 1 та, ҳаммаси эса 7 та бўлиши керак. Бу участкаларининг ҳар-бирига сув бетўхтов келиб туриши лозим.

Сунгра, колхоздаги ариқлар, суғориш участкалари ва бригада участкаларининг чегаралари ҳамда экинларининг жойланиши кўрсатилиб тузилган план ёки схемага мувофиқ, сув обороти участкалари белгиланади. Бу участкалар жумласига суғориш участкаларининг ва дала бригадаларидаги участкаларининг ҳаммаси киритилган, сув обороти участкаларининг ўзлари эса мумкин қадар тарқалмаган бўлиши ва камроқ ариқлардан (энг яхшиси битта ариқдан) сув оладиган бўлиши лозим.

Мисолимизда сув обороти участкалари қуйидагича жойланиши мумкин:

Сув обороти участкаларининг номлари	Бригада номерлари	Сугориш участкаларининг номерлари
1. Ғўза участкаси	VI IV	8,9 ва 10 5,6 ва 7
2. Ғўза участкаси	Умумий ер майдони 90 + 83 = 173 гектар III V	4 ва 17 16
3. Ғўза участкаси	Умумий ер майдони 102 + 75 = 177 гектар I ва II	1,2,3 ва 18
4. Беда участкаси	Умумий ер майдони 177 гектар I II III	14 ва 15 11 ва 12 13 ва қисман 25
5. Беда участкаси	Умумий ер майдони 159 гектар IV IV V	22 ва қисман 24 22 ва қисман 24 26 ва қисман 25
6. Бог, тоқзор ва бошқа экин участкалари	Умумий ер майдони 163 гектар 19, 20 ва 21	
	Умумий ер майдони 190 гектар, номер қўйилмаган.	
7. Қишлоқ — полялар	Умумий ер майдони 120 гектар	

Сув обороти участкаларини белгилагандан кейин бу участкалар учун қатор оралари ишланадиган экинларни навбат блан сугориш (сув обороти) даврлари, сугоришдан олдинги ва кейинги ишларни ўтказиш муддатлари аниқланади.

Сув обороти даврларидаги кунларнинг сони сугориш давридаги кунлар сонига тенг бўлиши керак (19-нчи жадвалга қаранг).

Ҳарбир сугориш навбати учун сув обороти участкаларининг ҳарқайсисидаги эриқларга бериладиган сув мана шу жадвалга биноан ҳисоблаб чиқарилади. Бу ҳисоб 20-нчи жадвалда курсатилган тартибда қилинади.

Колхоз раҳбарлари сув обороти участкаларининг чегараларини, составини, катта-кичиклигини, сонини ҳамда бу участкаларни сугориш учун сув олинадиган жойларни аниқлаганларидан кейин, ҳарқайси сув обороти участкасини сугоришда сув бериш навбати ёки схемасини белгилаш лозим.

Ғўза, жут ва қатор оралари ишланадиган бошқа экинларда

Сув обороти участкаларидаги ариқларга бериладиган сув миқдорини ҳисоблаб чиқариш тартиби

Сув обороти участкаларининг номлари	Ўлчов бирликлари (кўрсаткичлар)	Сув обороти давлари, булар сугориш давлари ҳам бўлади						
		1	2	3	4	5	6	7
1. Ғўза участкаси, 174 гектар	Сугориш муддатлари	16.V 10.VI	11.VI 30.VI	1.VII 15.VII	16.VII 31.VII	1.VIII 15.VIII	16.VIII 31.VIII	— —
	Сугориш давридаги кунлар сони	26	20	15	16	15	16	—
	Ҳарсафарги сугориш нормаси (минг кубометр ҳисобида)	0,8	0,9	1,0	1,0	1,0	0,9	—
	Ариқда йўқоладиган сув блан бирга шу норманинг ўзи (минг кубометр ҳисобида)	0,9	1,0	1,1	1,1	1,1	1,0	—
	Талаб қилинган сув миқдори (минг куб метр ҳисобида)	156,6	174,0	191,4	191,4	191,4	174,0	—
	Талаб қилинган сув миқдори литр (секунд ҳисобида)	70	100,0	148,0	139,0	148,0	126,0	—
2. Ғўза участкаси, 177 гектар	Кунлар сони ариқда йўқоладиган сув блан бирга ҳарсафарги сугориш нормаси	Бунда ҳам I-нчи сугориш участкаси учун белгиланган нормалар ишлатилади						
	Талаб қилинган сув миқдори (минг куб метр ҳисобида)	159,3	177,0	194,7	194,7	194,7	177,0	—
	Талаб қилинган сув миқдори литр (секунд ҳисобида)	71,0	103,0	150,0	141,0	150,0	128,0	—
3. Ғўза участкаси, 177 гектар	Талаб қилинган сув миқдори (минг куб метр ҳисобида)	159,3	177,0	194,7	194,7	194,7	177,0	—
	Талаб қилинган сув миқдори (литр/секунд ҳисобида)	71,0	103,0	150,0	141,0	150,0	128,0	—
4. Беда участкаси, 159,0 гектар	Сугориш муддатлари	1.IV 30.IV	1.V 25.V	26.V 20.VI	21.VI 15.VII	16.VII 5.VII	6.VIII 31.VII	1.IX 30.IX
	Сугориш кунларининг сони	30	25	26	25	21	26	30

1	2	3	4	5	6	7	8	9
5. Беда участкаси, 163 гектар	Ҳарсафарги сугориш нормаси нетто (минг куб метр ҳисобида)	1,2	1,1	1,0	1,0	1,0	1,0	1,1
	Ҳарсафарги сугориш нормаси брутто (минг куб метр ҳисобида)	1,3	1,2	1,1	1,1	1,1	1,1	1,2
	Талаб қилинган сув миқдори (минг куб метр ҳисобида)	206,7	190,8	174,9	174,9	174,9	174,9	190,8
	Талаб қилинган сув миқдори (литр/секунд ҳисобида)	80,0	88,0	67,0	69,0	80,0	67,0	74,0
	Сугориш кунларининг сони							
	Ҳарсафарги сугориш нормалари нетто ва брутто	Бунда ҳам 4-нчи участка учун белгиланган нормалар ишлатилади						
	Талаб қилинган сув миқдори (минг куб метр ҳисобида)	211,9	195,6	179,3	179,3	179,3	179,3	195,6
	Талаб қилинган сув миқдори (литр/секунд ҳисобида)	82,0	90,0	69,0	71,0	82,0	67,0	76,0
	Сугориш муддатлари	1.IV 30.IV	1.V 31.V	1.VI 30.VI	1.VII 31.VII	1.VIII 31.VIII	1.IX 30.IX	— —
	Сугориш кунларининг сони	30	31	30	31	31	30	—
6. Боғлар, 150 гектар	Ҳарсафарги сугориш нормаси нетто (минг куб метр ҳисобида)	1,0	1,1	1,1	1,2	1,2	1,0	—
	Ҳарсафарги сугориш нормаси брутто (минг куб метр ҳисобида)	1,1	1,2	1,2	1,3	1,3	1,1	—
	Талаб қилинган сув миқдори (минг куб метр ҳисобида)	165,0	180,0	180,0	195,0	195,0	165,0	—
	Талаб қилинган сув миқдори (литр/секунд ҳисобида)	64,7	67,0	70,0	73,0	73,0	64,0	—
	Сугориш муддатлари	26.V 20.VI	21.VI 10.VII	11.VI 25.VII	26.VII 10.VIII	11.VIII 30.VIII	31.VIII 20.IX	— —
	Сугориш кунларининг сони	26	20	15	16	20	21	—
6а. Бошиқа жонлар, 40 гектар								

	1	2	3	4	5	6	7
Харсафарги суғориш нормаси нетто (минг куб метр ҳисобида)	0,7	0,8	0,9	0,9	0,9	0,8	—
Харсафарги суғориш нормаси брутто (минг куб метр ҳисобида)	0,8	0,9	1,0	1,0	1,0	0,9	—
Талаб қилинган сув миқдори (минг куб метр ҳисобида)	32,0	36,0	40,0	40,0	40,0	36,0	—
Талаб қилинган сув миқдори (литр/секунд ҳисобида)	15,0	21,0	31,0	30,0	23,0	21,0	—
7. Полиз ва томорқалар, 120 гектар							
Суғориш муддатлари	—	—	1.VI	30.IX	—	—	—
Суғориш кунларини ис- сони	—	—	183	—	—	—	—
Харсафарги суғориш нормаси нетто (минг куб метр ҳисобида)	—	—	8,0	—	—	—	—
Харсафарги суғориш нормаси брутто (минг куб метр ҳисобида)	—	—	8,9	—	—	—	—
Талаб қилинган сув миқдори (минг куб метр ҳисобида)	—	—	1068,0	—	—	—	—
Талаб қилинган сув миқдори (литр/секунд ҳисобида)	—	—	68,0	—	—	—	—

суғориш учун қабул қилинган тартиб суғоришдан олдинги ва кейинги ишларини (эгат олиш, қультивация ва чопиқ қилиш вақтида) ҳам жорий қилиниши керак.

Суғориш ва улардан кейин қатор ораларини ишлаш навбатлари ҳам тупроқ шўрини ювиш ва ер ҳайдаш учун юқорида келтирилган мисолдаги сингари белгиланади (309-нчи бетдаги мисолга қаранг).

Лекин, ҳарқайси сув обороти участкаси бўйича суғориш навбатларининг ҳамда участкалардаги қатор ораларини ишлаш навбатларининг схемасини белгилашда қуйидаги талабларни эътиборга олиш керак: трактор агрегатлари ва дала бригадалари

ҳар куни иш блан баравар та'минлансин, трактор агрегатларини салт юргизишлар мумкин қадар камайтирилсин, сув обороти участкалрига ҳамда улар ичидоғи суғориш участкаларига сув берадиган ариқлар мумкин қадар қисқа ва сув миқдорини ўзгартирмай сарфлайдиган бўлсин.

Ҳарқайси сув обороти участкаларидаги айрим суғориш участкаларига сув бериш навбати сув оборотининг энг қисқа даври юзасидан белгиланиб, ҳамма бошқа даврлар учун ҳам шу схема қабул қилиниши керак.

Қатор оралари ишланадиган экинларда қатор ораларини ишлаш навбати суғориш схемаларига мувофиқлаштирилиб белгиланади, лекин эгат олиш¹ ва ўқариқларни ростлаш ишларини бажариш муддатлари бирмунча сурилиши мумкин. Ҳарқандай ҳолда ҳам, даладар суғориш эгатлари ва ростланган ўқариқлар блан ўз вақтида та'минланган, суғоришдан кейинги культивация ва чоп қ ишлари эса тупроқда наминг энг яхши сақланиб қолишига имкон берадиган бўлиши лозим.

Ҳарқайси сув обороти даврида ҳарбир суғориш участкасини суғориш ёки ишлашга сарфланадиган вақт (тактнинг давомати) шу участканинг майдонига муносиб бўлиши лозим.

Хужаликка керак бўладиган сувнинг миқдори ҳарқайси сув обороти участкаси учун ўнқуликларда талаб қилинган сув миқдорини жам'лаш йўли блан ҳисоблаб чиқарилади. Суғориш системалари бошқармасининг планларида ҳам колхозларга бериладиган сув ўнқуликлар учун ҳисобланади. Талаб қилинган сувнинг умумий миқдорига (якунига) колхознинг суғориш ариқларида ерга сизиб йўқоладиган сувнинг миқдори ҳам қўшилади. Ана шу умумий якун суғориш системалари бошқармаси томонидан колхозга бериладиган сувнинг миқдорини ташкил қиледи.

Экин даладарининг суғорилиши ва суғоришлардан кейин қатор ораларини ишлаш ҳам ўнқуликлар бўйича ҳисобланади. Шу даладарининг умумий майдонига қараб қанча трактор, отулов ва ишчи кучлари кераклиги ҳисоблаб чиқарилади.

Эгат олиш ва культивация қилиш учун зарур тракторларнинг сонини сув оборотининг энг қисқа даврига белгиланади. Бу ҳисобларни мисол блан кўрсатиш учун қуйида 21-нчи жадвални келтирамиз.

¹ Тупроқнинг ортқича куриб-қақраб қолишига йўл қўймаслик учун, эгат олиш ишини суғоришга энг ками 2 кун қолганида тамомлаш керак.

козхозиниңг суздан фойдаланиш ҳамда сугоришлардан кейинги ишларин бажарин плаани
195__ йидага усун даври учун

Сув обороти участкалари- нинг номлари	Ер майдони (гектар ҳисоб- ида)	Учун бир га	Сув обороти даврлари											
			Апрель			Май			Июнь			Июль		
			I	II	III	I	II	III	I	II	III			
1. Ғўза участкаси	174,0	а/с	—	—	—	—	35,0	70,0	70,0	100,0	100,0	148,0	144,0	135,0
2. Ғўза участкаси	177,0	а/с	—	—	—	—	35,5	70,5	67,0	87,0	87,0	116,0	110,4	119,6
3. Ғўза участкаси	177,0	а/с	—	—	—	—	34,0	71,0	71,0	103,0	103,0	130,0	145,0	141,0
4. Беда участкаси	139,0	а/с	—	—	—	—	35,0	71,0	71,0	103,0	88,5	118,0	114,6	121,6
5. Беда участкаси	163,0	а/с	—	—	—	—	34,0	75,0	68,0	88,5	88,5	118,0	114,6	121,6
6. Боғлар боғча экинлар	130,0 40,0	а/с а/с	— —	80,0 53,0	80,0 53,0	88,0 63,6	88,0 63,6	78,0 68,5	67,0 61,1	67,0 61,2	69,0 63,6	69,0 63,6	75,0 70,0	80,0 75,7
Боғ ва боғча экинлар	190,0	а/с	—	82,0	82,0	90,0	90,0	80,0	69,0	69,0	71,0	71,0	77,0	82,0
Боғ ва боғча экинлар	170,0	а/с	—	54,3	54,3	65,2	65,2	70,2	62,7	62,7	65,2	65,2	71,4	77,6
Боғ ва боғча экинлар	130,0	а/с	—	64,0	64,0	67,0	67,0	67,0	70,0	70,0	70,0	73,0	73,0	73,0
Боғ ва боғча экинлар	40,0	а/с	—	—	—	—	—	13,0	26,0	25,0	20,0	20,0	15,0	16,0
Боғ ва боғча экинлар	190,0	а/с	64,0	64,0	64,0	67,0	67,0	80,0	96,0	96,0	90,0	93,0	98,0	99,0
Боғ ва боғча экинлар	170,0	а/с	50,0	50,0	50,0	48,4	48,4	60,9	66,3	66,3	70,0	68,0	68,4	79,8
Боғ ва боғча экинлар	130,0	а/с	68,0	68,0	68,0	68,0	68,0	68,0	68,0	68,0	68,0	68,0	68,0	68,0
Боғ ва боғча экинлар	40,0	а/с	39,3	39,3	39,3	39,1	39,4	43,9	39,3	39,3	39,3	39,3	39,4	43,2

Барча суғориладиган участкаларда ҳаммаси	160,0	а/с	294,0	294,0	313,0	419,0	518,0	512,0	6,6,0	604,0	749,0	676,0	751,0
		гек	196,6	196,6	218,4	318,1	469,3	432,3	493,5	502,1	588,6	588,0	644,1
Доний арнақларда сувнинг йўқолиши	—	а/с	17,6	17,6	19,2	22,0	24,0	24,0	30,0	30,0	32,0	30,0	32,0
Йўқолган сув блан ҳаммаси	—	а/с	311,6	311,6	332,2	447,0	542,0	536,0	636,0	634,0	781,0	705,0	783,0
Йўқолган сув блан ҳаммаси	—	м³/с	0,31	0,31	0,33	0,45	0,54	0,54	0,64	0,63	0,78	0,71	0,78

Ғўзани ишлаш учун бир кунда талаб қилинадиган тракторлар ва ўн кунда ишлангани лозим бўлган ер майдонлари ҳисоби

Ғўзани култивация қилиш учун	528	трак. гек.	—	—	—	1,85 66,7	1,85 244,5	1,85 222,3	2,3 275,7	2,4 289,0	3,0 365,04	3,2 378,1	3,1 397,1
Эгиз олиш учун	528	трак. гек.	—	—	—	1,85 177,8	1,85 244,5	1,85 213,5	2,4 289,0	2,5 307,1	3,2 385,3	3,1 369,3	3,1 440,8
Жам'и . . .		трак- торлар	=	—	—	3,7	3,7	3,7	4,7	4,9	6,2	6,3	6,2

Бир кунда талаб қилинадиган ишчи кучлари ва ўн кунда ишлангани лозим бўлган ер майдонлари ҳисоби													
Уқариқ, под (марза)ларин ростлаш ва далазларин су- ғориш учун	1160	одам гектар	20,0 196,6	20,0 196,6	22,0 218,4	32,0 318,1	42,0 469,4	43,0 493,5	49,0 502,1	50,0 502,1	59,0 588,6	59,0 588,8	64,0 644,1
Ғўзани чопиқ қилиш учун	528	одам гектар	—	—	—	22,0 66,7	22,0 244,5	22,0 222,3	27,0 275,7	28,0 289,0	36,0 366,0	37,0 378,1	37,0 397,1
Жам'и . . .		одам	20,0	20,0	22,0	25,4	26,4	26,5	32,5	33,9	42,5	43,0	43,0

Қолхоз раҳбарлигининг раиси
 Дала мудир
 Текширилди: Район пахтачилик бўлимининг мудир
 Мувофиқлаштирилди: суғориш системаси бошқармасининг бошлиғи
 МТС директор

Бу ҳисоблар қуйидаги шартларга асосан қилинди.

1. Ҳарқайси суғориш участкасини суғориш учун сарфланадиган сув миқдори 20-нчи жадвалдан олинди (318-нчи бетдаги жадвалга қаранг).

2. Умумий майдони 528 гектар бўлган ғўза далаларини суғориш ва қатор ораларини ишлаш ҳисоби 22-нчи жадвалдан олинди.

22-нчи жадвал

Ғўза майдонларини суғориш ва қатор ораларини ишлаш ҳисоби

Ишларнинг номлари ва уларни бажариш муддатлари	Д а в р л а р					
	1	2	3	4	5	6
Эгат олиш	14.V 8.VI	9.VI 28.VI	29.VI 13.VII	14.VII 29.VII	30.VII 13.VIII	14.VIII 29.VIII
Суғориш	16.V 10.VI	11.VI 30.VI	1.VII 15.VII	16.VII 31.VII	1.VIII 15.VIII	16.VIII 31.VIII
Култивация қилиш	18.V	13.VI	3.VII	18.VII	3.VIII	
Қуилар сопи	26	20	15	16	15	16
Бир кунда ишлариши лозим бўл- ган ер майдони (гектар ҳисобида)	22,2	28,9	38,5	36,1	33,5	36,1

Суғорилиши лозим бўлган ер майдонлари экинларини суғориш муддатларига мувофиқ ҳисобланди.

3. Култивация қилиш ва эгатлар олиш учун тракторнинг бир кунлик иш нормаси 12 гектар ҳисобида олинди.

4. Суғоручининг бир кунлик иш нормаси 1 гектар миқдо-
рида ҳисобланди.

5. Колхозчиларнинг чопиқ қилишдаги бир кунлик иш нор-
маси 0,1 гектар ҳисобида олинди.

6. Доимий ариқларда сувнинг йўқолиши уларнинг доимо
сув оқиб турадиган ўртача узунлигига қараб ҳисобланди; бу
ўртача узунлик $(2,6+5+4,7):3:2=2,05$ километр (бундан Р—1
аригининг бўйи 2,6 км, Р—1—2 аригининг бўйи 5 км ва
Р—2 аригининг 4,7 км, ҳаммаси эса—12,3 км) бўлади.

4. КОЛХОЗДА СУВДАН ФОЙДАЛАНИШ ПЛАНИНИ АМАЛГА ОШИРИШ

Колхознинг сувдан фойдаланиш плани амалга оширилганда
йилнинг айрим фаслларидаги конкрет шароитларга қараб бир-
мунча ўзгартирилиши мумкин.

Сувдан фойдаланиш плани кўпйиллик текширишлар йўли блан тупланган ўртача натижаларга асосан тузилади. Ҳарқайси айрим йилда эса бу ўртача натижаларда ба'зи ўзгаришлар бўлиши мумкин. Сувдан фойдаланиш планини тузишда етарли даража намиқтириб, юқори агротехника асосида мўл ҳосил етиштириш кўзда тутилади.

Шуни эсда тутиш керакки, сувдан фойдаланиш планининг бажарилишига сув манба'ларидаги сувнинг оз-кўплиги анчагина та'сир этади. Планининг бажарилиш муддатларига об-ҳаво шаронтилари (ёғингарчилик, температура, гармсел ва ҳоказолар) ҳам катта та'сир қилиши мумкин. Об-ҳаво шаронтилари бу муддатларни тезлаштириши ёки орқага суриши, суғориш сонини камайтириши ёки пландан ташқари қўшимча сув берилишига сабаб бўлиши мумкин. Мелиорация жиҳатидан нобор районларда далаларни суғоришда ерсти сувларининг қандай чуқурликда бўлишига албатта э'tибор бериш лозим. Бу сувлар кўтарилиб, ер бетига яқинлашиб қолганида план блан белгиланган суғоришларнинг камайтирилиши, ўртача даражадан чуқурроққа тушганида эса далаларга қўшимча сув берилиши мумкин. Суғоришларнинг муддатларига ва ҳатто сонига хўжаликлагин ба'зи ташкилий сабаблар ҳам та'сир қилиши мумкин. Бундай сабаблар қаторига ерни ҳайдаш, уруғ экиш, қатор ораларини ишлаш сингари ишларни кечиктириб ёки сифатсиз бажариш ва ҳоказолар киради. Ниҳоят, ҳарқил табиий ҳодисалар ҳам сувдан фойдаланиш планини аниқлаштиришга мажбур қилиши мумкин.

План тузилганда асос қилиб олинган ўртача шаронтлар ўзгарганида сувдан фойдаланиш планини конкрет аҳволга қараб кузатиб туриш талаб этилади.

Сувдан фойдаланиш планини 10—15—20 кунлик даврларда, энг яхшиси — ҳарбир сув обороти учун белгиланган сув о'б'ороти даврида тузатиш керак. Бундай тузатишлар вақтида ҳарбир сув обороти участкасидаги экинларнинг, биринчи галда асосий экин бўлган гўзанинг аҳволини э'tиборга олиб иш қилиш керак.

Сувдан фойдаланиш планига тузатишлар киритишни қуйидаги бирнеча мисоллар блан текшириб (аниқлаштириб) утамиз.

1. Суғориш манба'ларининг суви камайиб, хўжаликнинг сувга бўлган эҳтиёжини 80 процентгига та'минлайдиган бўлиб қолди, деғлик.

Бу ҳолда келгуси суғориш даври учун бирқанча чоралар кўрилади. Бу чоралар суғориш агротехникасига аниқ амал қилишдан, сўнгра ҳарсафарги суғориш нормаларига аниқ риоя этишдан ва сувни тежаб-тергаб сарфлаш йўли блан далаларни сифатли суғоришдан ҳамда суғоргандан кейин далаларни яхшилаб ишлаш йўли блан тупроқдаги намни сақлаб қолишдан иборат бўлмоғи лозим. Буида ғўзага (ёки бошқа асосий экинга) гина сувни план блан белгиланган миқдорда бериб, бошқа экинларга қўйиладиган сув миқдорини бирмунча камайтириш керак.

Бундай қилинганида пахтадан бошқа экин участкаларига бериладиган сувни камайтириш блан бир суткада суғориладиган ер майдони ҳам камайганлиги сабабли, бу участкалардаги сув обороти даврлари тегишинча узайтирилади, суғориш участкаларига сув бериш тартиби (навбати) эса ўз ҳолича сақланади. Агар бутун суғориш даврида хўжаликни сув блан та'минлаш даражаси планда кўрсатилган даражадан паст бўлса, иккинчи даражали экинларни суғориш плани ҳам бажарилмай қолиши мумкин.

Мисолимизда аҳвол қуйидагича бўлади: июнънинг 2-чи фуқулигида бир суткада суғориладиган пахта майдони 26,4 гектар бўлиб, бу майдонни суғориш учун ҳар секундда 306 литр сув оқизилади; бир суткада суғориладиган бедапоё майдони 12,4 гектар бўлиб, уни суғориш учун ҳар секундда 136 литр сув қўйилиши керак; бир суткада суғориладиган боғ участкаси 6,6 гектар бўлиб, уни суғориш учун ҳар секундда 96 литр сув оқизилади; бир суткада суғориладиган полиз участкаси 3,9 гектар бўлиб, унга ҳар секундда 65 литр сув берилади. Бир суткада суғориладиган участкаларнинг умумий майдони 49,3 гектар бўлиб, уларни суғоришга 605,0 литр/секунд сув сарфланади.

Хўжаликнинг сув блан та'минланиши 80 процент бўлганида хўжалик 485 литр сув олади, агар ғўза майдонлари планда кўрсатилган ме'ёрда суғорилса, бошқа суғориш участкаларига $485 - 306 = 179$ литр/секунд сув қолади. Демак, бошқа суғориш участкаларининг ҳаммасига пландагига қараганда $179 + 100:300 = 59,7$ процент сув берилади ёки бедапоё, боғ ва полиз участкаларидаги сув обороти даврлари бир ярим ҳиссадан ошнғроқ узайтирилади.

Доимий ва муваққат ариқларга сувнинг йўқолишини мумкин

қадар камайтириш учун, ғўза майдонларига сувни планда кўрсатилган миқдорда доимо оқизиб қўйиб, сув обороти участкалари ўртасида қўшимча навбат белгилаш лозим. Бунинг учун иккита бедапоё участкаси ҳамда боғ ва полиз участкалари ўртасида навбат белгилаш мумкин.

Ўзадан бошқа экинларнинг участкалари ўртасидаги навбатни белгилашда сув обороти даврини энг қисқа қилиб олиб, аynи вақтда ҳарбир сув обороти участкаси учун белгиланган суғориш навбатларини ўз ҳолича қолдириш керак. Бундай сув обороти даври ўн кун (декада) бўлиши мумкин, бу даврда тактларнинг давомати ўзадан бошқа ҳарбир экиннинг сув обороти участкаси учун план билан белгиланган сув сарфларига мутаносиб бўлмоғи лозим.

Броқ бундай ҳолда ўсимликларнинг тупроқдаги нам етмай қолишига бардош бериш ёки тупроқнинг чуқурроқ қатламларидан сув олиш қобилиятларини назарда тутиш керак. Масалан, бирқанча полиз экинлари сувга серталаб бўлади ва уларнинг илдизлари ер бетига яқин таралиб ўсади. Дарахт ва кўпйиллик ўт каби илдизлари чуқур кетиб ўсадиган ўсимликлар сувсизликка анча узоқ вақт ичида чидаганлари ҳолда полиз экинлар узоқ вақт суғорилмаганида қуриб қолади.

Ўсимликларнинг ана шу хусусиятларини ҳисобга олиб, ғўзани суғоришдан қолган сувни экинларга тақсимлашда энг кўп фойда берадиган қилиб тақсимлаш керак.

2. Суғориш шохобчасининг бирор жойи бузилиб қолганлиги сабабли хўжаликка сув бериш 6 кунгача (12. VI дан 17. VI гача) тўхтатиб қўйилган. Суғориш системаси бошқармасининг ахборотиغا кўра, бу берилмай қўйилган сув 12. VI дан бошлаб берилиши мумкинлиги билдирилган ва уни қайси муддатда бериш зарурлиги сўралган.

Хўжалик (колхоз) сувдан фойдаланиш учун дастлабки планга мувофиқ иш қилиш зарурлигини назарга олиб, берилмай қолган сувни қачон олиш кераклигини ҳисоблаб чиқади. Шу билан бир вақтда тегишли суғориш муддатларига яраша ғўза қаторларини ишлаш ҳам утказилиши зарурлигини, бу ишларнинг бажарилиши колхоздаги трактор ва ишчи кучларининг мавжудлигига боғлиқ эканлигини ҳам ҳисобга олмоғи лозим.

Мисолимизда сув бериш тўхтатилган даврда 158,4 гектар ғўза ва 101 гектар бошқа экинлар суғорилмай қолганлиги кўрилади.

Ғузани ва бошқа экинларни сугоришнинг иккинчи даври охиригача:

$$634 + (636 \times 6:13) = 927 \text{ л/секунд сув бериш;}$$

культивация қилиш учун $158,4:13:12 = 1$ трактор агрегати ёки шунга тенг келадиган от культиваторлари ажратиш; чопиқ қилиш учун $158,4:13:0,1 = 122$ ишчи бериш керак бўлади.

Колхоздаги ариқларнинг сув ўтказиш қобилияти 927 литр/секунддан паст бўлса, бу ҳолда берилмай қўйилган сувни олиш муддати узайтирилиши мумкин.

Сувдан фойдаланиш планларини тузатишнинг эҳтимол тутилган ҳамма усулларини кўрсатиб турмай, бунда шунини уқдириб ўтишимиз керакки, бу планларни тузатиш керак бўлган ҳамма ҳолларда уларнинг ўтган даврда бажарилиш натижаларига ва план бўйича келгуси даврда бажариш зарур бўлган ишларнинг ҳажмига қараб иш қилиш керак.

Бунинг учун сувдан фойдаланиш планининг ҳамма қисмлари қандай бажарилаётганлигини колхознинг узида текшириб туриш, колхозга ва ундаги ҳарбир сув обороти участкасига сувнинг қандай берилаётганлиги ҳамда ҳарқайси участкага берилган сув билан қанча ер сугорилганлигини текшириб туриш масалаларига аниқса катта эътибор қилиш лозим.

Бундай қилинганида биринчидан сувнинг ортиқча сарфланишига барҳам берилади, иккинчидан сугоришларни улардан кейин ўтказиладиган трактор ишлари билан энг яхши боғлаб олиб бориш учун имконият туғилади. Буларнинг ҳаммаси барча экинлардан ва биринчи галда пахтадан мўл ҳосил олинishiни таъминлайди.

Контроль саволлар

1. Сувдан планга мувофиқ фойдаланиш деганда нима ни тушунилади ва бунинг қандай амалий аҳамияти бор?

2. Сувдан навбат билан фойдаланиш ва сувни доимо оқизиб қўйиш деганда нималарни тушунилади?

3. Сув обороти, сув оборотининг такти, сув оборотининг даври ва сув обороти тактининг даври деганда нималарни тушунилади?

4. Экинларни ҳарсафарги сугориш ва мавсумий сугориш нормалари деганда нималарни тушунилади, бу нормалар қандай ўлчанади ва улар ўртасида қандай боғланиш бор?

5. Сугориш даври деб нима ни айтилади?

6. Ҳарсафарги суғориш нормасига қараб экин майдо ивинг миқдори ҳамда суғориш даврига қараб бу майдонни суғориш учун зарур сув миқдори кубометр ва литр/секунд ҳисобида қандай аниқланади?

7. Сувнинг нетто сарфи деб нимага айтилади?

8. Сувнинг ариқларда йўқолиши ва ариқларнинг фойдали коэффициенти деганда нималар тушунилади? Булар қандай ўлчанади?

9. Фойдалилик коэффициенти ва нетто сарфига қараб шу экинни суғориш учун зарур бўлган сув миқдори қандай аниқланади?

10. Сувнинг брутто сарфи деб нимага айтилади?

11. Бир вақтнинг ўзида бирнеча экинга сув бериладиган ариқда қанча сув бўлиши кераклиги қандай аниқланади?

12. Сувдан фойдаланиш бирлиги ёки сув обороти бирлиги деб нимани айтилади ва унинг миқдорлари қандай аниқланади?

13. Сувдан фойдаланиш бирлиги ичида суғоришлар ва улар билан боғлиқ қишлоқ хўжалик ишлари қандай уюштирилади?

14. Ёилнинг экинлар ўсадиган ҳамда ўсмайдиган фасл (давр)-лари учун колхознинг айрим ариқлардаги сувдан фойдаланиш плани қандай тузилади?

15. Колхознинг сувдан фойдаланиш планлари амалга оширилаётганида уша планлар қачон, нима учун ва қандай тузатилади?

МУНДАРИЖА

<i>Биринчи боб. Колхоз тузими—социалистик қишлоқ хўжалигидаги ютуқларнинг асосидир</i>	3
1. Ўртоқ Сталин — колхоз тузумининг ижодчиси	3
2. Мамлакатимизнинг социалистик қишлоқ хўжалиги—бутун дун'ёда энг илғор хўжалиқдир	6
3. Қишлоқ хўжалиқ артели—ҳозирги даврда колхозларнинг асосий формасидир	12
4. Қишлоқ хўжалиги соҳасидаги асосий вазифалар ва бешинчи беш йиллик учун партия XIX с'ездининг директивалари	16
<i>Контроль саволлар</i>	22
<i>Иккинчи боб. Машина-трактор станциялари ва пахтачиликни ривожлантиришда уларнинг роли</i>	23
1. Ўртоқ Сталин — машина-трактор станцияларининг ижодчиси	23
2. МТСларнинг ўсиши ва пахтачиликни юксалтиришда уларнинг роли	25
3. Пахта ҳосилини янада оширишда МТСларнинг вазифаси	28
4. МТСлар билан колхозлар ўртасидаги шартнома муносабатлари	30
5. МТС ишларини планлаш	36
6. МТС билан колхозлар ўртасидаги расчётлар	39
7. Машина-тракторлардан фойдаланишни ҳартарафлама яхшилаш—МТС ва колхоз ходимларининг энг муҳим вазифаларидан биридир	40
<i>Контроль саволлар</i>	42
<i>Учинчи боб. Пахтачиликни комплекс машиналаштириш ва электрлаштириш</i>	43
1. В. И. Ленин ва И. В. Сталин социалистик қишлоқ хўжалигини машиналаштириш ҳамда электрлаштириш ҳақида	43
2. Социалистик пахтачиликни комплекс машиналаштириш ва электрлаштиришнинг аҳволи ҳамда йўллари	45

3. Колхозлардаги машиналарни иш ҳайвонлари билан боғлаб ишлатиш	55
4. Пахтачиликда меҳнат процессларини машиналаштириш ва электрлаштиришнинг фойдаси	56
5. Пахтачиликда ишлатилаётган трактор ва машиналар	60
6. Пахта териш машиналаридан фойдаланиш	67
<i>Контроль саволлар</i>	75

<i>Тўртинчи боб. Ер территорияларини ташкил этиш ва ўтдалали олмашлаб экишларни жорий қилиш</i>	76
1. Ўтдалали олмашлаб экишларни киргизиш муносабати билан колхозда ер тузиш ишларини ўтказиш	77
2. Ғўза-ўтдалали олмашлаб экишларни ташкил этиш ва жойлаштириш	83
3. Олмашлаб экиш далаларини ташкил қилиш ва жойлаш	89
4. Колхоз ишлабчиқаришининг бошқа тармоқларини уюштириш ва жойлаштириш	91
5. Олмашлаб экишларни эгаллаш	93
<i>Контроль саволлар</i>	97

<i>Бешинчи боб. Колхознинг ишлабчиқариш тармоқларини тўғри бирлаштириб олиб бориш</i>	98
1. Кўптармоқли хўжалиkning роли ва аҳамияти	98
2. Пахтачиликни хўжалиkning бошқа тармоқлари билан бирлаштириб олиб бориш	101
3. Ипакчиликнинг ривожланиши	105
4. Жамоат чорвачилиги пахтакор колхозларнинг энг муҳим тармоғидир	108
5. Ишларни машиналаштириш ва кўптармоқли хўжаликда унинг роли	110
6. Колхозларнинг моддий аҳволини яхшилаш	111
7. Колхозлардаги жамоат хўжалигини мустақимлаш ва раҳбарликни яхшилаш	112
<i>Контроль саволлар</i>	113

<i>Олтинчи боб. Колхоз ишларини планлаш</i>	114
1. Давлат томонидан бериладиган планли топшириқ — колхоз ишларини планлаш учун асосдир	114
2. Колхоз ишларини планлаш системаси	116
3. Колхознинг йиллик ишлаб чиқариш плагни	118
4. Кириш-чиқим сметаси	135
5. Экинчилик бригадалари ва звенолари ҳамда чорвачилик фермалари учун йиллик ишлабчиқариш топшириқлари	138
6. Колхозларда иш плагни	143
7. Колхозларнинг планлари бажарилишини назорат қилиб туриш	148
<i>Контроль саволлар</i>	151

<i>Еттинчи боб. Колхозларда меҳнатни уюштириш ва меҳнат ҳақи тўлаш</i>	152
1. Меҳнатни социалистик асосда уюштиришнинг аҳамияти	152

2. Колхозларда меҳнатни тўғри уюштириш	158
3. Доимий ишлабчиқариш бригадаси	161
4. Колхозларда меҳнатни нормалаш	170
5. Колхозларда меҳнат кунларини планлаш	176
6. Колхозчиларнинг меҳнат ҳақи	180
<i>Контроль саволлар</i>	190

<i>Саккизинчи боб. МТСларнинг трактор бригадаси ҳамда унинг ишларини далачилик бригадасининг ишлари билан тўғри қўшиб олиб бориш</i>	191
1. Трактор бригадаларини ташкил этиш принципи	191
2. Трактор бригадаларининг катта-кичиклиги ҳамда уларни колхозларга бириктириш	193
3. Трактор бригадаларини такомиллаш	197
4. Трактор бригадаларининг ишларини ташкил қилиш	202
5. МТС бригадаларида трактор ишларини планлаш	205
6. Трактор бригадаси бажарган ишларни қабул қилиб олиш ва топириш. Трактор ишларининг сифатини назорат қилишни уюштириш	209
7. Трактор бригадасининг ходимларига ҳақ тўлаш	212
8. Трактор бригадасининг ишларига раҳбарлик қилиш	218
<i>Контроль саволлар</i>	220

<i>Тўққизинчи боб. Колхознинг давлат олдидаги мажбуриятларини бажариш</i>	222
1. Колхозлар томонидан қишлоқ хўжалик маҳсулотларини давлатга мажбурий топиришнинг аҳамияти	222
2. Давлатга мажбурий тартибда топирилаётган маҳсулотларни ерларнинг гектар сонига қараб ҳисоблашнинг прогрессив аҳамияти	224
3. Машина трактор станциялари томонидан колхозларга қилинган ишлар учун натураль ҳақ тўлаш	226
4. Пахта контрактацияси	228
<i>Контроль саволлар</i>	233

<i>Учинчи боб. Колхозларда натураль ва пул даромадларини тақсимлаш</i>	234
1. Колхоз жамоат хўжалигини ривожлантириш учун даромадларни социалистик принцинда тақсимлашнинг аҳамияти	234
2. Колхозларнинг натураль ва пул даромадлари	237
3. Колхозларда натураль ва пул даромадларини тақсимлаш	238
4. Колхозларга аванс бериш	243
<i>Контроль саволлар</i>	244

<i>Би биринчи боб. Колхоз ишларини идора қилиш</i>	245
1. Артель ишларини бошқаришнинг демократик асослари	247
2. Колхозчиларнинг умумий мажлиси	249
3. Колхознинг правлениеси ва раиси	252
4. Колхознинг ички тартиб қоидалари	256
5. Колхозда ҳисобчилик ишларини уюштириш	258

6. Колхознинг тафтиш комиссияси	258
7. Колхоз партия ташкилоти	261
<i>Контроль саволлар</i>	264
<i>Ўн иккинчи боб. Колхозларнинг пахтачилик соҳасидаги тажриба</i>	
ишларини уюштириш	265
1. Қишлоқ хўжалик маданияти уйларини ташкил қилишдан мақсад	269
2. Қишлоқ хўжалик маданияти уйларини ташкил қилиш	270
3. Қишлоқ хўжалик маданияти уйининг маблаглари	272
4. Тажриба ишлари	272
5. Қисқача метод кургазмалар	273
6. Тажриба участкаларидаги ҳосилни йиғиш ва ҳисобга олиш	275
7. Тажриба ишларининг тематик плани	275
8. Колхоз кадрларини ёпиқсига ўқитиш ва пропаганда ишларини олиб бориш	277
<i>Контроль саволлар</i>	278
<i>Ўн учинчи боб. Колхоз бригада ва звеноларнинг социалистик мажбуриятлари ҳамда уларнинг бажарилишини назорат қилиб туриш</i>	279
1. В. И. Ленин ва И. В. Сталин социалистик мусобақа ҳақида	279
2. Колхоз, бригада ва звеноларда социалистик мусобақани уюштириш	282
3. Социалистик мажбуриятларнинг бажарилишини ўзаро текшириб кўриш	285
4. Юқори пахта ҳосили етиштирилганлик учун мукофотлаш	288
<i>Контроль саволлар</i>	291
<i>Ўн тўртинчи боб. Колхозларда сувдан планга мувофиқ фойдаланишни уюштириш</i>	293
1. Сувдан планга мувофиқ фойдаланишдаги умумий қоидалар	293
2. Колхозда сувдан фойдаланиш планини тузиш тартиби	301
Экинларнинг ўсмайдиган даври учун план тузиш	301
3. Сугоришларни ҳисоблаш	305
Экинларнинг ўсув даври учун план тузиш	311
4. Колхозда сувдан фойдаланиш планини амалга ошириш	324
<i>Контроль саволлар</i>	334

На узбекском языке

ХЛОПКОВОДСТВО

ч. V

Госиздат УССР—1953—Ташкент